Библ. №: 64.

А/П6

СПИСАНИЕ

НА

БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТѢ

КНИГА XVIII

КЛОНЪ ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕНЪ И ФИЛОСОФСКО-ОБЩЕСТВЕНЪ

10

ПРОВЕРКА
2005

СОФИЯ
ДЪРЖАВНА ПЕЧАТНИЦА
1919

59780

Съдържание

Стр.

1. **Шишмановъ, Ив. Д.** Априловиятъ Сборникъ отъ български народни пѣсни въ архивата на Раковски 1
2. **Милетичъ, Л.** Едно бѣлѣжито послание на Цариградската патриаршия до българитѣ въ Дебърско (1849 год.). . . 17
3. **Милетичъ, Л.** Изъ единъ поменикъ на манастира Прѣчиста (Кичевско). 31
4. **Кацаровъ, Г. И.** Келтитѣ въ стара Тракия и Македония. 41
5. **Балабановъ, М. Д.** Писма на Г. С. Раковски отъ крѣхката му ученическа възрасть 81
6. **Илиевъ, Ат. Т.** Растенията отъ българско фолклорно гледище 93

Table des matières

Page

1. **Šišmanov, Iv. D.** Recueil des chansons populaires bulgares trouvé dans les archives de Rakovsky 1
2. **Miletič, L.** Lettre de Patriarcat de Constantinople, adressée aux Bulgares de Dibra (1849) 17
3. **Miletič, L.** Registre obituaire du monastère de Pretchista (arrondissement de Kitchevo) 31
4. **Katzarov, G. I.** Les Celtes de l'ancienne Thrace et de la Macédoine 41
5. **Balabanov, M. D.** Quelques lettres de Rakovsky dans sa jueness 81
6. **Iliev, A. T.** La flore dans le folklore Bulgare 93

Априловиятъ Сборникъ отъ български народни пѣсни въ архивата на Раковски.

Отъ д-ръ **Ив. Д. Шишмановъ.**

Четено въ заседанието на Историко-филологичния клонъ на 28. VI. 1917.)

(Прѣдварително съобщение).

Въ томъ I. на Министерския Сборникъ за народни умотворения публикувахъ двѣ писма отъ Юрия Ивановича Венелина до Василия Априловъ отъ 27. септември и 9. октомври 1837. год., които ми бѣха прѣдадени отъ тогавашния студентъ въ Висшето училище, Рачо Косевъ. Послѣдниятъ бѣ ги открилъ въ прѣписката на отца Неофита въ Рилския мънастиръ въ завѣрени отъ В. Априлова копия.

Азъ имахъ вече нѣколко пѫти случай да изтъкна въ своитѣ студии изъ областьта на българското възраждане и въ статията си върху десетгодишнината на Сборника, кн. XVI—XVII. 1900, р. V и сл., голѣмото значение на първото Венелиново писмо отъ 27. септ. 1837 год. за историята на нашия фолклоръ, за това тукъ нѣма да се спирамъ подробно върху него.

Това не е обикновено писмо, а е цѣла дисертация, една програмна статия върху желателното географско и етнографско изслѣдване на България. Венелинъ прѣпорѫчва изрично „самому быть вездѣ, даже по самымъ глухимъ мѣстамъ Болгаріи, чтобы самому все видѣть, все изучить“.

Къмъ народописнитѣ изучвания принадлежатъ, споредъ него, на първо мѣсто:

1. народни пѣсни;
2. разни костюми, прѣдимно женски съ тѣхнитѣ названия;
3. разни обреди, свързани съ годишнитѣ празници;

4. разни обреди въ разнитѣ човѣшки възрасти, напр. при раждане, кръщение, бракосъчетание, описание на свадбитѣ съ тѣхнитѣ повѣрия, описание на погребенията съ тѣхнитѣ повѣрия и обреди, описание на спомена за мъртвитѣ;

5. разни повѣрия и суевѣрия, т. е. вѣрата въ вампири и вѣщици, магьосници, въ необикновената сила на извѣстни растения или камене, и талисмани.

За жалость, изпратенъ на Балканитѣ отъ руската Академия на наукитѣ съ цѣль да събира между друго фолклорни и етнографски материяли, Венелинъ, по много причини, и главно поради окончателното изпразване на България отъ рускитѣ войски въ 1831 год., не можа да изпълни своята мисия. Той се видѣ принуденъ, да ограничи своитѣ линвгистични и фалклорни студии върху Добруджа и българскитѣ колонии въ Ромѫния и Русия. Обаче въ писмото си отъ 27 септ. Венелинъ горчиво се оплаква за своя неуспѣхъ и отъ безучастието на самитѣ българи въ неговото дѣло. „Народныхъ пѣсень успѣлъ собрать не болѣе 50", пише той, „да и то еще съ величайшимъ трудомъ". Причината на това е, споредъ Венелина, много естествена: простиятъ българинъ, който е увѣренъ, че русина могатъ да интересуватъ само руски пѣсни, никакъ не може да повѣрва, че могатъ да го интересуватъ и български. „Вотъ почему разъ, когда я просилъ господъ болгаръ продиктовать мнѣ пѣсню, то̀ удивлялись, то̀ не понимали къ чему это, и наконецъ заключили, что въ этомъ таится что либо тайное, и . . . начисто отказывали". При всичко това Венелинъ и слѣдъ завръщането си въ Одеса отъ научната си експедиция не прѣстана да моли навредъ за български пѣсни. Той пише въ 1832 год. на единъ свой познатъ въ Болградъ, който служелъ въ колониитѣ, да му достави народни пѣсни и нѣкои етнографски пояснения. По-голѣми надежди Венелинъ възлагалъ върху бесарабскитѣ колонисти, но и тукъ ималъ съмнителни успѣхи. „Вообразите себѣ", пише той Априлову, „что во время двухъ мѣсечнаго моего пребыванія въ Кишиневѣ, гдѣ много болгаръ, я на силу досталъ одну только пѣсню". Въ 1835 г. миналъ отъ Пбургъ прѣзъ Москва единъ младъ търговецъ, българинъ, нѣкой си Николай Кантаръ отъ Букурещъ. „Онъ гостилъ у меня нѣсколько разъ. Судя по словамъ его, что онъ патриотъ, я упросилъ его, дать мнѣ честное слово, что онъ соберетъ для меня въ Бухарестѣ значительное количество болгарскихъ народныхъ пѣсенъ. Но съ тѣхъ поръ я напрасно ждалъ и пѣсенъ и отвѣта отъ моего патріота! Но кромѣ этого и многіе другіе Болгаре, въ Кишеневѣ, въ Бухарестѣ и прч., обѣщавшіе содѣйствовать мнѣ, до селѣ не сдержали своего слова. Какая разница между Сербами и Болгарами!“ се провиква Венелинъ. „Я бился полтора года, просилъ, умолялъ и что же? Одни подстрекали другихъ не давать мнѣ пѣсень (потому что они воображали, что Петербургскимъ или Московскимъ генераламъ, какъ они говорили, нѣтъ, никакой нужды, пѣть болгарскія пѣсни!!!), а другіе смотрѣли мнѣ въ карманъ. Кармана я не жалѣлъ и г-ну Кантару, потому (что бы заставить его, что либо сдѣлать), я обѣщалъ прислать за всякую пѣсню по рублю, хотя бы она даже ни куда не годилась. Однако я и на деньги не успѣлъ ничего сдѣлать.“[1] Венелинъ искренно изповѣдва за това, че тия и подобни несполуки, които могатъ да направятъ да охладнѣе и най-силното българолюбие, сѫ истинската причина, защо повече отъ година не отговорилъ и на първото Априлово писмо отъ 22. мая, 1836 година: „Признаюсь Вамъ откровенно, что послѣ отрицательнаго содѣйствія Болгаръ, благородныя ваши чувствованія, изложенныя въ Вашемъ письмѣ отъ 22. мая, неуспѣли изгладить во мнѣ недовѣрчивость къ готовности Болгаръ быть мнѣ полезными въ ихъ же дѣлѣ. Я только на авось либо просилъ г-на Байла (на друго мѣсто въ писмото си Венелинъ го нарича „почтенный старецъ“ — това е първиятъ посрѣдникъ между него и Априлова) — просить Васъ о доставленіи мнѣ народныхъ пѣсень болгарскихъ. На дняхъ однако г. Байла сообщилъ мнѣ отъ Васъ извѣстіе, (значи прѣзъ лѣтото на 1837 г. или началото на есеньта), что Ви получили изъ Габрова извѣстное количество народныхъ пѣсень, и что еще ожидаете получать“. И това направя да се разтопи най-сетнѣ ледътъ около сърдцето на разочарования българофилъ. Венелинъ почва да вѣрва, че има поне единъ българинъ, способенъ да го разбере и написва своето знаменито програмно писмо, което ни занимава тукъ. Отъ писмото на Априлова и Палаузова до Венелина отъ 1836 се вижда, че Априловъ почналъ да разпитва за народни пѣсни още прѣди м. май сѫщата година, 1836, по изричното искание на Венелина.[1]) Кога по̀-точно обаче, не може да се опрѣдѣли. Можеби

---

[1] Подобно се оплаква отъ безучастието на българитѣ въ събиранието на народни пѣсни 7—6 години по-късно и В. Григоровичъ:

„Не столь богатые, какъ Сербы, народною поэзіею, Болгаре неохотно передаютъ ее чужому. Въ одномъ мѣстѣ стыдились, въ иномъ принимали меня за человѣка, отъ котораго уходить надо. Солунъ, Охрида и Серресъ тому свидѣтели. Я успѣлъ, на конецъ, собрать нѣкоторое количество пѣсень, которыхъ число, при изданіи ихъ, должно убавить ся, ибо многія изъ нихъ не имѣютъ смысла, другія недостовѣрны по языку“. (Вж. Очерки Путешествія по Европейской Турціи, 2 изд. 1878 p. 163).

Сравни и „Болгарскія пѣсни изъ сборниковъ Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и другихъ болгаръ“. Издалъ Петръ Бесоновъ (выпускъ второй). Предувѣдомленіе: „Не знаемъ, каково будетъ продолженіе дѣла: Венелину по крайности удалось на конецъ хотя не надолго и не далеко, проникнуть въ самую Болгарію; Венелинъ получилъ оттуда отголоски сочувствія; нашлись для него Кипиловскій и Пѣшаковъ, нынѣ отрѣзанные отъ общенія съ нами и, Богъ вѣсть, успѣвшіе ли спасти жизнь свою среди погрома; были наконецъ Априловъ и Палаузовъ, унесшія съ собою въ могилу живѣйшее участіе къ дѣлу.

„Не такъ были мы счастливы: читатель, можетъ быть, удивится, замѣтя, что за изключеніемъ сборника Катранова, все остальное получено нами изъ рукъ Русскихъ; въ теченіи двухъ лѣтъ толкуя объ изданіи болгарскихъ пѣсень всѣмъ, кого это касалось, прямо или посредственно, лично или чрезъ слухы и предложенія, не получили мы отъ Болгаръ ни строчки въ пополненіе; тщетно хлопотали добыть картинку одежды, хотя изъ самихъ Болгаръ есть на Руси художники. Наконецъ, даже доселѣ, ни отвѣта, ни привѣта, какъ будто говоримъ о народѣ мертвомъ, который не скажетъ за себя и объ себѣ ни слова, хотя бы противу насъ“. (p. IX).

---

[1]) Вж. Писмото на Априлова до Венелина отъ 22 Май 1836 въ „О зародышѣ новой болгарской литературы“ кн. I. М. 1838. p. 27:

„Мы уже писали отцу Неофиту, по Вашему трѣбованію, собрать разныхъ народныхъ пѣсень, ибо, какъ увѣряютъ здѣсь наши соотечественники, Габрово славится піитическимъ духомъ и лучшими художниками музыки, такъ что они импровизируютъ на данный предметъ прозою и риѳмами“ и проч. Ср. ibid. p. 27—29 писмото на Априлова отъ 28 Юни, 1837: „Въ отечествѣ случилась зараза чумы, и училище закрыто; сіе приостановило высылку пѣсней и грамоты въ fac-simile“.

Венелинъ бѣлѣжи къмъ текста на писмото: „На это письмо я отвѣчалъ въ Октябрѣ сего 1837 года. Въ моемъ я изложилъ вкратцѣ исторію своей поѣздки, и описалъ всѣ затрудненія, которыя долженъ былъ преодолѣвать. Просилъ поручить отцу Неофиту, справить ся о подробностяхъ участи Патріаршей библіотеки въ Терновѣ, объ участи рукописей въ Жеравнѣ, о грамотѣ Царя Шишмана, данной Рыльскому монастырю въ Македоніи, о снимкѣ съ развалинъ Переяславца Дунайскаго (Преславы) и многимъ прочемъ“.

Вж. и писмото на Палаузова и Априлова отъ Одесса, 10 Дек. 1837. (О зародишѣ, p. 40): „На сихъ дняхъ мы писали къ нему (Неофиту), послали съ письма Вашего копію, прося его постараться о Шишмановой грамотѣ, данной Рылскому монастирю. Равнымъ образомъ послали мы копіи въ Карлово Райну Поповичу, и въ Свищовъ Архимандриту Неофиту и Васкидовичу. . .

Мы пригласили всѣхъ стараться развѣдывать о разныхъ рукописахъ, памятникахъ и пѣсняхъ“.

Ср. Безсоновъ, Болгарскія пѣсни, т. II. прѣдг.: „Въ 1837 году, черезъ В. Е. Априлова и Н. С. Палаузова, Венелину въ Москву присланы были

5) пѣсни, записанныя въ Болгаріи А. Ст. Кипиловскимъ, а именно: III, IV и LXIII, на западномъ болгарскомъ нарѣчіи, употребительномъ въ округѣ Видина; LXIV, LXXIV, LXXV, LXXVI, LXXIX, XCI, XCV, на нарѣчіи восточномъ. Записаны съ большою точностію и переписаны каллиграфически. Впрочемъ, такъ какъ самъ Кипиловскій родомъ изъ Котла (Казана), то мы вправѣ ожидать

още прѣзъ 1835 год. Кой е събиралъ тия пѣсни за Априлова въ Габрово? По всѣка вѣроятность Неофитъ Рилски, който наскоро бѣ открилъ своето алилодидактическо училище.

И тъй Априловъ, който тепърва въ 1831 год. бѣ намѣрилъ своя пѫть къмъ Дамаскъ, и се бѣ прѣобразилъ отъ ревностенъ елиноманъ въ горещъ патриотъ-българинъ, благодарение на Венелиновитѣ изслѣдвания, най-кѫсно въ 1836 год., въ 46-тата си година, трѣбва да е обърналъ внимание и на българскитѣ народни пѣсни. Писмото на Венелина отъ 27 Септ. 1837 идеше така, само да даде едно теоретично основание на много по-раншното прѣдложение до Априлова чрѣзъ стареца Байла, да събира паметницитѣ на народната словесность. Самъ горещъ българофилъ и убѣденъ вече въ патриотизма на Априлова, Венелинъ показва тоя пѫть подробно въ писмото си огромното значение на тия паметници особено за политико-националното дѣло на България. Като възразява на оплакванието на Априлова, черуситѣ били забравили българитѣ, Венелинъ пише: „На это позвольте мнѣ сдѣлать Вамъ поясненіе. Греки и Сербы не забыти Европейскими просвѣщенными народами, потому что сами же Греки и Сербы, торгуя и служа по Европѣ (разбирай: като Априлова, Палаузова и толкова други интелигентни българи на влашка или руска служба), писали, говорили и кричали объ себѣ этнографическія свѣдѣнія“. Тъй напримѣръ сърбитѣ сѫ издали вече 4 тома отъ своитѣ народни пѣсни, а готвятъ и други четире. Тия пѣсни сѫ прѣведени на нѣмски, френски и английски езикъ, и колкото прѣводитѣ и да сѫ слаби, все пакъ образованитѣ народи не могатъ да се налюбуватъ на хомеризма на тия пѣсни. „И такъ если чрѣзъ пѣсни знакомились съ народомъ, и если пѣсни дѣлаютъ читателю удоволствіе, то это то удоволствіе заставляетъ читателя упоминать и о самомъ народѣ“. Защо най-първитѣ поети на Франция, Германия и Англия (Casimir Delavigne, Victor Hugo, Lord Byron, Goethe и много други) възпѣха Гърция и ѝ помогнаха да се освободи отъ робство? Защото се възхищаваха не само отъ класическата литература, но и отъ новогръцката народна поезия. По сѫщата

на пѣсняхъ оттѣнокъ роднаго ему, мѣстнаго подрѣчія; какъ образцы его, Кипиловскимъ обозначены пѣсни — LXXIV и LXXV;

6) пѣсни, записаныя г. Θ. Пѣшаковымъ въ родномъ ему видинскомъ округѣ, на западномъ болгарскомъ нарѣчіи, и высланныя изъ Бухареста: XXXII, LXXXIII, LXXXIV, XCVII, XCVIII, XCIX. Записаны и переписаны оченъ хорошо.

причина Гете и други поети писаха за Сърбия. Сега никой нѣма да забрави сърбитѣ. „. . . Теперь говорятъ объ Сербахъ въ хорошимъ обществамъ гораздо чаще, нежели прежде! Хотя сербы народъ еще вовсе необразованний, однако переводы его народныхъ пѣсенъ сдѣлали то, что вся просвѣщенная Европа принимаетъ ихъ уже за полуклассическій народъ. И какая бы бѣда Сербамъ ни случилась, то всегда въ Европѣ найдутся тысячи голосовъ, которые заговорятъ въ ихъ пользу, какъ уже говорили въ пользу грековъ отъ того, что Европейцы читали народныя пѣсни ихъ старины въ Иліадѣ и Одиссеѣ“.

„Вы видите, что Сербы заслужили такое въ себѣ вниманіе. Какимъ же образомъ это заслужили они? спросите вы. А вотъ какимъ. Какъ только узнали, что Вукъ Стефановичъ Караджичъ въ Вѣнѣ, собираетъ Сербскія пѣсни, чтобъ ихъ издать въ свѣтъ, то съ всѣхъ возможнихъ мѣстъ, какъ самъ признается въ четвертомъ томѣ, стали посилать къ нему кучу пѣсенъ большею частію такіе люди, которыхъ онъ и незналъ и непросилъ. Честь Сербамъ. Сербы доказали, что оны народъ благородный; они по этому и сдѣлали объ себѣ въ Европѣ хорошее мнѣніе, которое для нихъ какъ я думаю, будетъ полезнѣе, чемъ золото и серебро“.

Всѣки може си прѣдстави, какъ тия горещи и убѣдителни думи на Венелина трѣбва да сѫ залегнали въ душата на едва прѣди шесть години оглашения български патриотъ, съ каква жажда трѣбва да е поглъщалъ той всѣки редъ въ това писмо, въ което Венелинъ, като повтаря една теза отъ своето разсѫждение „О характерѣ народныхъ пѣсенъ у Славянъ задунайскихъ“ заявява: „Вы увидите, милостивый государь. . . что я сербскія и болгарскія пѣсни ставлю наравнѣ съ такъ називаемыми Гомеровыми“.

Но пѣснитѣ, продължава Венелинъ да проповѣдва прѣдъ Априлова, не само ще възбудятъ чрѣзъ своята изящна форма и съдържание общия интересъ на образованото европейско общество, а ще послужатъ и като едно мощно орѫжие да се разбие пагубното учение на Карамзина, който въ първия томъ на своята история, повтаряйки твърденията на шведа Тунмана, обявява българитѣ за татари. Но „Карамзинъ, какъ и вся Европа, не имѣлъ ни малѣйшаго понятія объ васъ. Карамзинъ писалъ по выводамъ Тунманна (Шведа), который такъже васъ узналъ хорошо, какъ я знаю жителей луны! Карамзину вся Россія повѣрила, и ту вѣру утвердило еще и то обстоятельство, что Болгарія есть владѣніе Турковъ, которые суть тоже племя татарское. Настоящій турецкій фатализмъ“.

И тъй, искате ли да оборите пагубната историческа хипотеза за татаризма на българитѣ — събирайте между друго и народни пѣсни. Тѣ ще засвидѣтелствуватъ най-добрѣ, че вие сте чисти славяни, плъть отъ тѣхната плъть и кръвь отъ тѣхната кръвь. Това е ясниятъ смисълъ на Венелиновото обръщение къмъ Априлова. И наистина Венелинъ засегна една чувствителна струна въ душата на тогавашния българинъ-патриотъ. Ако пѣснитѣ могатъ да иматъ такова грамадно значение за възраждането на България и за изслѣдването на нейната етногения, не е ли правилно, да се заключи, че колкото повече пѣсни и въобще етнографски материали се съберать, толкова по-голѣма услуга се прави на общобългарското национално дѣло? Априловъ скоро направи тоя силогизъмъ, и безъ да чака много, праща най-напрѣдъ на най-близкия си сътрудникъ въ България, способенъ да го разбере, копие отъ писмото на Венелина. (То е именно печатаното въ т. I на Мин. Сборникъ). Неофитъ отъ своя страна проважда прѣписъ на други „родолюбци“ въ България, както се вижда отъ тритѣ писма, които М. Балабановъ напечата въ II томъ на Мин. Сборникъ въ статията си: „Отзивъ въ България по Венелиновитѣ писма“. Тритѣ писма сѫ отъ 1838 година. Първото отъ Неофита до Райна Поповича въ Карлово. То носи дата 22 юни. Въ него Неофитъ съобщава: „Прѣди нѣколко дни пріяхъ изъ Одесса писмо отъ Господа Априловъ и Палаузовъ заедно съ едно пространно и весьма любопытно изложеніе отъ Господина Юрія Ивановича Венелина, което и немедленно щяхъ да ви го пратимъ да го прочетете, перво убо за да возблагодарите своето любопитство, а второ негли возможете и вы да способствувате въ това преизрядно дѣло, което се относи всеобщей ползѣ всего нашего болгарскаго народа“. Второто писмо е отъ Неофитовия ученикъ, Захари Икономовичъ Круша, изъ Копривщица тоже до Райна Поповича и носи дата 3. августъ, 1838. Въ него Круша се извинява, че се забавилъ по нѣкои причини да изпрати изложението на Венелина: „нынѣ же получивше оное, немедленно испращаме го заедно съ неговото рѫкописно, и, като го прочетете, да го испратите по-скоро, защо ще да го пратиме и по други мѣста“. Отъ послѣднитѣ думи се вижда, че Венелиновото програмно писмо ще е станало извѣстно прѣзъ 1838 и слѣднитѣ години и на единъ по-широкъ крѫгъ родолюбци. Круша подканва даскалъ Райна да прочете „съ велико внимание“ изложеніето на господина Венелина „и колкото любопытни работи се намиратъ въ него, прилѣжно да ги изслѣдувате и по-скоро да чалащисовате да се изнамѣрятъ, сирѣчъ като стари пѣсни, царственницы и други рукописни книги и пр.“. Третото писмо е пакъ отъ Неофита до Райна и носи дата септ. 12 (Копривщица). Въ него Неофитъ съобщава, че приелъ „по случаю“ писмо отъ г. г. Палаузова и Априлова „ѿ неподражаемитѣ любородцы“, заедно съ една книжка, даръ отъ Венелина.

Ние не знаемъ, какво въздѣйствие ще е упражнило Венелиновото „изложение“ върху Райна Поповича и Захари Круша, ние имаме обаче едно прѣмо доказателство, че Неофитъ ще е взелъ много присърдце просбата на Априлова, да събира още по-ревностно и народни пѣсни за Венелина. Въ архивата на знаменития рилецъ се е запазилъ именно и до днесъ единъ интересенъ „записъ собраннихъ пѣсней, пóсланнихъ же г. г. Ні́колáу Палаузовъ и васі́лію ʼАпрі́лловъ оу Одесса Марта 1840“. Въ тоя списъкъ сѫ отбѣлѣзани заглавията на 36 народни пѣсни.[1])

---

[1]) 1. Заправи́ стоянъ бачія на врѫхъ стáра план. 2. Пойде си Мáрко през гóры зелены съ нéгово пéрво люб. 3. Снóщи се ӗ детé породи́ло детé вукаши́нче. 4. Сóколъ стой на Мермер камык, на вардáра вóда піе. 5. Коя́ ӗ звезда най рáно рани́ла, ʼонá ӗ воиводина сл. 6. два се змéя на плáнина біятъ. 7. ˘Яньо Базергянъ съ 9-тé сы́нове й пашáта съ 9-те чер. 8. девóйка ӣграла съ вóина на чáрдак сѿ златна ˘ябол. 9. Минаха гора ӣ дрȣ́га, наста горá ясенова. 10. кȣ́кни ми кȣковичк. да се гóра разв. оȣ̑ нея Стоянъ. 11. прочула се люта змія троеглава съ 3 ʼязыци. 12. Похвали́лся Фи́липпъ Сокóлъ. 13. Петръ Бáнъ ми віно піеʼ сь кѫрчмари́ца. 14. Книга пи́ше Московска крали́ца Сȣлтáну Махмуду. 15. Іовáнъ любе продáва за 12.000, за 300, за коня хрáн. 16. Засакáха Бояна за богáтаго Іовáна. 17. вéселъ Марко, вéселъ, коня я́зди. 18. Хȣбава Пиро невѣсто. 19. Похвали́ ся дéна Магдалéна. 20. Снóщи Мáрко отъ бой дойдé сѿ 6: товаре бели пар. 21. Мáрко піе віно ӣ ракія съ тȣрцы ʼяничéре. 22. Поболи́ се боленъ дойчи́нъ, а цѫрнъ харáпинъ се посили́. 23. що ми се ˘е поле размерисало (съ ц. Мур. ʼи 77 крáля). 24. Лежалъ ӗ стоянъ затвóренъ ȣ̑ силинџи́ска земя. 9 год. 25. Собрáхасе мала четá 9 душъ юʼнацы. 26. Мáрко хóди по гóра зелéна, (денница) звѣздица. 27. телалъ ли́чи по градове, през рамазан віно да не. 28. Стоянъ маріи говóри, Маріе любе Маріе. 29. Снóщи Мáрко ѿ лов дойдé на оȣ̑тро му хабар дойде. 30. Ери́нка майкя плетéше, хемъ ˘я плаче и пр. 31. Йлванине Латініе, що си и̑маш пѫрво любе. 32. провыкнáла се ʼЯни́ка на стред свéкрови дворове. 33. Дали́ гѫрми́ ʼили́ се зéмля тресé (м. й Мари́нко). 34. ʼОблагáлса ӗ радóйно на солȣ́нского кафенé. 35. Бéли грáду що се не белéешъ. 36. дотекла ӗ Тȣнџа вóда ˘яко голема.

Но изглежда, че Априловъ не ще се е ограничилъ, да дѣйствува за събиране на народни пѣсни само между най-интелигентнитѣ тогава свои приятели въ България. Той не пропуща да заинтересува за важностьта на фолклорнитѣ материали и случайни пѫтници. Както видѣхме, първитѣ пѣсни, които той, по просба на Байла, събира за Венелина, сѫ отъ Габрово. Единъ габровецъ пакъ, хаджи Іоанъ П. Мановъ, пише на 22 февруари 1839 год., едно дълго писмо до Неофита Рилски, въ което между друго се казва: „и ви проваждами оная старата пѣсень, която бѣхьви, казалъ чи я имами гдето шая видити, притворяната въ негово словесіи въ писмото, киръ Калистово (азъ отъ моя страна Пе хаджи пе, я имахь) понеже приножда хго имо казвахъ за дая исписа; както да са отъбиратъ, хортіити, здраво въ правописаніи; и ази бѣхъ я сохранилъ тая пѣсень; отъ малолѣтството си; можно быти отъ досега 25 години да са заминали,[1]) и още 56 пѣсни бѣха при истата сребски, за падѣніито Князь Лазарово на стихотворство, бѣха, а само, тази, явева да буди болгарска; но какво восъпоследоваха бѣдніи пѣсенки; ни мога ти извести подробно: но напримеръ; ваше пречестности можи да сти, известни; заради киръ Лазара калоферицатъ какво въ 7-го Іоноаръ; доди тува, изодеса, които принесе изустно поздравленіе; отъ соотечественицити одески; и мо назначили, като на каѳалогъ, докле доди въ Габрово, присъ които градове и села примини, при какви пріятели да са яви; и да ги поздравява отъ нихна страна; и въ даръ да имъ дава отъ Г. Венелиновите болгарскити литератори; и отъ назначенити му пріятели да пита секиго за пѣсни и за монети, и у Търновъ като дойди; да са научи за древното мо прибиваніе, санки да го опиши и както са види градатъ да мо земи ресиматъ и какви стари, развалини са намерятъ; иза Трапезицата иза железни врата ималоліи; санки въ единъ добъръ тефтеръ гдето мо писали, и самъ Априловъ писалъ, и ази го прочитохъ сичкото нихно, не му записваніи; понеже що рекохми като доди и до Габрово киръ Лазаръ; присиде една вечерь; които са разговаряхми, щото мои казано и писано изъ Одеса отъ Г. Априловъ и доди, за пѣснити хорта; а ніи бѣхми са постарали присъ празницити то есъ поколеда и има да сми направили около 30 пѣсни вети нови; и ги явихме нему сичкити; ала каквото казвашъ и светыняви нини аресватъ толкози добре; каквото седятъ и досеги; чи сверхъ това извадихми и оная старата пѣсень за която бехми са пофалили; и ния гледахми; после я уставихъ въ школата со другити сербскити; ина скоро ни отидохъ дая зема, но сидяла докле доде киръ Калистъ, и като са известихъ отъ вашеи писмо, абіе утвождамъ въ школата и искахъ я често беши уставяна пи са намери, питамъ хаджи Захаріа,[1]) казва ние-самъ виждалъ; и като ся изнаса хаджи Захаріа исъ калабалацити гледахми нимая, ıако восъ последоваха сосъ сербскити, загубихаса; а другити новити и ветити песни сидятъ; но като бяхъ я прочиталъ, чи я имахъ въ уматси, но низная, като да ни будимъ изгубили некоя хорота; и „каквото са види въ киръ Калистовото писмо притворяна … Друго паки молими ваше пречесности“, пише Хаджи Іωанъ въ P. S. „нина за бравеити; иако имати скоро да писувати до Го; въ Одеса, пренисити отъ насъ смерено поздравленіе; имамъ намереніи да приноҗдавамъ, негово словесіи,[2]) за да припишими право, пѣснити що ги писахми нови вети отъ кеменчицііити; чи доноса случи указіонь за да ги проводимъ, ала ще ли да станатъ макбулъ овдѣ, не зная; анџакъ ако бива да ги проводимъ до ваше словесіи чи изъ идно, со твоити ако сторятъ, даги проводимъ поза скоро яви на киръ калистъ, за да ги припише; онъ нише кажи нищемъ но другое дамо кажишъ отъ ваша страна; ако има способі и кога писовашъ до Априловъ; яви со некой (колай) и заради мени като даса; уведумими, то есъ да са запознаими; понеже смы сродници негови, и до сега ни мосамъ се явилъ особно, (които и сига нимиѐ нарида; но по некои себепъ, всегда ма приноҗдаватъ жените и милеятъ даимса отговори; понеже моята стопаница, на Априловъ е племеница, то есъ сестринамо дщеря …“ Сбм. VIII, p. 422—426.[3])

---

[1]) Значи, още отъ 1814 год.

Отъ всичко казано до тукъ става явно, че широкоподетата отъ Априлова агитация въ полза на Венелиновото искание, да се събиратъ, колкото е възможно повече народни пѣсни, трѣбва да е имала добри резултати. Априловъ почина въ 1847 год. Ако допустнемъ, че ще е почналъ да се интересува за българската народна поезия най-късно прѣзъ 1835/1836 год., той ще е получилъ отъ своитѣ редовни или случайни кореспонденти въ България въ течение на повече отъ 10 години несъмнѣнно значителенъ брой народни пѣсни. Когато въ 1844 год. Григоровичъ посѣти Априлова въ Одеса, той знаеше, че прочутиятъ „булгарскій меценатъ“ притежава въ изобилие подобни материали. Въ своя дневникъ, който напечатахъ недавно въ Сборника на Бълг. Ак. на Наукитѣ т. VI. 1916. (Студии изъ областьта на българското възраждане В. И. Григоровичъ, неговото пжтешествие изъ Евр. Турция и пр.) той бѣлѣжи подъ дата 1 Августъ 1844:

---

[1]) Круша.

[2]) Калистъ Луковъ.

[3]) Ср. и Сбм. IX. p. 734. писмо на Каллистъ Луковъ, учитель Габровскій (Габрово, февр. 21. 1839) до Неофитъ Рилски: „а за киръ Лазара (който се и оженилъ сега отъ какъ заминахме, но ще я заведе въ Одесса) каквото що ви писувахъ въ первото писмо, зарачили му отъ тамо да види за пѣсни, монеди и пр. казува и той какво иматъ велика ревность Г. Василій А. и Николай П. къ болгарското просвѣщеніе; какво са проводили за изинъ за тіпографіа и пр.“.

„Былъ у Апрелова (тъй). Очень гостопріеменъ, когда боялся дать книгу на домъ. Приятно видѣть его малую наружность, украшенную сугубою страстью и глупымъ эгоисмомъ. Странная скромность: когда не хочешъ чего дать, называть это ненужнымъ. Пѣсни и замѣтки о болг. ист. ненужны. Ростовщикъ!“...

Азъ се постарахъ въ студиитѣ си, да обясня както неприязненото отношение на знаменития славистъ къмъ Априлова, тъй и нежеланието на тогова, да отстжпи своитѣ материали на единъ чуждъ човѣкъ. Въ случая има обаче за насъ единъ по-важенъ въпросъ: какво станаха богатитѣ сбирки отъ народни пѣсни, които Априловъ получавалъ отъ България, както казахъ, въ течение на повече отъ 10 години? Априловъ почна да събира първенъ пѣсни за Венелина. Но Венелинъ почина въ 1839 г., а както видѣхме и отъ Неофитовия „Записъ собраннихъ пѣсней“, Априловъ продължавалъ да получава пѣсни още въ 1840 година. Отъ само себе си изниква прочее мисъльта, че Априловъ, който тъй ревниво пазелъ съкровищата си отъ Григоровича, ще е ималъ негли намѣрение, да издаде самъ своитѣ материали. И наистина въ една бѣлѣжка въ Денница (стр. 140 буква **о**) четемъ слѣдното кратко, но важно съобщение: „Я завелъ повсюду переписку, чтобы собрать сколь можно больше болгарскихъ народныхъ пѣсень, и все это для Венелина. Нѣкоторую часть оныхъ даже я ему выслалъ еще при жизни его. Онъ желалъ издать ихъ книжками, но смерть помѣшала. Какъ въ Москвѣ, такъ и въ Петербургѣ, сколько мнѣ извѣстно, нѣтъ литератора, знающаго болгарскій языкъ, чтобы предпринять такое изданіе, и въ Одессѣ, центрѣ болгаризма, тоже нельзя сыскать; по сѣй причинѣ слѣдовало оставить все при самомъ началѣ. — Желаніе познакомить русскихъ съ нами и рѣшить съ большой вѣроятностію мысль о Татаризмѣ болгарскомъ, все еще кроется въ моемъ сердцѣ, а потому я прѣдполагаю издать нѣсколько изъ нихъ, съ объясненіемъ непонятныхъ словъ въ текстѣ. Литераторы не взыщутъ за недостатки“.

Въ тая бѣлѣжка, която ни разкрива собствено цѣлата история на Априловия интересъ за народната поезия и въ която тъй ясно се отразяватъ и идеитѣ на Венелина за борбата съ татаризъма на Тунмана и Карамзина чрѣзъ публикацията на повече български фолклорни материали, се казва изрично, че слѣдъ смъртьта на Венелина, Априловъ самъ ималъ дѣйствително намѣрение да издаде нѣкои отъ своитѣ пѣсни съ обяснения въ текста. Тъй като „Денница новоболгарскаго образованія“ бѣ напечатана въ Одеса въ 1841 г. (прѣдговорътъ е отъ 2. юни сѫщата година), рѣшението на Априлова, да запознае руситѣ съ българитѣ чрѣзъ единъ сборникъ отъ народни пѣсни трѣбва да прѣдхожда естествено тая дата. И по-нататъкъ, разбира се, на това рѣшение трѣбва да сѫ отговаряли вече и нѣкои подготвителни работи отъ страна на бѫдния издатель. Близу е до ума, че Априловъ ще се е билъ постаралъ, да избере поне изъ голѣмия си запасъ нѣкои пѣсни, достойни да произведатъ прѣдсказания отъ Венелина ефектъ. Значи, трѣбва да се прѣдполага, че най-късно въ 1841 година или къмъ началото или края на 1840 Априловъ ще е ималъ готовъ за печатание сборникъ отъ български народни пѣсни. Ако е така, възниква въпросътъ: гдѣ е тоя сборникъ? Каква е неговата сѫдба? На тоя въпросъ a priori не може да се отговори. Ние не знаемъ, за жалость, и до днесь, какво е станало съ несъмнѣнно богатата архива на Априлова слѣдъ неговата смърть. Трѣбва да се прѣдполага, че голѣма часть отъ нея е разпилѣна, възможно е обаче друга часть да се е очувала. Но гдѣ и у кого? На тия въпроси има да отговорятъ бѫднитѣ разслѣдвания въ самата Одеса, който градъ заслужва не по-малко отъ Цариградъ вниманието на историка на българското възраждание.

При такова състояние на въпроса за Априловитѣ книжа естествено е, че цитуваната по-горѣ бѣлѣжка въ Денница трѣбваше да ме настрои по-скоро скептично. И наистина азъ бѣхъ вече прѣстаналъ да мисля за Априловото фолклорно наслѣдство, когато недавно при разглеждание архивата на Раковски въ Етнографическия Музей се натъкнахъ на единъ анонименъ Сборникъ отъ народни пѣсни, (1540, инв. № 8154, 6 тетрадки infolio, 313 стр.), който още при първъ погледъ ми се откри, че е отъ ржката на Априлова, почеркътъ на когото ми бѣ познатъ отдавна отъ нѣкои негови писма, очувани въ прѣписката на Фотинова и Неофита Рилски.[1] Моята случайна находка ме зарадва толкова повече, че тя идваше между друго да отговори и на единъ въпросъ, който прѣди мене бѣ си задалъ М. Арнаудовъ въ своята студия: „Раковски като фолклористъ“. Въ една бѣлѣжка къмъ стр. 57 той казва:

„Въ Архива на възраждането, между книжата на Раковски, се намира единъ сборникъ отъ пѣсни, съ забѣлѣжки къмъ тѣхъ на руски езикъ, почеркътъ на който не е на Раковски. Сборникътъ обхваща 181 номера, на 313 страници. На края сж прибавени обяснителни статии върху коледнитѣ и историческитѣ пѣсни, заедно съ единъ словарь на собствени имена и други думи, както и едно „оглавленіе“ на пѣснитѣ, въ което тѣ се дѣлятъ на „торжественныя“, „историческія“, „романическія“, „хайдушкія“, „домашныя“, „хороводныя“, „печалныя“, „любовныя“, „свадбеныя“, „военныя“, „героическія“. Сборникътъ съдържа покрай истинскитѣ нар. пѣсни и фалшификати (напр. № 269 за царь Крума), прѣводи отъ руски (напр. №№ 87, 88, съ надписъ А. Кипиловски) и оригинални пѣсни, отбѣлѣзани като такива, напр. Одата на Пѣшакова за Венелина, както и №№ 95—99 все отъ Пѣшакова. Интересно е, какъ е попадналъ тоя сборникъ у Раковски и кой е неговиятъ авторъ“.

Днесъ поне на единия отъ тия въпроси може да се отговори съ положителность. Не съмъ още въ състояние да покажа пжтя, по който интересуващиятъ насъ Сборникъ е падналъ въ ржцѣтѣ на Раковски. Но за мене нѣма съмнѣние, че сборникътъ е съставенъ и прѣписанъ почти цѣлъ отъ Априлова, чийто красивъ, четливъ почеркъ не може да не се метне въ очи всѣкиму, който е виждалъ нѣкога поне едно негово писмо. Дали обаче това е сѫщиятъ сборникъ, за който Априловъ загатва въ Дешница или е съставенъ по-рано? Тоя въпросъ изисква по-подробно разглеждание въ свръзка съ интереснитѣ въ много отношения обяснителни статии и бѣлѣжки въ края. Самъ Раковски въ една бѣлѣжка къмъ „Нѣколко рѣчи о Асѣню Пьрвому“ (1860) стр. 118—119, като излива своето негодувание противъ Априлова, поменува пѫтемъ, че „българскиятъ просвѣтитель“ билъ получавалъ отъ България между друго и народни пѣсни, които билъ развалилъ обаче въ старанието си, да ги направи ритмични, ала отъ бѣлѣжката не се вижда, Раковски да е притежавалъ самитѣ пѣсни: „Знайно е, чи покойный В. Априловъ, кьту ся бѣ провьзгласилъ изъ Българиѭ за просвѣтитель Българскы, само съ голы рѣчи и за пустѫ славѫ, отъ разны мѣста Българіи му ся изпроводихѫ и рѫкописи и монети и народни пѣсни, нъ то сичко сѫ изгубило, какъ то казахмы, послѣ смьрти му. Отъ народны пѣсны остали нѣколко си приписани отъ него, нъ той кьто ся трудилъ да гы гуди въ ритмы, поправилъ гы по русскому свойству и така гы изкривилъ, щото ни руски ни български станѫли“.

---

[1] Друга неизвѣстна мене ржка се забѣлѣзва само отъ стр. 4—50.

Нѣкои по-точни указания открихъ въ неиздадената прѣписка на Раковски въ Архива на възраждането. Така въ едно писмо до А. Екзарха изъ Одеса отъ 29 августъ 1859 Раковски пише между друго: „Имамъ събраны по вѣчь отъ 3000 тысящы народны пѣсны, ведно съ осталихъ отъ покойнаго В. Априлова, кои ми ся дадохѫ, нъ тѣхъ нѣсьмъ гы обработилъ сичкы съ замѣчяния. Тии ми сѫ найголѣмъ източникъ за народнѫ нашѫ книжнинѫ, повѣстность, баснословия, творчьства, ꙗзыка и проч. Помощиѭ тѣхъ и народнихъ нашихъ обрѣдовъ и признакъ щѫ състави порядъчно и обширно българско баснословіе. . .“[1])

---

[1]) За тая своя голѣма сбирка отъ народни пѣсни, която не се е очувала въ архивата, Раковски говори и въ едно писмо до Драгана Цанкова отъ 15. Май, 1858. Въ него не се поменува обаче нищо за Априловия сборникъ: „Сега имамъ готово списано друго едно весма полезно списаніе. Най старіи българскы народни пѣсны, коихъ нѣма не въ сборника П. Безсонова, що е издалъ въ Москва. Подиръ всякѫ пѣсень сьмъ направилъ обширно замѣчяніе историческо, баснословно и ꙗзыкословно. А послѣ замѣчяніе слѣдува и рѣчникъ на неповѫтныя рѣчи, и на приносная израженія. Него щѫ почна скоро да напечята тукъ. То ще бѫди първа книга, а послѣ щѫ слѣдува да издамъ вторѫ, и трѣтѭ и т. д. Азъ имамъ събрани близо до 4000 Българскы народны пѣсни и еще събирамъ“.

Но и въ това писмо не е казано, кой и кога е прѣдалъ Априловитѣ пѣсни на Раковски. Така че тукъ остава още единъ откритъ въпросъ.

За цѣнностьта на Априловия Сборникъ изобщо може да се каже слѣдното: ако е съставенъ между 1837 и 1839 г., когато бѣха извѣстни на учения свѣтъ само 28-тѣ малки народни пѣсни, събрани и публикувани отъ Вукъ Караджича въ неговата Српска песнарица (ч. II, 8-о, 264), Виена 1815 и въ Додатак к СПбургским рјечницима (1822), тоя сборникъ е по врѣме най-стариятъ систематиченъ сборникъ отъ народни пѣсни, съ повече отъ 20 години по-старъ отъ Миладиновия. По своето съдържание той отражава личнитѣ понятия на Априлова за народната словесность. Естествено е, че при сравнително доста издържания характеръ почти на всички пѣсни въ сборника на Априлова, не могатъ да смущаватъ двата фалшификата, които отбѣлѣзва и Арнаудовъ: № 162, Пѣсня Военная, Крумъ и Никифоръ (15 стиха) и № 165, Пѣсня Военная, Царь Василій и Самуилъ.

Първата, която е подражание на една пѣсень изъ сборника на Качичъ-Миошичъ (Razgovor ugodni naroda slovenskoga.)[1]) и втората, изворътъ на която не ми е познатъ, ще сѫ били сигурно разпространявани още прѣди края на 30-тѣ години отъ миналия вѣкъ въ нѣкои по-интелигентни български крѫгове и сѫ могли да минаватъ за народни, както толкова художествени пѣсни изъ разнитѣ съврѣмени пѣснопойки. Интересно е, че тия фалшификати не сѫ произведения на Джинотъ или на Раковски, а сѫ много по-стари, а това издава извѣстно живо национално настроение, поне у отдѣлни лица въ България, още прѣди началото на 40-тѣ години и прѣди Царственника на Христаки Павловичъ.

Колкото за нѣколкото „художествени“ пѣсни отъ Кипиловски, Пѣшаковъ и Емануилъ Васкидовичъ, които Априловъ е помѣстилъ въ сборника си наредъ съ чиститѣ народни пѣсни, далечъ по-чисти по размѣръ и езикъ отъ пѣснитѣ въ сбиркитѣ на Венелина или въ неизданената сбирка на Григоровича, тѣ заслужватъ толкова осѫда, колкото и подобнитѣ опити на Пѣшакова и събратия въ сборника на Безсонова.[2])

---

[1]) Вж. Б. Пеневъ, сПсп. кн. 67, П. Р. Славейковата прѣводна и подражателна поезия, р. 207: „Първа здравица“ и пр.

[2]) Безсоновъ II. р. 123—148, CXLII—CLII, 2 стихотворения отъ А. Ст. Кипиловскій, 5 отъ Пѣшакова и 3 „на выдержки изъ Забавника Огнянова“.

Едно грижливо проучване на пѣснитѣ въ сборника на Априлова ще ни покаже между друго и това, че въ източна България, отъ гдѣто произхождатъ най-многото варианти, сѫ сѫществували и такива пѣсенни мотиви, които сега сѫ изчезнали.

Моето мнѣние е, че новооткритиятъ сборникъ на Априлова, въпрѣки нѣкои дефекти, заслужва въ голѣма мѣра вниманието, както на историка, тъй и на теоретика на нашия фолклоръ. Ето защо едно критично издание на тоя сборникъ ще се наложи единъ день, не само отъ пиететъ къмъ Априлова, а и отъ обективнитѣ изисквания на науката. Въ едно близко бѫдеще ще дамъ подробно описание на цѣлия материялъ на сборника съ указание на извѣстнитѣ до днесъ варианти къмъ всѣка пѣсень. Заслужватъ по много причини пълно внимание и кръшлечнитѣ коментари и лексикалнитѣ обяснения къмъ отдѣлнитѣ пѣсни.

Едно бѣлѣжито послание на Цариградската патриаршия до българитѣ въ Дебърско (1849 год.).

Отъ Проф. д-ръ Л. Милетичъ.

(Четено въ Историко-филологичния клонъ на 30. I. 1919.)

Слѣдъ като бѣ унищожена Охридската независима архиепископия, митрополититѣ въ Охридско и Дебърско, ако и прѣмо подчинени на Цариградската патриаршия и подържани отъ нея, въ сѫщность сѫ зависѣли главно отъ благоволението на всесилнитѣ областни бегове та сѫ били принудени да търсятъ тѣхната закрила. Охридскиятъ митрополитъ **Калиникъ** (умрѣлъ на 1843 г.) е минавалъ дори за приятель на всемогѫщия въ туй врѣме Охридски Джеладинъ-бегъ (вж. Е. Спростановъ, „Джеладинъ-бегъ“, печ. въ Мин. Сборникъ, кн. XVI, 681 нат.). Тогава въ Битоля е билъ всесиленъ валията Кьосе Ахмедъ-паша. Той и Джеладинъ-бегъ били защитници на раята противъ насилията отъ страна на турци и арнаути, макаръ че и самиятъ Джеладинъ е билъ арнаутинъ, — отъ тоскитѣ. Беговетѣ и въ Дебърско сѫ били все мѣстни арнаути. Отъ „Кодиката“ на дебърския български манастиръ Св. Иванъ Бигоръ, при Галичникъ, се вижда, съ каква неограничена власть се ползували прѣзъ първата половина на XIX в. дебърскитѣ бегове Юсуфъ-бегъ и Абасъ-паша и синоветѣ му Акия-бегъ и Дали-бегъ (вж. у мене „Исторически и художествени паметници въ манастира Св. Иванъ Бигоръ“, въ Спис. на Акад. кн. 9, стр. 19—21). Спахиитѣ по цѣла западна Македония, които обикновено носѣли титлата „паша“, били най-силнитѣ въ Турция, понеже имали подъ властьта си юначнитѣ албанци. За тетовскитѣ паши откъмъ тая страна е писано у насъ отъ г. Тосковъ въ Министер. Сбор. XI. 404 стр. нат.

Близкото участие, което сѫ вземали дебърскитѣ бегове въ началото на миналия вѣкъ въ изграждането на манастира Св. Иванъ, и фактътъ, че единъ отъ тѣхъ, Юсуфъ-бегъ, е прѣкарвалъ извѣстно врѣме въ самия манастиръ, и още обстоятелството, че около манастира е имало па и сега има български помашки села, чиито връзки съ православнитѣ имъ еднородци сѫ били още неразривни, — всичко туй ме довежда на мисъльта, че и между самитѣ бегове тогава ще да е имало помаци или поне че тѣ се намирали подъ влиянието на видни помашки сѣмейства. Въ споменатата „Кодика" на Дебърския манастиръ има записани имена на поклонници българи отъ села, които сега сѫ помашки, а нѣкои сѫ вече и съвсѣмъ поалбанчени (вж. у мене ц. с. 24 нат.). За да се запази отъ албански насилия, българското население въ много села приемало отъ часть или изцѣло мухамеданството, отначало и само за лице, продължавайки интимно роднинскитѣ си връзки съ християнитѣ еднoплеменници, така че дълго врѣме и женидбитѣ помежду имъ не се прѣкратявали. Въ село Радожда, на Охридското езеро близу до манастира Калишча, селянитѣ къмъ 1833—1834 год., за да се спасятъ отъ насилия, се казвали мухамедани, а тайно си изповѣдвали християнството. Ала когато дошло редъ, въ силата на новия въведенъ тогава воененъ режимъ, да се запишатъ войници — „редифи" и да служатъ въ войската, заявили, че сѫ християни, поради което въ послѣдствие тежко пострадали, като били избити до 150 мѫже отъ тѣхъ. У Спространова, който споменува за това събитие (ц. с. 714), се изтъква още, че подобно на Радождани до скоро още е имало албански села съ жители мухамедани, които тайно си запазвали старата християнска вѣра. Така е било и въ Дебърско, гдѣто сега числото на българитѣ помаци е твърдѣ значително. Когато бѣхъ въ Галичникъ (1916 г.) и между друго разпитвахъ за произхода на нѣкои сѣмейни имена като Байрамовци, Синяновци, Кадриовци, Яшаровци или „Шаровци", — имена на сегашни православни български сѣмейства въ Галичникъ, узнахъ, че това сѫ прѣдишни български помашки сѣмейства, които чрѣзъ постоянно подновявано сродяване съ православнитѣ постепенно пакъ се обърнали въ християни. Прѣди 80 години въ Галичникъ още е имало до 30 помашки кѫщи. Влиятелнитѣ българи като Тома Томовски, Хаджи Василко Хаджиевски, братъ на Хаджи Партения Зографски, и други давали дъщеритѣ си за жени на тия помаци, повече отъ които били овчари както и българитѣ, та добрѣ си живѣели съ тѣхъ. Дълго врѣме властитѣ дори покровителствували тия, що вземали за жени християнки българки, ала когато самитѣ помаци почнали да напущатъ вѣрата си, Дебърскиятъ паша се стресналъ. Имало и сѫдъ въ Битоля и изтезания по тоя поводъ, но най-сетнѣ, понеже самитѣ покръстени помаци на сѫда се държали опорито и доказвали, че доброволно се покръстили, оставили ги свободни. Нѣкои отъ тѣхъ, напр. Байрамовци въ Галичникъ, били богати и влиятелни та половината Галичникъ сега се родѣе съ тѣхъ все като съ „кумове“.

Докато приведениятъ примѣръ и тогава е билъ рѣдъкъ случай, изключение, напротивъ помачеството се е засилвало, защото въ него населенйето е виждало най-лесенъ изходъ отъ ужасния албански гнетъ, а прѣминаването къмъ мухамеданството поради споменатитѣ тѣсни роднински връзки съ еднородцитѣ, които рѣзко не се прѣкѫсвали съ напускането християнската вѣра, е ставало откъмъ морална страна по̀-лесно. При тия условия и християнитѣ българи, отъ желание да угодятъ на беговетѣ, които не гледали съ добро око, че българкитѣ се носѣли открито, а освѣнъ това и за да се избѣгватъ посѣгания върху женската челядь и съблазънь, карали женитѣ си, главно въ градоветѣ, да се обличатъ съ шалвари, елечета и антерии, да се прѣбулватъ съ тюлбени и дори да намѣтатъ фереджета. Въ това отношение най-далечъ се е отишло въ Тетово, гдѣто българката най-много е била изложена на насилия.

Не е чудно, че при такива обстоятелства постепенно у българското население строгото спазване роднинскитѣ граници при сврързване женидба е било разслабено, тъй като и досежнитѣ черковни канони въпрѣки протеститѣ на висшето духовенство често се обезсилвали чрѣзъ намѣсата на нѣкой всесиленъ турчинъ или помакъ.

А отъ друга страна властьта на гръцкото духовенство тогава е била слаба въ Дебърско. Старата българска традиция тукъ въ черковно-училищнитѣ работи никога не е била съвсѣмъ прѣкѫсната и тя не е позволила въ този български край, именно подъ закрилата на беговетѣ, твърдѣ да се засили авторитетътъ на гръцкитѣ владици както въ дру-

2*

гитѣ области на България, поради което владицитѣ въ Дебърско тогава далечъ не сѫ били тъй страшни, както другадѣ. Старият български учитель Ошавковъ въ гр. Дебъръ ми казваше, че гръцкитѣ владици тамъ никога не сѫ успѣли да повлияятъ на населението въ полза на гърцизма. Затова и гръцкиятъ владика Антимъ къмъ 1880 година вече съвсѣмъ не упражнявалъ нѣкакъвъ натискъ относително българския езикъ въ черквата и училищата. Самиятъ Ошавковъ, роденъ на 1863 въ Дебъръ, се е училъ въ родния си градъ въ основно училище при учители-свещеници, които обучавали по български черковни книги. Така е било и въ по-старо врѣме, тъй че тамъ никога българскиятъ езикъ не е билъ съвършенно измѣстенъ отъ употрѣба въ черквата и въ манастирскитѣ келийни училища. Манастирътъ Св. Иванъ Бигоръ е игралъ най-важна роля въ запазването на старобългарската писменна традиция въ Дебърско, а подобно значение има и манастирътъ Прѣчиста въ Кичевско и по-сетнѣ и Лѣшечкиятъ манастиръ въ Тетовско. Така се обяснява, че между първитѣ дѣятели по българското духовно възраждане тамъ сѫ отбѣлѣзани дѣйци като Хаджи Йоакимъ Кърчовски и Кирилъ Пейчиновичъ, които сѫ се учили и сѫ работили тъкмо въ тия манастири. Подирниятъ, родомъ отъ с. Теарце (Тетовско), още дѣте билъ изпратенъ да се учи да пише и да чете български въ дебърския манастиръ Св. Иванъ Бигоръ. Следъ той живѣлъ въ кичевския манастиръ Прѣчиста, гдѣто приелъ монашески чинъ. Слѣдъ като сетнѣ прѣстоялъ нѣкое врѣме като игуменъ въ Марковия манастиръ Св. Димитрий край Скопйе, Пейчиновичъ подновилъ и издигналъ манастира Св. Атанасий при с. Лѣшокъ въ Тетовско, гдѣто на 1845 г. и починалъ. (Вж. и книгата на Л. Серафимовъ, Кирилъ Иеромонахъ Пейчиновичъ, Пловдивъ, 1900 г.).

И гръцката патриаршия не е посѣгала върху тая скѫпа народна традиция въ Дебърско, българския езикъ. Очевидно е, че тя се е чувствувала слаба да оспорва българщината на паството си въ тая область. Напротивъ тя толкова се е била помирила съ затвърдената тамъ традиция, че и сама си е служила съ българския езикъ въ случаи, когато се виждала принудена официялно да се обърне къмъ паството си въ нея область съ нѣкое свое искане.

Така е постѫпила патриаршията въ 1849 год. въ едно свое послание до народа въ Дебърската епархия, на чело на която тогава стоялъ гъркътъ митрополитъ Мелетий. Патриаршията напомня на българитѣ, че не бива да нарушаватъ установенитѣ отъ православната черква канони, особено тѣзи, които трѣбва да се съблюдаватъ при бракосъчетанията съ огледъ къмъ роднинскитѣ връзки, за да се избѣгватъ „кръвосмѣшения.“ Забѣлѣжително е именно, че това патриаршеско синодално писмо, чийто оригиналъ азъ намѣрихъ, ровейки низъ захвърленитѣ и изпокѫсани книжа отъ манастирската архива на Св. Ив. Бигоръ, смѣстена въ една полуподземна стая на старото здание („Стария палатъ“), когато бѣхъ посѣтилъ манастира прѣзъ Августъ 1916 год., е съчинено на гръцки и на български, както е видѣтъ на приложеното тукъ факсимиле, гдѣто личатъ и подписитѣ на синодалнитѣ членове. Българскиятъ текстъ, който заема дѣсната половина на документа, съдържа точенъ прѣводъ на гръцкия отъ лѣво. До колкото ми е извѣстно, всички до сега познати намъ писмени актове отъ тоя родъ на Цариградската патриаршия, отправяни прѣди учрѣдяването на българската ексархия до манастири и митрополии въ България, не сѫ писани и на български. Още по-интересно е, че българскиятъ езикъ въ посланието, за което е дума, не е черковно-славянски, както можеше да се очаква, а съдържа толкова елементи отъ българския книжовенъ езикъ и дори и отъ мѣстното българско нарѣчие, което се говори въ Дебърско, че новобългарскиятъ му характеръ прѣобладава, както ще се види отъ печатания по-долу текстъ и езиковитѣ обяснения, които слѣдватъ.

Българскиятъ езикъ на патриаршеското послание има и важно политико-етнографско значение като неопровържимо доказателство противъ често повтаряната измислица на враговетѣ на българска Македония, какво ужъ на пропагандата отъ страна на българската Ексархия се дължалъ българскиятъ характеръ на славянското население въ тая область. Документътъ — патриаршеското послание — е датуванъ отъ 26 Априлия 1849 год., слѣдователно е писанъ двайсетина години прѣди учрѣдяването на ексархията.

За жалость българскиятъ текстъ по срѣдата е поврѣденъ — листътъ тукъ е скѫсанъ. Понеже успоредниятъ гръцки текстъ е цѣлъ, съдържанието на откѫснатата българска часть можа да се възстанови въ новъ прѣводъ точно споредъ гръцкия текстъ. За отличие тая часть на българското съдържание е поставена въ скоби.

Посланието е писано отъ името на гръцкия патриархъ Антимъ и е приподписано съ оригиналнитѣ, твърдѣ завързани и съвсѣмъ нечетливи по тогавашния обичай подписи на синодалнитѣ членове-митрополити: Кесарийски Паисий, Ефески Антимъ, Хераклийски Панаретъ, Ксефикоски Иоакимъ, Никомидийски Дионисий, Халкидонски Иоретей, Търновски Неофитъ, Критски Хрисантъ и отъ Арта Софроний. Една друга българска рѫка твърдѣ нечетливо сетнѣ е означила съ български букви, написани надъ оригиналнитѣ завързани подписи, имената на подписалитѣ митрополити.

Съдържанието пъкъ и формата на синодалното послание, а особено българскиятъ езикъ, съ който патриаршията въ случая по неволя е трѣбвало да си послужи, достатъчно показватъ, че поводътъ, за да се отправи това възвание къмъ българското население въ Дебърско, ще да е билъ твърдѣ сериозенъ. Черквата се е виждала застрашена главно поради незачитането канонитѣ по бракосъчетанието, и то по вината прѣди всичко на всесилни нѣкакви фактори, които посланието избѣгва направо да именува, а само ги загатва, като казва: „общая благочестивыхъ матерь светая Христова черковь чула е, защó во ова Дебърска епархия владѣе едно неблагоговѣйно прѣзрѣние и равнодушіе къ божественнымъ священымъ закономъ и едно самовóлно вмѣшателство въ духовнитѣ и закóнскытѣ рáботы, и най-паче во брачнитѣ сочетанія бывать дерзновенно страшни беззакóния и кровосмѣшенія непрощаеми, що во никое христіанско мѣсто не быватъ“. По-нататъкъ патриаршеското писмо изрично запрѣщава на такива лица, било свещеници, било мирски, да се мѣсятъ въ черковнитѣ работи: „да се смѣшáвате въ духовны и закóнски работи, а най-паче въ бракосочетателны условия и свадебни сношенія, кога се появи нещо сродство и е потреба да се прегледатъ священнитѣ правила“. Въ писмото явно се изтъква, че авторитетътъ на мѣстния митрополитъ Мелетий никакъ не се зачиталъ, та особено се прѣпорѫчва на населението и на духовенството, въ бѫдеще да се отнасятъ съ дължимото послушание къмъ него: „Заради това и неговому священству аки присному пастырю вашему и правилному предстателю долженствувате и имате борчъ да се покорявате и да послушате совершенно и да внимавате пріимающе драговолно архиерейските неговы совѣты и наставленія“. На този, който се осмѣли и въ бѫдеще „самопроизволно да се помѣша в бракосочетателны или други духовни маслахати и да причинява соблазни и беззаконія между християнитѣ“, се угрозява съ черковно наказание.

Отъ цѣлото съдържание на посланието се вижда, че причината, щото толкова да се загрижи самата патриаршия, се отнася до изтъкнатото по-горѣ незачитане вѣрскитѣ правила, което прѣди всичко е било послѣдствие отъ противохристиянския натискъ отъ страна на мухамеданския елементъ въ Дебърско. Потурчването на българитѣ тукъ се е засилило тъкмо прѣзъ първата половина на XIX вѣкъ. Въ „Кодиката“ на манастира Св. Ив. Бигоръ, както се спомена вече, личатъ имената на богомолци българи отъ много села, които сега вече сѫ помашки. За незачитане разпоредбитѣ на мѣстния владика, за което се говори въ патриаршеското послание, много ще да е спомогнало и това, че населението се е чувствувало българско та неохотно ще да е слѣдвало заповѣдитѣ му. Народната неприязънь спрѣмо гръцкото духовенство трѣбва доста осезателно да се е проявила та патриархътъ да се принуди да увѣщава българското паство отъ Дебърската епархия да зачита митрополита Мелетия за свой духовенъ началникъ. И това, че се е прибѣгнало къмъ българския езикъ, на който въ посланието е дадено равно мѣсто съ гръцкия, доказва, че положението на черквата въ Дебърския край е било доста разклатено. Датата на мѣсеца, 26 Априлий, е отбѣлѣзана, както се чете и на факсимилето, подъ гръцкия текстъ и на гърба на посланието само на гръцки.

Слѣдъ като на чело на посланието е отбѣлѣзано на гръцки името на патриарха Антимъ: „Ἄνθιμος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κονσταντινοπόλεως, νέας Ρώμης καὶ Οικȣμενικὸς Πατριάρχης“, слѣдва неговиятъ извънредно завързанъ подписъ, който, ако и намаленъ, доста добрѣ е възпроизведенъ на приложеното факсимиле.

Ето въ прѣписъ гръцкиятъ и българскиятъ текстъ на посланието:

† Ἄνθιμος ἐλέῳ Θεοῦ Ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἐντιμότατοι κληρικοὶ τῆς ἁγιωτάτησ Μητροπόλεως Δεβρῶν μετὰ τῶν ὑποκεμηένων αὐτῆς χωρίων, καὶ εὐλαβέστατοι ἱερεῖς καὶ ὁσιώτατοι Ἱερομόναχοι, καὶ τίμιοι προεστῶτες, καὶ τζορπατζῆδες, καὶ πρόκριτοι, καὶ λοιποὶ εὐλογημένοι χριστιανοὶ τῆς ἐπαρχίας ταύτης, τέκνα τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἀγαπητά χάρις εἴη ὑμῖν καὶ εἰρήνη παρὰ Θεοῦ. Ἔφθασεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῆς κοινῆς ταύτης Μητρὸς τῶν εὐσεβῶν ἁγίας τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησιάς, ὅτι ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ταύτῃ Δεβρῶν ἐπιπολάζῃ μία ἀνευλαβής παράβλεψις, καὶ ἀδιαφορία πρός τοὺς θείους καὶ ἱεροὺς νόμους καὶ μία αὐθαίρετος ἐπέμβασις εἰς τὰ πνευματικὰ καὶ θρησκευτικά, καὶ μάλιστα εἰς τὰς συγκροτήσεις τῶν συνοικεσίων τολμῶντας παρανομίας φρικτάς, καὶ αἱμομιξίας, ἀνήκουστοι, ὁποιαι οὐδαμοῦ τῶν χριστιανικῶν μερῶν συμβαίνουσι, καὶ ὁ αὐτὸς χριστώνομος λαὸς παρασύρεται εἰσ ἁμαρτήματα βαρύτατα, ἄλλα μὲν ἐξ ἀγνοίας, τὰ πλείω δὲ ἕνεκα τῆς ἰδιοῤῥύθμου, καὶ αὐτολεράλου ἐπκμιξίας μερικῶν εἰς τὰς ὑποθέσεις, αἳ ὁποται οὐδόλως αὐτοῖς ἀνήκουσιν, ἀλλ᾽ ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἀποφάσεως τῶν ἱερῶν νόμων, καὶ ἐκ τῆς πνευματικῆς συνέσεως καὶ συμφωνῶς τοῖς ἱροῖς νόμοις διαιτήσεως καὶ διατάξεως τοῦ κατὰ τόπον ἀρχιερέως, καὶ πνευματικοῦ ποιμένος, εἰς τὸν ὁποῖον ἡ ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία, καὶ οἱ ἱεροὶ θεσμοὶ καὶ κανονικαὶ τάξεις ἔχουσιν ἐπιφορτισμένην τὴν φροντίδα καὶ διεύθυνσιν τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων, καὶ τῆς ὁδηγίας, καὶ ψυχικῆς σωτηρίας τῶν αὐτόθι εὐσεβῶν χριστιανῶν, καὶ ὅστις ἔχει δοῦναι λόγον θεῷ τε καὶ τῇ Σκκλησίᾳ περὶ παντὸς συμβαίνοντος ἀνοικείου καὶ ἐφαμάρτου κινήματος ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ αὐτοῦ ταύτῃ· καὶ ὅμως αἱ μὲν συμβουλαὶ καὶ νουθεσίαι, καὶ ἐπιπλήξεις τοῦ ἀρχιερέως σας εἰς οὐδὲν λογίζοντες, μήτε γίνεται προσοχὴ εἰς ὅσα ἡ ἱερὸτης τοῦ ἀπαγορεύει καὶ ἐμποδίζει, ὡς παράνομα καὶ ἀςογσώρητα, ὑπερισχύουσι δέ καὶ εἰσακούονται ὅσα ἀνίδεοι τινές, καί ἄπειροι τῶν ἱερῶν κανόνων, καὶ αὐθάδεις καὶ ἀνευλαβεῖς γνωμοτεύονται, καὶ διορίζουσι ἄθεσμα, καὶ παράνομα, τὰ ὁποῖα καὶ οἱ δεχόμενοι ἁπλῶς καὶ ἀνοήτως ἐπισύρουσι κρίμα κατά ψυχήν, καὶ οἱ αἴτιοι καὶ ὁδηγοὶ τούτων πολλῷ πλέον ὑποπίπτουσιν εἰς τὴν θείαν ὀργὴν καὶ ἐκδίκησιν. Ταῦτα λοιπὸν πληροφορηθέντες ἠγανακτήσαμεν σφόδρα, ὣσ ἀνοἰκεια εἰς εὐσεβεῖς καὶ ὐρθοδὸξους χριστιανούς, ἀναγεννηθέντασ διὰ τοῦ θείου βαπτίσματος, καὶ ἀνατραφέντας μὲ τὸ γάλα τῆς εὐσεβείας, καὶ ἀπολαμβάνοντας τὴν δαψίλειαν τῶν πνευματικῶν ἁγιασμῶν, καὶ ἔχοντας τὰς ἐλπίδας τῆς ψυχικῆς σωτηρίας τῶν εἰς τὴν χάριν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καθότι οἱ τοιοῦτοι, ἐγκαυχώμενοι μόνον ὅτι εἰσίν ὀρθόδοξοι χριστιανοί, καὶ τέκνα τῆσ ἁγίας ἡμῶν Ἐκκλησίας, μὴ φιλάττοντες δέ τοὺς ἱεροὺς αὐτῆς ὅρους καὶ κανόνας, μηδὲ σεβόμενοι τὰ θεῖα αὐτῆς μυστήρια, ὄχι μόνον οὐ δέν ὄφελος ἔχουσιν ἐκ τῆς χριστιανικῆς αὐτῶν κλήσεως, καὶ ἐπαγγελίας ἀλλὰ καθίστανται ὑπεύθηνοι βαρυτέρας πνευματικῆσ καὶ ψυχικῆς ἐνοχῆς, ὡς ἐκ τοῦ προφανοῦς ἐπεμβαίνοντες, καὶ καταχρώμενοι τῶν ἱερῶν αὐτῆς θεσπισμάτων καὶ καταλείποντες ψυχώλεθρα παραδείγματα καὶ εἰς ἄλλους ἀθώους καὶ ἀνευθύνους, ὅτεν ἐκ προνοίας ἡμῶν ἐκκλησιαστικῶς μὴ ἀνεχόμενοι να μεσολαβῶσι, καὶ ἐνυπάρχουσι τοιαῦτα κατακριτοι πράξεις καὶ ἔργα σατανικά καί ἀντιχριστιανικά μεταξὺ ὑμῶν τῶν εὐσεβῶν κατοίκων τῆς ἐπαρχίας ταύτης, ἰδού μαθόντες διὰ τοῦ παρόντος πατριαρχικοῦ καὶ συνοδικοῦ ἡμων γράμματος σημβουλευομεν πατρικῶς καὶ ἐντελλόμεθα, καὶ παραγγέλλομεν συνοδικῶς μετὰ τῶν περὶ ἡμᾶς ἱερωτάτων ἀρχιερέων καὶ ὑπερτίμων τῶν ἐν ἁγίῳ πνέυματι ἀγαπητῶν ἡμῶν ἀδελφῶν, καὶ συλλυτουργῶν, ὅσο καθ᾽ οἱόνδέτινα τρόπον εἴτε ἱερωμένος, εἴτε λαϊκοί ὁποιας δήποτε τάξεως, ἐφθάσετε ὑπὸ ματαιότητος ἤ ἐξ ἀγνοίας ἤ ἄλλης τινός αἰτίας νὰ λάβετε μέρος, καὶ νὰ ἐπιμιχθῆτε εὐ πνευματικὰς ὑποθέσεις, καὶ εἰς ἀδείας καὶ σογκροτήσεις σονοικεσίων, καὶ νὰ διαιτῆτε καὶ ἀποφασίζητε ὅσα οὐδούλως ἀνήκουσιν ὑμῖν, καὶ ὑπάρχουσιν ἐκτὸς τῆσ σφαίρας, καὶ καταλήψεως ὑμῶν νὰ παίσητε ἀπὸ τοῦ νῦν και εἰς τὸ ἐξῆς; καὶ νὰ ἀπομακρυνθῆτε ὅλως διόλου, καὶ μήτε φανερῶς, καὶ κατα τρόπον ἐπεμβάσεως, μήτε κρυφίως καὶ ὑπούλου καὶ ἀφανῶς νὰ ἐμφηλοχωρῆτε, καὶ παρ· σφρύητε εἰς πνεαυματικὰς καὶ θρησκευτικὰς ὑποθέσεις, καὶ μάλιστα εἰς τὰ γαμικὰ συναλλάγματα, καὶ τὰ συνοικέσια νὰ μὴν παρ· σφρύητε αὐθαιρέτως, καὶ κατὰ τὸ δοκοῦν, ὁταν μεσολαβῆ σογγένεια, καὶ πρόκειται ἀνάγκη παρατηρήσεως τῶν ἱερῶν κανόνων, ἐπειδὴ οἱ ἀκρίτως ἤ βιαίως ἐκτελοῦντες παράνομα συνοικέσια καί αὐτοί γίνονται ἄξιοι φρικτοῦ αμαρτήματοσ καὶ οἱ συζευγνόμενοι σύρονται εἰς τῆς ἐκείνων ἀπολείας τό βάραθρον, μεταδίδοντες τὴν λύμην τῆς ψυχολέθρου παρανομίασ καὶ εἰς τούς ἀπογόνους· διὰ τοῦτο παραγγέλλομεν ὑμῖν σφαδρῶς ἵνα τόσον εἰς πᾶσαν πνευματικὴν ὑπόθεσιν, καὶ ἀνάγκην σας ἀναφερομένην εἰς τὰς λέξεις, καὶ τοὺς ὅρους τῆς ἁγίας ἡμῶν ἐκκλησίας, καὶ εἰς τὰ ἱερὰ μυστήρια, καὶ ἀνήκουσαν εἰς τὴν ἀρχιερατικὴν σκέψιν, καὶ κρίσιν, ὅσον καὶ εἰς τὰς ἐκτελέσεις τῶν συνοικεσίων τῶν τέκνων σας, καὶ συγγενῶν νὰ ἀπευθύνεσθε, καὶ ἀναφέρετε εἰς τὸν γνήσιον καί κόμιμονἀρχιερέα σας ἱερώτατον μητροπολίτην Δεβρῶν, ἀγαπητὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ ἀδελφόν κύρ. Μελέτιον, ὡς ἔχοντα ἐπιφορτισμένην τὴν φροντίδα ὅλων τῶν πνευματικῶν ὑποθέσεων τῆς ἐπαρχίας αὐτοῦ ταύτης καὶ ὀφείλοντα ἐπαγραπνεῖν ὑπὲρ τῆς ψυχικῆς ὠφελείας σας, καὶ παρὰ τοῦ ὁποίου καὶ ἡ ἁγία τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία ἀπαιτεῖ τὴν αὐταξίαν καὶ Θεοφιλῆ διακυβέρνησιν ὑμῶν, καὶ τὴν διατή-

ρησιν τῶν ἱερῶν νόμων καὶ κανόνων ἐν αὐτῇ τῇ Θεοσώστῳ ἐπαρχίᾳ· διὸ καὶ πρὸς τὴν αὐτοῦ Ἱερότητα ὡς γνήσιον ποιμένα σας, καὶ κανονικὸν προστάτην ὀφείλετε νὰ πείθησθε καὶ νὰ ὑποτάσσησθε ὁλοσχερῶς, καὶ νὰ προσέχητε τὸν νοῦν εἰς τὰς ἀρχιερατικὰς αὐτοῦ ὁδηγίας καὶ νουθεσίας· διὸ καὶ προειδοποιοῦμεν ὑμῖν ὅστις καὶ ὁποῖος ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς ἀπειθὴς φαινόμενος καὶ παρήκοος πρὸς τὰς σημϐουλὰς καὶ κανονικὰς διατάξεις τοῦ γνησίου ἀρχιερέως σας, τολμήσῃ αὐτοκεφάλως νὰ ἀναμιχθῇ ἐπεμβαίνων εἰς ὑποθέσεις συνοικεσίων ἢ εἰς ἄλλας πνευματικὰς καὶ νὰ . . φέρει σκάνδαλα, καὶ παρανομίας μεταξὺ τῶν χριστιανῶν, ὁ τοιοῦτος οἰκτραν ἢ ἱερωμένος ἢ λαϊυός, γινωσκέτῶ καλῶς ὅτι θέλει ἐφελκύσει κάτὰ τῆς κεφαλῆς του τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἀγανάκτησιν, καὶ γνωστὸς γινόμενος ἐξ ὀνόματος θέλει δοκιμάσει τὰ ἀπίχθια τῆς αὐθαδείάς του, μετανοῶν ἀνωφελῶς· ποιήσατε οὖν ὡς γράφομεν· ἡ δὲ τοῦ θεοῦ χάρις εἴη πᾶσιν ὑμῖν. αωμθ:

Ἐν μηνὶ Ἀπριλλίῳ Ἰνδικτιῶνος ι.

† ὁ Καισαρείας Παΐσιος, ὁ Ἐφέσου Ἄνθιμος, ὁ Ηρακλείας Πανάρετος, ὁ . . . Ἰωακίμ, ὁ Νικομηδίας Διονύσιος, ὁ Χαλκηδόνος Ἰερόθεος, ὁ Τυρνόβου Νεόφυτος, ὁ . . . Χρύσαντος, ὁ . . . Σωφρόνιος.

На гърба на писмото е написано:

Γράμμα Συνοδικὸν περὶ Συνοικεσίων
(Синодално писмо за бракосъчетания)
Ἐν Θεσσαλ. τὴν 26 Ἀπριλλ. 1849.
(Въ Солунъ, 26 Априлъ, 1849.)

† Честнѣ́йшіи кли́рицы свѧтѣ́йшїѧ митропо́ліи Де́берскіѧ съ потчине́нными ней села́ми и благоговѣ́йнѣ́йшій свѧще́нницы и прѣподобнѣ́йшіи свѧщеннои́ноцы и почте́нніи предсто́ѧтели и чорбацїи и прочіи вси благослове́ни хрістіа́не на ова епа́рхіа, ча́да ѡ Го̀сподѣ на́ша возлю́бленнаѧ: благода́ть бꙋ́ди ва́мъ и ми́ръ от бо̀га. Ѡбщаѧ благочести́выхъ ма́терь свѧта́ѧ Христо́ва церковь чу́ла е́ защо́ во о́ва Де́берска епа́рхіѧ владѣе едно́ неблагоговѣ́йно презрѣ́ніе и равнодꙋ́шіе къ боже́ственнымъ и свѧще́ннымъ зако́номъ и едно́ самово́лно мѣша́телство въ дꙋхо́вните и зако́нските ра́боты, и найпа́че во бра́чните сочета́ніѧ бы́ватъ дерзнове́нно стра́шни беззако́ніѧ и кровосмѣше́ніѧ непроща́еми, що́ во ни́кое хрістіа́нско мѣ́сто не бы́ватъ, и та́мошныотъ хрістоименитый наро́дъ па́да въ тѧгча́йшы прегрѣше́ніѧ, едны́ от незна́ніе, и по́-многу отъ смѣшанѣ́то на не́колцына въ ра́боты що совсѣ́мъ не и́мъ приле́гатъ и не се да́дени да ги отсꙋ́датъ о́ни самово́лно и самовла́стно, но зави́сатъ отъ рѣше́ніето свѧще́нныхъ зако́новъ и отъ дꙋхо́внаго ра́зума и

закóннаго отсуденіѧ и опредѣле[ніето мѣст]наго архіерéа и духóвнаго пáстыра, комýто свѧтáѧ Христóва церковь и свѧ[щенніѧ постановлé]ніѧ и прáвилните опредѣлéніѧ иматъ налóжено попечéніето и управлéніето [на церковните раб]оты, и на наставлéніето и душéвното спасéніе на тáмошните благочестиви христіáни и който úма да дáде отвѣтъ и богу и цéркви за всéкоѧ бываемаѧ во óвоѧ нéгова епархіа. Обáче совѣтите и наставлéніѧта [на архиреятъ ви не се] слагаатъ [за нищо], нито быва вниманіе во колкото работы вос[прѣпятствува като нѣща] беззаконны и непрощаеми [а прѣодоляватъ и се изслушватъ нѣкои простаци, невѣжи въ свещенитѣ правила и нахални и неблагочестиви; тѣ се слушатъ и тѣ опрѣдѣлятъ противозаконни нѣща, споредъ които и ония, които ги приематъ, просто и безумно навличатъ прѣстѫпления душевни, па и виновницитѣ и тѣхнитѣ рѫководители падатъ въ божия гнѣвъ и осѫждане. Всичко това прочее, като узнахме, възмутихме се много, като отъ нѣща неподобающи на благочестиви и православни християни, възродени въ божието кръщение и отхранени съ млѣкото на благочестието и наслаждавани изобилно съ духовнитѣ благословии, имеющи надежди за душевното си спасение на благодатьта на Господа Нашего Иисуса Христа, защото тия хора, като се гордѣятъ само, че сѫ православни християни и чада на светата наша черкова, безъ да пазятъ свещенитѣ опрѣдѣления и свещенитѣ закони и не уважающи божественитѣ таинства, не само нѣматъ никаква полза отъ християнското звание, но ставатъ виновни за по-тежка духовна и душевна вина, като явно се мѣсятъ, гдѣто не трѣбва, злоупотрѣбляющи свещенитѣ узаконения, като ставатъ и примѣри душепагубни. За това съ това патриар]шеское и собóрное нáше пúсмо совѣтуваме отéчески и заповѣдуваме и повелѣваме Сѵнодáлно съ нáшите свѧщéннѣйшы архіерéи и пречéстни въ дусѣ свѧтóмъ возлюбленные наши брáтіѧ и сослужúтели, щó кой отъ вáсъ кáквымъ гóдъ нáчиномъ или свѧщéнницы илú мірски люгье отъ какóвъ да é рéдъ изъ суемýдріѧ или невѣдѣніѧ или отъ дрýга нѣкоѧ причúна сте се помѣшали въ духóвны подлóги и маслахáты, и въ позволéніѧ и брáчны сочетáніѧ, и сте отсýдили и рѣшáвали рáботы що не сáть вáши и совсѣмъ вáмъ не прилúчатъ, да престáнете отъ сегá и въ прóчемъ, и да се отдалéчите совсѣмъ, и нúто ѧ́вно сосъ противлéніе нúто тáйно и неѧ́вно сосъ лицемѣріе да се не смѣшáвате въ духóвны и закóнски рáботы, а най-паче въ бракосочетáтелны услóвіѧ и свáдебны сношéніѧ, кога се поѧ́ви нéщо срóдство и é потреба да се преглéдатъ свѧщéнните прàвила, да се не противлѧ́вате самопроизвóлно и безъ испытáніе, понéже тыѧ щó прáватъ безразсýдно или насúлно беззакóнны бракосочетáніѧ, и самú стрáшно согрѣшáватъ и тыѧ що се сочетáватъ ги влéчатъ въ прóпасть своеѧ́ погúбели и стáватъ прúчина да се раздáва злóто душепáгубнаго беззакóніѧ и на чáдата и потóмцыте. За товá нарачýваме вáмъ сúлно и óстро, що кáко во всѧ́коѧ духóвна рáбота и пóтреба вáша, коѧ́ завúси и се отнóси на чúновете и на опредѣлéніѧта свѧтыѧ нáшеѧ цéркве и на свѧщéнныте тáинства и коѧ́ принадлéжи архіерéйскому разсуждéнію и сýду, тáко и кòгá прáвитѐ бракосочетáніѧ на чáдата ви и на срóдницыте ви, да ѧ́вите прúсному и прáвилному архіерéю вашему, свѧщеннѣ́йшему митрополúту Дéберскому, возлю́бленному намъ во Христѣ брáту Кѵръ Мелéтію, воспріимавшему попечéніето на всичките духóвны маслахáты на óва епархіа нéгова, и дóлженствующему да бдúтъ и да се старáе за душéвната ви пóлза. Пощó и свѧтáѧ Христóва цéрковь отъ нéго изúскува и ожидáва благочúніето и благоугодното управлéніе вáше и сохранéніето свѧщенныхъ закóновъ и прáвилъ въ тáѧ богоспасáема епархíа. Заради́ товà и нѣ́говому свѧщéнству, áки прúсному и правилному предстателю дóлженсвувате и úмате бóрчъ да се покорѧ́вате и да послýшате совершенно и да вникáвате пріимáюще драговóлно архіерéйските нéговы совѣты и наставлéніѧ. Заради товá и предобавлѧ́ваме вáмъ, защó отъ сегá пóслѣ кóй гóдъ и каквыйгóдъ непокорѧ́ющіи сѧ и непослушáющіи совѣтыте и прáвилныте повелѣніѧ прúснаго Архіерéа вáшего подéрзнетъ самопроизвóлно да се помѣша въ бракосочетáтелны илú въ дрýги духóвны маслахáты и да причинѧва соблáзни и беззакóніѧ мегю́ христіѧ́ныте, такóвыотъ човѣкъ, кой гóдъ да бы былъ или свѧщéнникъ или мірскіи, нéка да знáе добрѣ, защо ке да возвлéчи на глáвата си церкóвното негодовáніе, и катó ке му бы́де извѣстно úмето, ке да испы́та достойната кáзнь своегó упóрства и ке да се кáе безъ пóлза. Сотворúте ýбо ѧ́коже писýемъ, а благодáтъ бóжіѧ и премнóгаѧ мúлость бýди всѣ́мъ вáмъ. „͵α̅ω̅μ̅θ̅“ (подъ гръцкия текстъ е отбѣлѣзана още и датата: въ мѣсецъ Априлъ 26, индиктионъ 10).

Отъ езика на приведената по-горѣ часть на посланието тукъ ще изтъкна по-важнитѣ новобългарски елементи. Извѣстно е, че нищо толкова не характеризува новобългарския езикъ срѣдъ другитѣ славянски езици колкото употрѣбата на задпоставения членъ у сѫществителнитѣ и прилагателнитѣ имена. И тъкмо тая морфологична българска черта най-често се срѣща въ езика на посланието покрай черковно-славянскитѣ му книжовни примѣси, срв.: духовныте, зако́нските, бра́чныте, пра́вилныте, попе́ченіето, управле́ніето, наставле́ніето, душевното спасение на тамошныте христіани, совѣтыте и наставленіѧта, тамошныотъ наро́дъ, смѣшането, рѣше́ніето, на́шите, попече́ніето, вси́чките, за душе́вната ви полза, благочи́ніето и богоуго́дното управле́ніе, сохране́ніето, архиерейските совѣты, да се разда́ва зло́то, чадата и пото́мцыте, чиновете, опредѣле́ніата, свѧщенните та́йнства, сро́дниците, тако́выотъ човѣкъ, гла́вата, церко́вното негодова́ніе, името, совѣтыте, пра́вилните повелѣніѧ, христіаните, досто́йната казнь.

Срѣщаме въ езика на посланието и втората важна българска характеристична черта, употрѣбата на обща косвена падежна форма, която специялно за родителенъ и дателенъ падежъ приема прѣдлогъ *на*. Срв.:

1) Общъ падежъ съ прѣдлогъ *на:* спасе́ніе на тамошныте христі́ани; отъ смѣтанѣто на неколцина; да се разда́ва зло́то и на чадата; кога пра́вите бракосочетаніѧ на чадата ви и на сро́дницыте ви, честнѣйшіи кли́рицы .... на ова епархіа, попече́ніето на вси́чките духо́вни ра́боты на о́ва епархіа.

2) Общъ падежъ съ други прѣдлози: во ова Де́берска епархіа, отъ незнаніє, во о́воѧ не́гова епархіа; во всѧкоѧ духовна ра́бота; во ни́кое мѣсто; сосъ противленіе, сосъ лицемѣріе, съ нашите архиереи, отъ каковъ да е родъ; отъ дру́га нѣкоѧ причина; безъ испыта́ніе, за душевната ви полза; заради това́; въ тая богоспасаема епархіа; безъ полза.

Намираме и примѣръ отъ ново-българската форма за сравнителна степень съ прѣдлогъ *по:* по́-многу.

Глаголнитѣ форми сѫ все новобългарски; често се употрѣбяватъ форми съ окончание *-ме* за първо 1. лице мн. ч. сег. врѣме и съ оконч. *тъ* за 3. лице мн. ч.: нарачуваме, совѣтуваме, заповѣдуваме и повелѣваме; предобявяваме; не быватъ, да ги отсуда́тъ, сла́гаатъ, приле́гаатъ, зави́сатъ, пра́ватъ, да се прегле́датъ, вле́чатъ, ста́ватъ, прили́чатъ, согрѣшаватъ, се соче́таватъ, не са́тъ ваша.

Срѣща се единъ пѫть и особената форма, употрѣбявана въ Дебърско за 3. л. мн. ч., *се* вмѣсто сѫ: „не се дадены“.

Въ езика на посланието не се употрѣбя инфинитивъ; споредъ това и описателната форма за бѫдеще врѣме е новобългарска по мѣстното нарѣчие: ке быде, ке возвле́чи, ке испы́та, ке се кае.

Отъ езиковитѣ бѣлѣзи на мѣстното дебърско нарѣчие ще изтъкнемъ още членната форма за ед. ч. м. р. съ оконч. *-отъ*: та́мошниотъ наро́дъ, тако́вы́отъ човѣкъ.

Изтъкнатитѣ примѣри отъ езика на посланието стигатъ, за да се потвърди казаното по-горѣ относително важностьта на тоя писменъ документъ и по въпроса за българския характеръ на славянското население въ Дебърско, въпросъ толкова явно и изкуствено подигнатъ съ чисто политически цѣли, макаръ че той не сѫществува въ чисто научната славистика, въ която отдавна е установено, че дебърското славянско население принадлежи къмъ българската народность.

Л. Милетичъ, — Едно бѣлѣжито послание на Цариградската патриаршия до българитѣ въ Дебърско (1849 година).

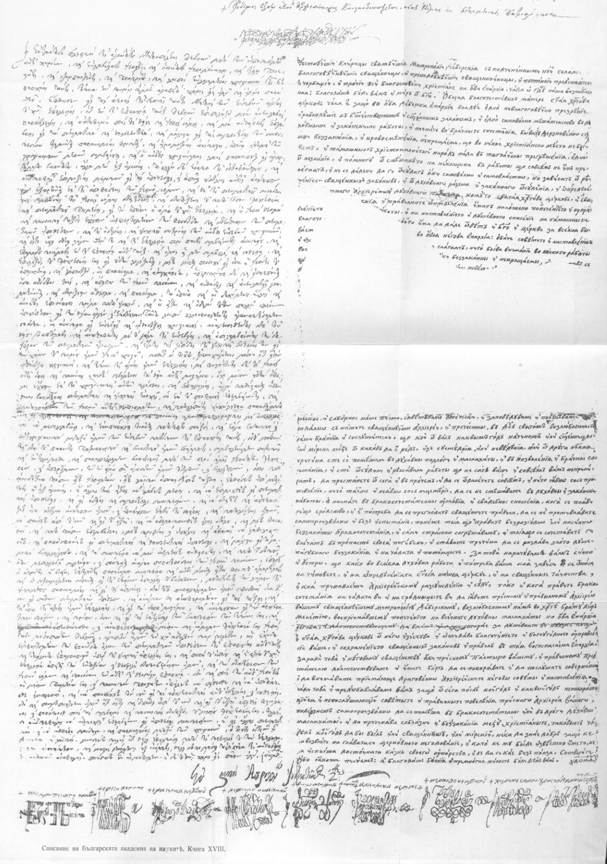

+ Ἄνθιμος ἐλέῳ θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης καὶ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης

Честнѣйшїи клирицы святѣйшїя Митрополїи Дебърскія съ подчинѣнными нѣй селами, благоговѣйнѣйшїи священницы, и преподобнѣйшїи священноиноцы, и почтенніи предстоятели и чорбацїи, и прочїи всѣ благословени християне на ова епархїя, чада о Господѣ наша возлюбленная: благодать бѫди вамъ и миръ от Бога. Общая благочестивыхъ матерь Свята Христова церковь чула е защо во ова Дебърска епархїя владѣе едно неблагоговѣйно презрѣние правилувшие къ божественнымъ и священнымъ закономъ, и едно самоволно мѣшателство въ духовните и законскитѣ работы, и наипаче во брачныте сочетанїя бывать дерзновенно страшни беззаконїя, и кровосмѣшенїя непрощаемы, що во никое християнско мѣсто не бывать, и тамошныотъ христоименитый народъ пада въ тягчайшы прегрѣшенїя, едни от незнанїе, и помногу от смѣшанѣто на нѣколцина въ работы що совсѣмъ не имъ прилѣгаатъ, и не се давать да ги отсѫдатъ они самоволно и самовластно, но завѣсать от ръченїето священныхъ законовъ, и от духовнаго разума и законнаго вѣденїя, и опредѣлителнаго архїерейскаго духовнаго ~~[illegible]~~, комуто Святая Христова церковь и свя... сия и правилните опредѣленїя имать наложено попеченїето и упра... четы, и на наставленїето и душевното спасенїе на тамошныте ...чуто има да воде отвѣтъ и Богу и церкви за всѣкоя бы... во ова нѣгова епархїя: обаче совѣтъте и наставленїя ... слагаатъ, ничто бива внимани во нѣкоторо работы ... ничи беззаконны и непрощаемы, ...

...рїйное и соборное наше писмо, совѣтуваме отечески, и заповѣдуваме и повѣлѣваме ...подално съ нашите священнѣйши архїерей, и пречестны, въ Духѣ Святомъ возлюбленныхъ нашихъ братїя и сослужители, що кой от васъ каквыйто-годѣ научномъ или священици или мирски люди от каково да е редъ, изъ снемидрїя, или невѣденїя, или от друга нѣкоя причина сте се помѣшали въ духовни подлоги и масалахаты, и въ позволенїя и брачны сочетанїя, и сте отсѫдили и рѣшавали работы що не сѫтъ ваши и совсѣмъ вамъ неприличатъ, да престанете от сега и въ прочемъ, и да се отвлечете совсѣмъ, и нито явно сосъ противленїе, нито тайно и неявно сосъ лицемѣрїе, да се не смѣшавате въ духовны и законски работы, и наипаче въ бракосочетателны условїя и сватбены сношенїя, кога се появи нѣщо сродство, и е потреба да се прегледатъ священните правила, да се не противявате самопроизволно и безъ испытанїе, понеже тїя що правятъ безразсѫдно или насилно беззаконни бракосочетанїя, и сами страшно согрѣшаватъ, и тїя що се сочетаватъ ги влечатъ въ пропасть своея погибели, и ставатъ причина да се раздава злото душепагубнаго беззаконїя и на чадата и потомцыте. За това наръчуваме вамъ силно и вѣрно, що както во всякоя духовна работа и потреба ваша коя зависи и се относя на чиновете, и на опредѣленїята Святыя нашея церкви, и на священныте таинства, и коя принадлежи архїерейскому разсѫжденїю и суду, тако и кога правите бракосочетанїя на чадата ви и на сродницыте ви да явите присному и правилному архїерею вашему священнѣйшему митрополиту Дебърскому, возлюбленному намъ во Христѣ брату кир Мелетїю, восприимавшему попеченїето на всичките духовны масалахаты на ова епархїя ~~негова, и долженствуещемъ да бдитъ [illegible] старае за душевната ви полза, понеже~~ и Свята Христова церковь от нѣго изискува и очаква благочинїето и богоугодното управленїе ваше, и сохраненїето священныхъ законовъ и правилъ въ тая богоспасаема епархїя. Заради това и нѣговому священству яко присному пастырю вашему, и правилному предстателю должни ставате и имате борчъ да се покорявате и да послушате совершенно и да внимавате приимающе драговолно архїерейските нѣговы совѣты и наставленїя. Заради това и предизвѣстяваме вамъ защо от сега после коигоди и каквыйтоди непокоряющїйся и непослушающїй совѣтыте и правилныте повелѣнїя присного архїерея вашего, подѣрзнеше самопроизволно да се помѣша въ бракосочетателны или въ други духовны масалахаты, и да причинява соблазни и беззаконїя между христїаныте, таковыотъ человѣкъ коигодѣ да бы былъ или священникъ, или мирскїй, нека да знае добрѣ защо ке ...а возвлечи на главата си церковного исголованїе, и като ке му биде извѣстно името, ке ...а испыта достойната казнь своего упорства, и ке да се каже безъ полза. Сотворите убо тако же писахомъ: а благодать Божїя и премногая милость бѫди со всѣми вами.

Списание на Българската академия на наукитѣ. Книга XVIII.

[illegible] [illegible] [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible] 26 Μαρτ. 1849.

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ СОФИЯ

Изъ единъ поменикъ на манастира Прѣчиста (Кичевско).

Отъ **Проф. д-ръ Л. Милетичъ.**

(Четено въ Историко-филологичния клонъ на 30. I. 1919).

Кичево съ право се гордѣе съ своята народна светиня — манастира Св. Богородица, обикновено нариченъ само „Прѣчиста“. Каквото е Св. Иванъ Бигоръ за българщината въ Дебърско, сѫщото па дори и нѣщо повече е Прѣчиста за кичевци. И двата еднакво сѫ служили като неугасаеми огнища на народната вѣра и на народното съзнание у многострадалното българско население въ тоя кѫтъ на Македония, гдѣто свърхъ другитѣ тегла на двойното вѣковно иго е трѣбвало съ ангелско търпение да се понася и страшниятъ гнетъ на необузданото албанско племе.[1])

И Прѣчиста е староврѣмски български манастиръ, нѣколко пѫти подновяванъ слѣдъ чести опустошения въ тъмното минало на турското робство. Много малко се знае отъ историята на манастира. На мѣстото, гдѣто на 1848 година е построена сегашната манастирска черква, е имало по-стара, малка черквица, градена прѣзъ XVI. вѣкъ — споредъ единъ надписъ, който се е намиралъ вѫтрѣ въ черквата надъ западната врата. Иеромонахъ Хаджи Симеонъ, сетнѣ игуменъ на манастира, е прѣписалъ тоя надписъ, който личи възпроизведенъ на една голѣма плоча до западната врата на новата черква, съ слѣдното съдържание:

„Извѣстие илѝ летописъ що на́йдохме на ста́рата церква, вна́тра над вратата на ци́здотъ бе́ше напи́сано си́це:

---

[1]) За значението на Кичевския манастиръ вж. у В. Кънчевъ, „Прѣчиста и Кичево“ (въ сп. Библиотека 1894 г. II. кн.); Г. Петровъ, Материяли за изучването на Македония (издадено анонимно), 1896. София, стр. 347; Никола Наревъ (Трайковъ), Монастиръ Прѣчиста, София, 1912 г. 57 с.

„Изволениемъ о҃ца и поспѣшéниемъ с҃на и совершéнїемъ с҃таго д҃ха. И позвиже сѧ ѿ основáнїе сéи божественый храмъ Прес҃тыѧ вл҃чци нашеѧ б҃ци и приснодѣвы Марíи во врѣмѧ блаженѣишаго архиеп҃копа превысокос҃щéннѣишаго киръ Софрониа и епи҃копа киръ Герáсима Кúчевскаго и со потруждéнїемъ преподóбнѣйшаго киръ Германа Іеромонаха, и со братию ʼегѡ монастúрскȣю и со помощественыхъ ктúторовъ, и со мúлованїемъ благочестúвихъ хр҃тїанъ, и написа сѧ рȣкòю кúръ Онȣфриѧ, преѧтое исъ просȣнгелъ ѐгѡ киръ Анàнїа и кúръ Михайла преподóбствȣющихъ; во времѧ Сȣлтáнъ Сȣлеимáномъ во лѣто ѿ рж҃тва Хр҃стова ҂а҃ф҃ѯ҃д҃: ѿ Адама ҂з҃о҃в҃: индиктионъ ї҃е, кругъ солнце ıс а лȣни темелисъ їз.“

Нѣма съмнѣние, че и прѣди 1564 год., когато споредъ надписа е била издигната старата черква, манастирътъ е сѫществувалъ. Старото му име е било „Кърнино.“ Така се нарича Прѣчиста и въ турскитѣ манастирски тапии „Кърнино кешишанеси“, а и по корицитѣ на старитѣ манастирски книги се именува „Обытель Кърнино.“ Подъ манастира е имало голѣмо староврѣмско селище Кърнино, слѣди отъ което и сега още се намиратъ, а въ дола подъ манастира за това свидѣтелствува и една чешма, наричана „Корнино чешма“. Така са наричали и манастира до неотколѣ и наши съврѣменници, напр. извѣстниятъ народенъ дѣецъ Хаджи Константинъ Джинотъ въ „Цариградски вѣстникъ“ 1859 г. бр. 422 казва, че „Крстчова (спр. Кичево) има да се хвали съ една велика и прѣкрасна обытель зовомоя Крьнино“ (вж. Н. Наревъ, ц. с. 12).

Поводъ, съвсѣмъ да се поднови манастирътъ, е дало едно постигнало го нещастие на 1843 год., когато дебърски арнаути го нападнали и запалили та манастирскитѣ здания изгорѣли, а само старата черквица, която била твърдѣ здрава постройка, уцѣлѣла. Тогава игуменътъ Хаджи Теодосий изградилъ нови манастирски сгради околовръстъ черквицата, която оставала по срѣдата. Понеже тя била много малка, Теодосий рѣшилъ да я събори и да направи нова по-голѣма, което и извършилъ прѣзъ 1846—1848 година. Новата черква е голѣма и твърдѣ оригинална постройка: тя е кръгла съ едно голѣмо кубе и твърдѣ напомня източната часть на черквата на манастиря Св. Иванъ Бигоръ. Очевидно е, че майсторътъ е отъ сѫщата дебърска школа доморасли архитекти и че идеята е взета отъ постройката на Св. Иванъ Бигоръ. Мѣстото не е позволявало, черквата да се простре по-вече надлъжъ, защото и безъ това тя изпълня цѣлия дворъ, така че нѣма отъ нигдѣ възможность цѣлата да се види. За това не може цѣла и да се фотографира освѣнъ отъ вънъ манастира, отъ гдѣто само горната часть на кубето се вижда надъ манастирскитѣ сгради, както показва и приложената снимка, която направи придружаващиятъ ме фотографъ госп. Георги Трайчевъ. Манастирътъ е потъналъ въ зеленина, разположенъ на стръменъ, гѫсто залѣсенъ въ тая си часть планински ридъ. Отъ манастира се вижда Кичевското поле, прѣзъ което шари рѣката Копачка, минавайки прѣзъ самото Кичево.

Споредъ една бѣлѣжка въ манастирския поменикъ „Парусия“, за който по-долу говоря, новата черква е била осветена на Успение Богородично въ 1849 год.: „На Успеніе, кога осветийме цркевата 1849“.

Като минавахъ прѣзъ августъ 1916 год. прѣзъ Кичево, не можеше да не споходя и славната „Прѣчиста“. Идейки отъ манастира Св. Иванъ Бигоръ (вж. у мене „Исторически и художествени паметници въ манастира Св. Иванъ Бигоръ“, печат. въ списание на Бълг. Академия, кн. XVI), смѣтахъ, че може и въ Прѣчиста да намѣря въ манастирскитѣ книжа нѣщо важно за миналото, макаръ и съ слаба надежда, като имахъ прѣдъ видъ опустошението, което манастирътъ прѣживѣ прѣзъ годинитѣ на сръбското завоевание отъ 1912—1915 година. Знаехъ, че игуменътъ Софроний (род. отъ с. Подвисъ), на 1914 год. дигнатъ съ стражари отъ манастира, е билъ убитъ, както сѫщо тъй е билъ убитъ два дена прѣди него и иеромонахътъ отъ сѫщия манастиръ Теофанъ и пр. (вж. у мене ц. с. 4). Убитиятъ игуменъ Софроний игуменувалъ въ Прѣчиста 30 години. Той бѣ направилъ и манастирскитѣ приходни дукяни въ града и изобщо подигналъ благосъстоянието на манастира.

Намѣрихъ манастира въ плачевно състояние; всичко е било разграбено и запустѣло. Манастирътъ врѣменно се управляваше отъ тричленна комисия, въ която влизаше и единъ много почтенъ старецъ отъ срѣщното чистобългарско село Попължане по име дѣдо Цвѣтанъ, старѣй на сѣмейна задруга отъ 40 члена, многозаслужилъ за манистира прѣзъ тежкитѣ години на сръбската окупация. Тогава игуменъ е билъ нѣкой си попъ Павле, родомъ отъ Порѣчьето, слѣдвалъ нѣкога духовно училище въ Призренъ. Въ манастира замѣстяше игумена попъ Насто отъ село Ралещица. Имаше още два-трима мѣстни български калугери; бѣ останалъ и единъ сръбски калугеръ по име Онуфрий, калугеренъ въ манастира Прѣчиста прѣди година и половина, дошелъ отъ Херцеговина. Той бѣ високъ, прѣдставителенъ старецъ съ дълга брада. Неуспѣлъ да избѣга, бѣ останалъ да живѣе въ манастира.

Черквата, която стои извжтрѣ неизписана съ фрески по стѣнитѣ, изобщо прави впечатление на непълно довършена. Сърбитѣ изрисували на черковнитѣ врата отъ вжтрѣ лика на Св. Милутинъ, а нашитѣ, прѣзъ 1915 год., като оставили образа на Св. Милутинъ, измѣнили само името съ надписъ: „Св. Царь Борисъ български“. Въ параклисчето отъ вънъ, въ трема на черквата, отъ сърбитѣ били изрисувани на стѣната образи на Св. Сава и на други сръбски светци, които нашитѣ сетнѣ замазали съ блажна боя, та нищо не се виждаше вече. И на вратата на параклисчето сжщо тъй билъ изографисанъ Св. Сава и пакъ по сжщия начинъ заличенъ. До самата черква въ трема е гробътъ на Дебърския митрополитъ Козма, който наскоро слѣдъ радостното си завръщане отъ изгнание въ любимата си епархия се бѣ поминалъ (въ 1915 год.) въ манастира Прѣчиста. Той е погребенъ въ гроба на обновителя на манастира, игумена Хаджи Теодосия, на чиято надгробна плоча пише: „Здѣ почиваетъ покойни игуменъ и основатель сея обители Теодосия поклонникъ, упокоивши се 25 Маия 1873“.

Никакви ржкописи отъ манастирската библиотека не сж уцѣлѣли. Качихъ се на горния катъ на прѣдната часть на манастирското здание, гдѣто е живѣлъ Дѣдо Козма. Въ стаята му имаше единъ стъкленъ долапъ съ нѣколко разхвърлени книги, за които ми казаха, че сж негови. Между тѣхъ ми обърна вниманието единъ ржкописъ, който се указа че е манастирски поменикъ, „Парусия“, отъ 1847 год., нумеруванъ отъ сърбитѣ: „брой 34. Тр. Милошевић“.

Въ прѣдговора на Парусията е казано: „Написа сѧ сїѧ книга во времѧ и со повелѣ́нїемъ егѡ́ смиреннаго ѡ҃ца игꙋмена Ѳеѡ́фила, архимандрита со братїями. Пѝшалъ смиреный много грѣшный Симеонъ, сщ҃еномонахъ, синъ Кузмановъ Сазданьски от Лазарополе ҂а҃ѡ҃мз (1847), ма̀иа л҃“.

Поменикътъ е „малка парусия“, а въ манастира е имало и друга „голѣма“ парусия, както се вижда отъ прѣдговора: „Извѣствꙋеме вамъ оц҃и и братїа и всѣмъ православнымъ народомъ хр҇тїанскимъ, ꙗко сїа кни́га, глаголемаѧ Парусїѧ, двою сꙋть, едина ꙗже есть ѿ пѧтъ сто́тины гро́шовъ, и́же помѧнꙋетсѧ по чети́ри кра́ты на день. А сїа є́сть ма́лаꙗ, здѣ же пишꙋеме имена ѿ три́десѧтъ гро́шови, и могꙋтъ помѧнове́ни би́ти еди́ною или два́жди во седмицꙋ по случаю“.

Въ прѣдговора по-нататъкъ се разказва, че манастирътъ е „Храмъ благовѣщенїю прес҃тыѧ вл҇чицы нашеѧ бц҃ы“, че на 1843 (а҃ѡ҃м҃г҃) изгорѣлъ до основи, като уцѣлѣла само черквата, именно защото била нападната отъ агарянци. Това е разказано така, че твърдѣ напомня подобния разказъ въ манастирската „Кодика“ на Св. Иванъ Бигоръ, на която очевидно писательтъ отецъ Симеонъ е подражавалъ, като не е пропусналъ и той да напише за едно голѣмо чудо, което се случило тогава та манастирътъ се спасилъ.[1]

Слѣдъ прѣдговора на особенъ листъ слѣдва ново заглавие: „Сїѧ кни́га глаголе́маѧ Парꙋсїа ма́лаѧ, сирѣчъ Памѧтни́къ вѣчный“. Прѣди да се почне изреждането на записанитѣ да се поменуватъ имена, прави се кратъкъ уводъ за поменъ па манастирскитѣ братия, монаси и монахини, и свещеници:

„Понеже пишꙋме здѣ имена ѿ три́десѧтъ грошови и будутъ помѧновени во ст҃ꙋю службу дондеже є́сть монасти́ръ. Но ѿ нась грѣшнїи да помѧнꙋетсѧ на земли на нб҃си же ѿ агг҃ли да будутъ помѧновени прѣдъ пр҇толомъ бж҃їимъ. Прочее остаеме ꙗкоже и подписꙋеме: Неѡфи́т монах, Григо́рїа ѥромонах, Гаврїилъ ѥромⷯ, Микарїа ѥромⷯ, Самꙋилъ еромⷯ, Кипрїа́нъ ѥромⷯ, Онꙋфрїа монахъ, Хари́тонъ монахъ, Митрофанъ монахъ, Арсенїа ѥром, Си́меѡнъ ѥромⷯ, Паисїа монахъ, Пелагїа монахи́нѧ, Серафи́мъ монах, Гаврїилъ ѥромⷯ, Ѳеѡ́филъ ѥромͯ, Спиридонъ ѥромͯ, Никодимъ ѥромͯ, Стефани́да монахинѧ, Данаилъ ѥромͯ, Макарїѧ ѥром., Іаковъ ѥром., Серафимъ ѥром., Тимоѳе́а монахъ, Іларіѡнъ монахъ, Іѡа́нъ ѥрей, Милошъ ѥрей, Павле ѥрей, Иванъ ѥрей, Серафимъ ѥромонахъ, Михаилъ ѥромонахъ, Самȣилъ ѥромонахъ“.

---

[1] Изглежда, че за тая „Парусия“ става дума въ книгата на Никола Наревъ (стр. 11), като се казва, че е „една отъ манастирскитѣ парусии“.

Слѣдватъ на 50 листа, обикновена осмина, мирски имена, писани отъ разни рѫцѣ. Интересуваха ме собственитѣ имена въ поменика, понеже тѣ прѣдимно сѫ на българи отъ Кичевско та да може да се сравнятъ и съ имената отъ Дебърско, които бѣхъ си отбѣлѣжилъ отъ „Кодиката“ на Св. Иванъ Бигоръ. Указа се, че и въ Кичевско прѣобладаватъ все сѫщитѣ имена, съ малки разлики. И тукъ срѣщаме като собтвено име „Сърбинъ“ както и въ Дебърско. Биятъ въ очи множество имена съ умалително окончание: Иофче, Нанче, Панче, Крайче, Ꙗкофче, Ꙗнче, Вóиче, и пр. По-рѣдки особени имена сѫ: Ясна, Да́илъ, Даилка, Арсенъ, Мержанъ, Илвана, Исианъ, Би́ляна, Лóзанъ, Ми́ладинъ, Тра́нанъ, Ку́но, Ма́джо, Пéпо, Тр́пана, Найда, Кане, Ило, Здраве, Страше, Гру́не, Джико, Сéко, Мило, Ни́не, Гайтана, Ми́слимка, Су́нгя, Вóлканъ, Су́адомъ, Поклоникъ, Ма́линка, Ди́нчо, Хóдо, Ша́ре, Ка́ла, Врéто, Стóле, Цóко, Дóіо, Џи́ко, Бибо, Сла́вко, Малокъ, Си́падинъ, Ка́раджа, Па́ндилъ, Симѧ́нъ, Ка́дана, С(ъ)лтана, Сéргия, Да́мче, Нéданъ, Оси́ма, Џéпо, Ма́ко, Су́сана и пр.

Извадихъ по-интереснитѣ имена изъ цѣлия поменикъ. Тѣ захващатъ отначало множество наредъ, безъ да е означена годината, което показва, че сѫ прѣписани отъ нѣкой по-старъ подобенъ поменикъ, та сетнѣ идатъ вече на по-малки групи, означени обикновено само по години, а по-рѣдко и съ имената на селата. Само при имена, които сѫ изпратени отъ по-далечно мѣсто да се запишатъ, се казва че сѫ напр. имена „стамболски“ сирѣчъ на кичевци, които живѣятъ въ Цариградъ, или отъ „еснафите въ Цариградъ“ или „еснафъ дѫкмеджийски отъ Битоля“ и пр. Особено когато се касае за изпратени подаръци, казва се и мѣстото.

Отъ Парусията се вижда, че и тогава кичевци сѫ били пръснати по цѣлия Балкански полуостровъ „на гурбетъ“ и че при все туй не сѫ забравяли главната светиня на своята родина — манастира Прѣчиста: тѣ се обаждатъ съ подаръци отъ Цариградъ, Бургасъ, Варна, Бѣлградъ и пр. Най-многочисленна е била кичевската колония въ Цариградъ.

Имената слѣдватъ по години отъ 1841 до 1907 год.

Ще съобща тукъ по редъ отъ всѣка група по-оригиналнитѣ имена и бѣлѣжкитѣ отъ поменика, както съмъ ги прѣписалъ точно споредъ оригинала.

Отъ първитѣ имена безъ дата: Стани́ша, Ду́ко, Ро́са, Миленко, Стоѧнка, Тре́на, Трпко, Цвета́нъ, Сто́йна, Трпе, Си́лѧнъ, Денка, Огненъ, Наꙋмъ, Цвета, Стоѧнъ, Стойко, Блаже, Велѧнъ, Ло́занъ, Ми́ладинъ, А́лтана, Митана, Тра́нанъ, Ка́лина, Мате, Ко́чо, Дойчинъ, Ѫглика, Бо́жинъ, Гьо́ре, Ми́тре, Бо́гданъ, Кꙋ̆зманъ, Бо́гоѧ, Доне, Та́шо, Бе́жо, Ми́цо, Бо́жо, Фи́данъ, Ди́лба, Гюргя, И́со, Косто, Алекса, Мара, Кꙋ̆но, Марко, Мирче, Петре, Аврамъ, Иса́къ, Василко, Ѩковъ, Кр̆сте, Рꙋ̆жа, Де́ло, Ка́те, И́сїанъ, Тона, Ра́дичъ, Кра́йна, Менка, Ри́стана, На́йдо, Србинъ, Здра̀ве, Деянъ, Траѧ́нъ, Сми́лѧнъ, Ангьелина, Ѩсна, Дамѧнъ, Ди́чо, Ди́мо, И́ло, Са́рџо, Се́кꙋла, Щеріѡ.

Имена отъ година а҃ѡ҃м҃а (1841): Кане, Танче, Да́илъ, Арсенъ, Но́вакъ, Поклоникъ, Зоѯимъ, Софе, Оу́гринъ, Гего, Іофче, Мержанъ, И́гнетъ, Пейо, Па́нче, Яне, Ристо, Ми́ско, Зме́йко, Спа́сенъ, Кра́йче, Ди́нго, Симе, Мойсо, Ша́ре, И́сіанъ, Ми́но, Но́ве, Но́ваче, Ми́лошъ, Рꙋ̆мена, Ри́стана, Ѩ́кофче, Би́лѧна, Ки́танъ, Бо́жинъ, Велика, Ка́ла, Би́сера.

Имена отъ година а҃ѡ҃м҃в (1842): Не́вена, Бо́йка, Поклоникъ, Силѧна, Смилѧна, Гайтана, Сто́ле, Ми́лѡ, Мила, Вела, То́де, Ки́раца, Во́лче, Со́тиро, Ѩнче, Цо́ко, Би́бо, Ма́локъ, Си́надинъ, Ка́раџа, Ге́го, Грꙋниѡ, Гьоне, Стра́ше, Ва́не, Доца.

Отъ година а҃ѡ҃м҃д (1844): Пандилъ, Симѧнъ, Грꙋ̆не, Џи́ко, Се́ргїа, Да́мче.

Отъ година а҃ѡ҃м҃е (1845): Добе, Іо́дро, Ма́линка, Дилберка, Ме́глена, Пре́мче, Тр́пана, Ко́сто.

Отъ година а҃ѡ҃м҃ѕ (1846); Ми́лица, Кли́ментъ, И́ло, Три́пꙋнъ, Гр́кинѧ, Ни́не, Мари́нъ, Ки́на, На́нче.

Отъ година а҃ѡ҃м҃з (1847): Пана, Ка́лина, Три́мо, Уко, Ко́ко, Ви́шка, Пе́по, Диніо.

Въ Парусията тукъ е забѣлѣзано относително имената отъ 1847: „до здѣ ста́мболски“, слѣдъ което пакъ продължаватъ други имена: Ма́џо, Зу́на, Зойца, Параске́ва, Киріакі́, Евросина́, Захаріа, Су́нгя, Гро́зданъ, Пе́йчо, Ве́лкѡ, Сми́ле, Игне, Йлвана, Си́рма, Ка́дана, Ста́матъ, Си́мона, Гюрка. Йлинка, Слтана, Милѧ́на, Ра́да, Слафко, Се́кѡ, Мѡ́миръ, Ве́зира, Рȣ́са.

Отъ година а҃ѡ҃м҃ѳ (1849): Во́лканъ, Бе́вцена, Се́вда, Ми́лка.

Отъ година а҃ѡ҃м҃ѳ село Глобȣчи́ща: Не́данъ, Стре́зо, Ми́слимка, Поклони́ца, Ва́не, Оси́ма, Да́илка, До́ца, Па́на, За́фирка, Ги́но, Ли́ца, Софна, Вре́то.

Тукъ има бѣлѣжка: „На Успенїе кога осветийме ц҃рквата 1849“: Це́по, Злата́но.

Слѣдва друга забѣлѣжка: „Се́лѡ Лазаро́поле ѿ Дебърско да́ле за ѻ҆дадѧ 500 гроша во лѣта ѿ Хр҃ста 1850 Августъ 15“. Продължаватъ пакъ имена: Даилка, Ма́кѡ, Сȣ́сана, Наста, Селфи́ѡ, Ка́лче, Вишка, Хо́до, Спа́со, Наȣ́мка, Ки́про, На́сто, Раде, Кирѧкъ.

„1851 ѿ Би́тола е́дно пȣлелеи за споменъ ве́чний вели́ко и прекра́сно на ст҃аѧ Богородица да му е на помощь“. Слѣдватъ имена: Ки́рѧкъ, Соу́адомъ, Лъкола́кьи, О́гненъ, Ристе, Дȣ́нава, Мариа, Га́ло, Сто́йно.

„На а҃ѡ҃н҃а (1851) го́дина дойде Парѳе́нїа иеромонахъ ѿ се́ло Га́личникъ Де́бърскїа области, учи́телъ бг҃ословї́ѧ, приложилъ въ сей ст҃ѣй обыте́ли ѐдно ев҃лїе обле́чено въ це́рвено кадифе а сверхȣ позлаще́но тако́жде и еденъ та́камъ сщ҃еническое облаченїе и по́кро́фци со воздȣхомъ Септемврїа во и҃ день“.

Подъ година а҃ѡ҃нв (1852) е отбѣлѣзано: „Имена стамболски,“ — (слѣдватъ много имена, все такива, каквито вече по-горѣ се посочиха). Подиръ това слѣдва нова бѣлѣжка: „Ѡ Светорача (=Свети Врачъ?) 1852 приложи за одаꙗ 400 гроша“.

Пакъ слѣдватъ „стамболски“ имена.

Подъ година 1853 сѫ писани имена отъ „село Леȣново,“ сетнѣ подъ сѫщата година други имена отъ Гостиваръ: Не́гро, Темяно и пр. Отъ самитѣ собствени имена се вижда, че и тѣ сѫ на кичевци, настанени по тия мѣста.

Подъ 1854 г. е отбѣлѣзано: „Принесоха милостина майсторите ѿ Бургасъ и ѿ Майдамъ Пекъ, Јанурий 25 день“. Слѣдватъ имена, между които: Суадомъ, Войне и др.

Въ сѫщата 1854 година е записано: „Поклóнила касапите отъ Бѝтола 500 гроша,“ слѣдъ което се редятъ имена: Бѝлбилъ и др.

Подъ 1856 година се каза, че „месеца Ꙗнꙋарїа ѿ село Цр҃ско що дóшле поклоници“.

Една друга бѣлѣжка гласи: „1856 їанꙋарїа 6. день знаменїе“.

Слѣдва отдѣлно: „Ѿ Пáтишка рéка донесе Сѝмонъ на пр҃стаѧ Бо҃родица пóклонъ за вечный споменъ честный Крⷭтъ, позлáщенъ, ѿ Скопска Пáтишка рéка“.

Пакъ съ дата 1856 е забѣлѣзано: „Оу Стамболъ кога бéше папá Јωанъ“ (слѣдватъ имена): Пеїω покловикъ, Вишка, Ева, Сербинъ, Сꙋ́сана и пр.

Друга една бѣлѣжка гласи: „Еснафотъ папꙋџиски ѿ Тетово за иконата[3] (слѣдватъ имена). Подъ година 1866 е записано: „Иминѧ Белоградски, кога бѣше попъ Михаилъ, кога и донесе звонние“ (слѣдватъ имена): Трїпꙋнъ, Рист̑е, Лáзаръ, Доїω, Симѧнъ и др.

На 1866 год. сѫ писани „Варналийски“ имена; на 1867 „Стамболски“; 1868: „Мавровцы“: Угринъ, Рꙋ́мена и др.

Слѣдватъ имена: „ѿ еснафите во Царыградъ вω 1870“: Мѝцω, Велѧнъ, Џыко, Бꙑбо, Пáндилъ и пр.

На „1871 25 октомври ѿ Варна папа Гѝнно донесе имена за Мала Парꙋсїа“: Ꙗнне, Кóсто, Ср̓бинъ и пр.

Идатъ пакъ Цариградски имена отъ 1872 г. Редятъ се имена съ забѣлѣжки: „На Успенїе 1874 при времѧ ѿ игꙋмена Косма“; „во времѧ игꙋмена хаџи Симеона 1874 окт. 12“.

Една бѣлѣжка отъ 1883 год. гласи: Архимандритъ Софроний, Архим. = 73 г.“.

На 1885 г. сѫ записани имена отъ „Еснафъ дꙋкмежийски отъ Битола“.

Подъ 1886 г.: „Ѡ попъ Мицка иминѧ ѿ Влашко и Болгаріа“.

Подъ 1886 год. сѫ писани имена „Неготински,“ а слѣдъ това: „ѿ здѣ Београтски“.

Друга забѣлѣжка отъ 1889 год. казва: „Имена що и донесе поп Мицко ѿ Влашко, Срьбиꙗ и Българиꙗ:“ Деспотъ, Цветанъ, Велѧнъ, Китанъ, Срьбинъ, Дойчинъ, Велика, Спасенъ и пр. и пр.

„1891, юний 2-й отъ кутіята въ село Мренога (Битолско) донесе Епитропъ гроша 1046“.

На 1897 се записали „поклоници отъ с. Гари“ (Дебърско).

Има една забѣлѣжка въ края: „Срѣдна полелеа подарена отъ Видинските македонци прѣзъ м. Октомври 1896 год.“.

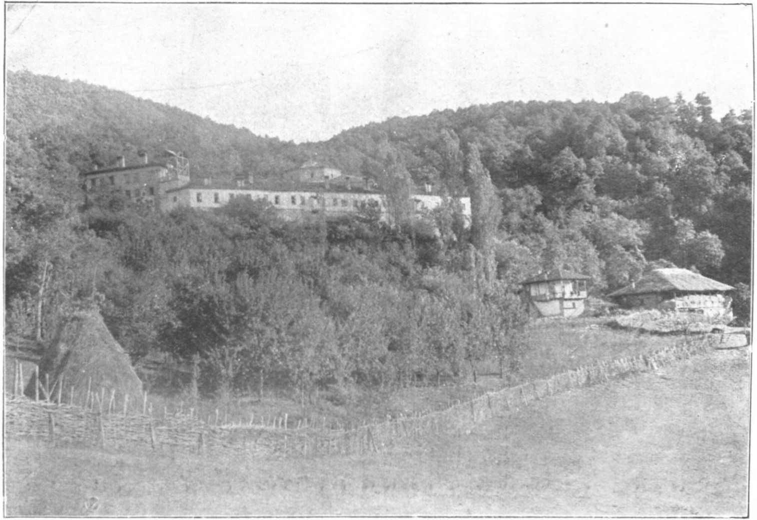

Кичевскиятъ манастиръ „Св. Богородица“ („Прѣчиста“).

Келтитѣ въ стара Тракия и Македония.

Отъ **Г. И. Кацаровъ.**

(Четено въ Историко-филологичния клонъ на 30. IV. 1918 год.)

Въ III в. пр. Хр. върху пъстрата мозаика отъ народи на Балканския полуостровъ се наслоява новъ членъ; явяватъ се келтитѣ, които стихийно се разливатъ по всички посоки изъ полуострова, грабятъ и опустошаватъ плодороднитѣ полета, унищожаватъ царства и племена и най-послѣ отчасть се установяватъ тука на трайни жилища, за да бѫдатъ и посетнѣ плашило и бичъ на съсѣднитѣ страни. За да си обяснимъ тия бързи и леки успѣхи на новитѣ пришелци, ще бѫде необходимо да хвърлимъ погледъ върху състоянието на Тракия и Македония въ надвечерието на келтската буря.

I. Македония.

Слѣдъ смъртьта на Александра Велики, който не успѣлъ да организира окончателно държавата си и не оставилъ наслѣдникъ на прѣстола си, веднага избухналъ споръ за начина, какъ да се уреди царството: на една страна стояла македонската фаланга, която искала да задържи старата национална царска власть и провъзгласила за царь слабоумния Аридей, синъ на царя Филипа; на друга страна конницата и македонскитѣ боляри-пълководци, които вече почнали да блѣнуватъ за установяване на личната си власть. За сега обаче било постигнато съгласие: Аридей, подъ име Филипъ, билъ признатъ за царь, но сѫщеврѣменно се запазвали правата на Александровия наслѣдникъ, когото очаквали отъ Роксана.[1] Регентъ на царството станалъ хилиархътъ Пердикасъ; Антипатъръ си останалъ стратегъ на Македония и Гърция: покрай него трѣбвало да дѣйствува Кратеръ, като пазитель на царскитѣ интереси (προστάτης τῆς βασιλείας); Антигонъ получилъ голѣма Фригия, Птоломей — Египетъ, Леонатъ — Хелеспонтска Фригия, Лисимахъ — Тракия, която била отдѣлена отъ Македония.1) Гъркътъ Евменъ, шефътъ на царската канцелария, получилъ Кападокия, която тепърва трѣбвало да бѫде завоювана съ помощьта на Леоната и Антигона. Въ източната половина на царството разпрѣдѣлението на провинцитѣ си остало сѫщото, както било наредено отъ Александра.

---

[1] Скоро слѣдъ това Роксана добила момче, което било провъзгласено за царь подъ име Александъръ.

Съгласието между македонскитѣ пълководци, тъй нареченитѣ „диадохи“, твърдѣ скоро се развалило.2) Срѣщу Пердикасъ, който искалъ да запази единството на държавата и силата на централната власть, излизатъ нѣкои отъ диадохитѣ, които имали за цѣль да откѫснатъ своитѣ области и да станатъ въ тѣхъ напълно самостоятелни. Пердикасъ теглилъ Антигона подъ отговорность, защото не искалъ да помогне Евмену да завоюва Кападокия; за да избѣгне наказанието, Антигонъ избѣгълъ при Кратера и Антипатра. На страната на Пердикасъ билъ Евменъ, а къмъ Антигона се присъединили Антипатъръ, Кратеръ и Птоломей, вѣроятно и Лисимахъ, който обаче сега билъ заетъ съ борби противъ тракитѣ. Антипатъръ и Кратеръ, които водѣли война въ Гърция, побързали да сключатъ миръ съ Етолия и се явили въ Мала-Азия; въ едно сражение противъ Евмена, който билъ главенъ началникъ на Пердиковата войска въ М.-Азия, Кратеръ падналъ убитъ. Пердикасъ самъ отишълъ въ Египетъ противъ Птоломея, който вече се затвърдилъ тамъ и най-много заплашвалъ властьта на регента върху цѣлокупното царство; тамъ обаче слѣдъ несполучливи битки Пердикасъ билъ убитъ отъ

---

1) Arrian. Succ. Alex. 7: Θρᾴκης μὲν καὶ Χερρονήσου καὶ ὅσα Θρᾳξὶ σύνορα ἔθνη, ἔστε ἐπὶ θάλασσαν τὴν ἐπὶ Σαλμυδησσὸν τοῦ Εὐξείνου Πόντου καθήκοντα, Λυσιμάχῳ ἡ ἀρχὴ ἐπετράπη· τὰ δὲ ἐπέκεινα τῆς Θρᾴκης ὡς ἐπὶ Ἰλλυριοὺς καὶ Τριβαλλοὺς καὶ Ἀγριᾶνας καὶ αὐτὴ Μακεδονία καὶ ἡ Ἤπειρος ὡς ἐπὶ τὰ ὄρη τὰ Κεραύνια ἀνήκουσα καὶ οἱ Ἕλληνες σύμπαντες Κρατερῷ καὶ Ἀντιπάτρῳ ἐνεμήθη. Граница между Тракия и Македония е била р. Места; отъ цитираното мѣсто на Ариана се вижда, че сега провинцията Тракия не е стигала до Дунава; ср. Hünerwadel, Forsch. zur Gesch. des Lysimachos 14; Niese, Gesch. der griech. und maked. Staaten I 197.

2) За слѣдното ср. Pöhlmann, Grundriss der griech. Gesch^4. 273 сл.; Beloch, griech. Gesch. III 1, стр. 81 сл.; Kaerst, Gesch. des hellenist. Zeitalters II, 1, стр. 5 сл.; Soltau, oriental. und griech. Gesch. 418 сл.; Bouché-Leclercq, Histoire des Seleucides стр. 1 сл.

собственитѣ си войници (321 год. пр. Хр.); войската му се присъединила въ Сирия къмъ Антипатра, който сега112 станалъ регентъ (ἐπιμελητὴς αὐτοκράτωρ). Въ Трипарадисъ (сѣв. Сирия) станало нова подѣлба на провинциитѣ: Антипатъръ си запазилъ Македония и Гърция, Лисимахъ — Тракия; Антигонъ билъ назначенъ началникъ на царската войска, за неговъ помощникъ Касандъръ (синъ на Антипатра); Вавилония била дадена Селевку. Центърътъ на управлението сега се прѣмѣстилъ въ Македония, дѣто били отведени и царетѣ (Александъръ и Филипъ Аридей); това не малко спомогнало на сепаратистичнитѣ стремежи на източнитѣ сатрапи.

При смъртьта си (319 г. пр. Хр.) Антипатъръ оставилъ регентството на приятеля си Полиперхона, като прѣнебрѣгналъ своя синъ Касандъръ; послѣдниятъ, огорченъ отъ това, отива при Антигона въ Азия, който като стратегъ водѣлъ тамъ войната противъ Евмена и билъ успѣлъ вече да завземе М.-Азия; и Птоломей се присъединилъ къмъ тѣхъ. Полиперхонъ пъкъ, за да спечели на своя страна Гърция, накаралъ Филипа Аридея да издаде декретъ, съ който се провъзгласявала свободата на Гърция, давала се амнистия на изгоненитѣ демократи и се възстановявала демокрацията въ гръцкитѣ държавици: — трѣбва да забѣлѣжимъ, че Касандъръ се опиралъ на олигархитѣ, които били въведени още отъ Антипатра. Ала Полиперхонъ не постигналъ цѣльта си; той не успѣлъ да прѣвземе олигархическия Мегалополъ въ Пелопонесъ, па и Касандъръ, съ помощьта на своя гарнизонъ въ Мунихия, се задържалъ въ Пирея.

За да усили влиянието си Полиперхонъ се сближилъ съ Олимпиада, майката на Александра В., която още по-рано била неприятелка на Антипатра, а сега — на Касандра. Тя поканила Полиперхона да дойде въ Македония, за да поеме управлението като настойникъ на внукъ ѝ Александъръ. Освѣнъ това Полиперхонъ привлѣкълъ на своя страна и Евмена, който още водѣлъ въ Азия борба противъ Антигона за защита на царскитѣ права; той оставилъ Евмену на разположение царското съкровище въ Киинда (въ Киликия), за да продължи тая борба. Слѣдъ една морска побѣда на Антигона надъ адмирала на царската флота Клитъ въ Босфора при Византия (318 г.), Антигонъ продължилъ енергично борбата съ Евмена, а пъкъ Касандру прѣдоставилъ да ржководи работитѣ въ Европа. Атина била принудена да се примири съ Касандра, ограничила отново демокрацията и избрала за свой управитель прѣпоръчания отъ Касандра Деметрий Фалеронски (317 г. пр. Хр.). Въ сѫщата година Касандъръ успѣлъ да се затвърди и въ Македония. Евридика, жената на Филипа Аридея, която ненавиждала Олимпиада, се съюзила съ Касандра и повлияла на мѫжа си да го назначи за регентъ.

Слѣдъ като Касандъръ отново отишълъ въ Гърция, за да работи тамъ за разширение на властьта си, Олимпиада нападнала Македония съ епирска войска, водейки съ себе си и внука си Александра; Евридика ѝ излѣзла насрѣща съ своята войска, обаче послѣднята не искала да се бие съ майката на великия Александъръ и се присъединила къмъ Олимпиада. Филипъ и Евридика паднали въ рѫцѣтѣ ѝ; за да задоволи демонската си омраза, тя заповѣдала да ги мѫчатъ и убиятъ; сѫщо сторила и съ мнозина отъ приятелитѣ и сродницитѣ на Касандра (есеньта 317 г.). Касандъръ, като се научилъ за тия събития, напусналъ веднага Пелопонесъ, дошълъ въ ю. Македония и обсадилъ Олимпиада въ Пидна; скоро тя била принудена да се прѣдаде (пролѣтьта 316 г.); обвинена прѣдъ войската отъ роднинитѣ на убититѣ македонци, тя била осѫдена на смърть; като поискала да се защищава сама прѣдъ македонската войска, Касандъръ побързалъ да я прѣмахне тайно. Въ Пидна Касандъръ заловилъ младия царь Александъръ и майка му Роксана;[1] Пела и Амфиполисъ паднали въ рѫцѣтѣ му. Той се оженилъ за Тесалоника, дъщеря на Филипа II, за да усили влиянието си прѣдъ македонцитѣ и да подкрѣпи домогването си за македонския прѣстолъ. Сѫщо и въ Гърция той заякчилъ властьта си; съградилъ отново разрушената Тива, за да има опора въ срѣдня Гърция, а въ Пелопонесъ работилъ съ успѣхъ противъ Александра, сина на Полиперхона.

Между това и Евменъ, енергичниятъ радѣтель за единството на царството, загиналъ въ борбитѣ съ Антигона, който успѣлъ да завладѣе цѣла Азия (317 г). Сега Антигонъ почналъ да мечтае за властьта надъ цѣлата Александрова монархия и не се съгласилъ да стане нова дѣлба на провинциитѣ, както искали останалитѣ диадохи. Това накарало Касандра,

---

[1] Въ 311 год. тѣ били прѣмахнати по заповѣдь на Касандра.

Птололомея и Лисимаха да се сдружатъ противъ Антигона; послѣдниятъ сега се сближилъ съ стария си неприятель Полиперхона и го назначилъ стратегъ на Пелопонесъ. За да противодѣйствува на Касандра, той намислилъ да подкопае властьта му въ Гърция, която била отъ голѣмо значение за положението му въ Македония. За тая цѣль Антигонъ провъзгласилъ свободата и автономията на гръцкитѣ държавици и почналъ да работи за прокарването ѝ. Въ Гърция главни негови съюзници били етолянитѣ (стари неприятели на Касандра) и беотийцитѣ; Антигонъ се съюзилъ и съ одриския царь Севтъ и обѣщалъ помощь на черноморскитѣ гръцки колонии, които не искали да се покорятъ Лисимаху (ср. по-долѣ). Касандъръ въ това врѣме работѣлъ за закрѣпването си на Адриатическия брѣгъ: тамъ завзелъ Аполония и Епидамнъ и побѣдилъ илирийския царь Главкий; сѫщо успѣлъ да запази влиянието си въ Епиръ; въ Гърция обаче загубилъ Халкида и дори Тива. Въ това врѣме (пролѣть 312 г.) синътъ на Антигона Деметрий билъ разбитъ при Газа отъ Птоломея и Селевка, което измѣстило политическо-военното положение въ врѣда на Антигона; билъ сключенъ миръ между диадохитѣ на слѣднитѣ условия: Касандъръ до порастването на Александра, сина на Роксана, да бѫде стратегъ въ Европа; Антигону била оставена цѣла Азия; Лисимахъ и Птоломей запазвали владѣнията си; гръцкитѣ градове трѣбвало да бѫдатъ автономни (311 г.). Тоя миръ не прѣмахналъ противоположноститѣ между диадохитѣ, а само отсрочилъ крайната разправа. Нито Касандъръ, нито Лисимахъ мислѣли да оставятъ гърцитѣ автономни; при това въ Гърция се държалъ още Полиперхонъ; въ 310 г., за да продиводѣйствува на Касандра, той повикалъ отъ гр. Пергамъ незаконородения синъ на Александра В. Хераклъ, обявилъ го за наслѣдникъ на прѣстола и тръгналъ съ войска противъ Македония; Касандъръ, който се уплашилъ да не отпаднатъ отъ него македонцитѣ, почналъ прѣговори съ Полиперхона; обѣщалъ му да го остави стратегъ на Пелопонесъ и така го убѣдилъ да прѣмахне Херакла. Слѣдъ това за Полиперхона не чуваме вече нищо.

Мирътъ отъ 311 г. билъ нарушенъ отъ Птоломея. Подъ прѣдлогъ, че Антигонъ държалъ гарнизони въ нѣкои гръцки градове, Птоломей се опиталъ да отнеме Киликия отъ Антигона, слѣдъ което се явилъ като освободитель по островитѣ на Егейско море и въ Гърция, дѣто успѣлъ да вземе Коринтъ и Сикионъ. Ала той не намѣрилъ голѣми симпатии въ Гърция и се принудилъ да сключи договоръ съ Касандра, въ който двамата си признавали взаимно владѣнията. Това накарало Антигона да прати сина си Деметрия Полиоркета въ Гърция съ флота и войска, за да освободи гръцкитѣ градове, прѣди всичко Атина (307 г.). Деметрий спечелилъ Атина, взелъ крѣпостьта Мунихия, дѣто се намиралъ Касандровиятъ гарнизонъ, сѫщо и Мегара. Въ Атина била възстановена демокрацията. Слѣдъ една побѣда на Деметрия надъ Птоломеевата флота при Саламинъ (306 г.), Антигонъ се провъзгласилъ царь; неговия примѣръ послѣдвали веднага и другитѣ диадохи: Птоломей, Селевкъ, Касандъръ и Лисимахъ. Така било оформено разпокѫсването на Александровата монархия, което фактически било станало по-рано.

Между това Касандъръ дѣйствувалъ въ Гърция да разширява владѣнията си и заплашвалъ и Атина (304 год.). Но ето че се явилъ Деметрий съ флотата си, спасилъ Атина, отнелъ отъ Касандра Халкида и освободилъ отъ него цѣла срѣдня Гърция. На слѣдната година довършилъ успѣшно и освобождението на Пелопонесъ. Въ конгреса на гръцкитѣ държави въ Коринтъ той билъ провъзгласенъ за хегемонъ на съюзнитѣ сили противъ Македония. Опитътъ на Касандра да се примири съ Антигона, като запази за себе си Македония, не сполучилъ. Затова Касандъръ влѣзълъ въ съюзъ съ Лисимаха, къмъ който се присъединили Птоломей и Селевкъ, които сѫщо били заплашвани отъ Антигона. Додѣто Касандъръ стоялъ срѣщу Деметрия въ Тесалия, Лисимахъ дѣйствувалъ успѣшно въ сѣверозап. М.-Азия; Селевкъ тоже се приближавалъ съ голѣма войска. Антигонъ прѣдъ тая опасность се принудилъ да повика сина си отъ Тесалия. Деметрий сключилъ договоръ съ Касандра, съ който се осигурявала свободата на гръцкитѣ градове и побързалъ да иде въ М.-Азия. Сѫщо и Касандъръ пратилъ помощь на съюзницитѣ си. Рѣшителната битка станала при Ипсосъ въ Фригия (301 год.), въ която Антигонъ билъ разбитъ и падналъ убитъ; Деметрий сполучилъ да се спаси съ флотата си. Антигоновото царство било раздѣлено между Лисимаха и Селевка; Мала-Азия отсамъ Тавъръ получилъ Лисимахъ; Касандъръ запазилъ Македония и Гърция.

Деметрий запазилъ флотата си, съ която могълъ да владѣе морето, а сѫщо и нѣкои градове (Сидонъ, Тиръ, Ефесъ и пр.); той се надѣвалъ, че ще може да спечели, поне отчасть, загубеното. Но въ Гърция симпатиитѣ къмъ Деметрия почнали да изчезватъ; Атина отпаднала и се сближила съ Лисимаха[1] и Касандра, които признали независимостьта ѝ. Примѣра на Атина послѣдвали Беотия, Фокида и нѣкои градове въ Пелопонесъ.

Изгодно за Деметрия било обстоятелството, че съгласието между побѣдителитѣ при Ипсосъ скоро се развалило: Птоломей не давалъ южна Сирия на Селевка; конфликтътъ помежду имъ билъ неизбѣженъ. За да се осигури, Птоломей се сближилъ още повече съ Лисимаха, комуто далъ за жена дъщеря си Арсиноя II; и Касандъръ билъ въ приятелски отношения съ Лисимаха. Напротивъ Селевкъ потърсилъ приятелството на Деметрия, обаче поради противоположнитѣ имъ интереси трайно съгласие между тѣхъ не могло да се постигне.

Касандъръ се затвърдилъ окончателно въ Македония; за жаль не знаемъ много за неговата вѫтрѣшна дѣйность. Той съградилъ отново разрушения отъ Филипа градъ Потидея и го нарекълъ Касандрия. Селището Терма на Термейския заливъ било уголѣмено и наречено по името на жена му Тесалоника (дн. Солунъ). За да увеличи населението на страната си, изтощено отъ дълги войни, Касандъръ поселилъ 20000 автариати при планината Орбелъ (ср. по-долѣ стр. 57).

Въ 297 г. пр. Хр. Касандъръ умрѣлъ; скоро слѣдъ него умрѣлъ и неговиятъ наслѣдникъ Филипъ III. Царството си раздѣлили по-младитѣ му синове Антипатъръ и Александъръ, подъ настойничеството на майка си Тесалоника. Понеже сега Деметрий не могълъ да очаква противодѣйствие отъ Македония, почналъ да работи да спечели старото си положение въ Гърция. Той обсадилъ Атина, което дало поводъ на неприятелитѣ му отново да се съюзятъ противъ него: Селевкъ нападналъ Киликия, Лисимахъ мало-азиятскитѣ крѣпости, които още владѣялъ Деметрий; Птоломей ударилъ на Кипъръ и пратилъ флотата си да помогне на Атина. Обаче въ 294 г. Деметрий успѣлъ да вземе града, слѣдъ което нападналъ успѣшно Лакония; скоро обаче той прѣкжсналъ тука своята дѣйность, защото билъ повиканъ въ Македония.

---

[1] Лисимахъ подарилъ на атинцитѣ 10000 медимни пшеница: Niese, 1358

Въ Македония слѣдъ порастването на Антипатра и Александра, се почнали разпри въ царската фамилия. Антипатъръ убилъ майка си Тесалоника и изгонилъ брата си Александра; послѣдниятъ потърсилъ помощь отъ Пира епирски и Деметрия, а пъкъ Антипатъръ — отъ Лисимаха. Деметрий, който билъ заетъ въ Гърция, не могълъ да помогне бързо; Пиръ пъкъ (комуто Александъръ обѣщалъ пограничнитѣ области Тимфея, Паравея, Атамания, Амбракия и Амфилохия) сполучилъ да изтика Антипатра; обаче по настояването на Лисимаха, който се боялъ да не би Деметрий да дойде въ Македония, двамата братя се примирили и си раздѣлили царството.

Деметрий, слѣдъ като завършилъ работата си въ Гърция, побързалъ за Македония, рѣшенъ твърдо да спечели тая страна. Александъръ го срѣщналъ съ войската си при Дионъ и му казалъ, че помощьта му вече не е потрѣбна. Деметрий се оттеглилъ и Александъръ го придружилъ до Лариса; тукъ Александъръ когато излизалъ отъ залата, дѣто обѣдвалъ съ Деметрия, билъ убитъ по заповѣдь на Деметрия; войската му се присъединила къмъ послѣдния и го провъзгласила за царь на Македония (294 г. пр. Хр.). Антипатъръ избѣгалъ при Лисимаха, за чиято дъщеря билъ жененъ. Лисимахъ, заетъ сега въ война съ гетитѣ, билъ принуденъ да признае Деметрия като царь на Македония и Тесалия. Въ слѣднитѣ години Деметрий завладѣлъ и Беотия, воювалъ съ етолянитѣ, които владѣяли Делфи, и съ епирския царь Пиръ.

Не доволенъ съ властьта надъ Македония и Гърция, Деметрий блѣнувалъ да спечели изгубеното при Ипсосъ царство на баща си. Той почналъ голѣми приготовления, които изчерпали окончателно Македония и Гърция. Тая опасность накарала Лисимаха, Селевка и Птоломея отново да се съюзятъ противъ него и да не му оставятъ врѣме да свърши приготовленията си; и Пиръ се присъединилъ къмъ коалицията. Лисимахъ веднага нападналъ Македония отъ къмъ и., Пиръ — откъмъ западъ; Птоломей се явява съ флотата си въ гръцкитѣ води. Деметрий сега изпиталъ, колко било умразно на македонцитѣ деспотическото му управление. Когато се намиралъ при Берея срѣщу Пира, войската му го изоставила и провъзгласила епиротеца за македонски царь (287 г.). Деметрий избѣгалъ въ Гърция. Побѣдителитѣ си раздѣлили Македония: западната часть взелъ Пиръ, източната — Лисимахъ (границата е била може би р. Аксий).

Между това Птоломей съ флотата си отнелъ Кикладитѣ отъ Деметрия, сѫщо и Атина се освободила; опитътъ на Деметрия да я покори отново не сполучилъ, защото ѝ дошълъ на помощь Пиръ (287 год.). Деметрий оставилъ въ Гърция сина си Антигона и отишълъ въ Азия съ ок. 10000 души, дѣто нѣкои градове се присъединили къмъ него. На по-нататъшнитѣ му авантюри турилъ край Селевкъ, който го уловилъ (285 г.) и заточилъ въ Апамея, дѣто умрѣлъ въ 283 г. пр. Хр.

Войната въ Гърция се продължила; Пиръ нахлулъ въ Тесалия и я завзелъ (безъ гр. Деметриада, който останалъ въ ржцѣтѣ на Антигона). Слѣдъ плѣняването на Деметрия, общия врагъ на Пира и Лисимаха, приятелството между тѣхъ почнало да охладнява; Пиръ дори сключилъ тайно миръ съ Антигона. Лисимахъ навлѣзълъ въ Пировата часть отъ Македония, македонската войска се отметнала отъ Пира, и той трѣбвало да се върне въ Епиръ. Лисимахъ станалъ сега царь на цѣла Македония (285/4 г.), завзелъ и Тесалия, а скоро и Пеония (в. по-долѣ). Въ Гърция Деметровиятъ синъ Антигонъ запазилъ владѣнията си.

Мощното положение на Лисимаха, който владѣялъ вече Тракия и Македония, сѣвернитѣ и западни части на М.-Азия и съсѣднитѣ острови и се намиралъ въ най-близки сношения съ Птоломея Филаделфа — послѣдниятъ билъ женень за Лисимаховата дъщеря Арсиноя I — станало причина да се обтегнатъ отношенията му съ Селевка сирийски. Поводъ за откритъ конфликтъ скоро се прѣдставилъ. Младата и честолюбива Арсиноя II, за да достави прѣстола на своя синъ, почнала да интригува противъ законния наслѣдникъ, Лисимаховия синъ Агатокълъ, и най-послѣ убѣдила мжжа си да прѣмахне Агатокла. Вдовицата на послѣдния Лисандра избѣгала при Селевка; сжщото направилъ и другиятъ синъ на Лисимаха Александъръ (роденъ отъ тракийската му жена). Селевкъ се възползувалъ отъ случая и нахлулъ въ М.-Азия; въ сражението при Курупедионъ (въ Лидия) Лисимахъ падналъ убитъ (281 год.); войската му се присъединила къмъ Селевка и го провъзгласила за царь на Македония.

Ала още въ 281 год., когато прѣкарвалъ войската си прѣзъ Хелеспонтъ, за да завземе Тракия и Македония, Селевкъ възбудилъ умразата на Агатокловата вдовица и нейния братъ Птоломея Керавнъ (братъ на Птоломей II, лишенъ отъ наслѣдство на египетския прѣстолъ); Селевкъ билъ обѣщалъ на Птоломея да го възвърне на египетския прѣстолъ. Сега обаче, когато Селевкъ лишилъ сестра му отъ наслѣдство и се готвѣлъ да завземе цѣлата Александрова държава, Птоломей разбралъ, че не може вече да се надѣва и за Египетъ. Едва Селевкъ стигналъ при Лисимахия, Птоломей издебналъ минута да убие стария царь (280 г.), слѣдъ което успѣлъ да завземе Македония и Тракия. Слѣдъ това той се споразумѣлъ съ Арсиноя (вдовица на Лисимаха, негова доведена сестра), като ѝ обѣщалъ да я вземе за жена,[1] и разбилъ флотата на Антигона, който се явилъ да завземе бащиното си царство.

II. Тракия.

Свободолюбивиятъ тракийски народъ не можалъ да се примири лесно съ македонското владичество; той чакалъ само удобенъ моментъ да отхвърли чуждото иго. Когато македонскиятъ намѣстникъ въ Тракия Зопирионъ миналъ Дунава, за да иде противъ скититѣ,[2] той прѣтърпѣлъ ужасно поражение (325 год. пр. Хр.). Това дало поводъ на одриския царь Севтъ III да дигне възстание противъ Македония. Александровиятъ намѣстникъ Антипатъръ не разполагалъ съ достатъчно войска, за да се бори успѣшно съ него.[3]

Когато Лисимахъ дошелъ въ Тракия, трѣбвало найнапрѣдъ да се разправи съ Севта, кайто разполагалъ съ 20000 пѣхота и 8000 конница. Лисимахъ, ако и да разполагалъ съ по-малки сили, нападналъ го; битката останала нерѣшена; въ всѣки случай Севтъ не можалъ да попрѣчи Лисимаху да се установи въ своята провинция. За по-нататъшнитѣ му борби съ одриситѣ не знаемъ нищо; но отъ обстоятелството, че до 315 год. Лисимахъ не взелъ активно участие въ борбитѣ на диадохитѣ, може да се заключи, че той е билъ заетъ съ домашнитѣ си работи. Прѣзъ това врѣме той ще да е успѣлъ да докара подъ властьта си и черноморскитѣ гръцки колонии, въ които оставилъ свои гарнизони.[1] Не може да има съмнѣние, че и Севтъ е билъ принуденъ да се покори.

---

[1] Слѣдъ женидбата по-стариятъ синъ на Арсиноя, Птоломей, избѣгалъ при илирийския царь Монуний и съ негова помощь почналъ борба противъ доведения си баща, безъ да може да свърши нѣщо; другитѣ ѝ по-млади синове били прѣмахнати отъ Птоломея Керавна. Арсиноя напуснала мѫжа си и се оттеглила въ Самотраке.

[2] За цѣльта на тоя походъ ср. Beloch, Griech. Gesch. III 1, 46. Изобщо за похода ср. Латышевъ, Изслѣдованія объ исторіи города Ольвіи 61 сл.

[3] Ср. Niese ц. съч. I 171.

Въ 313 г. Антигонъ се готвѣлъ да нападне Европа (ср. по-горѣ стр. 45). Въ това врѣме градътъ Калатисъ (дн. Мангалия), подбуденъ вѣроятно отъ Антигона, отпадналъ отъ Лисимаха, изгонилъ гарнизона му и помогналъ на Истросъ, Одесосъ и другитѣ черноморски градове да се освободятъ. Тия градове образували сега съюзъ,[2] за да се борятъ за запазване на свободата си, и привлѣкли на своя страна и съсѣднитѣ траки и скити.[3] Лисимахъ трѣбвало да дѣйствува бързо и енергично: той миналъ Балкана (прѣзъ Айтоския проходъ?) и покорилъ веднага Истросъ и Одесосъ. Тракитѣ, които сега се явили на помощь на гърцитѣ, били спечелени отъ Лисимаха; а пъкъ скититѣ разбилъ и прогонилъ. Слѣдъ това той се обърналъ противъ най-силния си противникъ, гр. Калатисъ, но скоро се научилъ, че на Калатисъ иде помощь отъ Антигона: една флота подъ началството на Ликонъ се явила въ Понта, а една войска подъ прѣдводителството на Павсания минала въ Европа и се установила при Хиеронъ (устието на Босфора). Лисимахъ оставилъ часть отъ войската си да обсажда града, а самъ потеглилъ къмъ югъ, понеже се уплашилъ да не възстанатъ одриситѣ и гръцкитѣ градове по Херсонеса и ю. Тракия. И наистина Севтъ билъ вече възстаналъ и се опиталъ да попрѣчи Лисимаху да мине Хемусъ; Лисимахъ обаче съ бой си отворилъ пѫть прѣзъ планината. Павсаний, който билъ проникналъ въ областьта на аститѣ и тинитѣ, за да се присъедини къмъ Севта, попадналъ въ непроходима мѣстность, билъ заобиколенъ отъ Лисимаха и убитъ; войската му отчасть се присъединила къмъ

---

[1] На носа Тиризисъ (Калиакра) имало укрѣпено мѣсто, дѣто Лисимахъ пазѣлъ едно отъ своитѣ съкровища: Strab. VII p. 319 (Извори за ист. на Тракия и Македония 103).

[2] Ср. Г. И. Кацаровъ, Пер. Спис. LXI 463 сл.; Klio IX (1909), 492.

[3] Тия траки сѫ може би гети отъ отвѫддунавското гетско царство, а скититѣ сѫ вѣроятно остатъци отъ царството на Атеасъ; ср. Hünerwadel, Forsch. zur Gesch. des Lysimachos 28; Weiss y Pauly-Kroll, Realencycl. VII 1333.

Лисимаха (313 г.). Не е извѣстно, какво станало сега съ Калатисъ и дали Ликонъ е помогналъ на града. Знаемъ само, че Калатисъ и по-късно е билъ обсажданъ отъ Лисимаха (между 309—304 г. пр. Хр.)[1] и вѣроятно е билъ прѣвзетъ.

Около 309/8 г. Лисимахъ по примѣра на другитѣ диадохи основалъ въ срѣдата на тракийския Херсонесъ новъ градъ Лисимахия (дн. Ексамили) на мѣстото на по-раншния Агора[2]. Въ 306 г. взима царска титла. Когато билъ обсажданъ Родосъ отъ Деметрия Полиоркета (305/4 г.), Лисимахъ пратилъ на града 40000 медимни ечимикъ и 40000 пшеница (заедно 42024 hl.); както се вижда, поради плодородието на Тракия[3] Лисимахъ е ималъ възможность да трупа припаси, ако не искаме да приемемъ, че той е купувалъ жито и отъ Понта.[4]

Слѣдъ като завладѣлъ Тракия, Лисимахъ се опиталъ да разшири властьта си надъ гетскитѣ племена отвѫдъ Дунава; той успѣлъ да завземе една часть отъ тѣхната область, за да си осигури прѣхода прѣзъ рѣката. Въ тия борби гетитѣ единъ пѫть плѣнили сина му Агатокла, обаче пуснали го съ богати подаръци, понеже се надѣвали, че Лисимахъ ще имъ повърне отнетата земя, която тѣ не могли да си взематъ съ сила (299 г. ?).[5] Въ 292/1 г. Лисимахъ миналъ Дунава съ войската си и навлѣзълъ въ днешна Бесарабия (Γετῶν ἐρημία), дѣто скоро почналъ да търпи липса на припаси и вода.[3] Гетскиятъ царь Дромихайтесъ обкрѫжилъ Лисимаха, отрѣзълъ го отъ Дунава и го принудилъ да се прѣдаде съ цѣлата си войска. Гетитѣ искали да го убиятъ, но Дромихайтесъ ги надумалъ да го пуснатъ съ условие, щото Лисимахъ да остави завладѣнитѣ отъ него области на с. отъ Дунава. Той обяснилъ на гетитѣ, че ако го убиятъ, на негово мѣсто ще дойде другъ по-силенъ и по-опасенъ за тѣхъ.[7] Дромихайтесъ дори угостилъ Лисимаха,[1] който се обѣщалъ да бѫде за напрѣдъ приятель на гетитѣ и да даде дъщеря си за жена на Дромихайтесъ; сѫщо оставилъ и заложници у гетитѣ. Връщането на Лисимаха побъркало на плановетѣ на Деметрия, който вече се тъкмѣлъ да тури рѫка на Тракия.

---

[1] Niese ц. съч. I 311; Beloch, griech. Gesch. III 1, 144. Въ врѣме на обсадата, когато настѫпилъ въ града гладъ, 1000 калатианци избѣгали въ Боспорското царство при Евмела: Diod. XX 25, 1; Niese I 415.

[2] Niese I 311.

[3] Ср. Г. И. Кацаровъ Битъ на Тракитѣ, Сборн. Б. А. на Наукитѣ I 17 сл.; Beiträge zur Kulturgesih. der Thraker 38.

[4] Niese I 330; Hünerwadel, ц. м. 40.

[5] Ср. подробно Müllenhoff, Deutsche Altert. III 140 сл.

[6] Споредъ Polyaen. VII 25 единъ тракиецъ бѣжанецъ Севтъ нарочно заблудилъ македонската войска и я завелъ въ пусти мѣста.

[7] Може би Дромихайтесъ загатвалъ зак Деметри, ср. Niese I 368.

Слѣдъ като Лисимахъ станалъ царь на Македония и Тесалия (285 г.), той успѣлъ на скоро да спечели и Пеония.[2] Слѣдъ смъртьта на пеонския царь Авдолеонъ (285 г.) избухнали въ страната бъркотии; пеонцитѣ, както се вижда, искали да изтикатъ династията на Авдолеона, който симпатизиралъ на Лисимаха. Послѣдниятъ, подъ прѣдлогъ че иска да върне на прѣстола Авдолеоновия синъ Аристонъ, завзелъ страната и Аристонъ избѣгълъ.[3] Понататъшната сѫдбина на Лисимаха изложихме вече по-горѣ. —

---

[1] Ср. Битъ на тракитѣ, СбАН. I. 26; Beiträge zur Kulturgesch. der Thraker, 55.

[2] Филипъ македонски подчинилъ Пеония подъ своя власть; ала между борбитѣ на диадохитѣ пеонцитѣ се освободили и въ 306 г., по примѣра на диадохитѣ, царьтъ имъ Авдолеонъ приема царска титла. Лисимахъ отново ги покорява, но слѣдъ смъртьта му и слѣдъ келтскитѣ опустошения па Тракия и Македония, пеонскиятъ царь Дропионъ възстановилъ независимостьта на държавата; ср. Dittenberger Sylloge I³ № 394. Kaerst, Gesch. des Hellenismus I² 210; Pauly-Wissowa, Realenc. der klass. Alt. II 2279.

[3] По тоя случай узнаваме начина на коронясването у пеонцитѣ (Polyaen. IV 12, 3); новиятъ царь трѣбвало да се окѫпе въ рѣката Астибосъ (Брѣгалница), слѣдъ което се слагала царска софра, навѣрно ставало угощение.

Споредъ единъ фрагментъ отъ Диодора XXI, 13 (Tzetz. Histor. VI 53): Οὗτος ὁ Ξερμοδίγεστος, Διόδωρος ὥς γράφει, οἶμαι τοῦ Αὐδολέοντος Παιόνων βασιλέως φίλος τελῶν πιστότατος, τοὺς θησαυροὺς μηνύει ἢ Λυσιμάχῳ ἤ τινι τῆς Θρᾴκης βασιλέων . . . τοὺς θησαυροὺς ἐμήνυσε τῷ Θρᾴκης στεφανηφόρῳ τοῦ Σαργεντίου ποταμοῦ κάτωθεν κεκρυμμένους, τοὺς οὓς αὐτὸς κατέκρυπτε σὺν αἰχμαλώτοις μόνοις, τρέπων τὴν κοίτην ποταμοῦ καὶ κατορύττων κάτω, εἶτα τὸν ῥοῦν ἐπαφιείς, τοὺς δ'αἰχμαλώτους σφάττων.. — нѣкой си Ксермодигестъ, вѣренъ човѣкъ на Авдолеона издалъ Лисимаху (или на другъ тракийски царь?) царскитѣ съкровища, заровени въ рѣката Саргентий (притокъ на Астибосъ?). Царьтъ накаралъ плѣнници да отбиятъ течението на рѣката, да заровятъ съкровищата въ коритото ѝ и слѣдъ това да пуснатъ отново рѣката; слѣдъ като извършили тая работа, тѣ били избити, за да се запази тайната. Извѣстно е, че по сѫщия начинъ е билъ погребенъ Аларихъ въ рѣката Бузентъ (Iord. Get. 30, 158). Дионъ Касий (68, 14) разказва: „Били намѣрени и съкровищата на Декебала, ако и да били скрити подъ рѣката Саргетий (Σαργετίαν), която тече покрай царския дворъ. Той накаралъ плѣнници да отбиятъ рѣката и да изровятъ коритото ѝ, и поставилъ тамъ много злато и сребро и други скѫпоцѣнности, които могатъ да носятъ влага; отгорѣ натрупалъ камъне и насипъ и слѣдъ това пусналъ пакъ рѣката въ старото ѝ корито. Въ находящитѣ се тамъ пещери скрилъ дрехитѣ и други подобни нѣща, слѣдъ което заповѣдалъ да убиятъ плѣнницитѣ, за да не издадатъ нѣщо. Ала нѣкой отъ другаритѣ му, Бикилисъ, който знаялъ за станалото, падналъ въ плѣнъ и издалъ тайната“. Бие въ очи сѫщото име на рѣката и въ двата разказа: би могло да се прѣдполага, че разказътъ у Диона Касия е дублета на разказа за съкровищата на пеонския царъ: ср. Tomaschek, Thraker II, 2, 98. Отъ друга страна, обстоятелството, че сѫщиятъ обичай се срѣща у готитѣ, показва че той е билъ разпространенъ у разни племена; ср. Hünerwadel, ц. съч. 92.

Многобройнитѣ войни на Александра Велики не малко изтощили Македония, която давала не само войници, но и колонисти за новооснованитѣ въ източнитѣ области градове; сѫщо е било и съ Гърция. Горѣописанитѣ борби на диадохитѣ, които траяли близу 50 години (323—277) още повече съсипали тия области; владѣтелитѣ на източнитѣ сатрапии се стремили постоянно да стѫпятъ здраво въ тѣхъ, за да могатъ да набиратъ отъ тамъ войници, и да владѣятъ старитѣ културни срѣдища; по тая причина областьта на Егейското море е била постоянно театъръ на военни дѣйствия. Освѣнъ това въ тия области настѫпилъ и икономически отпадъкъ, защото центърътъ на търговията и промишленостьта се прѣмѣстилъ къмъ изтокъ и тѣ останали много настрана.[1]

По тия причини Македония не могла да даде рѣшителенъ отпоръ на варварскитѣ нахлувания: келтитѣ не само опустошили тая область, но съсипали и началата на по-висока култура въ Тракия, които начала сѫ били създадени отъ Филипа Македонски. Послѣдниятъ не е мислѣлъ да завоюва цѣлата персийска монархия; неговата цѣль е била да създаде силно македонско царство, въ което да влиза и Тракия чакъ до Дунава; затова той започналъ систематическа колонизация въ Тракия, за да я отвори за влиянието на гръцката култура, която въ Македония била вече хванала здрави корени.[2] Синъ му Александъръ прѣслѣдвалъ друга цѣль: да завладѣе цѣлия тогава познатъ свѣтъ; въ неговата всесвѣтска монархия европейскитѣ му владѣния останали на заденъ планъ; пъкъ той и нѣмалъ врѣме да организира окончателно своята държава. Лисимахъ сѫщо не е могълъ да направи много за културното повдигане на Тракия; тепърва римлянитѣ, особно Траянъ и Хадрианъ, продължили започнатото отъ Филипа дѣло.[3]

III. Келтитѣ въ Балкански полуостровъ.

Вече въ V в. пр. Хр. голѣмата келтска[4] нация е заемала твърдѣ голѣмо пространство: тя се ширила по двата брѣга на горни Дунавъ, на с. до Майнъ и Тюрингийската гора, може би и въ Бохемия, Моравия, Австрия и съсѣдната Алпийска область; двата брѣга на Рейнъ, почти цѣла днешна Франция и Британия били вече келтски; прѣдполага се дори, че живѣли и въ днешна сѣв. Германия на и. до Везеръ. Отдѣлни племена били вече достигнали Испания: на брѣговетѣ на океана, при Гвадиана, сж познати на гърцитѣ въ V в. пр. Хр.

---

[1] Ср. Ed. Meyer, Kleine Schriften 137; P. Guiraud, La main-d'œuvre industrielle dans l'ancienne Grèce 35.

[2] Ed. Meyer, Sitzungsber. Berl. Akad. 1909, 758 сл.; kleine Schriften 245, 291. Kaerst, Geschichte des Hellenismus I 273.

[3] Kaerst, Gesch. des Hellenismus I^2 240. Ср. за римското врѣме Филовъ, Изв. арх. друж. V 190 сл.

[4] Името келти (Κελτοί), съ което гърцитѣ означаватъ изобщо келтскитѣ племена, за пръвъ пѫть се срѣща у Херодота (II 33; IV 49) и се употрѣбя до

Около 400 г. ново движение раздрусва келтитѣ: тѣ завзели Аквитания, дѣто се запазили и остатъци отъ по-старото иберийско население, и стигнали до брѣга на Срѣдиземно море; постепенно тѣ минали и Пиринеитѣ и завзели срѣднята и южната часть на Иберийския полуостровъ, дѣто се смѣсили съ по-старото население.[1])

Въ послѣднята третиня на V в. келтитѣ отъ Дунавскитѣ области минали и въ сѣв. Италия; по-рано още тѣ били заседнали въ Алпитѣ и продължавали да се движатъ къмъ и.[2]) Областьта Норикумъ въ източнитѣ Алпи е била заета отъ келтски племена (тависки и др.); сжщо и Панония между Дунава и Сава. Скоро тѣ се явили и на границитѣ на Илирия.

Въ първата четвъртина на IV в. пр. Хр. келтитѣ сж били вече на Балкански полуостровъ; тука тѣ най-напрѣдъ се сблъскали съ трибалитѣ, които, както е извѣстно, живѣли по западна Морава (Ἄγγρος) и българска Морава (Βρόγγος) и достигали вѣроятно до Дунава; къмъ и. се простирали до Искъръ, дѣто граничили съ треритѣ и тилатеитѣ; къмъ ю. тѣхни съсѣди били агрианитѣ по горня Струма, послѣ дарданитѣ и още пò къмъ з. автариатитѣ и ардиеитѣ.[3]) Имаме свѣдѣния за единъ походъ на трибалитѣ по долината на

III в. пр. Хр. Около 300 г. пр. Хр. се явява ново име Γαλάται, като синонимъ на келти. У римлянитѣ тоя народъ се означава съ името Galli; „Галати“ се наричатъ само келтитѣ въ М.-Азия. Ср. Ad. Schmidt, Abhandl. zur alten Gesch. 75; Dottin, Manuel pour servir à l'étude de l'ant. celtique 11 сл.; Niese у Pauly-Kroll, Realenc. VII 611; G. de Sanctis, Storia dei Romani II 160.

[1]) Ср. Niese, ц. м. стр. 615. Изобщо ср. и Hirt, Indogermanen I 166; II 604. G. de Sanctis, Storia dei Romani II 157; Ed. Meyer, Gesch. des Altertums V 149. За културата Grupp, Kultur der alten Kelten und Germanen. 1905. M. Hoernes, Kultur der Urzeit III 74 сл.

[2]) Ср. Oberhummer, die Balkanvölker стр. 20.

[3]) Ср. Müllenhoff, Deutsche Alter. II 263; III 137. Tomaschek, Thraker I 87. Vulič въ Ξένια, Hommage à l'Univ. de Grèce, 190 сл.

Места противъ Абдера (376/5 пр. Хр.),[1] причината на който, може би, трѣбва да се търси въ келтския натискъ върху тѣхъ. Сѫщиятъ тласъкъ[2] ще да е отхърлилъ трибалитѣ къмъ и., къмъ долни Дунавъ, дѣто тѣ се сблъскали съ скитския царь Атеасъ.[3])

Освѣнъ къмъ и. келтитѣ напирали и къмъ ю., въ илирийска область;[4] така ние имаме изрични свѣдѣния за борбитѣ имъ съ ардиеитѣ.[1]) Понеже послѣднитѣ обичали да пиянствуватъ, келтитѣ приготвили въ лагера си хубаво ядене и пиене, въ което примѣсили нѣкаква врѣдна за стомаха трѣва, и слѣдъ това се оттеглили; илирийцитѣ проникнали въ лагера и се напили добрѣ, обаче изпаднали въ такова състояние, че не могли да се противятъ на върналитѣ се келти и били унищожени.[2])

---

[1] Диодоръ (XV, 36) разказва: „Въ Тракия трибалитѣ, притискани отъ липса на жито, прѣдприели походъ съ цѣлата си войска извънъ границитѣ на страната си и си доставяли храна отъ чуждата земя. На брой повече отъ 30.000 души наводнили съсѣдната Тракия и безнаказано опустошавали областьта на Абдера. Слѣдъ като заграбили голѣма плѣчка, оттегляли се безгрижно и безъ редъ. Абдерититѣ обаче излѣзли срѣщу тѣхъ съ всичката си сила, до като тѣ отстѫпвали разпръснати и безъ редъ и избили повече отъ 2.000 отъ тѣхъ. Варваритѣ, огорчени отъ станалото и желаещи да си отмъстятъ на абдерититѣ, нападнали пакъ областьта имъ. Но понеже послѣднитѣ по-рано побѣдили и се гордѣяли съ успѣха си, пъкъ и съсѣднитѣ траки имъ изпратили помощь, тѣ излѣзли срѣщу варваритѣ. Но като станало упорито сражение и тракитѣ неочаквано измѣнили помисъла си, абдерититѣ останали сами, били заобиколени отъ варварската маса и били избити почти всички участници въ сражението. Понеже абдерититѣ прѣтърпѣли толкова голѣмо нещастие и имъ прѣдстояла обсада, явилъ се атинянинътъ Хабриасъ съ войска и освободилъ абдерититѣ отъ опасность. Той изгонилъ варваритѣ отъ страната и оставилъ достатъченъ гарнизонъ. Ср. Aineas 15, 8; Scholia ad Aristid. Panathen. p. 275 Dind.; Hoeck, Klio IV 266 сл. Strack, ant. Münzen Nordgriech. II, 1, Heft 1, стр. 12.

[2] Така мисли и Cavaignac, Hist. de l'antiquité II, 385.

[3] Front. Strat. II 4, 20; Polyaen. VII, 44. Ср. Kaerst у Pauly-Wissowa RE II 1901. Zippel, Röm. Herrschaft in Illyrien 33 прѣдполага, че ок. 380 г. трибалитѣ се обърнали къмъ долни Дунавъ, дѣто били отблъснати отъ Атеасъ, слѣдъ което прѣдприели горѣспоменатия походъ къмъ побрѣжна Тракия. Слѣдъ това тѣ седѣли спокойно нѣколко врѣме между Дунава и западната часть на Балкана, дѣто ги намѣрилъ Филипъ Македонски, когато слѣдъ побѣдата си надъ скититѣ се връщалъ прѣзъ Софийско въ Македония. Слѣдъ смъртьта на Атеасъ тѣ отново нападнали скититѣ и имъ отнели земята по десния долно-дунавски брѣгъ, която тѣ владѣятъ въ врѣме на Александровия походъ къмъ тия мѣста (335 г.). По тоя въпросъ ср. Müllenhoff Deutsche Alt. II 264 и Vulič ц. м. 191, заб. 5. Изворитѣ не позволяватъ да си съставимъ ясно понятие за събитията.

E. Minns, Scythians and Greeks (ср. Филовъ, Изв. Българ. Арх. др. VI 42) е изказалъ мнѣние, че Атеасъ собствено е билъ гетски царь, а се смѣталъ за скитски, защото царството му било на с. отъ Дунава. Това е погрѣшно; скититѣ проникнали къмъ югъ въ Добруджа вѣроятно вслѣдствие натиска на савроматитѣ и завзели и часть отъ гетската область; слѣдъ смъртьта на Атеасъ гетитѣ отново добиватъ върхъ. Обаче отъ III в. пр. Хр. ни сѫ извѣстни отъ монети нѣколко скитски царе на малка Скития (Добруджа), именно: Канитесъ, Тануса, Хараспесъ, Акросандъръ, Сариасъ (ср. Soutzo, въ Bull. de la section hist. de l'akad. Roumaine 1916); въ II в. пр. Хр. калатянецътъ Деметрий съобщава за скити около Дионисополъ и Томи, които сѫ остатъкъ отъ скититѣ на Атеасъ; ср. Браунъ, Разысканія 89; Kaerst у Pauly-Wissowa Kealenc. II 1901; Gesch. des Hellenisnus I^2 256. Hruševskyi, Gesch. des Ukrain. Volkes I 109.

[4] Въ първата половина на IV в. забѣлѣзваме силно движение на илирийскитѣ племена (въ сегашна Албания, Черна-Гора и Босна): така ок. 384 год. пр. Хр. тѣ опустошаватъ Епиръ (Klotzsch, Epirot. Gesch. 41); въ 359 год.

Келтскиятъ натискъ раздвижилъ и автариатитѣ, сѫщо илирийско племе, що живѣло на и. отъ ардиеитѣ въ южна Босна и Херцеговина; това племе по-късно се проснало къмъ и. и дори установило властьта си надъ трибалитѣ,[3]) като стигнало чакъ до Дунава. Ала постояннитѣ нападения на келтитѣ сломили мощьта на автариатитѣ; часть отъ тѣхъ била принудена да напусне жилищата си и нападнала пеонцитѣ, чиито царь Авдолеонъ поискалъ помощь отъ Касандра; послѣдниятъ разбилъ автариатитѣ (Diod. XX 19) и поселилъ 20000 души отъ тѣхъ при Орбелъ[4]) като погранична стража (310 год. пр. Хр.?); отчасти обаче автариатитѣ останали въ старитѣ си жилища по българска Морава.[5])

Въ 335 год. келтитѣ заемали вече западната часть на Босна. Когато Александъръ В. се намиралъ на долни Дунавъ, дошли при него пратеници отъ тия келти,[6]) да просятъ приятелството му. Когато Александъръ ги попиталъ, отъ какво най-много се боятъ, — той очаквалъ да кажатъ, че най-много се боятъ отъ него — тѣ му отговорили, че се боятъ да не

царьтъ имъ Бардилисъ нахлува въ Македония; и по-късно Филипъ Македонски трѣбвало да се разправя съ тѣхъ. Прѣдполага се, че това илирийско движение се дължи на келтския напоръ. Ср. Cavaignac, Hist. de l'antiquité II 385, 443.

[1]) Ардиеитѣ живѣли по-рано въ с. з. Далмация, въ съсѣдство съ либурнитѣ; тласкани отъ келтитѣ тѣ се прѣмѣстили въ долината на Наронъ (Неретва), дѣто станали съсѣди на автариатитѣ; ср. Schütt, Untersuch. zur Gesch. der alten Illyrier 15. Thalloczy, Illyrisch-alban. Forsch. I 29.

[2]) Ср. Theopomp. fr. 39 Grenf. Zippel ц. м. стр. 34. Schütt, 16. Споредъ Müllenhoff, Deutsche Altertumsk. II 262 това събитие трѣбва да се постави прѣди 360 г. пр. Хр.

[3]) Strab. VII 318. Schütt стр. 18. Müllenhoff. ц. м. II 264; III 137. Tomaschek, Thraker I 88 сл.

[4]) Споредъ Spruner-Sieglin, Atlas Ant. № 14 Ὄρβηλος е Бѣласица; споредъ R. Kiepert, Formae orb. ant. XVI Орбелъ е Пиринъ заедно съ Бозъ-дагъ, а Бѣласица и Благуша-планина отговорятъ на старата Керкине.

[5]) Както се вижда отъ Арианъ, Анаб. I 5, 1 сл. автариатитѣ въ врѣме на балканския походъ на Александра В. (334 г.) живѣли на с. отъ агрианитѣ, значи около бълг. Морава; ср. Zippel, ц. съч. 38. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik 248; Müllenhoff, Deutsche Alt. II 264, III 137. Niese, Gesch. der griech. und maked. Staaten I 304. Schütt, 57 сл.

[6]) Κελτοὶ οἱ περὶ τὸν 'Αδρίαν, Str. VII, 3, 8; Arrian. Anab. I 4, 6. Cavaignac, Hist. de l'Antiquité II 385 мисли, че тия келти сѫ били тавриските, което ни се вижда невѣроятно.

се срути надъ тѣхъ небото! Като ги отпратилъ приятелски, Александъръ казалъ само, че келтитѣ сѫ пустохвалци.[1]

Отдѣлни келтски орди стигнали вече и въ Тракия. Споредъ едно откѫслечно извѣстие[2] Касандъръ обсаждалъ келти въ западния Хемусъ (298 г. пр. Хр.). За другъ келтски походъ въ Тракия подъ прѣдводителството на Камбаулесъ съобщава Павсаний.[3] Когато слѣдъ смъртьта на Лисимаха (281) Македония и Тракия отслабнали, келтитѣ намѣрили удобенъ моментъ да започнатъ въ по-голѣмъ размѣръ походитѣ си противъ тия страни, па и противъ Гърция. Възможно е, че сѫ били повикани отъ неприятелитѣ на Птоломея Керавнъ.[4] Въ 280 г. билъ прѣдприетъ голѣмъ походъ въ три дѣла. Първата орда подъ прѣдводителството на Керетрия отишла противъ Тракия и трибалитѣ; втората подъ началството на Брена[5] и Акихория се отправила противъ Пеония, отдѣто прѣзъ Демиръ-Капия щѣла да нахлуе въ Македония;[6] третата подъ началството на Болгиосъ (Белгиосъ) прѣзъ Илирия нахлула въ Македония. Келтитѣ водѣли съ себе си женитѣ и дѣцата, значи, тѣ не искали само да грабятъ, но търсѣли и нови жилища. Македонскиятъ царь Птоломей Керавнъ не вѣрвалъ, че ще има работа съ силенъ неприятель, затова отхвърлилъ прѣдложението на Болгиосъ, който прѣдлагалъ миръ, ако му се плати извѣстна сума. Птоломей, безъ да чака да се събере по-голѣма сила, както съвѣтвали приятелитѣ му, далъ сражение на Болгиосъ; македонцитѣ не издържали страшния напоръ на варваритѣ, прѣтърпѣли поражение и самъ царьтъ падналъ убитъ (279 г. споредъ Beloch, 280 г. споредъ Niese).1) Келтитѣ се пръснали изъ Македония за грабежъ, населението било принудено да избѣга въ укрѣпенитѣ мѣста, които варваритѣ не могли да прѣвзиматъ. На македонския прѣстолъ се качилъ братътъ на Птоломея Мелеагъръ, но слѣдъ два мѣсеца билъ замѣстенъ отъ Антипатра, племенника на Касандра; но и послѣдниятъ се задържалъ само 45 дни. Слѣдъ това на чело на македонската войска застаналъ Состенъ, който се билъ отличилъ въ борбитѣ съ варваритѣ.2)

---

[1] Александъръ ималъ интересъ да бѫде въ приятелски отношения съ келтитѣ, защото въ това врѣме илирийскитѣ племена, които заемали областитѣ между келтитѣ и Македония, възстанали или се готвѣли да възстанатъ противъ послѣднята. Това съ право е изтъкнато отъ Müllenhoff, цит. съч. III 138.

[2] Senec. Quaest. nat. III 11, 3; Plin. nat. hist. XXXI 30. Ср. Reinach, Bull. Corr. Hell. XXXIV 298, заб. 2.

[3] Pausan. X 19, 5 и 6; за слѣдното ср. главно C. Jullian, Hist. de la Gaule I 299; Niese ц. м. Cavaignac, Hist. de l'antiquité III 43. Bouché-Leclercq, Hist. des Séleucides 59 сл.

[4] Droysen (Hellenismus II 2, 341; ср. сѫщо Ed. Meyer, kl. Schriften 250) прѣдполага, че слѣдъ побѣдитѣ на римлянитѣ надъ сенонитѣ и боитѣ (285 пр. Х.) келтитѣ, изтикани отъ Италия, ударили на Илирия; противъ това мнѣние съ право се изказа Niese, Griech. und maked. Staaten II, 14 заб. 3.

[5] Strab. IV I, 13 p. 187: Βρέννον . . . . Πραῦσόν τινές φασι, οὐδὲ τοὺς Πραύσους δ' ἔχομεν ὅπου γῆς ᾤκησαν πρότερον; Ср. Holder altcelt. Sprachschatz II 1041. A. Schmidt (Abhandl. zur alt. Gesch. 46) мисли, че Страбонъ е смѣсилъ правзитѣ, които не сѫ извѣстни отъ други автори, съ тракийскитѣ травси; това не е вѣроятно. Ср. Niese цит. съч. II 15.

[6] Pausan. X 19, 7. Polyaen. VII 35, 1. Wilcken у Pauly-Wissowa RE III 829. Tarn, Antigonos Gonatas 143.

Между това Бренъ, който до сега опустошавалъ Пеония и Дардания, потеглилъ съ войската си противъ Македония (279 г.); полетата отново били опустошени, защото Состенъ нѣмалъ достатъчно сили да се противопостави успѣшно на неприятеля. Но скоро Бренъ напусналъ Македония и миналъ въ Тесалия, която тоже била разорена; слѣдъ това миналъ Термопилитѣ и тръгналъ къмъ Делфи, за да ограби богатото гръцко светилище. Гърцитѣ обаче се задържали успѣшно, додѣто минало лѣтото; настѫпилата зима и гладътъ накарали келтитѣ да отстѫпятъ; самъ Бренъ се самоубилъ (край на 279 г. пр. Хр.). Акихорий отвелъ келтитѣ назадъ: по пѫтя тѣ отчасть били унищожени, отчасть се установили въ Македония около планината Бермий (Докса);3) една часть пъкъ подъ началството на Батанатосъ се установила трайно въ долината на западна Морава и между Сава и Дунава;4) това сѫ тъй нареченитѣ послѣ скордисти, за които ще говоримъ по-долѣ.

Въ 279 г. отъ Бреновата войска се отдѣлила въ Дардания една орда отъ 20000 души подъ началството на Леонория и Лутария,5) минала вѣроятно прѣзъ Софийско и „Трояновитѣ“ врата6) и се упѫтила къмъ изт. Тракия; като стигнали при Пропонтида, келтитѣ се раздѣлили: едни притискали Византия и околностьта ѝ, други завзели Лисимахия

---

1) Justin. XXIV 5—6; Diod. XXII 3, 4; Pausan. X 19, 6—7. — Beloch, Griech. Gesch. III 2, 69 и 412. Klotzsch, Epirot. Gesch. 210. Tarn, Antigonos Gonatas 128.

2) Justin. XXIV 6, 2; Diod. XXII 9.

3) По-късно ги намираме тукъ подъ име Vettii; ср. Liv. 45, 30, 5; Stähelin, Gesch. der kleinasiat. Galater 4; Tomaschek, Thraker I 89; Müllenhoff ц. м. II 271.

4) Justin. XXXII 3, 7: Athen. VI 234 B.

5) Liv. XXXIII, 16 (споредъ Поливия).

6) Ср. Jireček, Heerstrasse 3.

и цѣлия тракийски Херсонесъ. Лутарий успѣлъ да мине Хелеспонта съ заграбени кораби; Леонорий пъкъ билъ повиканъ отъ витинския царь Никомедъ, да му помага въ борбитѣ му противъ Зипойтесъ, претендентъ за прѣстола (278 г. пр. Хр.). И келтитѣ на Лутария дошли сѫщо въ Витиния. Слѣдъ като свършили тамъ работата си, опустошавали Мала-Азия и найпослѣ се установили на трайно жилище въ Фригия, по срѣдното течение на р. Халисъ, въ областьта, която послѣ се нарича Галатия.[1] Тѣхната по-нататъшна история тука не ни интересува; ще прибавимъ само, че Холмъ[2] приписва на поселението на келтитѣ въ Мала-Азия голѣмо историческо значение: тѣ попрѣчили да се образува голѣмо царство, което да обхваща Тракия и срѣщуположна Мала-Азия, тъй щото гръцкитѣ градове Византия, Хераклея, Кизикъ и Абидосъ запазили свободата си, и сношенията съ брѣговетѣ на Черно море били осигурени.

Ордата на Керетрия, както казахме, се обърнала противъ Тракия, дѣто въ 279/8 г. се сражавала съ трибали и гети[3], слѣдъ което една часть отъ нея подъ началството на Комонтория се установила въ Тракия и основала държавата въ Тиле; друга часть въ 277 г. се упѫтила къмъ ю., къмъ тракийския Херсонесъ. Въ това врѣме Антигонъ Гонатъ, който билъ вече сключилъ миръ съ Антиоха Сирийски, се намиралъ съ войска при Лисимахия; той сполучилъ да устрои на келтитѣ — тѣ били 18000 души — близу до града една примка и ги разбилъ рѣшително. Тая побѣда на Антигона, прославена по цѣлия гръцки свѣтъ, спасила Македония отъ келтската опасность и осигорила на Антигона македонския прѣстолъ.[4] Самъ Антигонъ наелъ 9000 келти отъ ордата, която подъ началството на Кидерия се скитала още изъ Македония, и успѣлъ да надвие своя противникъ Антипатъръ, претендентъ за македонския прѣстолъ.[5] Остатъцитѣ отъ разбититѣ отъ

---

[1] Ср. F. Stähelin, цит. съч. стр. 6 сл.

[2] Holm, Griech. Geschichte IV 126.

[3] Justin. XXV, 1, 2; ср. J. Weiss, Dobrudscha im Altertum 29; Браунъ, Разысканія I 130.

[4] Justin. XXV 1 сл.; Trog. Prol. 25; Müllenhoff ц. м. II 270 сл.

[5] Polyaen. IV 6, 17. Niese II 24. — Келтитѣ като наемници играятъ голѣма роля въ старния свѣтъ отъ III в. пр. Хр. нататъкъ; едва ли е имало битка, въ която тѣ да не участвували; ние ги намираме въ Епиръ, Македония, Мала-Азия, у Птоломеитѣ, въ Картагенъ и пр. Ср. G. Dottin, Manuel стр. 193 сл.

Антигона келти вѣроятно се оттеглили къмъ сѣверъ, за да се съединятъ съ своитѣ съплеменници въ Тиле.[1] —

Слѣди отъ келтското население въ областьта на Дунава, Морава и Нишава сѫ запазени въ географскитѣ имена[2]: Талиата[3]), въ горня Мизия при устието на Порѣчка въ Дунава (дн. Долни Милановецъ); Герулате[4]) (Gerulatae), станция на крайдунавския пѫть въ горня Мизия; Хамеумъ[5]) при дн. Прокуплье, втора станция на пѫтя отъ Нишъ къмъ Lissus (Алесио); Наисусъ[6]) (Naissos) дн. Нишъ, нареченъ по име на р. Navissus (Нишава); Ремесиана[7]), по име на племето Реми, градъ въ горня Мизия, дн. Бѣла-паланка. Мелдия[8]) (Meldia), станция на пѫтя отъ Бѣлградъ за София (при дн. Драгоманъ?), срѣдище на племето мелди[9]), които заедно съ сердитѣ били покорени отъ М. Краса въ 28 г. пр. Хр.; за келтско трѣбва да се смѣта и името на сердитѣ и тѣхниятъ центъръ Сердика, както изтъкнахме на друго мѣсто.[1]) Важниятъ римски градъ на Дунава Ratiaria[2]) (Арчаръ) тоже е изникналъ върху по-старо келтско селище; едно отъ селата (vici) на Рациария Bononia[3]) сжщо носи келтско име. И Durostorum нѣкои смѣтатъ келтско,[4]) а нѣкои — тракийско;[5]) както се вижда елементътъ stora не е билъ чуждъ на тракийския езикъ, както ни показва и мѣстното име Καρί-στορα.[6]) Келтско е и Tricornion[7]) (сега Ритопекъ при Дунава), и посетнѣшното име на Морава: Βάργος или Μάργος.[8])

---

[1] Въпросътъ за келтитѣ, които разбилъ Антигонъ, е споренъ. Споредъ Justin. XXV 1, 2 това били келти, които били оставени отъ Брена — когато послѣдниятъ тръгналъ противъ Гърция — да пазятъ границитѣ па племето; Поливий IV 46, 1 казва, че келтитѣ на Комонтория, (които послѣ основали Тиле) оставили жилищата си едноврѣменно съ Бреновата войска и избѣгнали (διαφυγόντες) Делфийската опасность и отишли при Хелеспонта. — Белохъ, (Griech. Gesch. III 1, 585) не опрѣдѣля, съ кои келти се билъ Антигонъ; Droysen (Gesch. des Hellen. II, 354, III, 192) прѣдполага, че тѣ сѫ келтитѣ на Комонтория, ср. Niese ц. м. II 25; Müllenhoff, II 270. Най-вѣроятно е обаче, че тѣ сѫ часть отъ ордата на Керетрия, която нападнала Тракия: Ср. Tarn, Antigonos Gonatas 165.

[2] Ср. Tomaschek, Thraker I 90 сл. Holder, altcelt. Sprachschatz подъ съотвѣтнитѣ думи.

[3] Ptol. III 9, 3: Ταλιάτις; Tab. Peut. Faliatis; Itin. Ant. 218, 2: Talia (Taliata?); Not. dign. or. 41, 27: auxilium Taliatense, Taliata; Procop. de aedif. IV, 6, 5, p. 127 (Haury) Τανάτα; Geogr. Rav. 4, 7, p. 190, 14: Taliatis. Ср. Miller, Itiner. Romana, 1916, стр. 501, 546.

[4] Tab. Peut. Gerulatis, споредъ Kanitz, Röm. Studien in Serbien при дн. Мирочево; ср. Patsch, у Pauly-Wissowa-Kroll, Realenc. VII 1284; Miller, ц. м. 501. Мѣсто Gerulata има и въ горня Панония: Ср. Holder, ц. м. I 1006; Patsch ц. м.

[5] Tab. Peut., Hammeo; Geogr. Rav. 4, 15, p. 206, 1: Acmeon; ср. Patsch у Pauly-Kroll, Realenc. VII 2880 и тамъ цитир. литература; Miller, Itin. Romana 557.

[6] Ptol. III 9, 4: Ναϊσσός; Tab. Peut. Naisso; It. Ant. 134, 5: Naisso; Itin. Hier. 564: civitas Naisso; Ammian. 21, 16, 5: Naessus; останалитѣ мѣста, дѣто се споменува тоя градъ, в. у Holder; освѣнъ това Miller ц. съч. Kretschmer, Einleit. in die Gesch. der gr. spr. 405 е наклоненъ да смѣта това име за тракийско, може би обаче то е прѣдиндоевропейско; ср. Oberhummer, die Balkanvölker, 1917, стр. 8.

[7] Tab. Peut.: Romesiana; Itin. Ant. 135, 1: Remisiana; It. Burdig. 11, 13 (Geyer): Romansiana; Hierocl. 654, 7: Ῥεμεσιανά; Conc. Chalc. a. 451 (Mansi 6 c. 609 B): Διογενιανοῦ Ῥεμεσιάνης τῆς Δακίας; Procop. aed. IV, 1, 32 p. 106: Ῥουμισίανα; IV 4, p. 123: ἐν χώρᾳ Ῥεμισιανισίᾳ; Geogr. Rav. 4, 7, p. 101, 15: Romessiana. Ср. Miller, цит. съч. 532.

[8] Tab. Peut. Meldijs; Jtin. Ant. 135, 3 Meldia; Geog. Rav. Meldis. Holder ц. м. II 534; Miller 533.

[9] Dio Cass. LI 25: καὶ σφῶν Μέλδους μὲν καὶ Σερδοὺς μάχαις κατακρατῶν ἐχειρώσατο; за тоя текстъ ср. Г. И. Кацаровъ, Ист. на София 5.

За политическата организация на келтскитѣ племена въ балканския полуостровъ нѣмаме достатъчно свѣдѣния.[9]) Родовата уредба ще да е била и у тѣхъ въ пълна сила; на чело на отдѣлнитѣ триби (племена) стояли наслѣдствени началници, царе, които латинскитѣ автори наричатъ reguli.[10]) Когато се прѣдприемалъ по-голѣмъ походъ, близкитѣ триби се съюзявали и се поставяли подъ началството на единъ военачалникъ, избранъ измежду царетѣ на отдѣлнитѣ триби; имало обаче рѣдки случаи, когато начело на войската заставали два или трима водители. Останалитѣ началници или царе на трибитѣ запазвали властьта си и образували единъ видъ воененъ съвѣтъ на върховния военачалникъ; споменахме вече, че и завоюването на Тракия е станало подъ водителството на единъ царь, Комонторий.

---

[1]) Г. И. Кацаровъ, Приносъ къмъ стара история на София 6.

[2]) Ptol. III 9, 3; Holder II 1075; Miller ц. съч. 502.

[3]) Holder I 487; Patsch y Pauly-Wissowa R.E. III 703.

[4]) Ср. напр. Dottin, Manuel 334.

[5]) Ср. Patsch y Pauly-Wissowa R.E. V 1863; Holder I 1386; ср. Miller, 506.

[6]) Г. И. Кацаровъ Изв. Бълг. Арх. Друж. IV 90.

[7]) Ptolom. III 9, 3: Τριχόρνιον, παρ' ἣν ἐκτρέπεται Μάργος ποταμός; Tab. Peut.: Tricornio; Itin. Burdig. p. 564, 3 W.: Mutatio Tricornia castra; Not. dign. Or. 41, 5: Tricornio; Hierocl. Synecd. 657 14: Πριχορνία. Ср. Holder, II 1950. У Птолом. III 9. 2 се споменува и племето Τριχορνήσιοι; Miller, ц. съч. 499.

[8]) Strab. VII 5, 12; Plin. nat. hist. III 26, 149. Holder, I 349; Tomaschek, Thraker II 2, 94; за етимологията в. Младеновъ, Спис. Бълг. Акад. X 55.

[9]) Ср. главно C. Jullian, Hist. de la Gaule I 360 сл.; изобщо за келтитѣ Bloch y Lavisse, Hist. de France I, 2, стр. 61 сл.; Dottin, ц. м. стр. 166 сл. Niese y Pauly-Wissowa Realenc. VII 631.

[10]) Liv. XLIII 5; XLIV 14; 26.

Племената, които имали общъ произходъ или се изселвали заедно, за да си търсятъ нови жилища, слѣдъ като се установявали на едно мѣсто, оставали помежду си въ близка връзка, образувайки една държава (царство). Така е било и съ установилитѣ се въ Тракия келтски орди. Наистина завзетата територия се разпадала на отдѣлни кантони (pagi, у латинскитѣ автори), обаче тѣ всички имали общъ религиозенъ центъръ, „градъ“ или крѣпость, дѣто се събирали за общи праздници и пазаръ. Кѫдѣто и да се установявали келти, най-напрѣдъ си основавали такъвъ центъръ; така тракийскитѣ келти си избрали Тиле, тврискитѣ — Норея, скордиститѣ — Сингидунумъ и пр.

Покрай царския родъ, у келтскитѣ племена болярството се ползувало съ голѣма мощь и влияние; болярите служили въ войската като конници. Масата се намѣрвала въ зависимость отъ болярството; всѣки благородникъ се обкрѫжавалъ съ голѣмъ брой роби и зависими люде (ambacti, клиенти); послѣднитѣ били или дребни собственици, които се отказвали отъ имота си, за да се отърватъ отъ тежкитѣ данъци и да получатъ закрилата на нѣкой силенъ, или пъкъ задлъжнѣли плебеи, които трѣбвало да работятъ за своитѣ заемодавци.

Военачалницитѣ освѣнъ това си подържали и клиенти-войници (soldurii), които имъ служили като орѫженосци и тѣлопазители; тѣ живѣли на срѣдства на своя началникъ и подѣляли неговото щастие и нещастие; смѣтало се за голѣмо прѣстѫпление клиентътъ да напусне своя патронъ въ врѣме на злополука. Всѣки военачалникъ се мѫчилъ да събере около си повече клиенти, защото съ това се увеличавало личното му значение и мощь.

Като прѣдставитель на болярството се явява съвѣтътъ на старѣйшинитѣ (сенатъ), за функциитѣ на който нѣмаме достатъчно извѣстия; сѫществувало и народно събрание.

Келтитѣ въпрѣки блѣскавитѣ си дарби и личната храбрость, съ която надминавали всички други народи,1) никждѣ не могли да образуватъ трайна държава; съ право изтъква Момзенъ,2)

---

1) Стариятъ Катонъ казва, че галитѣ най-много цѣнѣли двѣ нѣща: умѣнието да се биятъ и да говорятъ духовито; (pleraque Gallia duas res industriosissime persequitur: rem militarem et argute loqui; Peter, Histor. Roman. fragm. стр. 48, fr. 34).

2) Roem. Gesch. I^8 326.

че тѣ разклатили всички държави, но не основали ни една; дори въ отдѣлнитѣ общини липсувало съгласие и яка политическа уредба. Тъй е било и на Балканския полуостровъ: между отдѣлнитѣ келтски държавици не съществувала никаква връзка. Прѣдадени постоянно на войни и грабителски походи, тѣ намалявали и отслабвали постепенно, додѣто изчезнали, безъ да оставятъ трайни слѣди.

IV. Келтитѣ въ Тиле.

Единственитѣ свѣдѣния за келтитѣ въ Тиле[3]) намѣрваме у Поливия (IV, 45—46), който ни съобщава слѣдното:

„Когато противъ тѣхъ (т. е. византийцитѣ) дошли и галатитѣ подъ прѣдводителството на Комонтория, тѣ изпаднали въ много трудно положение. Тия галати напуснали родината си заедно съ хората на Брена, но избѣгнали Делфийската гибель, и дошли при Хелеспонта; въ Азия тѣ не прѣминали, ами останали тукъ, защото харесали мѣстата около Византия, побѣдили тракитѣ, направили Тиле царска столица и заплашвали византийцитѣ съ голѣма опасность. При първитѣ нападения на галатитѣ въ врѣме на първия имъ царь Комонтория византийцитѣ имъ давали постоянно подаръци по три хиляди, по петь хиляди, а по нѣкога и по десеть хиляди жълтици, само да не опустошаватъ страната имъ; най-послѣ се принудили да се съгласятъ да имъ плащатъ осемдесеть таланта[4]) годишенъ данъкъ; така било до царя Кавара, въ врѣме на който царството имъ било унищожено, а племето имъ, слѣдъ като било надвито сега отъ тракитѣ, било изтрѣбено цѣло“.

За послѣдния имъ царь Каваръ (Καύαρος)[5]) ето какво четемъ още у Поливия:

IV 52: Когато царьтъ на галатитѣ Каваръ дошълъ прѣдъ Византия и положилъ голѣмо старание да прѣкрати войната, и Прусий и византийцитѣ послушали поканата му.

---

[3]) Trogus Pomp. prol. 25 ги нарича Tyleni; суфиксътъ -ηνός е тракo-фригийски.

[4]) Ок. 458750 л.

[5]) Въ свързка съ това име стоятъ келтскитѣ имена Cavarinus и Cavarillus (Caesar, de bello gall. V 54; VI 5; VII6 7) и племето Cauares, което едно врѣме живѣло по долното течение на Рона; ср. H. Dressel, Zeitschr. für Numism. XXIV (1904) 46.

IV 22 (24): Царьтъ на тракийскитѣ галати Каваръ, който по природа билъ истинско царственъ и великодушенъ, доставялъ голѣма сигурность на търговцитѣ, които дохождали въ Понта, а на византийцитѣ оказалъ голѣми услуги въ войнитѣ имъ съ тракийцитѣ и витинитѣ. — Галатътъ Каваръ, който въ всѣко отношение билъ добъръ човѣкъ, билъ развращаванъ отъ ласкателя Состратъ, който билъ родомъ отъ Халкедонъ.

За голѣмата мощь на това келтско царство свидѣтелствува друго мѣсто у сѫщия авторъ,[1] дѣто се казва, че ако византийцитѣ биха искали да бѫдатъ лоши и се съединѣха съ галитѣ, би били въ състояние да унищожатъ напълно търговията на елинитѣ съ Понта или да я направятъ съвсѣмъ недоходна.

Византия съ своето тъй благоприятно мѣстоположение се радвала въ това врѣме на голѣмо благосъстояние; тя владѣяла и значителна територия по двата брѣга на Босфора и при Пропонтида, която обаче била заплашвана отъ съсѣднитѣ тракийски племена; съ тѣхъ Византия е била принудена да води войни и да имъ плаща трибутъ.[2] Когато келтитѣ се настанили въ Тракия, положението на Византия станало мѫчно; изнемогваща подъ наложения отъ варваритѣ тежъкъ данъкъ, тя била принудена най-послѣ да се обърне за помощь къмъ свободнитѣ гръцки градове; ала повечето отъ тѣхъ не се отзовали. Тогава византийцитѣ рѣшили да взиматъ за напрѣдъ мито отъ всички кораби, които идѣли отъ Понта (220 год. пр. Хр.). Тая мѣрка, до която византийцитѣ прибѣгнали по неволя, силно засегнала интереситѣ на гръцкитѣ търговски градове, а най-вече на островъ Родосъ; тѣ настояли прѣдъ Византия да се откаже отъ тая мѣрка; Византия отказала и войната съ Родосъ избухва.[3]

Тука не е мѣстото да описваме подробно тая война; ще забѣлѣжимъ само, че положението на Византия станало критично, особено когато съюзникътъ на Родосъ, витинскиятъ царь Прусий, набралъ тракийски наемници и се готвѣлъ да нападне Византия и откъмъ европейската страна. Въ тоя моментъ се явилъ като посрѣдникъ Каваръ, който може би се боялъ да не бѫде заплетенъ и самъ въ война, ако тя се прѣнесе въ Европа; а това би било опасно за Кавара, защото тракитѣ завиждали на силното келтско царство и на богатия трибутъ, който получавало отъ Византия: възможно е, че и сами византийцитѣ сѫ го молили да се намѣси. Както и да е, Кавaръ почналъ прѣговори съ Прусий и успѣлъ да наложи мира; Византия се отказала отъ митото.[1]

---

[1] IV, 38, 6. Ср. Ad. Schmidt, Abhandl. zur alt. Gesch. 121.
[2] Polyb. IV 38; 43 сл. Schmidt, Abhandl. zur alten Gesch. 110.
[3] Polyb. IV, 47 сл.

За столицата на келтитѣ Тиле или Тилисъ (Тюлисъ) едничко извѣстие дава Стефанъ византийски,[2] който я поставя въ Тракия близу до Хемусъ. Извѣстна е догадката на Иречека,[3] че името Тилисъ е запазено въ днешното „Туловско“ поле (с. Тулово, 13 км. на ю.-и. отъ Казанлъкъ). Иречекъ изтъква, че едва ли има въ Тракия мѣсто по-удобно за жилище на войнствено племе, отколкото това поле, запазено отъ вси страни съ планини, чиито проходи лесно могатъ да се защищаватъ; като аналогия на келтската държава той навежда кърджалиитѣ, които сѫщо се установили въ южнитѣ подножия на Балкана и отъ тамъ безпокоили цѣлата страна до Босфора.[4] Интересно е сѫщо да се изтъкне, че първитѣ монети отъ царя Кавара сѫ открити въ областьта на Сливенъ.

Разкопкитѣ, които се прѣдприеха прѣди нѣколко години въ извѣстната Туловска могила[5] не дадоха находки, за които да може да се каже положително, че сѫ отъ келтски произходъ; за жаль тия находки не се и обнародваха по задоволителенъ начинъ. Въпрѣки това прѣдположението на Иречека си остава твърдѣ вѣроятно; ала точното мѣсто на старото келтско селище не ще може да се опрѣдѣли, до като не се откриятъ въ тая мѣстность остатъци съ специфиченъ келтски характеръ.[1]

---

[1] Niese, Gesch. der griech. Staaten II 384 сл.; Merle, Geschichte der Städte Byzantion und Chalkedon 54 сл.

[2] Enstathios ad Iliad. II p. 295; Steph. Byz. s. v. Τύλις, πόλις Θρᾴκης τοῦ Αἵμου πλησίον. Ср. Suidas s. v. Τύλις.

[3] Die Heerstrasse von Belgrad nach Konstant. 152; Пѫтувания по Бълг. (прѣв. Аргировъ) 209. Въ записката на дубровничанина Павелъ Джорджичъ отъ 1595 г. се споменува la provincia di Tulia e di Zagora; ср. М. Дриновъ, Съчинения I 533.

[4] Догадката на Иречекъ приематъ Tomaschek, Thraker I 91, Holder, altcelt. Sprachschatz II 2024; H. Kiepert, Formae orbis ant. XVII текстъ стр. 2; Niederle, Slov. Starožitn. II, 1, 47. C. Jullian не изказва никакво прѣдположение за мѣстоположението на Тиле. Добруски Мсб. XIV 613 смѣта като келтско и името Турия, село на ю. з. отъ Казанлъкъ; дѣйствително коренътъ tur- е келтски (ср. Turia, рѣка въ Испания, племе Turones и др. у Holder, ц. м. II 1997, Dottin Manuel 400), ала подобни отъждествения си оставатъ съмнителни. Братя Шкорпилови, Паметници изъ Българско I стр. 86 търсятъ Тиле въ сѣверниятъ склонъ на Сакаръ-Планина, въ околностьта на с. Гердеме; противъ това мнѣние се изказа още М. Дриновъ, Съчинения т. III 628; споменатата отъ Прокопия (de aedif. IV 11 p. 146, 13 Haury) крѣпость Τουλεοῦς не бива да се смѣсва съ Τύλη.

[5] Ив. Стояновъ и Велевъ, Изв. за Команд. М. па Нар. Просв. II 192.

И други нѣкои стари географски имена трѣбва да се припишатъ на нашитѣ келти: Rimesica, область въ източния Хемусъ (Стара Планина),[2] която ни напомня името Ремесиана (ср. по-горѣ стр. 61). Въ сжщата область Птоломей (III 11, 7) споменува мѣстото Ὀρκελίς.[3] Името на крѣпостьта Γολόη, (карнобадския Хисарь?)[4], която се споменува тепърва у византийскитѣ писатели, е сжщо келтско.[5]

Келтитѣ-тилити далечь разширили своята власть; крайна тѣхна колония е билъ, може би, градътъ Noviodunum (Исакча);[6] и за племето корали въ Добруджа — което се смѣта келтско или келтско-скитско — е изказано прѣдположение,[7] че съставя часть отъ тракийскитѣ келти.

Вече отъ мѣстоположението на столицата имъ, която по възможность трѣбвало да лежи въ центъра на владѣнията имъ, може споредъ Ad. Schmidt[8]) да се заключава, че тѣ владѣли не само на югъ, но и на сѣверъ отъ Хемусъ, защото ако биха владѣли само върху южнитѣ траки, не биха основали столицата си въ най-отдалечения край на царството си, дѣто биха граничели само съ неприятелски народи; освѣнъ това въ такъвъ случай южнитѣ градове и племена по-лесно биха могли да отхвърлятъ при пръвъ удобенъ моментъ чуждото иго.

---

[1] За отъждествяването на античнитѣ имена вж. методичнитѣ бѣлѣжки у W. Ruge, Geogr. Zeitschr. VI (1900) 194 сл.

[2] Споредъ Tab. Peutinger.; ср. Holder II 1190; Miller, Itinerar. Romana 594 поставя тая область около Remesiana.

[3] Holder II 868; Tomaschek, Thraker I 91.

[4] Мѣстоположението на тая крѣпость точно още не е установено. ср. Jireček, Arch. epigr. Mitteil. X 158; Пжтувания II 750; Шкорпилъ, Абоба 565.

[5] Ср. Holder, I 2031; Tomaschek I 92.

[6] J. Weiss, Dobrudscha im Altertum се съмнѣва въ прѣдримския произходъ на тая градъ; той прѣдполага, че Noviodunum е билъ кастелъ, основанъ и варденъ отъ галски помощни войски, които въ I в. сл. Хр. съставяли значителна часть отъ римската войска въ Мизия (Cichorius у Pauly-Wissowa Realenc. IV 288; Филовъ Изв. истор. друж. II 73 сл.). Niese (Gesch. der griech. und maked Staaten II 25) обаче смѣта Дунава като сѣвер. граница на Тилското царство. Споредъ Браунъ, Разысканія въ обл. гото-славянск. отнош. I 127 Noviodunum е билъ аванпостъ на келтското племе бритолаги (ср. по-долѣ стр. 69, заб. 1). Ср. и Hruševskyi, Gesch. des Ukrain. Volkes I 129.

[7] C. Jullian, Histoire de la Gaule I 303, заб. 2.

[8] Цит. съч. 110 сл. Латышевъ, Изслѣдованія объ истор и города Ольвіи 76 сл.

Южниятъ брѣгъ на Тракия не билъ подъ тѣхна власть, защото слѣдъ смъртьта на Селевка Никаторъ (281 г.) градоветѣ по тоя брѣгъ били спорни между Сирия и Египетъ. Птоломей II се опитвалъ да се установи въ тия градове; Антиохъ II Теосъ около 255 г., когато воювалъ противъ Византия, обсаждалъ града Кипсела (дн. Ипсала на Марица). Въ тия събития и тилититѣ ще да сѫ играли нѣкаква роля; Низе[1] прѣдполага, че тѣ, като приятели на Византия, сѫ били противници на Антиоха, докато тракийскитѣ князе (Орсоалтиосъ и др.), които били запазили извѣстна самостойность, подържали Птоломея. По-късно цѣлиятъ тракийски брѣгъ, особно Марония, Еносъ, тракийскиятъ Херсонесъ съ Лисимахия, падналъ въ рѫцѣтѣ на Птоломея III (246/5 г. пр. Хр.), който вѣроятно е подържалъ приятелски сношения съ тилититѣ, отъ които набиралъ наемници.[2]

Щомъ келтитѣ, които не били опитни въ обсадното изкуство, не могли и да мислятъ да нападатъ южнитѣ укрѣпени градове, тѣ обърнали погледитѣ си къмъ и. Шмидтъ съ право прѣдполага, че градоветѣ по източния брѣгъ на Тракия (Салмидесъ, Аполония, Месембрия), които сѫ били по-слаби отъ Византия и лежали по-близу до Тилисъ, ще да сѫ били въ сѫщото положение като Византия и сѫ плащали трибутъ на варваритѣ. Но и на сѣверъ отъ Балкана тѣ не сѫ имали силенъ противникъ, защото трибалитѣ и гетитѣ въ 279 г. пр. Хр. били разбити отъ ордата на Керетрия; умаломощеното гетско царство сега лесно било погълнато отъ тилититѣ. Както изглежда, мнозина гетски благородници сѫ били принудени да напуснатъ отечеството си и да идатъ на чужда служба; извѣстно е, че въ войската на Антиоха II, който обсаждалъ Кипсела, служили благородни траки подъ главатарството на Тересъ и Дромихайтесъ;[3] послѣдниятъ навѣрно е потомъкъ на гетския царъ Дромихайтесъ, противникъ на Лисимаха.

---

[1] Niese, цит. съч. II 150.

[2] Niese, Gesch. der gr. und maked. Staaten II 138.

[3] Polyaen. Strat IV 16, разказва, че при обсадата на Кипсела Антиоху прѣдстояло битка съ тракитѣ. Прѣди сражението Антиохъ снабдилъ своитѣ тракийски наемници съ хубави орѫжия и украси; когато неприятелитѣ-траки видѣли своитѣ сънотечественици въ противния легеръ украсени съ злато и сребро, тѣ сложили орѫжията си и се присъединили къмъ Антиоха. Niese ц. м. II 138 отнася това събитие къмъ Антиохъ II Теосъ (261—246), а Ad. Schmidt ц. съч. 118 къмъ Антиоха Хиераксъ, синъ на Теосъ и братъ на царя Селевка II; ср. Beloch, griech. Gesch. III 1, 695.

Слѣдъ покоряването на гетското царство, тилититѣ простнали властьта си чакъ до р. Тирасъ (Днѣстъръ), дѣто станали съсѣди на тисаматитѣ, скититѣ и савдаратитѣ, за които се споменува въ извѣстния надписъ за Протогена; споредъ Шмидта тилититѣ сѫ именно тия галати, които споредъ надписа заплашвали съ война грѫцката колония Олбия (при Николаевъ). Какъ се е свършила тая война, не знаемъ. Шмидтъ дори прѣдполага, че тя изобщо не станала.[1])

Дали келтитѣ сѫ владѣли постоянно цѣлокупна Тракия, не може да се каже. Може да се прѣдполага, че тракийскитѣ племена, които живѣли близо до египетскитѣ владѣния въ южна Тракия, сѫ успѣвали, поне периодически, да отхвърлятъ келтското иго.[2]) Така стои работата съ одриското царство, което може би продължавало да сѫществува покрай келтското. Въ единъ делфийски[3]) надписъ отъ първата половина на III в. пр. Хр. се споменува Κότυς Ῥαίζδου като тракийски царь; сѫщиятъ се явява и въ единъ надписъ, намѣренъ въ Бургасъ;[4]) но сигурность нѣмаме, защото незнаемъ точно, кога е царувалъ тоя Котисъ. Други самостойни династи въ Тракия отъ сѫщото врѣме ни сѫ познати само отъ монетитѣ имъ,[5]) напр. Орсоалтиосъ и Керсибаулосъ; тѣ сѫ сѣкли тетрадрахми по образецъ на Александрови монети съ надписи: Βασιλέως Ὀρσοαλτίου, Βασιλέως Κερσιβαύλου;[1] нумизматицитѣ поставятъ тия монети въ първата половина на III в. пр. Хр.[2]

---

[1]) Мнѣнието на Ad. Schmidt, че „галатитѣ“ въ декрета за Протогена сѫ нашитѣ тилити, се приема отъ Латышевъ, Изслѣдованія объ исторіи гор. Ольвіи 83 и напослѣдъкъ отъ **Dittenberger**, Sylloge, I^3 стр. 737, **E. von Stern** и **Hiller von Gaertringen**, които изтъкватъ, че декретътъ за Протогена по формата на буквитѣ може да се постави въ III в. пр. Христа. Напротивъ **Perdrizet** Bull. corr. Hell. XX 488 мисли, че тия „галати“ сѫ скордиститѣ (ср. и **Zippel**, Röm. Herrsch. in Illyrien 153); **Sehmsdorf**, die Germanen in den Balkanländ. 4 и сл., съ когото се съгласяватъ **Stähelin**, Festschrift für Plüss 46, **L. Schmidt**, Gesch. der deutsch. Stämme I 460, и **Fiebiger**, Jahreshefte des österr. arch. Inst. 1911, Beiblatt 62 подържа, че тѣ сѫ германското племе бастарни. **Браунъ**, Разысканія стр. 102, 127, 133, 164 се мѫчи да докаже, че тия „галати“ сѫ келтско племе, което по-късно подъ името **бритолаги** живѣло на сѣверъ отъ долни Дунавъ (Ptol. III, 10, 7); първоначалната родина на това племе била сѣверната часть на горististитѣ Карпати, отдѣто то слѣзло къмъ ю., увлѣчено отъ своитѣ съсѣди, бастарнитѣ (ср. и **Minns**, Scythians and Greeks, 126). И B. **Niese** (Pauly—Wissowa, Realenc. VII 619) смѣта олбийскитѣ галати за келти, които се разпространили на с. отъ Карпатитѣ до Скития и Дунавскитѣ устия; къмъ тѣхъ принадлежатъ и бастарнитѣ, които споредъ Niese сѫ келтско, а не германско племе; ср. **Jullian**, Histoire de la Gaule I 303; Revue des ét. anc. VIII, 263. Ad. **Reinach**, Bull. Corr. Hell. XXXIV 254 сл.

[2]) Ad. **Schmidt**, цит. съч. стр. 115.

[3]) **Perdrizet**, Bull. Corr. Hell. XX (1896) 476; **Dittenberger**, Sylloge I^3 бр. 438; ср. **Kazarow**, Jahresh. des Österr. arch. Inst. Beibl. XV 98.

[4]) G. **Kazarow**, ц. м.

[5]) **Niese** цит. съч. II 138.

Нѣкои причисляватъ къмъ тия тракийски династи и Скостока, отъ когото имаме сребърни тетрадрахми отъ Лисимаховъ типъ. L. Müller[3] описва една варварска тетрадрахма (сѣчена въ Сестъ) съ надписъ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΛΥΣΙΜΑΧΟΥ ΣΚΟΣΤΟΚΟΥ и прѣдполага, че е тракийска, сѣчена вѣроятно прѣди Антиохъ II да завземе южна Тракия (прѣди 262 г.). Други двѣ монети съ сѫщия надписъ се пазятъ въ Народния музей въ София.[4] R. Forrer,[5] най-добриятъ познавачъ на келтската нумизматика, изказа напослѣдъкъ мнѣние, че Скостокъ ще да е билъ единъ отъ келтскитѣ царе въ южна Тракия и сближава това име съ галското Coiosticus-Casticus. Понеже Лисимахови тетрадрахми сѫ били сѣчени отъ гръцкитѣ градове и слѣдъ смъртьта му, не е чудно, че тия монети сѫ били подражавани отъ галски князе, които установили своята власть въ Лисимаховата държава; тѣ лесно могли да се запознаятъ съ тия монети чрѣзъ трибутитѣ, които имъ плащали въ голѣми количества гръцкитѣ крайморски градове (Византия и др.). Изобщо Форeръ е наклоненъ да приеме, че и всички други варварски Лисимахови тетрадрахми, произходещи отъ Тракия, сѫ били сѣчени въ врѣме на келтското владичество въ тая страна.

Мнѣнието на Форера за Скостока не е лишено отъ вѣроятность; обаче отъ друга страна имаме основание да считаме това име тракийско, тъй като то съдържа съставна часть, която ни напомнюва извѣстно тракийско име (ср. Ἀματόκος).[6] Има и друга мѫчнотия, която пакъ си остава неяснена. Сѫществуватъ именно бронзови монети отъ Скостока, които на лицето иматъ глава увѣнчана съ лавровъ вѣнецъ

---

[1] Първата съставна часть на това име се срѣща и въ тракийското Κερσο-βλέπτης; тракийски сѫ вѣроятно и самотракийскитѣ богове Ἀξιό-κερσος и Ἀξιόκερσα, както изтъква Hiller v. Gaertringen у Dittenberger, Sylloge^3 бр. 195 заб. 3.

[2] Ср. B. Head, Historia Numorum 2 изд. 285; Добруски, Мсб. XIV 625; Мушмовъ, ант. монети 337.

[3] Die Münzen des thrak. Königs Lysimachos стр. 31, табл. II 7.

[4] Tacchella, Rev. numism. 1903, 36; Мушмовъ, ант. мон. на Балк. полуостровъ 334.

[5] Kelt. Numismatik 203.

[6] Ср. Tomaschek, Thraker II 2, 6; и Томашекъ смѣта Скостокъ за тракийско име.

(Аполонъ), а на опакото — конникъ отъ типа на тъй наречения тракийски конникъ, съ надписъ ΣΚΟΣΤΟΚΟΥ.[1]) Споредъ Imhoof-Blumer[2]) тия монети трѣбва да се отнесатъ къмъ врѣмето на Филипа II и тоя Скостокъ не трѣбва да се смѣсва съ Скостокъ отъ Лисимаховитѣ монети.[3]) Разрѣшение на тая мѫчнотия може да се очаква само отъ бѫдещи находки.

Отъ горѣприведенитѣ извѣстия на Поливия се вижда, че келтското царство въ Тракия скоро изпаднало подъ гръцко влияние.[4]) За това свидѣтелствуватъ и хубавитѣ монети на царя Кавара, сѣчени по образецъ на по-къснитѣ Александрови тетрадрахми.[5]) Така напр. една сребърна тетрадрахма въ нашия музей:

Лице: глава на Херакла безъ брада, покрита съ лъвска кожа, въ десно. Опако: Зевсъ аетофоръ въ л., седналъ на прѣстолъ, мантията покрива само долнята часть на тѣлото му, съ лѣвата си рѫка се опира върху жезълъ; прѣдъ него жена права държи факла; наоколо надписъ: ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΥΑΡΟΥ.[6])

Бронзови:

1) Лице: глава на Аполона съ лавровъ вѣнецъ въ д., обиколена съ зърнчестъ крѫгъ. Опако: крилата Ника въ л., въ десницата си държи вѣнецъ, прѣдъ нея монограма ΚΙ; наоколо надписъ ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΚΑΥΑΡΟΥ.

2) Лице: глава на брадатъ Херакълъ, обвита съ диадема, въ д. Опако: Рогъ на изобилие и надписъ: ΒΑΣΙΛ ΚΑΥΑ.

3) Лице: глава на Хермесъ съ петасъ въ д. Опако: кадуцей съ надписъ: ΒΑΣΙΛ ΚΑΥΑΡ.[7])

Царството на тилскитѣ келти поради неблагоприятнитѣ условия, при които било поставено, не могло да трае дълго врѣме. Тѣ заседнали въ срѣдата на многочислено, войнствено и свободолюбиво население, което навѣрно често е възставало и не давало мира на господаритѣ си; освѣнъ това мнозина отъ тракийскитѣ келти отивали като наемници у съсѣднитѣ владѣтели, което не малко изтощавало държавата. Пъкъ и миролюбието на послѣдния владѣтель може би е спомогнало за нейния отпадъкъ, понеже „спокойствие и миръ въ една държава, която почива само върху завоевания, която се крѣпи само чрѣзъ оржжията и пада безъ тѣхъ, е едно противорѣчие, което необходимо докарва опасна криза.“[1] И богатствата, що се струпали въ ржцѣтѣ на келтитѣ, ще да сж упражнили пагубното си влияние; примѣрътъ на Кавара, който, развратенъ отъ гръцки ласкатели, се прѣдалъ на разкошенъ животъ и забравилъ военнитѣ добродѣтели, навѣрно подѣйствувалъ заразително и върху народа. Отъ тая слабость на келтската държава се възползували тракитѣ, които възстанали и я унищожили (ок. 218 год.)[2] Остатъкъ отъ тия келти сж, може би, айгосагитѣ[3] (Αἰγόσαγες), които Пергамскиятъ царь Аталъ повикалъ на помощь отъ Тракия (218 г.) и ги поселилъ при Хелеспонта заедно съ женитѣ и дѣцата имъ; по-късно (216 г.) тѣ били унищожени отъ Прусий витински.[4]

---

[1]) Добруски, Мсб. XIV 600; Tacchella, Rev. Numism. 1903, 34. Мушмовъ, ц. съч. 334.

[2]) Monnaies Grecques 54.

[3]) Head, Historia Numorum^2 290 поставя Скостока отъ бронзовитѣ монети между скитскитѣ царе.

[4]) Изобщо келтитѣ, щомъ засѣдвали на плодородно мѣсто и не били безпокоявани отъ неприятели, прѣдавали се лесно на спокоенъ животъ и почвали да обработватъ земята; ср. Cavaignac цит. съч. II 388.

[5]) Ср. R. Forrer, Kelt. Numismatik 178.

[6]) Другъ екземпляръ описва Dressel, Zeitschr. für Numismatik, 1904, стр. 46.

[7]) Ср. Добруски, Мсб. XIV 614; Мушмовъ, Антич. мон. на Балк. полуо-въ 337. Head, Hist. Numorum 2-о изд. 285.

V. Скордисти.

Келтитѣ, наричани послѣ скордисти, се установили при Морава подъ прѣдводителството на своя вождъ Βαθάνατος; интересно е да се отбѣлѣжи, че пжтьтъ по Морава прѣзъ Момина клисура, по който тѣ обикновено минували, за да грабятъ южнитѣ области, носѣлъ и по-късно името Βαθανατεία ὁδός.[5] Тѣ се дѣлили на двѣ групи: велико-скордисти и мало-скордисти: първитѣ се простирали на з. отъ Маргусъ (Морава) до Сава, послѣднитѣ на и. отъ тая рѣка до границитѣ на трибалитѣ и мизитѣ[1]). Тѣхни главни центрове били: Сингидунумъ[2]) (Бѣлградъ), Хеорта и Капедунумъ.[3]).

---

[1] Ad. Schmidt, цит. съч. 124.

[2] Ср. Polyb. IV, 46; Ad. Schmidt, ц. м. стр. 128 приема, че унищожението на келтското царство е станало 214 или 213 пр. Хр.

[3] Тъй прѣдполага Jullian, ц. съч. I 299, 514. Ср. Niese II 390, 392; **Ad. Reinach**, Bull. corr. Hell. XXXIV, 262.

[4] Polyb. V 78, 7; 111, 2.

[5] Athen. VI. 25 p. 234 (споредъ Посидония): Τῶν δὲ Γαλατῶν οἱ Κορδισται καλούμενοι, χρυσὸν μὲν οὐκ εἰσάγουσιν εἰς τὴν αὐτῶν χώραν. Ληιζόμενοι δὲ τὴν ἀλλοτρίαν καὶ ἀδικοῦντες οὐ παραλείπουσι. Τὸ δὲ ἔθνος αὐτῶν ἐστι μὲν λείψανον τῶν μετὰ Βρέννου στρατευσαμένων ἐπὶ τὸ Δελφικὸν μαντεῖον Γαλατῶν. Βαθανάτιος δέ τις ἡγεμὼν αὐτοὺς διῴκησεν επὶ τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον τόπους, ἀφ’ οὗ καὶ τὴν ὁδὸν δι ἧς ἐνόστησαν Βαθανατίαν καλοῦσι, καὶ τοὺς ἀπογόνους τοὺς ἐκείνου Βαθανάτους ἔτι καὶ νῦν προσαγορεύουσιν. Ἀφωσιώκασι δὲ οὗτοι τὸν χρυσόν, καὶ οὐκ εἰσφέρουσιν εἰς τὰς πατρίδας, δι’ ὃν πολλὰ καὶ δεινὰ ἔπαθον. ἀργύρῳ δὲ χρῶνται, καὶ τούτου χάριν πολλὰ καὶ δεινὰ ποιοῦσι. Ср. Tomaschek, Thraker I 89; Jullian, **Histoire de la Gaule** I 369.

Името скордисти (Σκορδισταί) стои въ свързка съ името на планината Scordus (Шаръ);[4]) то имъ е дадено отъ съсѣднитѣ илирийски племена, защото народнитѣ имена съ суфиксъ -st- сѫ отъ илирийски произходъ.[5]) Въ такъвъ случай би трѣбвало да допуснемъ, че скордиститѣ сѫ живѣли близу до Шаръ, въ Косово поле и Метоя; ала за тѣхни жилища въ тия области нѣма никакви свѣдѣния. Въ всѣки случай тѣ навѣрно сѫ минували не веднажъ прѣзъ тия полета, за да нахлуватъ въ Дринската область.[6])

Античнитѣ автори повече ги наричатъ скордиски, но формата скордисти[7]) трѣбва да се прѣдпочете, защото тя се срѣща и въ единъ делфийски надписъ (ср. по-долѣ стр. 77) и, както изглежда, въ тая форма е прѣдадено името и у Посидония.[8])

Спордъ античнитѣ автори скордиститѣ били крайно жестоки и кървожадни; по своята жестокость и буйность тѣ надминавали и тракитѣ; тѣ принасяли въ жертва на боговетѣ човѣци, пили съ черепитѣ на убититѣ неприятели, изкормували трудни жени и пр.[1])

---

[1]) Strab. VII 5, 12; Kiepert, Formae orb. ant. XVII, текстъ стр. 6; Patsch, Österr. Jahreshefte 1902, Beibl. 41; Premerstein, Österr. Jahresh. I, Beibl. 147; Jireček, Gesch. der Serben I 28.

[2]) Holder, Altcelt. Sprachschatz II 1750 счита това име хибридно: дакийско Singi-(Σινγι-δαύα въ Дакия, Σίγγος въ полуо-ва Ситония) и келтско duno-n. — Jireček, Heerstrasse von Belgrad nach Konstantin стр. 3 напомнюва дунавския островъ Синга при устието па Морава: Theoph. Sim. 288.

[3]) Capedunum търсятъ при Ужице въ Зап. Сърбия, Хеорта — неизвѣстно мѣстоположение: Patsch у Pauly-Kroll, Realenc. VIII 288. — Mommsen. Röm. Gesch II^{8}/168 счита Siscia (на устието на Кулпа въ Сава) за главенъ градъ на скордиститѣ; противъ това ср. Zippel, Roem. Herrschaft in Illyrien 229.

[4]) Liv. 44, 31: mons Scordus, longe altissimus regionis eius, ab oriente Dardaniam subjectam habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illyrium; ср. 43, 20; у гръцкитѣ автори Σκάρδος или Σκάρδον ὄρος: Polyb. 28, 8. 3. Ptol. III 9, 1; 12, 15. Strab. VII, fr. 10. За промѣната ни а въ о ср. Kretschmer, Einleit. in die Gesch. der griech. Spr. 249 (напр. μόναπος и μόνωφ).

[5]) Напр. отъ Λύγκος — Λυγκεσταί, отъ Дионъ — Διεσταί и пр.; ср. W. Schulze, Gött. Gel. Anzeigen 1897, стр. 882; Zur Gesch. latein. Eigennamen 46; Lehmann-Haupt у Gercke-Norden, Einleit. in die klass. Alt. III, 2-о изд. 123,

[6]) Ср. Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik 249, 254. Ad. Reinach, Bull. corr. Hellén. XXXIV 284 е наклоненъ да приеме, че скордиститѣ дѣйствително се простирали близу до Шаръ; името на р. Ибаръ той смѣта за келтско.

[7]) Strab. VII 3, 2: τοὺς δὲ Σκορδίσκους ἔνιοι Σκορδίστας καλοῦσι; първата форма Tomaschek, Thraker I 89 смѣта тракийска, а втората илирийска. — Нѣкои стари автори погрѣшно изкарватъ името на това племе отъ σκόροδον (чесънъ); ср. Hesych. s. v. ἐσκοροδισμένος.

[8]) ср. Müllenhoff, Deutsche Alt. II 167.

Посидоний съобщава, че тѣ не внасяли злато въ страната си, защо били изпатили много поради него;[2]) обаче сребро употрѣбявали. По тѣхно име (scordisci) се наричали нѣкакви кожени сѣдла, изнамѣрени отъ тѣхъ.[3]) Тѣ почитали главно бога на войната и една богиня, която по характера си отговаря на латинската Белона или Виктория.[4])

Въ новитѣ си приморавски жилища скордиститѣ наслѣдили мощното положение на трибалитѣ и автарпатитѣ.[5]) Пеонскитѣ и илирийски племена,[6]) които живѣли въ планинскитѣ области къмъ Македония, били съсипани отъ тѣхъ и земята имъ обърната въ пустиня.[7]) На западъ тѣ достигали чакъ до Адриатическо море, водитѣ на което тѣ замѣрвали съ съ своитѣ стрѣли, защото туряло граница на тѣхнитѣ грабителски походи.[8]) Съ дакитѣ къмъ н. били въ приятелски сношения (Strab. VII 5, 2).[9])

---

[1]) Flor. III 4: litare diis sanguine humano, bibere in ossibus capitum, et cuiusque modi ludibrio foedare mortem tam igni quam fumo: partus quoque gravidarum extorquere tormentis.

Ammian Marcel. XXVII, 4: Scordisci, longe nunc ab isdem provinciis disparati, saevi quondam et truces, ut antiquitas docet, hostiis captivorum Bellonae litantes et Marti, humanumque sanguinem in ossibus capitum cavis bibentes avidius, quorum asperitate post multiplices pugnarum aerumnas saepe res Romana vexata postremo omnem amisit exercitum cum rectore. — Oros. V 23: inter cetera dictu auditu que horrida quae in captivos agebant (gentes Rhodopaeis montibus circumfusae), raptis, cum poculo opus esset, humanorum capitum ossibus cruentis capillatisqne adhuc ac per interiores cavernas male effosso cerebro oblitis avide ac sine horrore tanquam veris poculis utebantur: quarum cruentissimi atque imanissimi Scordisci erant. Ср. Krek, Einleit. in die Slav. Literaturgesch. 2-о изд. 769. Höfler, Arch. für Anthropologie XII (1913) стр. 63 сл.

Човѣшка жертва е прѣдставена и въ една отъ фигуритѣ на сребърния котелъ отъ Гундеструпъ, който напослѣдъкъ се приписва на скордиститѣ отъ Fr. Drexel, Jahrb. des deutsch. arch. Instit. XXX, 1915, стр. 23.

[2]) Ср. Athen. VI 25 p. 234 (по-горѣ стр. 72 заб. 5.)

[3]) Ср. Dottin, Manuel 151.

[4]) Ср. Ammian. Marc. XXVII, 4, 4; Jullian, Rev. ét. anciennes IV 107, 224.

[5]) Appian. Illyr. 3. Niese, Gesch. der griech. und maked. Staaten II 276.—За слѣдното главно Perdrizet, Bull. corr. Hellén. XX (1896) 486 сл.

[6]) Напр. дасарети, хибриани и пр.

[7]) Strab. VII 5, 12.

[8]) Florus III 4: in Adriaticum mare usque venerunt, eoque fine retenti, quasi interveniente natura, contorta in ipsas aquas tela miserunt.

[9]) Споредъ едно извѣстие у Script. rer. memorab. Graec. ed. Westermann, скордиститѣ пращали нѣкаква колония отвѫдъ Дунава; ср. Rev. études anc. VIII 123 сл.

Македонскиятъ царь Филипъ V, когато се готвѣлъ за борба противъ Римъ, искалъ да се възползува и отъ скордиститѣ;[1] той ималъ намѣрение да ги прати заедно съ бастарнитѣ[2] противъ сѣверна Италия; прѣди това обаче, бастарнитѣ трѣбвало да минатъ Дунава, да унищожатъ старитѣ неприятели на Македония, дарданцитѣ, и да се поселятъ въ тѣхната земя. Въ 179 г. бастарнитѣ минали Дунава и се отправили противъ дарданитѣ. Тъкмо въ тоя моментъ Филипъ умрѣлъ, което злѣ се отразило на по-нататъшния походъ на варваритѣ. Тракитѣ, които се били задължили прѣдъ Филипа, да доставятъ припаси на бастарнитѣ, сега се отказали; поради това послѣднитѣ почнали да грабятъ и се сблъскали съ тракитѣ, които се отеглили въ планината Дунаксъ (Рила). Бастарнитѣ искали да ги нападнатъ тамъ, но били изплашени отъ снѣжни бури; една часть отъ тѣхъ, подъ прѣдводителството на Клондика, нападнала дарданцитѣ и се установила въ страната имъ; подпомагани отъ траки и скордисти, тѣ почнали борба съ дарданцитѣ; но прѣзъ зимата (175 год. пр. Хр.), когато тракитѣ и скордискитѣ се върнали дома си, дарданцитѣ нападнали ненадѣйно бастарнитѣ и слѣдъ упорити борби ги изтикали отъ земята си.[3]

Още въ 156 г. пр. Хр. римлянитѣ въ борбитѣ си противъ далматитѣ нападнали и тѣхнитѣ съюзници скордиститѣ.[4] Слѣдъ като Македония станала римска провинция, скордиститѣ често я безпокоили съ нахлувания и грабежи.[5] Въ 141 г. римлянитѣ, за да осигурятъ сѣверната граница на Македония, навлѣзли въ областьта на скордиститѣ, но били разбити; окуражени отъ тая побѣда скордиститѣ нападнали по-късно Тракия,[1] ала тамъ били разбити отъ римския преторъ М. Косконий (135 г. пр. Хр.)[2]

---

[1] Justin. XXXII, 3.

[2] Първоначалнитѣ жилища на бастарнитѣ били въ сегашна Галиция; въ началото на II в. пр. Хр. тѣ почнали да се движатъ къмъ долни Дунавъ, отъ дѣто ги повикалъ Филипъ V; за отношенията на Филипа съ бастарнитѣ и изобщо за послѣднитѣ ср. Ad. Reinach, Bull. corr. Hell. XXXIV 264 сл.

[3] Ср. Niese, Gesch. der griech. und maked. Staaten III, 30, 100 сл. Г. И. Кацаровъ, ист. на София 9 и тамъ цитираната литература, сѫщо и Hahn, Reise von Belgrad nach Salonik 253 сл.; особено Браунъ, разысканія въ области гото-слав. отношеній I 100 сл. Reinach, цит. м. 275 сл. 283.

[4] Obsequens 16: Delmatae Scordisci superati.

[5] По-рано скордиститѣ не безпокоили сериозно Македония, защото били въ приятелски отношения съ Филипа V. (Reinach, Bull. corr. Hell. XXXIV 271.). Reinach стр. 291 прѣдполага че още въ 175 г. римлянитѣ се споразумѣли съ скордиститѣ, за да си осигурятъ помощьта имъ въ войната противъ Персея.

Въ 117 год. пр. Хр. скордиститѣ проникнали чакъ до Термейския (Солунски) заливъ; пропреторътъ на Македония Секстъ Помпей билъ разбитъ и убитъ отъ тѣхъ при града Аргосъ;[3] неговиятъ квесторъ Маркъ Аний успѣлъ съ войската си да възспре неприятеля; обаче слѣдъ малко скордиститѣ заедно съ тракийскитѣ меди (чийто царь билъ Типасъ) отново нападнали, но били пакъ разбити отъ М. Ания.[4] Опасностьта отъ варваритѣ, види се, е била голѣма, защото въ 116 год. римлянитѣ изпращатъ като управитель на Македония консула Квинтъ Фабий Максимъ Ебурнусъ. Въ 114 г. консулътъ Гай Порций Катонъ билъ разбитъ отъ скордиститѣ въ Тракия,[5] които слѣдъ това наводнили Македония.

Честитѣ нахлувания на скордиститѣ отъ 118 г. нататъкъ стоятъ, вѣроятно, въ нѣкаква свръзка съ движението на кимбритѣ; послѣднитѣ, изтикани отъ Бохемия, отправили се по Дунава къмъ страната на скордиститѣ (114 г. пр. Хр.); обаче скордиститѣ успѣли да ги отблъснатъ къмъ Норикумъ; при

---

[1] Strab. VII p. 318: ἐπι τοσοῦτον ηὐξήθησαν ὥστε καὶ μέχρι τῶν Ἰλλυρικῶν καὶ τῶν Παιονικῶν καὶ Θρᾳκίων προῆλθον ὀρῶν.

[2] Ср. Kornemann, die neue Livius-epitome стр. 61 и 91; Liv. Perioch. LVI. — Косконий билъ намѣстникъ на Македония въ 135/4 год. пр. Хр.; ср. H. Gaebler, Zeitschr. fur Numism. XXIII 162.

B. Pick (ant. Münzen von Dacien und Moesien I стр. 145) е изказалъ мнѣние, че неприятелитѣ, които споредъ надписа отъ Istros (дн. Карахарманъ) заплащвали тоя градъ сѫ били скордиститѣ; Fiebiger (Jahresh. des österr. arch. Inst. 1911 Beiblatt 62) обаче съ право приема, че тия неприятели сѫ били бастарнитѣ; в. тоя надписъ (отъ втората половина на II в. пр. Хр.) у Dittenberger, Sylloge II^3 708.

[3] Steph. Byz.: Ἄργος· ἑβδόμη (πόλις) κατὰ Μακεδονίαν; тоя градъ не се споменува отъ други автори; споредъ Mommsen, Roem. Gesch. II 170 сражението станало не далечъ отъ Стоби на Вардаръ; Cuntz, Hermes LIII (1918) 102 поставя Аргосъ около Леринъ.

[4] Ср. надписа отъ Лете у Dittenberger, Sylloge II^3 700, дѣто е цитирана и друга литература; освѣнъ това в. Zippel, röm. Herrschaft in Illyrien 142 сл.; Gaebler, Zeitschr. für Numism. XXIII 165.

[5] Liv. perioch. LXIII: Cato Porcius consul in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit; Eutrop. IV 24; Flor. III, 4. Споредъ Frontin. Strat. III 10, 7 (Scordisci equites cum Heracleae duarum cohortium praesidio praepositus esset Lucullus, pecora abigere simulantes provocarunt eruptionem; fugam deinde mentiti, sequentem Lucullum in insidias deduxerunt et octingentos cum eo milites occiderunt) нѣкой си Лукулъ, началникъ на гарнизона въ Хераклея (Синтийска?), билъ разбитъ и убитъ отъ скордиститѣ; не може да се каже, къмъ коя година се отнася това събитие; ср. Zippel, цит. съч. 147.

Noreia (дн. Neumarkt) тия варвари разбили проконсула Папирий Карбонъ[1]) (113 г. пр. Хр.).

Неуспѣхитѣ на римското орѫжие противъ варваритѣ накарали сената да дѣйствува по-енергично въ Илирия и Тракия. Въ 112 г. консулътъ М. Ливий Друзъ прогонилъ скордиститѣ отвѫдъ Дунава; той е първиятъ римски пълководецъ който стигналъ до тая рѣка.[2]) Въ 109 г. дѣйствувалъ противъ тѣхъ проконсулътъ М. Минуций Руфъ; неговата побѣда надъ скордиститѣ, беситѣ и останалитѣ траки се споменува въ единъ делфийски надписъ.[3]) Зимниятъ му походъ въ Балканската область билъ придруженъ съ голѣми мѫчнотии; когато опустошавалъ областьта на беситѣ, изгубилъ часть отъ конницата си подъ ледоветѣ на Хебросъ (Марица).[4]) Друго сражение противъ по-многобройнитѣ скордисти и даки Минуций спечелилъ съ една стратегема, при която му помогналъ братъ му Квинтъ.[5]) Както се вижда, походътъ на Минуция е билъ значителенъ[6]). Минуций билъ поздравенъ отъ войската си като императоръ и получилъ триумфъ. Както споменахме, скордиститѣ сега дѣйствували заедно съ беситѣ, които и по-рано нападали Македония. Спорно е, кои сж останалитѣ траки, които побѣдилъ Минуций споредъ делфийския надписъ; споредъ Евтропия[1]) трѣбва да приемемъ, че тѣ сж били трибали; споредъ Фронтина[2]) на скордиститѣ помагали старитѣ имъ приятели, дакитѣ. Както и да е, ние виждаме, че Минуций е ималъ да се бори съ едно движение на племена, което раздрусало надалечъ Балканския полуостровъ.

---

[1]) Ср. Müllenhoff, Deutsche Alt. II 290 сл. Mommsen, Roem. Gesch. II 174. L. Schmidt, Gesch. der deutschen Stämme II 1, стр. 8.

[2]) Liv. perioch. LXIII: Livius Drusus consul adversus Scordiscos . . . in Thracia feliciter pugnavit; Flor. III 4: Drusus ulterius egit, et vetuit transire Danuvium; Eutrop. IV 10; Sext. Ruf. 9. Ср. Mommen, Roem. Gesch. II 171; Zippel, ц. м. 149. — Brandis у Pauly-Wissowa RE. IV 1957 мисли, че извѣстието на Флора за Друза не се отнася къмъ скордиститѣ, които не сѫ живѣли на лѣвия брѣгъ на Дунава, а къмъ дакитѣ, които и въ 112 г. били тѣхни съюзници. Това е вѣроятно, защото едва ли може да се допусне, че цѣлото скордиско племе е било сега изтикано отъ Друза отвѫдъ Дунава. Ср. и Reinach, Bull. Corr. Hell. XXXIV 304 заб. 5.

[3]) [Μάαρκον Μι]νύκιον Κο[ΐντου υἱὸν 'Ρο]ῦφον, στρατ[ηγὸν ἀνθύπα]τον 'Ρωμαί[ων νική]σαντα τὸν πρὸς [Γαλάτας Σ]κορδίστας [καὶ τὸ]ν πρὸς Βέσσους [καὶ τοὺς λ]οιποὺς Θρᾶι[κας π]όλεμον ἁ πόλις [τῶν Δελφ]ῶν ἀρετᾶς ἕνε[κεν] καὶ εὐεργεσίας τᾶς [εἰς αὐτὰ]ν 'Απόλλωνι. Тоя надписъ се е намиралъ върху подставка на статуя, която делфийцитѣ издигнали на М. Минуция; в. Dittenberger, Sylloge^3 710, дѣто е цитирана и останалата литература.

[4]) Flor. III 4: Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum perfidum glacie flumen equitatur. — Mommsen, Roem. Gesch. II 171, казва, че въ тоя текстъ Hebrus трѣбва да се поправи въ Margus; това не е нуждно, защото делфийскиятъ надписъ ни учи, че Минуций се е билъ и съ беситѣ; ср. Perdrizet, ц. м. стр. 492. Погрѣшни сѫ и изказанитѣ отъ Zippel ц. м. 149 сл. прѣдположения.

[5]) Front. Strat. II 4, 3: Minucius Rutus imperator, quum a Scordiscis Dacisque premeretur, quibus impar erat numero, praemisit fratrem, et paucos equites una cum aeneatoribus; praecepitque, ut quum vidisset contractum proelium subitus ex diverso se ostenderet, iuberetque aeneatores concinere. Sonantibus montium iugis, species ingentis multitudinis obfusa est hostibus, qua perterriti dedere terga. — За тая побѣда Квинтъ Минуций поднесълъ на Аполона въ Делфи подаръкъ, оброчниятъ надписъ на който е запазенъ; ср. Dittenberger, Sylloge, 3 изд. II стр. 348.

[6]) Ср. Liv. per. LXV; Vell. Paterc. II 8; Eutrop. IV 17.

Слѣдъ нѣколкогодишна пауза скордиститѣ заедно съ тракийци отново наводници Македония; ала римскиятъ преторъ Титъ Дидий, намѣстникъ на провинцията, ги разбилъ рѣшително (101/100 год.), за което и триумфиралъ въ Римъ (вѣроятно 99 г.).[3])

Слѣдъ тия важни побѣди на Римъ, Македония за по-дълго врѣме била спокойна отъ нападения. Обаче около 90 г. пр. Хр. скордиститѣ и тракитѣ, подбуждани отъ Митридата Понтийски, който ималъ интересъ да отнеме Македония отъ римлянитѣ, почнали отново своитѣ грабителски походи. Преторътъ на Македония Гай Сенций билъ разбитъ отъ варваритѣ и не могълъ да запази границитѣ на провинцията. Скордиститѣ заедно съ медитѣ (чийто царь билъ тогава Σώτιμος) и дарданцитѣ опустошили Македония, проникнали въ Гърция, разграбили и изгорили храма на Зевса въ Додона (88 г.). На границата на Атамания тѣ били спрѣни отъ Бретия Сура, легата на Сенция. Въ 85 г. Луций Корнелий Сула съ легата си Хортензий воювалъ успѣшно съ скордиститѣ и други племена (меди, дентелети, дарданци),[4]) които безпокоили Македония. Но слѣдъ заминаването на Сула въ Азия варваритѣ използували пакъ случая, навлѣзли дори въ Гърция и изгорили храма на Аполона въ Делфи.[1]

---

[1]) Eutrop. IV 17: A. Minucio Rufo in Macedonia Scordisci et Triballi victi sunt.

[2]) Front. II 4, 3; това извѣстие смѣта за вѣрно Brandis у Pauly-Wissowa, RE. IV 1956.

[3]) Flor. III 4; Sext. Ruf. 9. — Претурата на Дидия по-рано се поставяше въ 113 година (отъ Perdrizet и др.), но това не е право; ср. H. Gaebler, Zeitschr. für Numism. XXIII 167; Münzer у Pauly-Wissowa, Realenc. V 407.

[4]) Licinian. 35: Dardanos et Denselatas Scordiscosque qui Macedoniam vexabant in deditionem recepit; Eutrop. V 7, 1: eo tempore Sulla etiam Dardanos, Scordiscos, Dalmatos et Maedos partem vicit, alios in fidem accepit. Ср. Appian. Mithrit. 55; Plut. Sulla 23. Zippel, цит. съч. 161. — Ad. Reinach ц. м. 307 заб. 2 бѣлѣжи, че Сула не е ималъ врѣме да воюва съ скордиститѣ; той си е приписалъ заслугитѣ на легата си Хортензия.

Въ 81 г. Луций Корнелий Сципионъ успѣлъ да накаже скордиститѣ.[2] Апий Клавдий Пулхеръ, който управлявалъ Македония отъ 77 г., нападналъ скордиститѣ въ страната имъ; той умрѣлъ въ врѣме на похода (76 г.);[3] неговиятъ наслѣдникъ Гай Скрибоний Курио (75—73 г.) покорилъ дарданцитѣ и стигналъ Дунава.[4] Въ 64 г. стариятъ Митрадатъ Понтийски отново кроялъ да изпрати противъ Италия дунавскитѣ келти,[5] вѣроятно скордиститѣ, ала не успѣлъ да извърши това.

Въ врѣме на Августа, 16 г. пр. Хр., скордиститѣ заедно съ дентелетитѣ пакъ опустошавали Македония;[6] въ 15 г., въ врѣме на Ретийската война, скордиститѣ сѫ били разбити и усмирени окончателно отъ Тиберия,[7] слѣдъ което тѣ заели югозападния край на Панония, а въ старата имъ область се намѣстили мизийски племена. Въ 12 г. пр. Хр. тѣ сѫ съюзници на Тиберия противъ панонцитѣ.[8]

Слѣдъ това скордиститѣ не играятъ вече никаква роля. Страбонъ[9] казва че тѣ почти били унищожени отъ постоянни войни. Апианъ1) въ II в. сл. Хр. ги споменува като главенъ едно врѣме народъ на Илирия; ала тѣ били умаломощени въ борбитѣ си противъ трибалитѣ, послѣ ги смазали римлянитѣ и ги принудили да избѣгатъ въ Дунавскитѣ острови; отъ тамъ тѣ били прѣселени въ южна Панония.2) Борбитѣ на императора Хадриана противъ язигитѣ и роксоланитѣ (118 г. сл. Хр.) засегнали и областьта на скордиститѣ; въ тая область тогава е била основана колонията Aelia Mursa (дн. Eszeg); прѣдполага се, че на Хадриановата статуя въ Пола е изобразенъ вързанъ скордистъ, обутъ съ гащи, съ голи гърди, на шията съ гривня (torques) — символъ на побѣдата на императора надъ горѣспоменатитѣ сарматски племена.3)

---

[1] Plutarch. Num. 9; Appian. Illyr. 5. Euseb. II p. 133 (Schöne). Хронологията не е сигурна; споредъ Pomptow (цит. у Perdrizet, 494) това събитие пада въ 83 г.; сѫщото мнѣние у Niese, Grundriss der röm. Gesch. 3 изд. 189. Ad. Reinach ц. м. стр. 308 и сл. разглежда отново тоя въпросъ и заключава, че изгарянето на Делфийския храмъ е станало прѣзъ зимата 85/84 или пролѣтьта 84 г.

[2] Appian. Illyr. 5. Niese, ц. м. 189. Mommsen, Roem. Gesch. II^{8} 171. Zippel, цит. съч. 176, който твърди, че скордиститѣ били ограничени отъ Сципиона върху лѣвия брѣгъ на Сава. Ad. Reinach ц. м. 320 разглежда подробно извѣстието на Апиана (Illyr. 5) и заключва, че походътъ на Л. Сципионъ е craналъ прѣзъ лѣтото 84 г.; тоя походъ не е ималъ такова значение, каквото му отдава Апианъ.

[3] Liv. epit. XCI; Flor. II 39, 6; Eutrop. VI 2, 1; Oros. V 23, 19; Ammian. Marc. XXVII 4, 10. Ср. Pauly—Wissowa, Realenc. III 2849.

[4] Ср. Mommsen, Roem. Gesch. III^{8} 41 сл. Zippel, ц. съч. 164 сл. Weiss, ц. м. стр. 30.

[5] Appian. Mithrid. 109; Ad. Reinach, ц. м. стр. 322.

[6] Dio Cass. 54, 20, 3: ἡ Μακεδονία ὑπό τε τῶν Δενθελητῶν καὶ ὑπὸ τῶν Σκορδίσκων ἐπορθήθη. Zippel стр. 178.

[7] Vellei. II 39, 3: Raetiam autem et Vindelicos ac Noricos Pannoniamque et Scordiscos novas imperio nostro subiunxit provincias; cp. Premerstein, Jahresh. d. Österr. arch. Inst. Beibl. I 158; Gardthausen, Augustus und seine Zeit I 1057.

[8] Dio LIV 31, 3: τοῖς Σκορδίσκοις ὁμόροις τε αὐτῶν καὶ ὁμοσκεύοις οὖσι συμμάχοις ὅτι μάλιστα χρησάμενος. Zippel ц. с. 303. Schiller, Gesch. der röm. Kaiserzeit I 224.

[9] VII 5, 6.

Въ врѣме на Амиана Марцелина (IV в. сл. Хр.) скордиститѣ още сѫществували, но живѣли вече далечъ отъ старото си отечество.4)

---

1) Illyr. 3; това мѣсто е тъмно и недостовѣрно; ср. Müllenhoff, Deutsch. Alt. II 264 заб.

2) Plin. n. h. III 148; (въ изт. Панония) mons Claudius cuius in fronte Scordisci, in tergo Taurisci. Ср. CIL III p. 415; Jung, Grundriss der Geogr. von Italien und dem orbis Romanus 2 изд. 131. Premerstein, ц. м. стр 147.

3) Така прѣдполага Bienkowski, Wiener Studien 34 (1912) 278 сл. Сѫщо и въ Бѣлградската камея подъ конника, който прѣдставя вѣроятно княза Реметалка, римски васалъ въ Тракия, лежи варваринъ съ прѣстилка около бедрата и съ торква на шията; споредъ Furtwängler (Ant. Gemmen III 453) това е келтски панонецъ или скордистъ.

4) Ammian. 27, 4 (по-горѣ стр. 74 заб. 1).

Писма на Г. С. Раковски отъ крѣхката му ученическа възрасть.[1]

Съобщава М. Д. Балабановъ.

(Четено въ заседанието на Историко-филологичния клонъ на 30. I. 1919.)

За Г. С. Раковски се е писало доста, а може би, да се пише още при добиване случайно нови свѣдѣния за неговата дѣятелность било като дѣецъ политически, било като писатель. Като допълнение къмъ всичко писано и знайно до сега, у мене се намѣриха осемъ писма, писани отъ него въ Цариградъ на гръцки още въ врѣмето на своето ученичество прѣди 1840 година, слѣдъ която захваща неговиятъ буенъ и разнообразенъ животъ. Азъ мисля, че изпълнявамъ една длъжность както къмъ неговата паметь, така и къмъ интересуващитѣ се за тази негова паметь, като се рѣшихъ да прѣдамъ тѣзи писма на публиката. Тѣ сж писани между 1838—1841 година и носятъ подписъ — Сава Стефанидисъ. Тѣ показватъ, какъвъ е билъ Раковски прѣзъ този периодъ отъ младенческата му възрасть. Всички тѣзи писма сж отправени до извѣстния Карловски учитель Райно Поповичъ, у когото Раковски, както и много други, се е училъ на първоначално българско и гръцко учение. Той не забравилъ своя учитель и когато билъ напрѣдналъ на гръцки въ Цариградъ. Първото отъ тѣзи писма до сжщия неговъ учитель въ Карлово съдържа, какъ стигналъ въ Цариградъ и какъ билъ настаненъ тамъ на наука отъ самия му баща, който го завелъ тамъ. Азъ прѣдавамъ тукъ тѣзи писма не само въ оригинала имъ на гръцки, но и на български въ прѣводъ, направенъ отъ мене. Отъ съдържанието на тѣзи писма читательтъ ще види, какъвъ е билъ и какъ се е училъ Раковски въ най-крѣхкитѣ си младенчески години (род. 1821 год.). Любопитни сж тѣзи писма, съ които съобщава на учителя си, какъ се грижилъ за събиране и изплащане абонаментитѣ на списанията на учителя му, като Христоития и др. За тази цѣль той ималъ доста разправии съ кюстендилския митрополитъ и неговия епископъ. Той отива по тоя въпросъ до изражения повечко отъ смѣли. Увлѣченъ отъ тѣзи разправии, той се впуща въ осжждане на онѣзи духовни лица и съобщава на учителя си, какви писма е писалъ и какъ ги е заплашвалъ съ отнасянето до самия патриархъ. Той между друго и наумява, че българскиятъ народъ е билъ нѣкога славенъ и прочутъ. Между това въ едно длъжко писмо разправя, че тозъ знаменитъ едно врѣме български народъ сега се събужда и клони къмъ развитие и за доказателство той разказва, че много българи се занимавали съ просвѣщение на народа (между други той споменува особено извѣстния родолюбецъ и труженикъ Априловъ), които работили съ ревность за тая цѣль въ Одеса. Прибавя още, че много българи ходили за посѣщение въ разни мѣста по Европа. Въ едно писмо той разказва за свѣтлогасителитѣ, отъ които българскиятъ народъ трѣбвало да се освободи и това щѣло да се постигне въ недалечно врѣме. Отъ тѣзи писма изобщо читательтъ ще види, какво брожение имало по онова врѣме за събуждане и подигане изпадналия български народъ.

---

[1] За една сбирка отъ разни писма и книжа, отъ която се вэематъ тука Раковсковитѣ писма, азъ съмъ далъ другадѣ по другъ случай слѣднитѣ свѣдѣния: „Тия писма заедно съ други нѣкои книжа бѣха донесени отъ Карлово въ Цариградъ прѣзъ есеньта 1874 г. отъ самата вдовица на Райна Поповичъ, поменатата по-горѣ Анастасия Р. Попова, и бѣха прѣдадени на самия Г. Кръстовичъ, за да направи съ тѣхъ каквото намѣри за добрѣ. Г. Кръстовичъ, отъ своя страна, ги прѣдаде за мене на тъста ми Д. Ив. Гешовъ, неговъ тѣсенъ приятель и Райновъ тъй сжщо ученикъ. Но кой не знае, какви катастрофи, при грабежи и обири и бѣсилки, сполѣтѣха злощастното Карлово прѣзъ 1877 год.; безъ друго и тѣзи писма, ако да не бѣха прѣнесени въ Цариградъ, както казахъ, кой знае, какви катастрофи щѣха и тѣхъ да постигнатъ. Но и въ Цариградъ тѣхната история е отъ най-страннитѣ. Турцитѣ къмъ края на годината 1876, като узнали, че азъ ходѣхъ по Европа съ оплаквания прѣдъ великитѣ сили за извършенитѣ имъ въ България свирѣпства, и съ молба за освобождението ѝ отъ турското иго, правили обискъ въ търговското заведение въ тоя градъ на казания ми тъстъ, съ когото живѣяхме сѣмейно на едно. Между друго, тѣ задигнали и единъ сандькъ пъленъ съ мои писма, вѣстници и други книжа. Три почти години слѣдъ това азъ бѣхъ български дипломатически агентъ въ Цариградъ. Случайно тамъ узнахъ, че задигнатиятъ сандъкъ се намѣрвалъ въ нѣкое затънтено мѣсто при Високата Порта. Съ двѣ бѣли меджидиета (9·50 л.) подаръкъ сандъкътъ ми се донесе въ Агентството. Между полусъдранитѣ, плѣсенясали и поизгнили книжа, въ три свитъци, намѣриха се и Кръстовичови писма до 40, отъ които само 10 на български, а всички други на гръцки. Забравени отпослѣ въ купъ мои занемарени книжа, тѣ се отново намѣриха по чудна пакъ и щастлива случайность“. (Периодическо списание, кн. XXV—XXVI. — Гавриилъ Кръстовичъ стр. 98).

Ето тѣзи писма наредъ по денесловие: първо на грьцкия текстъ и слѣдъ него българскиятъ прѣводъ.

Τὴν ὑμετέραν Πανιερότητα ταπεινῶς προσκυνῶν πανευλαβῶς τὴν ἁγίαν αὐτῆς ἀσπάζομαι δεξιάν.

Δὲν σᾶς εἶναι ἄγνωστος, πανιερότατέ μοι Δέσποτα, ὁ ἐν Καρλόβῳ σχολαρχῶν διδάσκαλος Ῥάϊνος, οὗ καὶ ἐγὼ μαθητής εἰμὶ, νῦν ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβων. Δὲν σᾶς εἶναι ἔτι ἄγνωστον καὶ περὶ τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα αὐτὸς ἐξέδωκε πρός φωτισμὸν τοῦ ποτὲ θαυμαστοῦ βουλγαρικοῦ γένους μας· ἀλλὰ μάλιστα καὶ συνδρομὴν, καλῶς ποιοῦντες, τῷ ἐστείλατε τῆς χρηστοηθείας. Ἔπειτα δὲ τῷ ἐγράψατε, ἐὰν καὶ ἄλλα τινὰ βιβλία ἤθελεν ἐκδώσει, νὰ σᾶς στείλῃ καὶ ἀπ᾽ αὐτὰ καὶ αὐτὸς, ἐπειδὴ ἐξέδωκεν, ἔστειλε καὶ ἄλλα δύο εἰδῶν, ἀνα ἐκατὸν ἐξ ἑκάστου εἴδους ἤγουν ἑκατὸν δώδεκα Ἐγχειρίδια καὶ ἑκατὸν Ῥιχάρδους, τὰ ἔστειλε τῷ Ἀρχιμανδρίτῃ κὺρ Διονυσίῳ, ἐπειδή ἡ Πανιερότης σας ανεχωρήσατε ἐκεῖθεν. Η αὐτοῦ δὲ Πανοσιότης τὰ μὲν βιβλία παρέλαβε, τὰ χρήματα ὅμως δέν ἔστειλεν· ἀλλ᾽ οὐδὲ καμμίαν ἀπόκρισιν, καὶ μ᾽ ὅλον ὅτι ὁ διδάσκαλός μου Ῥάϊνος δεκάκις τῷ ἔγραψε. Διὰ ταῦτα, Πανιερότατέ μοι Δέσποτα, κἀγὼ ὁ δοῦλος σας, ἠναγκάσθην νὰ ἀναφέρω τῇ ὑμετέρᾳ Πανιερότητι περὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως, δεόμενος Αὐτῆς, ἵνα γράψῃ τῷ προῤῥηθέντι Ἀρχιμανδρίτῃ κὺρ Διονυσίῳ, νά ἀποστείλῃ τὰ λοιπὰ χρήματα τῷ διδασκάλῳ Ῥάϊνῳ ἄλλως δὲ θέλομεν δώσει ἀγωγὴν πρὸς τὴν αυτοῦ Παναγιότητα καὶ πρὸς ἄλλα τινά ὑποκείμενα· ὡς τοίνον καλὸς πατὴρ ἡ ὑμετέρα Πανιερότης φροντίσατε περὶ τούτου σᾶς παρακαλῶ· Αἱ δέ πανίεροι εὐχαὶ τῆς εἴησάν μοι διά βίου ἀῤῥωγαί!

Τὸ ἔγραψα τοῦτο καὶ τὸ τῷ ἔστειλα.

Прѣводъ.

На Ваше Прѣосвещенство, клапящи се смирено, цѣлувамъ всеблагоговѣйно свещената му дѣсница.

Не Ви е неизвѣстенъ, Прѣосвещени ми владико, училищниятъ директоръ въ Карлово Райно, на когото и азъ съмъ ученикъ, прѣбиваващъсега въ Цариградъ. Не Ви е неизвѣстно още и за книгитѣ, които той е издалъ за просвѣщение на чудославния нѣкогашъ нашъ български народъ; Вие даже му изпратихте, добрѣ творящъ, и спомоществувания за Христоитията, послѣ му писахте, ако има издадени и други книги отъ него, да Ви прати и отъ тѣхъ; И той, понеже бѣше издалъ такива, изпрати и други два вида, по сто отъ всѣки видъ, сирѣчъ сто и дванадесетъ Ἐγχειρίδια (Енхейридия) и сто Рихарди, той ги изпрати на архимандрита Киръ Дионисия, понеже Ваше Прѣосвещенство си бѣхте отишли отъ тамъ. А Негово Прѣподобие книгитѣ ги прие, но пари не прати, нито нѣкой отговоръ, при всичко че моятъ учитель Райно му е писалъ десетина пѫти. За това, Прѣосвещени ми владико, и азъ Вашиятъ слуга бѣхъ принуденъ да докладвамъ на Ваше Прѣосвещенство за тази работа, като му се моля да пише на поменатия Архимандритъ Киръ Дионисия, за да прати паритѣ на учителя Райно, инакъ ние ще се отнесемъ до Негово Всесветейшество и къмъ други още нѣкои лица. Впрочие, Ваше Прѣосвещенство, като добъръ баща, погрижете се за тази работа, моля. А свѣтителскитѣ Ви молитви дано ми бѫдатъ прѣзъ живота помощници!

Писахъ това и му го изпратихъ.

Τὴν Ὑμετέραν Σοφολογιότητα ταπεινῶς προσκυνῶν τὴν δεξιάν της ἀσπάζομαι.

Χαρὰν μηνύω αὐτῇ, εὐεργετικώτατέ μοι καθηγητὰ, καὶ ὑπὲρ πατέρα περιπόθητε! ὅτι τυχὼν τὸν σκοπόν μου, διὰ τὸν ὁποῖον εἶχον μέγαν ζῆλον, ἐκίνησα τὸν ταπεινόν μου κάλαμον, διὰ νὰ περιγράψω, πῶς ἐλθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν μετὰ τοῦ Σεβαστοῦ μοι πατρὸς, ὅς τις δὲν εἶχε σκοπὸν πρῶτον νὰ με ἀφήσῃ ὧδε εἶτα δὲ καταπεσθεὶς ὑπ᾽ ἄλλων τινῶν, μάλιστα δέ ὑπὸ τοῦ περιποθήτου μοι κυρίου Γαβρηήλ, μὲ ἐσύστησεν εἰς τὴν τῆς ξηρᾶς κρήνης σχολὴν, ὅπου καὶ ἀσμένως ἠρξάμην ἀκροᾶσθαι τῶν μαθημάτων, ἔχων κατὰ νοῦν, ὅτι ἤθελον ἔχειν τὸν προῤῥηθέντα κύριον Γαβρηὴλ ὁδηγόν τε κάλλιστον καὶ βοηθόν μοι εἰς τὴν τῶν μαθημάτων ἐπίδοσιν· ἀλλ᾽ οἴμοι! Ἐξαίφνης διὰ τῆς τοῦ ἐκλαμπροτάτου προσταγῆς ἀνεχώρησεν εἰς Παρίσιον καὶ ἐγὼ μένω ὁ δυστηχὴς καταβεβυθισμένος εἰς τὴν ἄβυσον τῆς λύπης, καὶ ἄλλο δέν θέλει μὲ παρηγορήσει, εἰμὶ τὸ ἀπὸ μέρος της γράμμα. Ὅθεν δέομαι τῆς ὑμετέρας Ἐλλογιμότητος, ὅπως μὲ ἔχῃ εἰς τήν εὔνοιάν της, ἀξιοῦσα με τῶν γραμμάτων της καὶ συμβουλεύουσα ὅσα συντείνουσι πρὸς βελτίωσιν τῶν ἠθῶν μου, καὶ δηλοποιοῦσα περὶ τῆς ποθητοῦ μοι αὐτῆς ἀγαθῆς ὑγιείας. Πρὸς τούτοις πάλιν τὴν παρακαλῶ νὰ μοὶ δώσῃ τὴν συγγνώμην διὰ τὴν βαρβαρογραφεῖσαν μοι παροῦσαν Ἑπιστολὴν, ἠξεύρουσα ὅτι ὁ νοῦς μου κλονιζόμενος ὑπό τῆς ἀμαθείας μου, ῥέπει πολλάκις εἰς λόγους κακοσυντάκτους καὶ ἀδοκίμους. Καὶ ταῦτα μὲν εν βίᾳ, τὰ δὲ ἔτη αὐτῆς εἶεν πάμπολα καὶ πανευφρόσυνα.

1838. Ἰανν. Τῇ 22.

Τῆς Ὑμετέρας Σοφολογιότητος

δοῦλος Ταπεινὸς
Σάββας Στεφανίδης.

Прѣводъ.

Смирено привѣтствувамъ Ваше Мѫдрословесие и ви цѣлувамъ дѣсницата.

Радость ви вѣстя, мой благодѣтелнѣйший и повече отъ баща любими ми учителю! Азъ постигнахъ многожелаемата ми цѣль, която гонихъ съ голѣмо усърдие; съ скромното си перо азъ поискахъ да ти кажа сега, какво стана съ мене; азъ дойдохъ въ Цариградъ съ уважаемия си баща; той нѣмаше намѣрение най-напрѣдъ да ме остави тука; но послѣ той се убѣди въ противното отъ нѣкои други, а най-много отъ многообичния ми Г. Кръстевичъ, та ме настани въ училището Прѣсъхналъ Изворъ (Куручешме), дѣто и съ благодарение почнахъ да се уча, като имахъ на умъ, че щѣхъ да имамъ прѣвъзходенъ рѫководитель и помощникъ за успѣхъ въ уроцитѣ си казания господинъ Гаврилъ; но уви! внезапно, по заповѣдь на Негово Сиятелство (Богориди), той замина за Парижъ и азъ горкия! останахъ, потъналъ въ бездната на скръбьта; и нищо друго не ще ме утѣши, а само писмо отъ Ваше Мѫдрословесие; за това и азъ Ви моля да ме имате на Ваша благосклонность, да ме удостоите съ Ваши писма, да ме съвѣтвате за всичко, що помага за подобрение правитѣ ми, като сѫщеврѣменно ми явявате и за състоянието на драгоцѣнното ми Ваше здраве. При това азъ Ви моля да ме извините, за дѣто настоящето ми писмо е писано варварски, като знаете, че умътъ ми, разклащанъ отъ невѣжеството ми, клони често къмъ злѣсвързани фалшиви изрѣчения. Това набързо; а дано даде Богъ да те дари съ дълги и честити години!

На Ваше мѫдрословесие смиренъ слуга: Сава Стефанидисъ.

Цариградъ 22 януари 1838 година.

Εὐεργετικώτατέ μοι Διδάσκαλε! Ταπεινῶς προσκυνῶν, ὡς εἰκὸς ἀσπάζομαι.

Τὸ ἀπὸ 8 τοῦ ἐνεστῶτος ἀπριλίου ἐδεξάμην περιχαρῶς, ἕν περιπόθητόν μοι γράμμα της, τῷ κυρίῳ Γαβρηὴλ; ὁ δέ κύριος Γαβρηὴλ ἤδη πρὸ τριῶν μηνῶν ἀνεχώρησεν εἰς Παρίσια διὰ προσταγῆς τοῦ ἐκλαμπροτάτου ἡμῶν αὐθέντου, καὶ ἐγὼ ἀνοίξας αὐτὸ εὗρον δύω γράμματα, τὸ μὲν τῷ κυρίῳ Γαβρηὴλ, τὸ δὲ τῷ κυρίῳ Χρηστάκη, καὶ τοῦ κυρίου Χρηστάκη ἔδωκα αὐτῷ, τό δὲ τοῦ κυρίου Γαβρηὴλ ἤνοιξα καὶ ἀναγνοὺς ἔγνων περὶ ὅσα γράφετε. Καὶ διὰ μὲν τὰ βιβλία ὁμιλήσαμεν μὲ τὸν κύρ Χρηστάκη, ὁ ὁποῖος θέλει σᾶς εἰδοποιήσῃ πῶς τὰ ἔκαμεν, ἐπειδὴ ἐγὼ δὲν ἠξεύρω τὴν ἐξ ἀρχῆς ὑπόθεσιν. Εγὼ δὲ θέλω σᾶς εἰδοποιήσῃ τὰ ὅσα περὶ τοῦ Πατρός μου γράφετε ἐπειδὴ καὶ αὐτὸς μετ᾽ ὀλίγας τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Γαβρηὴλ ἡμέρας ἀνεχώρησεν εἰς καζὰνι ἀλλ᾽ ὅμως τὸ σταλέν γράμμα σας ἔλαβε, ἐν ᾧ ἐγράφετε περὶ τῆς εἰς καζάνι πάλιν ἐπιστροφῆς σας, ὅμως περιμένετε τὴν ἀνακάλεσιν· αὐτὸς δέ χαρεὶς ὑπερβαλλόντως εἶπε τῷ Ὑψηλοτάτῳ ἡμῶν Αὐθέντῃ (παρομοίως καὶ ἡ Αὐτοῦ Εκλαμπρότης οὐκ ὀλίγον ᾿εχάρη· διότι ὁ πατήρ μου εἶχε ζητήσῃ τὸν Γαβρηὴλ, καὶ ἡ Ὑψηλότης του ἀπεκρίθη ὅτι μέλλει νὰ στείλῃ ἄλλον τινὰ καὶ τὸν Γαβρηὴλ νά κάμῃ Γραμματικόν του, ἴσως καὶ Γαμβρόν του, κατὰ τὸ ἐμοῖ δοκοῦν, ἀλλὰ μὴ εὑρῶν τινα, ὅς τις καὶ τὴν βουλγαρικὴν ἡμῶν διάλεκτον νὰ ἠξεύρῃ, ἠπόρει τί να κάμῃ) νά στείλῃ ἕνα γράμμα εἰς τοὺς τζορμπατζῆδες τοῦ καζανίου διὰ τὴν ἀνακάλεσίν σας, καὶ ἡ εὐεργετικός του πάραυτα ἐκτέλεσε τὸ ζητούμενον τοῦ πατρός μου, ἀποστείλας τῷ Δεσπότῃ τῆς Πρεσλάβας, προστάζων αὐτῷ, ἵνα συμβουλεύσῃ αὐτοὺς πρὸς τοῦτο· μὴν ἠξεύρων ὅμως ὁ πατήρ μου ταύτην τὴν ὑπόθεσίν σας, ἤγουν τὸ, ὅτι θέλετε διὰ τὸν ἅγιον Φιλιππουπόλεως, ὥστε νὰ εἰπῇ τῷ Αὐθέντῃ· ἐγὼ δὲ τώρα εἶπον τῇ κυρᾷ τῇ Μητρῇ αὐτοῦ ἐρωτῶν, ἐὰν γίνεται νὰ εἴπω τῷ αὐθέντῃ, καὶ αὐτὴ μοι ἔδωκεν ἀπόκρισιν, ὅτι δὲν τὸ κάμνει ὁ αὐθέντης, ἐπειδὴ προχθὲς τὸν ἐνωχλήσαμεν διὰ τὸ ἄλλο γράμμα, μάλιστα, διότι δέν ὁρίζει ἐκεῖ. Ταῦτα καὶ περὶ τοῦτο· αὐτὸ δὲ τὸ σταλὲν τῶ κυρίῳ Γαβρηὴλ γράμμα σας, ἀντιγράψας εἰς ψηλὸν χάρτην τῆς πόστας, ἀπέστειλα αὐτὸ ὁμοῦ μὲ ἄλλο ἕν, ὅ μοι ἔδωκεν ὁ Χρηστάκης, διὰ χειρὸς τοῦ ὑψηλοτάτου, εἰς Παρίσια. Καὶ μὴ ἔχων ἕτερὸν τι νὰ τῇ γράψω, εἰμὴ παρακαλῶ νὰ μὲ ἔχῃ εἰς τὴν εὔνοιάν της· ὅταν δὲ θέλητε νὰ στείλητε γράμματα τῷ κυρίῳ Γαβρηὴλ διεύθυνον πρός με, κἀγὼ ἐντεῦθεν μεγάλῃ τῇ εὐκολίᾳ δύναμαι ἀποστεῖλαι αὐτῷ διὰ τῆς τοῦ ἐκλαμπροτάτου χειρός. Ἔτι δὲ παρακαλῶ νά παραβλέψητε τὰ ἐν τῇ παρούσῃ μου ἐσφαλμένα, διότι βιάζων ἔγραψα ἐν τῷ ξενοδοχείῳ. Προσκυνῶ δὲ ὑϊκῶς καὶ τὴν κυρίαν μου Διδασκάλισαν σύζηγόν σας. Ταῦτα μὲν ἐν βραχὺ μένω δὲ τῆς Ἐλλογιμότητός σας.

1838 ἀπρ. τῇ 9.

Σάββας Στεφάνοβητζ.

Прѣводъ.

Благодѣтелнѣйши ми учителю!

Смиренно кланящъ се сърдечно привѣтствувамъ.

Вашето многожелано ми писмо отъ 8 настоящаго априлъ радостно получихъ. То е написано за Господина Гавриила, а г. Гавриилъ прѣди уже 3 мѣсеца

отиде за Парижъ по разпореждане на Свѣтлѣйшаго ни Господаря. Като отворихъ това писмо, азъ намѣрихъ въ него двѣ писма: едното за г. Гавриила, а другото за г. Христаки; азъ дадохъ едното на г. Христаки, а другото за г. Гавриила отворихъ и, като го прочетохъ, узнахъ, какво му пишете. Колкото за книгитѣ, ние говорихме съ г. Христаки, който ще Ви извѣсти, какво е направилъ, защото азъ не съмъ запознатъ съ работата отначало, а пъкъ азъ ще Ви извѣстя, за какво пишете за баща ми, защото и той подиръ нѣкой день отъ тръгването на Гавриила замина за Казанъ (Котелъ), но изпратеното до него ваше писмо е получилъ, въ което пишете за връщането Ви отново въ Котелъ, но чакате да Ви поканятъ повторно. Баща ми се зарадва за това много и казалъ на Височайшия ни Господарь (еднакво не малко се зарадва Негово Сиятелство; защото баща ми бѣше поискалъ Гавриила, а Негово Височество бѣше отговорилъ, че той ще прати другиго нѣкой, а пъкъ Гавриила ще направи свой писарь, може би и свой зетъ, както се види мене, но като не намѣрилъ нѣкого, който да знае и нашия български езикъ, чудѣше се, какво да направи), та писалъ едно писмо до котленскитѣ чорбаджии за връщането Ви, и благодѣтельтъ веднага изпълни исканого отъ баща ми, като писалъ на Прѣславския владика и му заповѣдалъ да ги посъвѣтва за това . . . Колкото за писмото Ви до Гавриила, азъ го прѣписахъ на тънка хартия пощенска и го изпратихъ въ Парижъ заедно съ едно друго, чрѣзъ господаря. Като нѣмамъ що друго да Ви пиша, моля Ви да ме имате на благосклоностьта Ви. Когато искате да пратите писмо на господина Гавриила, отправяйте до мене и азъ отъ тука съ голѣма леснотия мога да му ги изпращамъ чрѣзъ ръката на Негово Сиятелство. Моля Ви още да не давате внимание на погрѣшкитѣ ми въ това писмо, защото го писахъ на бързо въ гостиницата. Поздравлявамъ синовно и госпожата ми даскалица, съпругата ви. Това на бързо, и оставамъ на ваше словесие.

1838. априлъ 9.

Сава Стефановичъ.

Εὐεργετικώτατέ μοι καθηγητὰ, τὴν ὑμετέραν περιπόθητόν μοι ἐλλογιμότητα ταπεινῶς προσκυνῶν ἥδιστα προσαγορεύω.

Ἀπὸ τὴν πρώτην τοῦ παρελθόντος Ἰουλίου κομισάμενος περιπόθητόν μοι αὐτῆς γράμμα σὺν ἑτέρῳ ἑνὶ πρὸς τὸν κύριον Γαβρηὴλ, καλῶς τε περὶ τῆς ἀγαθῆς μοι αὐτῆς ὑγιείας πληροφορηθεὶς, ἥσθην εἰς ὑπερβολήν. Καὶ ὅτι μὲν τὸ πρὸς τὸν κὺρ Γαβρηὴλ ἐσώκλειστον τότε ἤδη ἀπέστειλα ὡς παρέλαβον, γνωστὸν ἔστω ὑμῖν· ὅτι δὲ καὶ τοῦ λοιποῦ δὲν θέλω παύσει τοῦ νὰ τῇ δουλεύω εὐχαρίστως εἰς ὅσα μοι ἐπιτάττει, τοῦτο δῆλον. Ὅθεν παρακαλῶ εὐκαιρίας τυχὼν νὰ μὲ ἀξιοῖ τῶν πρὸς τὴν πρόοδον τῶν μαθημάτων μου παραινετικῶν αὐτῆς γραμμάτων, ἐγὼ δὲ διὰ παντὸς δὲν θέλω λείψει τοῦ νὰ προσφέρω αὐτῇ χάριτας καὶ εὐγνωμοσύνας διὰ τὰς πρὸς ἐμὲ εὐεργεσίας της· σχολὴν δὲ τοῖς μαθήμασι κατὰ τὸν παρόντα μῆνα οὐκ ἔχομεν διὰ τὸ εἰωθὸς τοῖς σχολείοις· μαθήματα δέ, τόγε νῦν ἔχον, τοὺς Ολινθιακοὺς τοῦ Δημοσθένους παραδιδόμεθα, παράφρασιν τε καθ᾽ ἑκάστην τοῦ μαθήματος κάμνομεν, τήν τε ἔννοιαν καὶ τὰ σχήματα ἐξετάζομεν, ἅπαξ τε τῆς ἑβδομάδος Ἡρωδιανοῦ ἀνάγνωσιν, τελειόσαντες τοῦ Ξενοφῶντος, ὅσα ὁ Κομμητᾶς, ἐν τῇ δωδεκατόμῳ περιέχει, καὶ θέματα. Κατήχησιν δὲ κοινῇ πάντες ὁμοῦ μικροίτε καὶ μεγάλοι ἐν τῇ τοῦ Σαμουὴλ (τοῦ πρώτου διδασκάλου) παραδόσει τὸ Σάββατο ἀκροώμεθα, ἅπερ καὶ ταῦτα, καὶ τοι οὐκ ὀλίγα ὄντα, ὅμως μηδαμινά ἐστι πρὸς τὰ ὅσα ὁ Σαμουὴλ παραδίδωσι, ἤγουν τοὺς ἀρίστους τῶν συγγραφέων, Θουκυδίδην καὶ Ἡρώδοτον, Γεογραφίαν τε ἅπαξ τῆς Ἑβδομάδος καὶ Θεολογίαν στοιχιώδη καὶ πάντας τοὺς δεινοὺς τῶν ποιητῶν, τέλος δὲ καὶ τὸν ἄριστον ποιητὴν, ἅμα τε καὶ τὴν τοῦ Σουαβίου λογικὴν μετὰ ταῦτα δέ τήν Δεσποίνην ἁπάντων τούτων ρητορικὴν, καὶ τέλος πάντων τὴν Δογματικὴν Θεολογίαν, κρηπίδα πᾶσι τοῖς εἰρημένοις, καὶ εἴ τι ἕτερον διέλαθε μου τὴν μνήμην. Ἡ πρώτη τοῦ Σαμουὴλ τάξις τώρα μετὰ τὰς διακοπὰς, ἤτοι μετὰ τὸν αὔγουστον κάμνει ἀρχήν τῆς ρητορικῆς, καὶ μετὰ ἕξ — ὀκτὼ μῆνας τελειώνει, καὶ ἡμεῖς θέλομεν ἀναβῇ τότε εἰς τὴν δευτέραν τάξιν του, ἥτις ἐτελείωσε τὸν Θουκυδίδην καὶ τὸν Ἡρώδοτον εἰς ἀνάγνωσιν, ἄρχεται δὲ τώρα τῶν ποιητῶν. Καὶ ταῦτα μὲν ἐν τῷ παρόντι ἅλις· ἡ δ᾽ ὑμετέρα Ἐλλογιμότης συγγνώμων τῶν ἡμαρτημένων μοι θέλει γίνει.

Μένω τῆς Σοφολογιότητός της, 1838, Αὐγούστου τῇ I.

ὁ μαθητής της Σάββας Στεφανίδης.

Ἐσωκλείω δὲ ἕν τοῦ κυρίου Γαβρὴλ γράμμα, τὸ οποῖον τώρα μοι ἐδόθη πρὸ ὀλίγου παρὰ τῆς τοῦ ἐκλαμπροτάτου μας Αὐθέντου μητρὸς, ἥτις δὲν μοι τὸ ἔστειλε τὸν καιρὸν καθ᾽ ὅν τὸ παρέλαβε, ἀλλ᾽ ἐπρόσμενε νὰ καταβῶ εἰς πόλιν, μὴν ἠξεύρουσα, ὅτε εἶναι καὶ ἄλλο μέσα εἰς τὸ ἰδικόν μου.

Прѣводъ.

Благодѣтелнѣйши ми учителю, Ваше многовъжделено ми словесие, смирено кланящи ся, сладчайше привѣтствувамъ.

Като получихъ многожеланото ми ваше писмо отъ 1. миналаго юлия, заедно съ друго до господина Гавриила, и се увѣдомихъ за доброто Ви здраве, благодарихъ се твърдѣ много. Както бѣхъ Ви казалъ, приключеното до господинъ Гавриила писмо, бѣхъ вече изпратилъ и нека Ви бѫде това извѣстно; а че азъ и занапрѣдъ не ще прѣстана да Ви услужвамъ съ благодарность, за каквото ми заповѣдва Ваше словесие, това е явно. Затова азъ моля Ваше словесие при удобенъ случай да ме удостоява съ писмата си, които ми даватъ съвѣти за напрѣдъка на моитѣ уроци, а пъкъ азъ всѣкога не ще прѣстана да Ви поднасямъ моитѣ благодарности и признателности за благодѣянията Ви къмъ мене. Занятия съ уроци прѣзъ настоящия мѣсецъ нѣмаме споредъ обикновенитѣ училищни ваканции. А пъкъ прѣдмети за учение за сега учимъ Демостеновитѣ Олинтийски рѣчи, а при това всѣки день парафразираме мисъльта и фигуритѣ, веднажъ прѣзъ седмицата четемъ Иродиана, като свършихме Ксенофонта, каквито части съдържа Комитасъ въ своята дванайсетотомна христоматия. Катехизисъ учимъ всички наедно — и малки и голѣми, съ прѣподаването въ сѫбота на Самуилъ (главенъ учитель); това не е малко; обаче е като нищо въ сравнение съ онова, което прѣподава Самуилъ, като напримѣръ прѣвъзходнитѣ сатири, Тукидидъ и Херодотъ, география веднажъ въ седмицата и елементарно богословие и всички първостепенни поети, а най-послѣ най-прѣвъзходния поетъ, сѫщеврѣменно и логиката на Суавия, а, послѣ, владичицата на всички тия, риториката, и наконецъ Догматическо Богословие, основа на всичко казано до тукъ, и каквото друго избѣгва отъ паметьта ми. Първиятъ класъ на Самуила сега слѣдъ ваканциитѣ, т. е. слѣдъ августа започва риториката и слѣдъ 6—8 мѣсеци свършва, и ние ще прѣминемъ втория му класъ, който е свършилъ съ четенето на Тукидида и Херодота, а сега се захваща прочитането на поетитѣ. Толкова за сега, а Ваше Словесие ще ме извини за направенитѣ ми погрѣшки.

На Ваше Мѫдрословесие, ученикътъ му

Сава Стефанидисъ.

1838, I августъ.

P. S. Притварямъ тука едно писмо на господина Гавриила, което ми се даде сега прѣди малко отъ майката на Негово Сиятелство Господаря, която не бѣше ми го пратила врѣменно, когато го получила, но чакала да слѣза въ града, като не знаяла, че имало и друго писмо вѫтрѣ въ моето.

Ταπεινῶς προσκυνῶ!

Ἰδοὺ πάλιν εὐεργετικώτατέ μοι καθηγητά! Πάσῃ προθυμίᾳ ἐπιστέλλω ὑμῖν, ἐγκλείων καὶ ἕν τοῦ κυρίου Γαβρὴλ γράμμα·εἰ δὲ δὴ ἤδη πρὸ ἑνὸς μηνὸς γεγραμμένον (ὡς ἐκ τοῦ πρὸς με εἰδοπειοῦμαι), μὴ ὑπολάβητε, ὧς ἐγὼ τὴν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστολήν ἐβράδυνα· ἐγὼ γὰρ ἐνδιατρίβων τῇ σχολῇ, ποτὲ μὲν εἴκοσι παρελθουσῶν ἡμερῶν, ποτὲ δὲ καὶ πλειόνων, τὰ γράμματα παραλαμβάνω, διὰ τὸ μὴ ἐπιτρέπειν μοι τὸν καιρὸν συχνάκις εἰς πόλιν καταβαίνειν. Ερχομαι δέ δεησόμενος ὑμῶν (καὶ μοι τὸ θάῤῥος σύγνωτε!) ἐξιστορῆσαι, ἵν, οὕτως εἴπω, τὰ καθ' ὑμᾶς, πάνυ γὰρ ἐπιθυμῶ πληροφορηθῆναι πῶς ἔχει τὰ νῦν ἡ τοῦ Καρλόβου Σχολὴ, καὶ τὶς ποτ' ἡ τῶν μαθημάτων παράδοσις· περὶ δὲ τῆς ἐμῆς στάσεως τῶν μαθημάτων, ἵνα μὴ ἀεὶ ταυτὰ καὶ περὶ τῶν αὐτῶν γράφειν δόξω, ἐξ ἐπιπολλῆς λέγω, ὅτι ἤδη οἱ τοῦ Δημοσθένους τέλος εἰλήφασι λόγοι ἥ τε ἐν τῇ τοῦ Ματθαίου γραμματικῇ Σχηματολογία ἐκείνη σὺν τῷ περὶ ἰδεῶν· νυνὶ δέ ἀρξόμεθα τοῦ έν μακαρίᾳ τῇ λήξει Κομητᾶ ἐπιστολάριον κατὰ πᾶσαν τετράδα, μη παυσαμένους δέ καὶ τῆς Θεματογραφίας ἐν τοῖς σάββασι κατὰ τὸ εἰωθὸς, τῶν ἄλλων τε ἁπάντων καὶ ταῦτα ἅλις ἄν εἴη ἐν τῷ παρόντι ἔῤῥωσθε, ἐμὲ τε τὸν πρώην μαθητὴν ὑμῶν, εὐκαιρίας τυχόντες, διὰ γραμμάτων μέμνησθε.

1838. Νοεμϐ. τῇ 10.

Σάββας Στεφανίδης.

Прѣводъ.

Смирено се кланямъ!

Ето пакъ, благодѣтелнѣйший ми учителю! съ пълно усърдие Ви пиша писмо и едно писмо за господина Гавриила, ако и писано прѣди единъ мѣсецъ (както се увѣдомявамъ отъ писмото до мене) да не помислите, че азъ закъснѣхъ съ това къмъ Васъ писмо; защото азъ живѣя въ училището, та получавамъ писмата, кога подиръ 20 деня, кога и повече, защото не ми се позволява да слизамъ често въ града. Ида да Ви се помоля (и позволете ми доблестьта!) да ми разкажете, какво е у Васъ, че азъ много желая да се увѣдомя, какъ стоятъ работитѣ въ Карловското училище и какви прѣдмети се прѣподаватъ тамъ; колкото за състоянието на нашитѣ учебни занятия не ми се иска да Ви пиша сѫщото; ще Ви кажа само повърхно, че Демосteновитѣ рѣчи се свършиха, тъй сѫщо се свърши и находящето се въ граматиката на Матея фигурословие, заедно съ прѣдмета за идеитѣ; сега ще захванемъ писморѫководството на Комита всѣка срѣда, като нѣма да прѣстанатъ и писменитѣ упражнения въ сѫбота споредъ навика и това е достатъчно за сега.

Здравѣйте и не забравяйте съ писма бившия вашъ ученикъ

1838 ноември 10.

Савва Стефанидисъ.

Ποθεινότατέ μοι καθηγητά!

Τὸ πρὸ πολλοῦ ἐφετόν μοι γράμμα της κομισάμενος σὺν τῷ πρὸς τὸν ἅγιον Κεστεντηλίου ἥσθην εἰς ὑπερβολήν. Ἔγνων καὶ τὰ ὅσα περὶ τούτου γράφετε. Λιὸ εὑρὸν τὴν αὐτοῦ θεοφιλίαν καὶ τὸ γράμμα ἐπαῤῥησίασα, παῤῥησιάσας δέ, περιέμενον ἕως οὗ διέλθῃ αὐτὸ, διελθὼν δὲ μὲ ἠρώτησε περὶ τῆς ὑποθέσεως, ὅσα ἐκ μόνου τοῦ γράμματος δὲν ἐδυνήθη νὰ πληροφορηθῇ, ἐπειδὴ δέν εἶχεν εἴδησιν τοῦ πράγματος παντελῶς. Ἔπειτα μοὶ εἶπεν, ὅτι τῷ το πρώην ἐπισκόπῳ του θέλει γράφει περὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως καὶ τῷ νῦν· τῷ μὲν νῦν, διὰ νὰ ἐξετάσῃ τὸ πράγμα καὶ νὰ μὴ τὸ ἀφήσῃ οὕτω, τῷ δὲ πρώην,διὰ τί νὰ σᾶς γράψῃ καὶ περὶ ἄλλων βιβλίων ἐνῷ οἱ συνδρομηταὶ εἰς μόνον τὴν Χρηστοήθειαν ἔγραψαν, καὶ τώρα νὰ ἀκολουθήσουν αὐτὰ· τοῦτο δὲ τὸ συμπαιραίνει καὶ συνάπτει ἐκ τοῦ γράμματος ὅπου τῷ γράφετε, ὅτι ὁ πρώην ἐπίσκοπός του, ὅστις νῦν ἔγινε Ερσεκίου, σᾶς ἔγραφε· ἄν ἐκδώσητε καὶ ἄλλα τινὰ βιβλία, νὰ τῷ στείλητε· ἐπειδὴ, λέγει, ἐάν ὁ προῤῥηθεὶς ἐπίσκοπος μὲ τὴν γνώμην τῶν εἰς τήν Χρηστοήθειαν συνδρομητῶν τῷ ἔγραφε καὶ περὶ ἄλλων βιβλίων, δὲν ἤθελα βέβαια ἀκολοθήσει αὐτὰ· ἄν ὅμως οἱ συνδρομηταὶ ἔλαβον καὶ ἐκ τῶν τριῶν εἰδῶν, τοῦτο τὸ μόνον εὔκολον νὰ ληφθοῦν τὰ χρήματα. Αὐτά μοὶ εἶπε, καθηγητά μου, ὁ ἅγιος, καὶ ἀνεχώρησα· ἐμπορῶ ὅμως νὰ τὸν εὕρω καὶ θέλω τὸν ἀνταμώσει πάλιν νὰ τῷ ὁμιλήσω νὰ μὴν ὀκνεύσῃ καὶ δὲν στείλει. Τυχὼν δὲ εὐκαιρίας, ἔγραψα καὶ πρὸς τόν πρώην ἐπίσκοπόν του· τὶ δὲ τῷ ἔγραψα ἐσωκλείω ἐνταῦδα τὴν ἐπιστολὴν νά ἴδῃς. Ἀπὸ τὸν κὺρ Γαβρηήλ κατὰ τὸ παρὸν δέν ἔχω κανὲν γράμμα· ὅταν δὲ στείλῃ, ἐὰν ἔχῃ καὶ πρὸς τὴν σοφολογιότητά σας, θέλω τό ἐξαποστείλει διὰ τῶν ὁποίων μὲ ἐδίδαξες ανθρώπων, καὶ οὐχί διὰ τοῦ ταχυδρομείου.

Ἔρρωσθε. 1839. Μαρτίου 15.

Прѣводъ.

Въжделенѣйши ми учителю!

Очакваното ми отъ дълго врѣме писмо ваше като получихъ, заедно съ онова до Прѣосвещения Свето-Кюстендилски, много се благодарихъ. Узнахъ и онова, което пишете за него. Азъ намѣрихъ Негово Прѣосвещенство и му поднесохъ писмото. Като прочете това писмо, той ме попита, защото само отъ писмото той не можалъ да се увѣдоми за всичко, по причина, че нѣмалъ такива свѣдѣния за тази работа. Подиръ това той ми каза, че ще пише за нея, както на сегашния епископъ, така и на прѣдишния, за да изучи работата; защото той да Ви пише и за други книги, когато спомоществователитѣ били Ви писали само за Христоитията; това азъ заключавамъ отъ писмото, което сте му писали, че прѣдишниятъ епископъ Ви е писалъ, ако издадете и нѣкои други книги, да му пратите и отъ тѣхъ. Ако спомоществувателитѣ сж записали и сж взели отъ тритѣ вида книги, тогава лесно ще се взематъ паритѣ. Това ми каза, мой учителю, Прѣосвещениятъ и си отиде. Азъ, обаче, мисля да го намѣря пакъ и да му поговоря да не се бави да прати друго. Азъ ще му пиша пакъ при първи случай. Притварямъ настоящето писмо у онова, което съмъ писалъ на Епископа. Отъ Господина Гавриила нѣмамъ за сега писмо. Когато ми прати, ще Ви го пратя по нѣкои лица, но не съ пощата.

Здравѣйте! 1839, мартъ 15.

Εὐεργετικώτατέ μοι καθηγητὰ ταπεινῶς σᾶς προσκυνῶ.

Ἔλαβον τὸ ἀπὸ 8 ἰουλίου πολυπόθητόν μοι γράμμα σας, ἐξ οὗ καλῶς τὰ περὶ τῆς ἐφετῆς μοι ὑγιείας σας εἰδοποιηθεὶς ἐχάρην περιβαλλόντως· ἐπίσης ὅμως καὶ ἐλυπήθην, διότι δὲν σᾶς εὐχαρίστησαν τὰ μετὰ τοῦ ἀπὸ μαρτίου γράμμα μου, ἄλλα δύω γράμματά μου, τὰ ὁποῖα διὰ τῶν Καλοφερινῶν σᾶς ἐπέστειλα, εἰς τὰ ὁποῖα καταλεπτῶς σᾶς περιέγραψα τήν ἀπόκρισιν τοῦ ἁγίου κεστεντηλίου, τὴν ἀπόκρισιν, λέγω, τοῦ ἐπισκόπου του, καθῶς τὴν βλέπετε εἰς τὸ ἐσώκλειστον γράμμα του, τὸ ὁποῖον τώρα μὴ ὑπομείνας ἔλαδον παρ᾽ αὐτοῦ διὰ νὰ πληροφορηθῆτε ἔτι μᾶλλον βεδαίως. Διδάσκαλέ μου! Οὗτοι οἱ Ἅγιοι, τοὺς ὁποίους εὐαρμόστως τις δύναται νά ὀνομάση φωτοσβέστας, καθὼς ὁσημέραι αι ἐφημερίδες τοὺς ὀνομάζουσιν, οὗτοι, λέγω, ἐπ᾽ αὐτὸ τοῦτο κάμνουσι τὰ τοιαῦτα, φοβούμενοι μήπως φωτισθῶσι τά πνεύματα τῶν Βουλγάρων, ἐπειδὴ ὅταν γίνῃ οὕτω, θέλουν ἀποβληθῆ τότε οἱ μισέλληνες οὗτοι! καὶ δὲν θέλουν δύνασθαι, πλέον νὰ ἀρμέγουν τοὺς πτωχοὺς βουλγάρους μας ὥς πρόβατα, ἔπειτα αὐτοὶ νὰ ἔχουν τὰ κονάκια των ἐνταῦθα καὶ νὰ ἐξοδεύουν παχυλὰ — παχυλὰ ὡς σατράπαι. Ἀδύνατόν μοι εἶναι νὰ σοι περιγράψω μετὰ πόσων λόγων μόλις τὸν παρεκίνησα νά γράψῃ πρὸς τὸν βάρβαρον καὶ ἀμαθῆ ἐπίσκοπον. Ἔγραψεν, ὅμως τίποτε δὲν ὠφέλησεν· ἰδὲ τὴν ἀπόκρισιν τοῦ ἐπισκόπου του· καὶ τώρα πλέον κατ᾽ οὐδένα τρόπον δὲν θέλει νὰ τῷ γράψῃ, ἀλλ᾽ αὐτὰ μόνον μοὶ εἶπεν: Ὁ διδάσκαλός σου ἄς φροντίσῃ νὰ εὕρῃ ἄλλον τινὰ ἄνθρωπον ἐκεῖ νὰ διορθώσῃ τὴν ὑπόθεσίν του, ἐγὼ πλέον δὲν ἔχω καιρὸν νὰ γράφω· ὦ Θεέ μου! Θὰ ἔλθῃ καιρὸς νὰ ἐλευθερωθῶμεν ἀπ᾽ αὐτοὺς τους φωτοσβέστας καὶ καταπατητὰς τοῦ βουλγαρικοῦ γένους μας! ἡ δυσειδαιμονία των προχωρεῖ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον, μοὶ φαίνεται ὅμως, ὅτι ὄχι μετὰ πολὺν καιρὸν θέλει γείνη καὶ τοῦτο, διότι πολλοὶ εἰσὶν οἱ φροντίζοντες περὶ τῆς Βουλγαρίας, καὶ ἐξαιρέτως οἱ ἐν Ὀδησσῷ περίφημοι φιλογενεῖς Ἀπρίλοβητζ, οἵτινες ὄχι μετά πολὺν καιρὸν ἀνοίγουν τυπογραφεῖον ἐν Γαμπρόβω, τοῦ ὁποίου τό φερμάνι ὁ κηδεμὼν τῆς Βουλγαρίας, ὁ ὑψηλότατος ἡμῶν αὐθέντης θέλει εὐγάλει. Καὶ ὄχι μόνον περὶ τούτων φροντίζουν, ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων τινῶν, καθότι τώρα εἶναι καιρὸς εὔκαιρος. Καὶ εἰς τὴν Ἐλλάδα ἔχομεν εἴκοσι περίπου ὁμογενεῖς εἰς τὸ περίφημον Γυμνάσιον καὶ Πανεπιστήμιον τῶν Ἀθηνῶν, οἵτινες εἰσὶν ἕτοιμοι νὰ θυσιάσωσιν ὅλην των τὴν ζωὴν εἰς τὸν φωτισμὸν τοῦ Γένους μας· παρομοίως καὶ εἰς ἄλλα εὐρωπαϊκὰ μέρη ἔχομεν ὄχι ὀλίγους τὰ αὐτὰ φρονήματα ἔχοντας, πρὸς τοὺς ὁποίους οἱ προρηθέντες Ἀπρίλοβητζ δὲν παύουν ἀπὸ τοῦ νὰ γράφωσι καὶ νὰ τοὺς ἐπισκέπτωνται ὡς ὄντως κηδεμόνες καὶ ζηλωταὶ τοῦ Γένους μας. Ἀνεκάλυψαν καὶ τινα παλαιᾶ τῆς Βουλγαρίας πράγματα, καθὼς τὰ χρυσόβουλα τοῦ Βασιλέως μας Ἀρσενίου, τὰ ὁποῖα ἰδίοις ὀφθαλμοῖς εἶδον ἐνταῦθα εἴς τινα φίλον ἀλληλογραφίαν ἔχοντα μετ᾽ αὐτῶν, καὶ ἕν εἶδος τῆς μονέτας· τώρα δὲ ἐκδίδεται καί ἡ ἱστορία τῆς Βουλγαρίας μας εἰς τὴν ρωσσικὴν διάλεκτον εἰς ὀκτὼ τόμους, καθὼς ἴσως σᾶς εἶναι γνωστὸν, τῆς ὁποίας τὸν πρῶτον καὶ δεύτερον τόμον κατ᾽ αὐτὰς οἱ Ἀπρίλοβιτζ θέλουν στείλει τὸν συμπατριώτην μας Κὺρ Νεόφυτον, ὅστις ἒχει ἀλληλογραφίαν σχεδὸν τετραμηνίαν μετ᾽ αὐτῶν. Μὲ ἐρωτᾶτε περὶ αὐτοῦ ἄν ἀληθεύῃ ὅτι θὰ ἀρχιερατεύσει, καὶ ἄν τὸν ὑπεδέχθη ὁ Αυθέντης. Μάλιστα, ἀληθεύει, τὸ ὁποῖον ἴσως ἕως τώρα ἤθελε γίνει, ἄν δὲν ἐγίνετο οὕτω περὶ τοῦ βασιλέως Μαχμοὺτ, καὶ τώρα ὅμως θὰ γίνει, διότι ὁ αὐθέντης τὸν ἐδιόρισε τόπον νὰ περιμένει ἀκόμη μερικάς ἡμέρας. Εἴθε νὰ δώσῃ ὁ Θεὸς νά γίνῃ, διότι καὶ αὐτὸς ὄχι ὀλίγον ἐφάνη καὶ θέλει φαίνεσθαι ὠφέλιμος εἰς τὴν Βουλγαρίαν μας. Ἐὰν καὶ ἄλλως νοσεῖ ὀλίγον. Τὰ βιβλία του ἕως τώρα ἐστέκοτο, ἐκτὸς τινῶν· κατ᾽ αὐτὰς ὅμως οἱ Ἀπρίλοβιτζ τὸν ἔγραψαν νὰ τοὺς στείλῃ 100 Κατηχήσεις, τὰς ὁποίας μετ᾽ ὀλίγον θέλει στείλει διὰ τοῦ ἀτμοταχυπλεύστου (βαπόρι).

1839, Ἰουνίου 25. Ὁ μαθητὴς σας: Σάββας Στεφανίδης.

Прѣводъ.

Благодѣтелнѣйши ми учителю!

Смирено Ви се кланямъ.

Получихъ многовъжделеното ми Ваше писмо отъ 8. юли, отъ което се увѣдомихъ за цѣнното ми Ваше здраве и много се зарадвахъ, сѫщото врѣме обаче и се наскърбихъ, че не ти харесали двѣтѣ ми писма, които ти изпратихъ съ калоферцитѣ и въ които подробно ти описахъ отговора на Свето-Кюстендилски, отговоръ, казвамъ, на неговия епископъ, както го виждате въ приключеното сега тука писмо Учителю мой, тия Светци, които благоприлично би могълъ нѣкой да нарече свѣтогасители, както ежедневно ги наричатъ вѣстницитѣ, тия, казвамъ, нарочно се отнасятъ така, като се страхуватъ да не би да се просвѣтятъ духоветѣ на българитѣ, защото, когато стане това, ще се махнатъ тия елиномразци и не ще могатъ вече да доятъ бѣднитѣ наши българи като овци, а тѣ сами да иматъ тука свои дворци и да правятъ тлъсти разноски като сатрапи. Не възможно ми е да Ви опиша, съ какви думи го накарахъ да пише на варварския и невѣжествения си епископъ. Той писа, но това бѣ безъ полза. Вижъ отговора на епископа му. И сега не ще вече да му се пише, каза ми само слѣдното: Вашиятъ учитель нека се погрижи да намѣри другъ нѣкой човѣкъ, за да уреди тази работа, азъ нѣмамъ вече врѣме да му пиша. О, Боже мой! ще дойде врѣме да се освободимъ отъ тия свѣтогасители и прѣзрители на нашия български народъ; тѣхното суевѣрие напрѣдва все повече и повече, но ми се види, че не слѣдъ дълго врѣме ще стане и това, защото много хора се грижатъ за България, а най-вече живѣещитѣ въ Одеса, прочутитѣ добролюбци Априловичъ, които не слѣдъ дълго врѣме отварятъ печатница въ Габрово, за която печатница покровительтъ на България, Височайшия нашъ Господарь, ще изкара ферманъ. И тѣ се грижатъ не само за тия нѣща, но още и за нѣкои други, защото сега е удобно врѣме за това. И въ Елада имаме около 20 родолюбци въ прочутата гимназия и университетъ Атински, които родолюбци сѫ готови да жертвуватъ цѣлия си животъ за просвѣщението на нашия народъ. И на други европейски мѣста не малко господа, които иматъ сѫщитѣ грижи, къмъ които казанитѣ Априловичъ не прѣставатъ да имъ пишатъ и посѣщаватъ като истински покровители и ревнители за нашия народъ. Тѣ откриха нѣкои стари работи въ България, както Хрисовула на царя ни Арсения (Асѣнъ), който хрисовулъ азъ съ собственитѣ си очи видѣхъ тукъ у единъ приятель, който кореспондира съ тѣхъ. Сега се издава и Историята на наша България на руски диалектъ въ 8 тома, както, може би, да Ви е извѣстно. Първия и втория томъ на тази История ще пратятъ тия дни Априловичъ на Киръ Неофита, който кореспондира съ тѣхъ почти всѣко четримѣсечие. Питахте ме за него, дали е истина, че ще се рѫкоположи владика и дали го приема Господарьтъ ни. Това е истина, което досега щѣше да стане, може би, ако не бѣ се случило съ Махмуда това, което се случи, но и сега ще стане, защото Господарьтъ го назначи нѣкѫдѣ, за да чака още нѣколко дни. Дано Богъ даде да се извърши това, защото той не малко стана и става полезенъ на нашата България, ако и другояче да е болнавъ. Книгитѣ му стояха така до сега, освѣнъ нѣкои екземпляри, но тия дни Априловичъ му писали да имъ прати сто катехизиса, които слѣдъ малко ще прати чрѣзъ парахода.

1839 юни 25.

Вашиятъ ученикъ: Сава Стефанидисъ.

Мой учителю!

Това което мога да Ви пиша по-надолу го пиша просто за любопитство.

Εὐεργετικώτατέ μοι διδάσκαλε!

Ἐπειδὴ καὶ αἱ πολλαὶ μου ἀσχολίαι δὲν μοι τό συγχωροῦσι νὰ ἐκτείνωμαι, διὰ τοῦτο συντόμως σᾶς περιγράφω τὰ μαθήματα τῆς σχολῆς διὰ νὰ εἰδοποιήσητε τόν κύριον χ. Βασίλειον κατὰ τὴν αἴτησίν του. Τά μαθήματα εἶναι τὰ ἑξῆς: Ἐκτὸς τῶν γνωστῶν σοι γραμματικῶν εἰσήχθη ἤδη ἡ Γαλλικὴ καὶ ἡ λατινικὴ διάλεκτος, πρὸς τούτοις δέ καὶ τὰ μαθηματικά·οἱ διδάσκαλοι εἶναι τρεῖς ἀρχικαθηγηταὶ καὶ δύω ὑποδιδάσκαλοι. Τὰ ἔξοδα 2000 χιλιάδες ἀρκοῦσι τον χρόνον· παρακαλῶ νὰ εἰδοποιήσητε τὸν κύριον χ. Βασίλειον. Ἡμεῖς δὲ παραδιδόμεθα τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν φυσικήν μετ᾽ ὀλίγον δὲ καὶ τήν αλγεύραν, ἐγὼ δὲ παραδίδομαι ἰδιαιτέρως τὴν ἀραβικήν καὶ τὴν περσικὴν, διότι οὕτως ἐπροστάχθην παρὰ τῆς Ὑψηλότητος του. Τὰ γαλλικὰ καὶ τὰ λατινικὰ σχεδὸν τελειώνομεν. Μὴ ἔχων καιρὸν νὰ ἐκτείνωμαι πολὺ, παρακαλῶ νὰ μὲ συγχωρήσητε διὰ τὸ ἄτακτον τοῦ γράμματος. Ὑγιαίνετε!

1841, Μαρτίου 2.

Ὁ μαθητής σας: Σάββας Στεφανίδης.

Прѣводъ.

Благодѣтелнѣйши ми даскале!

Понеже многото ми занятия не ми позволяватъ да се впусна въ дълги писма, азъ Ви описвамъ накратко уроцитѣ въ училището, за да извѣстите на г-на Х. Василия онова, което иска. Прѣдметитѣ сѫ слѣднитѣ: освѣнъ извѣстнитѣ Ви граматически уроци, внесоха се и изучването на французки и латински езици, при това и математически прѣдмети; учителитѣ сѫ трима главни професори и други двама учители. Колкото за разноскитѣ 2000 гроша на годината стигатъ; моля, съобщете това на г-на Х. Василия. Ние слушаме философията и физиката, подиръ малко ще захванемъ и алгебра; азъ лично се уча особено арабски и персийски езикъ, защото така заповѣда Негово Сиятелство. Французкитѣ и латинскитѣ уроци почти ги свършваме. Като нѣмамъ врѣме за повече, моля Ви да ме извините за нередовността на писмото. Здравѣйте!

1841, мартъ 2.

Вашиятъ ученикъ: Сава Стефанидисъ.

Растенията отъ българско фолклорно гледище.

Отъ **Ат. Т. Илиевъ.**

[Докладвано въ Историко-филологичния клонъ на 18. V. 1916 г.]

За по-голѣма само прѣгледность, безъ да слѣдваме нѣкоя научна систематика, намѣрихме за добрѣ да раздѣлимъ разправата си на два отдѣла: 1) дървета и 2) цвѣтя, билки и разни други растения. Всѣки отдѣлъ отъ своя страна се подраздѣля на двѣ части: въ първата се хвърля общъ погледъ върху материята, а въ втората се разгледва по отдѣлно всѣко едно отъ растенията.

Отдѣлъ първи.

Дървета.

Часть I.

Общъ погледъ върху дървото, гората и духоветѣ въ тѣхъ.

Дърво.

Дърво само, безъ означение какво е то, се възпѣва въ народната ни поезия по разни случаи. Често ни се прѣдставя напр. въ слѣдната мила картинка: срѣдъ „широко“ поле израстло „високо“ дърво и подъ него „студенъ“ изворъ или кладенецъ, около който подъ „дебела“ сѣнка пѫтници-друмници седнали почиватъ, ядатъ печено ягне и пиятъ червено вино, па работятъ, ако занаятътъ имъ е шивачество напр. или, уморени отъ дълги пѫть, прѣдаватъ се на сладка дрѣмка.

Овощно дърво, насадено въ градина, обикновено дава приятенъ подслонъ на дѣвицата, която работи своитѣ „тънки дари“ подъ сѣнката му, пѣе, наслаждава се и мечтае за своята златна бѫднина.

Сиво орле, соколъ, гълѫбъ, славей или друго нѣкое любимо въ народната ни поезия *пиле*, кацнало на зелено дърво, израстнало до пѫтя, въ гората или въ градина, спокойно се разговаря съ *юнакъ* или *дѣвойка* върху разни прѣдмети, които ги интересуватъ.

Колкото зеленото дърво е прѣдставено въ привлѣкателенъ образъ, толкози отъ друга страна сухото се изтъква като досадно. Гости, роднини, синъ или либе, тръгнали да си ходятъ или на пѫть за печалба, се изпращатъ не само до нѣкой оплачи-камъкъ, но и до извѣстно сухо дърво. Майка, разсърдена на дъщеря си, кълне я: „да видишъ чедо отъ сърце, кога.... сухо дърво листъ пустне“.[1]

Разпространено е да се сравнява личния и челяденъ животъ на човѣкъ съ растене и разположене на дърво. „Два фидана израсли и отъ малки се загалили, заслѣдили“ сѫ момъкъ и мома, които се наслаждаватъ на взаимна любовь. „Тънка прѫчка се прѣвива около града (въ значение на крѣпость)“ е равносилно на „малка мома седи въ градина“.

Отъ друга страна злочестъ любовникъ или юнакъ, едва що привдигнатъ отъ тежка болесть, се уприличаватъ на сухо дърво: „ме изгори, ме попари, доръ ме стори сухо дърво“ и „овой юнакъ како сухо дърво“.

Въ свадбарски пѣсни младоженецътъ се възвеличава като „високо, широко дърво,“ а рода му голѣма като дълги „сълпи,“ т. е. стебла. Дърво „столовато (стволовато), грановито“ се уподобява на челяденъ родоначалникъ, а пъкъ „гранкитѣ му — мили снахи, а корени — циновет, а връшкитѣ — мили внуци...“ Много обикновено е сравнението на двѣтѣ свати съ двѣ противоположни дървета: „едно цъвти, та завързва,“ — това е юнакова майка; „друго цъвти, не завързва,“ — това е момина майка.

Всички пó-яки, пó-голѣми дървета, които и граматично сѫ отъ мѫжки родъ, като дѫбъ, букъ, боръ и др. прѣдставятъ мѫжка мощь и сила; а наопаки пó-малкитѣ и пó-нѣжни, особно плодовититѣ, които и граматично сѫ отъ женски родъ, като ела, върба, калина, ябълка, черѣша и др., прѣдставятъ женската хубость и прѣлесть.[2]

Интересни сѫ запазенитѣ въ нашата народна поезия тъй нареченитѣ прѣживѣлици (survivals) върху дървото. Напр. то се явява като двойникъ, нераздѣленъ по сѫдбата си съ човѣка: ако е добрѣ на дървото, ще здравѣе и човѣкътъ, свързанъ съ него. Въ гората всички дървета били весели, освѣнъ едно, което било „ухилно“ (разтѫжено), а то било дърво — двойникъ на злочеста Неда невѣста. Стоянъ на тръгване за чужбина „забѣлѣжилъ у гора дърво високо, у поле мома хубава“ и казва на млади и на стари: „момата да ми не любятъ, дървото да ми не сѣкатъ...“

Не се зеленѣе дървото, подъ което лежи юнакъ съ деветь рани отъ симпатия къмъ него, като да му е станало двойникъ. Задруженъ животъ прѣкарва и юнакътъ, който гние въ влажна тъмница съ дърво „обгорено“. Споредъ донесената вѣсть отъ пиле соколово, на това дърво врѣдъ юнакови двори стоятъ до три кукувици, които прѣдставятъ майка, сестра и жена на юнака.[1])

---

[1] Бончевъ, Бъл. нар. пѣсни, 87; Шапкаровъ, Сборникъ, кн. VI, 367; Мин. Сб. III, 49; сѫщо VII, 5.

[2] Миладиновъ, Бълг. нар. пѣс. 88, 318; Мин. Сб. V, 27; сѫщо VI, 35, 42; сѫщо VII, 23 и др.

Тѣсната *таинствена връзка на дърво съ човѣкъ* ни води къмъ не по́-малко старинни прѣдстави за *метаморфоза* на дървета. Промѣна на човѣкъ въ дърво става обикновено въ народнитѣ умотворения, за да се избѣгне отъ жестоко прѣслѣдване или бива сетнина отъ проклеване. Като говоримъ за отдѣлнитѣ дървета, ще изтъкнемъ не една подобна метаморфоза. Тука ще приведемъ само единъ случай. За хубава Яна биятъ Будимъ града, ала тя избѣгала въ гжста гора. Изсѣкли я. Останало едно дърво, което „се прѣчинува (прѣобразява): ту е мома, ту е слънце, ту е ясна мѣсечина“. Отъ убита самодива „дѣкъ паднала тънка снага, тамъ израсло листно дърво“.

Метаморфозата естествено се развива въ *антропоморфизъмъ* или обръщане на дърво въ човѣкъ. То се срѣща въ народната поезия въ случаи, кога деветъ сестри, лишени отъ братъ, си създали братъ отъ дърво. За тази цѣль тѣ взели отъ гората най-високо, най-китнато дърво и направатъ му отъ борове нозѣ, отъ два стржка босилекъ — ржцѣ и пр. Ангелъ или самъ Богъ му дава душа.

Въ много случаи явно личи *анимичната* прѣдстава за дървото, т. е. то се счита като одушавено сжщество, което живѣе, чувствува и мисли като човѣкъ. Такъвъ възгледъ върху дървото се проявява въ разпространения обичай да заплашватъ съ брадва овощни дръвета, които не раждатъ, ужъ че ще ги отсѣкатъ, за да ги направатъ родовити. „Ще родишъ ли, или ще те отсѣка,“ казватъ до три пжти на дървото, за да се уплаши и започне да ражда. Въ нѣкои мѣста на Трифоновденъ (1/14 февруарий) женитѣ, слѣдъ като сж мѣсили хлѣбъ, съ тѣстени ржцѣ хващатъ овощнитѣ дървета, за да даватъ плодъ. Има приказки за дърво, което свири, като издава отъ всѣко листо особенъ гласъ. Въ пѣсня се споменува за сухо дърво, което може да говори.[2])

Изобщо *зелено дърво* служи за символъ на здраве и щастие. На Гергьовдень се теглятъ и люлѣятъ на зелени дървета. По свадби носятъ отсѣчени стебла отъ сурови дървета. Пакъ по свадби, слѣдъ като замѣси зълвата хлѣба и си измие ржцѣтѣ, момитѣ занасятъ водата, съ която се е мила, при родовито зелено дърво, отъ което момъкътъ улавя едно клонче и го опъва, а зълвата хвърля водата до три пжти.

---

[1]) **Тейлоръ**, Первобытная культура, I, 1682; **Manhardt**, Baumcultus, 50 и Wald und Feldkulte, 33; **Sobotka**, Rostlinstvo, 13—15; **De Gubernatis**, Mythologie des Plantes, I, **Илиевъ**, Растителното царство, МСб. VII, 319—322.

[2]) **Тейлоръ**, II, 276; **De Gubernatis**, I, 39—43; **Sobotka**, 9—10; **Manhardt**, Raum. 9—10, 276; **Афанасьевъ**, Народ. рус. сказ. I, 4. 63; **Мариновъ**, Жива Старина, I, 96; **Чолаковъ**, Нар. Сб. 28, 253 и др.; **Любеновъ**, Баба Ега 30; **Шапкаровъ**, V, 75; **Илиевъ**, Сбор. 305—306; МСб. VIII, 3, 141; сжщо IX, 19, 39; сжщо X, 58 и др.

Въ противоположность сухо дърво се свързва съ злочестина. Вѣрва се напр., че подъ старо сухо дърво нощѣ се събиратъ зли духове да се сдумватъ, кждѣ да идатъ да струватъ пакости на хората.

Дърво служи и за прокобяване. Въ нѣкои български покрайнини, напр., по велики заговѣзни вечерьта, момци и моми, които се иматъ стигнали за задомяване, взиматъ по едно дърво, прѣпрѣчватъ го на нѣкоя рѣчка и го нарекатъ мостъ: прѣзъ нощьта кой съ която сънува, че минава моста си, нея ще вземе.[1]

Въ старо-гръцкитѣ митични разкази се споменува, че героятъ Хераклесъ донесълъ златни ябълки отъ градината на Хисперидитѣ и убилъ стоглавия драконъ. Подобенъ подвигъ се приписва и на нашия народенъ герой Крали Марко. Той изтъргналъ отъ гората едно сребърно дърво, като убилъ двѣтѣ лами, които пазили дървото и гората.[2]

Съ приемане на християнството българитѣ се запознали съ нѣкои книжовни сказания за дърво на живота, за райско и кръстно дърво. Такъвъ произходъ има нашата приказка за три голѣми дървета, израстли изъ главата на Адама отъ тритѣ сѣмена, взети отъ забранената ябълка и турени отъ Ева въ устата му на смъртния му часъ. Отъ тѣзи три дървета билъ направенъ христовиятъ кръстъ и другитѣ два кръста на разбойницитѣ. Отъ подобни сказания е изтъкана прѣдставата за чудното дърво. То се възпѣва като „седмосълбо“, т. е. съ седемь стебла и на него Свети Илия свири съ „два рога позлатени“, за да го чуе Свети Никола и да дойде на свадбата, дѣто служи Света Петка.

Чудното дърво расте и въ срѣдь море, па достига до небето. Нѣкои отъ частитѣ му сж посребрени и позлатени: „листи му сж желти желтици, цвѣтецъ му дребенъ маргарецъ“. Славей пѣе или гарванъ граче на него и прокобява нѣкои бждещи поличби. Въ нѣкои пѣсни чудното дърво се явява насънѣ на Света Богородица въ слѣдния видъ: „сва му дебель позлатена, стеблата му посребрени, шумата му маламена“. Свети Илия тъй изтълкувалъ съня: „Дърво у рай божи — Млада Бога, стеблата му — вси светии, шумата му — вси дѣчица“. Пó-нататъкъ ще се дадатъ нѣкои допълнения къмъ прѣдставата за чудното дърво.[3]

---

[1] Мсб. VIII, 139; **Блъсковъ**, Перуника, 15.

[2] **Блъсковъ**, Зюмбюлъ цвѣте, 63—64.

[3] А. Н. **Веселовскій**, Розысканія въ области рус. дух. стиха, X гл.; **Потебня**, Объясненіе малор. пѣс. II, 221—226; **Polivka**, Drobné přispěvky, II гл., 75, 85; **Пыпинъ**, Памятники, 126; **Тихонравовъ**, Памятники, I, 305 и слѣд.; **Головацкій**, II, 30; **Sušil**, Moravsk. P. 789; **Милетичъ**, МСб. II, книжнина, 215; **Каравеловъ**, съч. I, 183; **Качановскій**, Памятники, 116; **Ястребовъ**, Пѣс. 453; **Миладиновъ**, 35, 44, 46 и др.; **Чолаковъ**, 20; **Бончовъ**, 79; **Богоровъ**, Сб. 5; **Вук. Караджичъ**, II, 35. 36 и др.; **Илиевъ**, Сб. 102, 133, 172, 306, 387; Сп. Наука, I, 418; Пер. Спис‘ на Б. К. Д. кн. XXI—II, 554; МСб. II, 163; сжщо III, 7, 8; сжщо IV, 20; сжщо VI, 114 и др. Пó-подробно у **Илиевъ**, Растител. Цар. МСб. VII, 313—340.

Гора.

Първоначалното значение на думата гора е било планина (mons). То е упазено въ собственитѣ имена Загора, Срѣдна гора, както въ прилагателното горенъ, въ нарѣчие горѣ. Съ течение на врѣмето у насъ и у сърбитѣ тази дума е взела значение на лѣсъ (silva).

Гора въ значение на лѣсъ се срѣща въ твърдѣ любими мотиви на нашата народна поезия. На пролѣть, а особно прѣзъ лѣтото, прѣсниятъ въздухъ, прохладнитѣ сѣнки, зеленитѣ морави, бистритѣ извори, сладкото пѣене на птичкитѣ въ гората привличатъ друмника да се отбива отъ пѫтя си, за да мине прѣзъ нея. „Пѫтьтъ ми не е отъ тука“, се пѣе въ една пѣсня (съ възкликъ: „горо ле, горо зелена!“) „ала отъ тукъ ще мина, че имашъ сѣнка дебела и имашъ вода студена“.

Съ хубави пѣсни поздравятъ гората младитѣ моми и невѣсти, наречени по случая въ Дебърско „биляри“, кога бератъ въ нея разни билки за лѣкуване. Жизнерадостно я възпѣватъ и веселитѣ жетварки на връщане отъ жетва въ Румания. Съ наслада я бродятъ и ловцитѣ съ своитѣ бързи „кони и сокони, хърти и загари“, като търсятъ низъ нея „дребна лова“. Ала най-мила е тя на хайдутитѣ, които намиратъ спокоенъ подслонъ въ нея.

Къмъ весело настроение се разполага пѫтникътъ на минуване прѣзъ гората най-вече отъ сладкото пѣяне на славеитѣ. „Славей пѣе у гора зелена, запри, коньо, да послушамъ“, казва пѣсньта. Нему отговаря невѣстата, придружена отъ младоженецъ: „Она пóе, гора и́ отпое“.

Слѣдъ приятна почивка подъ горскитѣ сѣнки нерѣдко друмницитѣ се прѣдаватъ на сладъкъ „сънчокъ“. „Горѣ въ гора, дори гора шума има, дори не е окапала“, момци канятъ моми да бѣгатъ съ тѣхъ. „Три дни прѣзъ гора и четире прѣзъ вода“ Стана бѣгала съ Дима. Внезапно я нападнала дрѣмка и какво да види, кога се събудила: Дима го нѣма. Стана викнала що можала: „Зелена горо, не ечи, сури пилци не пойте, горо ле, разлѣгай ми се, Димо ле, отзивай ми се!“

Гората ечи не винаги само отъ весели пѣсни. Когато злочести мѫже и жени бѣгатъ прѣслѣдвани отъ свирѣпи турци и оплакватъ скѫпитѣ си загуби, „зелена гора ечеше отъ мѫжкитѣ имъ викове, отъ женскитѣ имъ плачове“. Раненията юнакъ намира отзивъ въ нея. „Юнакъ викна и гората екна“.[1]

Интересенъ е стариннията обичай, свързанъ съ пролѣтния развой на гората. Въ Търново-Сейменско на месни заговѣзни, въ срѣда и петъкъ на сиреница и въ недѣля на сирни заговѣзни, момитѣ отъ извѣстна махала на селото се събиратъ обикновено на селското купище сутринь рано въ тъмни зори. Тамъ пѣятъ най-вече любовни пѣсни, въ които „се вика гората“ да почне вече да се развива. Започватъ най-напрѣдъ, докато сѫ сами, съ тѫжни пѣсни, напр. за прѣкарване прѣзъ гората „три сенджиря роби“. Ала въ утренния здрачъ, кога надойдатъ и момцитѣ, тѣхнитѣ любовници, при изгрѣвъ слънце, запѣватъ весели пѣсни, подъ такта на които се залавя особно буйно и тропливо смѣсено хоро. Тъй се прави забавата, наречена просто „Гора“. Не напомня ли този обичай разказа на руския лѣтописецъ за стари славянски племена, Древляни, Родимичи и Вятичи, които живѣяли въ горитѣ и нѣмали бракове, „но игрища между селы; и схождаху на игрища, на плясанья и на вся бѣсовскія пѣсни и ту имыкаху жены себѣ.“1)

---

[1] Милад., № 55, 156; Dozon, 15, 56, 93; Илиевъ, Сб. 12, 280; Каравеловъ, Съчин. I, 149, 1540; Шапкаровъ, Сб. III, 281, -- V, 68, 147, 177, 766; — VI, 474; Пер. Сп. на Б. К. Д. I, кн. VII—VIII, 111; МСб. II, 71, 96, 104, — IV, 76, — VII, 41, 95, 98 и др.

Въ свадбарскитѣ пѣсни често се възпѣва гората по случай на минаване прѣзъ нея. Момкова майка напр. заржчва, кога и́ водятъ снахата, „па прѣзъ гора да минатъ, вѣтъръ да я не духа, слънце да я не грѣе“. Свадбаритѣ не минуватъ винаги безопасно прѣзъ гората: понѣкога ги срѣщатъ „люти турци“, които имъ правятъ разни пакости.

Въ гѫста гора остава злочеста майка робиня мѫжко си дѣте пеленаче и му пѣе на раздѣла: „дóйще кошута, подои ще те; духна ще вѣтрецъ, зелюлѣ ще те; вална ще дъждецъ, окѫпа ще те...“ Въ размирни години, когато всички се разбѣгали, останали два сирака, които били хвърлени въ честа гора, „та растоха, порастоха, та се взеха братъ и сестра, та зачеха нова дуня...“2)

Овчари намиратъ въ гората тлъста паша за овцетѣ си, а дървари — изобилно дърва за градене и горене. Не рѣдко тѣ я и опропастяватъ. Напр. въ една пѣсня се казва на гората: „Тебѣ те дървари изсѣкли и те овчари изпасли“.

Тѣсната дружба на гората съ хайдутитѣ е много естествена. Въ гѫста гора сѫ се скривали юначнитѣ българи, които не сѫ могли да търпятъ турското робство. Щомъ се разлистне тя, и куковицата закука, събира се „дружина вѣрна сговорна“. И тогава на хайдутинъ „кукя му е гѫста гора“. Тя се развеселява отъ неговото присѫтствие, а тѫжи на раздѣла съ него. Хайдушката дружина краси гората и внася въ нея живость и разнообразие. „Подъ всѣко дърво и юнакъ“ прѣувеличено се пѣе въ пѣснята, че се намира.

Кога се разболѣе юнакътъ, постелка му зелена морава, подложка му самороденъ камъкъ, покривка му на гора листето... Прѣдсмъртната му воля е, да се не остави другадѣ мъртвото му тѣло, но да се занесе въ гората.3)

---

1) **Волковъ**, Свадб. обр. Мсб. III, Науч. О. 143; **Сумцовъ**, Культур. Переж. § 57; **Machal.** Slov. Bajesioví, 202.

2) **De Gubernatis**, Mythologie des Plantes, I, 72; **Шапк.** III, 281, — V, 147, — VI, 474; **Илиевъ**, Сб. 360; Пер. Сп. на Б. К. Д. XV, 439—42; Мсб. II 123, — VII, 61 и др.

3) **Бончевъ**, Сб. 35, 62—3; **Dozon**, 28, 36, 66, 93, 378; **Каравеловъ**, Памятники, 260; сѫщи съчинения, I, 154; **Шапк.** III, 114; Мсб. IV, 76 и Науч. отд. 521.

Листата по гората въ българската народна поезия, подобно на Омировата Илияда, служатъ за сравнение съ безбройно множество отъ извѣстенъ прѣдметъ.[1] Напр. овчарь казва: „Мое стадо броя нѣма: що е листа у гората, толко ми сѫ сагмалици...“ Гости, поканени на свадба сѫ, „колкомъ гората листата“. Войска на поле е многобройна, „какъ е листотъ по гората“. Байраци или мъждраци на войници сѫ „като честа гора“.

Както въ Илиядата, и въ нашитѣ пѣсни листата служатъ и за друго сравнение: „лудость, младость бързо поминуватъ, како листе по дърва зелени“. Стана страда и съхне, питатъ я: „Що съхнешъ, Стано, и вѣхнешъ, като гората подзима (есень)...?“

Честа гора, наведена надъ море, има едно особно сравнение: „Не ми била честа гора надъ море, токъ ми била Света Дѣва Мария, край нея сѫ седмокрилни ангели“. На́сънѣ да се види честа гора и изъ нея два бора зелени значи: „Честа гора — моята коса; до два бора — моитѣ братя“.

Гората пази въ себе си много таинствени работи. Тя вижда и чуе всичко, що се върши въ и около нея. Пословицата казва: „и гора очи, уши има“.[2] Света гора, споредъ пѣсньта, надвела се надъ море и гледа, какъ плава бѣлъ каикъ и въ него Св. Богородица съ Христа и светци. На гората измамениятъ младоженецъ съобщава скръбната вѣсть за безчестие на своята невѣста: „Знай, горо, и ти, че я съмъ взелъ любе облюбепо и разнеси па другитѣ гори и тѣ да знаятъ“.

Гората изказва съчувствие на хората въ радости и скърби. Кога Крали Марко минува прѣзъ нея и отива да си търси другарка, „гората — весела, тревата — зелена, водата течеше, пиленца пѣяха“. Ала кога юнакътъ се завръща отъ пѫть, измаменъ въ несполучлива женидба, „гора повѣхнала, трева изсъхнала“. Зелена дѫбрава повѣхнува и поради злочестата сѫдба на момата, която минува прѣзъ нея „боса, гола, още гологлава,“ както отъ писъцитѣ на „три синджиря роби,“ които се прѣкарватъ прѣзъ нея и при прѣнасяне незаконородено дѣте „три години некръстено“. Сама гората се провиква: „отъ кога съмъ я гора порасла, това чудо я не съмъ видѣла, като днеска какво чудо мина: поминаха два брата рождени и водѣха гъркиня дѣвойка“.

Юнакътъ на раздѣла съ гората се прощава съ тѣзи изрази: „Остай съсъ Богомъ, прощавай, горо ле, Рила Планина!“ Като изброява грѣховетѣ, които сторилъ, получилъ отъ нея и отговоръ: „Гора никому не дума, ала Стояну продума: — просто да си отъ мене, Стояне, ала отъ Бога да не си...“ Изобщо гората и юнацитѣ сѫ неразделни другари и когато се забавятъ да я посѣтятъ на пролѣть, тя грѫмко изказва своята тѫга за тѣхъ: „Заплакала е горага и планината . . .“

---

[1] Велевъ, Омирова Илияда, I, 72; Миладинови, № 96, 197; Блъсковъ, Момина сълза, 36; Илиевъ, Сб. 115; Пер. сп. XI—XII, 166, — XIX, XX, 96; Мсб. I, 68, — II, 59, — III, 22, 130, — IV, 17 и др.

[2] Такива пословици за гората се срѣщатъ и у други народи. De Gubernatis, Mythol. I, 73.

Понѣкога нещастната дѣвойка сравнява своята младость съ зеленитѣ листа на горага и пѣе: „Чернѣй, горо, чернѣй, сестро, двама да чернѣемъ, — ти за твойтѣ листе, горо, азъ за мойта младость!“ И въ своята резигнация продължава: „Твойтѣ листе, горо сестро, пакъ щатъ да покаратъ, — мойта младость, горо сестро, не ще се повърне!“ Ала тя намира все пакъ извѣстна утѣха, като ѝ изказва причинитѣ на своята злочестина: „Да дойда, горо, да седна, да си прикажа ядове . . .“ 1)

Лѫгъ въ значение на равно мѣсто, покрито съ дребенъ лѣсъ, се срѣща пó-рѣдко въ народната ни поезия. Въ „тъменъ лѫгакъ“ Данъ войвода търси „дребна лова“. Въ „Дренопоцски лѫгове“ хванали юнака, който не могълъ да избѣга потерата. Низъ „Търномечки лѫгове“ минувала свадба и невѣстината махрама се заплела въ ракита. Въ нѣкои други лѫгове стариятъ Пѣйо дочаква своитѣ шесть сина, които Татаръ Лало кара вързапи.2)

Култъ на дървото и горага. Митични сѫщества въ тѣхъ.

Отъ най-старитѣ врѣмена дървета сѫ служили като жертвенници, подъ които сѫ принасяни жертви на митичнитѣ сѫщества, а горитѣ като свещени мѣста и първи храмове. Старитѣ елини сѫ вѣрвали, че токоречи всѣко дърво крие въ себе си по нѣкое митично сѫщество и за това сѫ го тачили. Горитѣ имъ сѫ били пълни съ разни горски божества, като панъ, сатири, силени, кентаври, дриади и хамадриади и поради това се считали за свещени.

Въ срѣднитѣ вѣкове, когато още не сѫ били забравени стариннитѣ вѣрвания, много дървета се почитали като свещени (arbores sacrivi). Отнайнапрѣдъ християнската църква съ ужасъ е гледала на тѣхъ. Ала съ врѣме се помирила съ езическия култъ и дори го оползотворила за свои религиозни цѣли. Тогава на много мѣста извѣстни дървета и гори станали пакъ свещени въ християнски смисълъ на думата. Монастири сѫ правени при тѣхъ и за грѣхъ се считало да се сѣкатъ.

Старитѣ езически славяни тъй сѫщо сѫ отдавали голѣмо почитание на дървета и гори. Много исторични извѣстия свидочатъ за това. Има доста слѣди и прѣживѣлици, запазени и до сега отъ старото езическо поклонение на дървета и гори у разнитѣ славянски народи.3)

---

1) Dozon, 63, 93, 378; Чолаковъ, 161; Бончевъ, 47, 62; Богоровъ, 22, 40; Каравеловъ, Съчин. I, 154; Мариновъ, Жив. Ст. I, 11; Шапкаревъ, V, 106, 135; Мсб. III, 38, — IV, 34, — VI, 36, — VII, 212, — VIII-61, — IX, 60 и др.

2) Миладинови, № 138, 241; Илиевъ, 33; Мариновъ, Ж. Ст. I, 84

3) Тейлоръ, Перв. Кул. II, 272; De Gubernatis, I, 72, 273, 280; Sobotka, 6, 7, 22; Máchal, Bajcsl. 115, 126 и др.

Върху нѣкои остатъци отъ подобни вѣрвания у насъ, свързани съ отдѣлни дървета, ще имаме случай да говоримъ по́-нататъкъ. Тукъ ще се досегнемъ до онѣзи, при които не е изрично опредѣлено, до какво дърво се отнасятъ.

По свадби, въ четвъртъкъ, въ нѣкои покрайнини, прѣди да канятъ кума, деверътъ и момкова майка отиватъ въ черква, дѣто калесватъ светцитѣ, а следъ канятъ и три плодовити дървета. Това става, като налива деверътъ до три пѫти по малко вино въ коренитѣ имъ и имъ остава по едно цвѣте, а майката казва: „Да дойдешъ, овошко, на свадба у моя синъ“. Свързката на светци и дървета съ общо дѣйствие на почитане сочи къмъ жертвоприносъ на едни и други.

Измамена невѣста отъ своя любовникъ „стоварва коня съ прѣмена (опредѣлена за свадбарски дарове), всичка е гора дарила съ тази лѣпа прѣмена“. Друга, пѫдена отъ своя мѫжъ, „извади дари, месали, всичка е гора дарила . . .“ Въ свадбарска пѣсня на запѣвки се казва: „Да найдеме моминия прѫстенъ, да го хвърлимъ у гора зелена, нека е гора берекетлия, нека е рада и веселба наша . . .“ 1)

Явенъ остатъкъ отъ почитание па дървета се съзира въ обреда, който сѫществува въ нѣкои български покрайнини, да се миросватъ отъ свещеници стари дървета. Това се прави за прѣдпазване извѣстна мѣстность отъ градушка или други поврѣди на сѣидбитѣ. Въ една пѣсня се казва, че отъ селата се събрали вакли агьнца, вино и други потрѣбности за курбанъ. Всичко събрано занесли „при това дърво високо . . . , дървото да си омирошатъ и Богу да се помолятъ, берекетъ да имъ харижe . . . “ Слѣдъ това „станали стари попове и млади дякони срѣщумъ дърво голѣмо . . . узеха дърво да миросватъ, узеха попове да четатъ“. И ето се задалъ тъменъ облакъ, отъ който „нѣщо се посвѣтнува“. А то било „зла хала, зла самендра“, която допаднала и била наврѣна въ черна земя отъ нѣкой юнакъ. По такъвъ начинъ се повърналъ пакъ берекетътъ.2)

У насъ има запазени прѣдания за вѣрвания въ нѣкои митични сѫщества, които малко-много боравать въ дървета и гори. Такива сѫ: стопани, змѣеве, лами, хали, самовили или самодиви и юди.

Стопанъ е митично сѫщество, което има за жилище нѣкое сухо дърво по край село. То е като стражъ и прѣдпазва отъ болести покровителствуванитѣ отъ него жители на селото. Ала ако и да има такова благотворно назначение, стопанътъ все пакъ си взима жертвата. Нощѣ вика съ високъ гласъ и който го чуе, умира.3)

---

1) Dozou, 10; Бончевъ, 12, 49; Шишковъ, Родопски Старини, II, 15; (Солунски) Книжици за прочитъ, III, 57; Straus, Bolgar. Népkök, II, 17.

2) Самандра е завалена дума отъ саламандра, земноводно животно.

3) МСб. IV, 110.

Змѣй отговаря на старогръцкия драконъ (δράκων). Постояннитѣ му епитети: горенинъ и огненъ (огненинъ) показватъ, че неговото жилище е гората (повечето въ смисълъ на планина, покрита съ лѣсъ) и че отъ него нощно врѣме излизатъ искри. Обикновено той се прибира въ каменна кѫща, въ пещера, въ меча дупка или въ нѣкое сухо дърво. Неговата власть надъ гората е извънредна. За него се пѣе, че щомъ се покаже, „на гората клонитѣ полѣтяватъ и листата се попарятъ“. Той ломи, събаря, троши.

Извѣстни кладенци, наречени змѣеви, често се посѣщаватъ отъ тѣзи митични сѫщества. Тамъ тѣ посрѣщатъ моми, които си избиратъ за любовници. Подобна злочеста любовь твърдѣ злѣ се отразява на момата. Змѣева любовница става чужда за свѣта и ходи като жива-умрѣла. Змѣятъ не ѝ дава нито да се вчесва, нито да се мие, нито да се прѣмѣня, нито да се срѣщне съ нѣкой мѫжъ. Споредъ пѣсньта тя „съ моми на хоро не ходи, съ млади невѣсти — на вода . . . “

Змѣеветѣ се женятъ и раждатъ дѣца. Има и женски подобни митични сѫщества, наречени змѣици, които любятъ мѫже. Ето какъ се прѣдставя въ една пѣсня змѣйското шествие: „Змѣеве съ коне хранени, змѣици съ златни кочии, змѣйчета съ кола писани; като прѣзъ гора ще вървятъ, гора безъ вѣтъръ ще вѣе; кога прѣзъ поле минуватъ, поле безъ огънь ще трепти; кога у дома ще дойдатъ, кѫщата тамо ще пламне.[1])

Ламя произхожда отъ гръцката λάμια. Постоянни нейни епитети сѫ: сура, мършоядна. Послѣдниятъ напомня значението ѝ, като страшилище и бѣсно чудовище, у старитѣ елини и римляни. Тѣ вѣрвали, че ламята убива и яде дѣца. Нашитѣ вѣрвания я прѣдставятъ съ три глави. Ламята варди гората и може да я ломи, за това се зове и горолома.[2])

Хала излазя отъ гръцката χάλαζα (градушка) и споредъ българскитѣ вѣрвания тя докарва градъ, суша, безплодие. Кога гърми и трещи, змѣеветѣ гонятъ халата, която гледа да се скрие въ нѣкое дърво, въ човѣкъ, въ добитъкъ и др. За нейното изгонване и проваляне се прави извѣстенъ обредъ, миросване на дърво, за който се спомена пó-горѣ. Тя борави най-много въ гората, дѣто, подобно на ламята, като „хала троеглава“, може да погълне нѣкое дѣте, оставено тамъ на собствената си сѫдба.[3])

Самовили или самодиви (сръбски вили) сѫ по прѣдимство сѫщински горски митични сѫщества, които отговарятъ на елинскитѣ нимфи, наречени δρυάς и ἁμαδρυάς.[1] Обикновенитѣ имъ епитети сѫ горска, самогорска. Народнитѣ вѣрвания сѫ имъ опрѣдѣлили за жилища таинствени дѫбрави по планини, пещери, край рѣки, кладенци, гробища и изобщо гѫсти гори. „Самовила въ гора би била“ се пѣе въ една пѣсня. Тѣ сѫ много хубави и носятъ разплетени коси.

---

[1]) Миладин. № 128; Чолаковъ, 261; Dozon, 12, 14; Илиевъ, 339, 342; Шапкаревъ, I, 18; Мариновъ, Жива Ст. I, 33; Домашенъ учитель, II, 30; МСб. IX, 7, 58, — X, 10, 21, 23 и др.

[2]) Dozon, 20; Милад., № 31; Илиевъ, 85; Шапкаревъ, III, 126; Блъсковъ, Зюмбюлъ цвѣте, 63 и др.

[3]) Шапкаревъ, III, 261; Пер. Сп. на Б. К. Д. XV, 445; МСб. VII, 158 и други.

Нощѣ слѣдъ „голѣма вечеря“ и около „потайно врѣме“ тѣ излизатъ да се веселятъ, като играятъ „хоро самовилско или самодивско“, свирятъ и се кикотятъ високо. Слѣдъ първи пѣтли обикновено се кѫпятъ въ нѣкоя рѣка или изворъ и лудешки се смѣятъ. Въ това врѣме много е опасно да се доближи човѣкъ до мѣстото имъ. Тѣ го викатъ съ гласъ и тичатъ слѣдъ него, за да го взематъ. Самовилитѣ често се събиратъ нощѣ подъ голѣми дървета, наречени „самодивски“, разположени покрай води. Опасно е да се стои или да се спи подъ тѣхъ. Въ „самодивски дѫбрави“ никой не може безнаказано да нагази, защото сигурно би намѣрилъ тамъ смъртьта си. Такова нѣщо се случило съ Стояна овчарь, когото майка му напраздно съвѣтвала: „Стадото си не разтирай изъ самодивска дѫбрава; или като го разтирашъ, съсъ тънка свирка не свири, да те не чуе дивата самодивата, да се не бори съ тебе . . .“ Понеже Стоянъ не послушалъ, повикани отъ самодива, „стихии сѫ се спустнали, и свили сѫ се вихрушки, че сѫ Стояна вдигнали, отъ дърво на клонъ слагали . . .“ Овчари съ своитѣ стада наистина често върхлѣтватъ на „самодивски селища и хорища“, разположени въ пуститѣ зелени гори и не малко страдатъ отъ стопанкитѣ имъ!

Самовилитѣ като владѣятъ надъ горитѣ, могатъ да заповѣдватъ и надъ водитѣ, които се намиратъ въ тѣхъ. Тѣ иматъ изкуство да ги събиратъ дори само въ едно дърво, тѣхно постоянно жилище. Когато Крали Марко не намѣрилъ въ гората вода ни за себе, ни за коня, взелъ да я кълне. Тя му се оправдава тъй: „Вида самовила заключила дванайсеть извора срѣдъ гората (въ) едно сухо дърво, по все сухо, на върха зелено . . .“

Споредъ народна пѣсня самодивата може да бѫде на гледъ убита, ала „декъ паднала тънка снага, тамъ израстло листно дърво . . .“ Съ това вѣрвание се изтъква връзката на митичното сѫщество съ одушевено отъ него дърво и сходството му съ елинскитѣ дървесни нимфи.1)

---

[1] Произходътъ на думата вила е теменъ. У насъ има глаголъ вилнѣя. Въ западнитѣ български покрайнини се казва самовила (никога безъ само, както у сърбитѣ), а въ източнитѣ — самодива. Въ една сръбска народна пѣсня ето що изрично казва за себе си вилата: „мене е гора родила, въ зеленъ ме листникъ повила; утринна роса падала, мене е вила кърмила; отъ гора вѣтрецъ ми вѣялъ, мене е вила люлѣялъ“ (Караджичъ, Пјесме I, 64). Обяснение на самовилитѣ като дръвесни нимфи, които се раждатъ и умиратъ заедно съ дървото и при това се отдѣлятъ отъ одушевеното отъ тѣхъ дърво, като играятъ подъ него хоро и пр. се намира въ Потебня, Объясненіе малорус. и сроднихъ нар. пѣс. II, 400; Веселовскій, Розысканія, XI—XVIII; Máchal, Bázesl. 108, 122.

Сродни съ самовилитѣ сѫ и тъй нареченитѣ въ Родопскитѣ покрайнини диви жени, които живѣятъ тъй сѫщо въ горитѣ. Споредъ народнитѣ вѣрвания, тѣ имали косми по тѣлото си и били много силни. На дѣцата си правѣли люлки отъ повитъ въ гората. Ако нѣкой се приближи до тѣхъ, тѣ го разкѫсватъ на части и слѣдъ това гръмва гората отъ тѣхнитѣ крѣсъци и плачове.2)

Закачени по дървета и храсти разни парцалчета, както и сложени при самодивски извори кравайчета, съ медъ намазани, служатъ за жертвоприноси на самодивитѣ. Съ това ги умилостивяватъ, за да не причиняватъ болести по хората. Обикновено не имъ споменуватъ сѫщинскитѣ имена, но ги зоватъ „сладки и медени“, за да ги не разсърдятъ нѣщо. Въ баянията ги молятъ да отидатъ „въ пусти гори телелейски (галилейски), дѣто пѣтли не пѣятъ“. Ето какъ се мѫчатъ да ги убѣдятъ да не стоятъ въ населенитѣ мѣста, дѣто сѫ докарали извѣстни напасти: „тамъ (въ горитѣ) има зелени ливади и високи дървета, че е сѣнката дебела и подъ сѣнката кладенче, до кладенчето да седнешъ, да гребешъ вода, да пиешъ и да се омиешъ, и медъ да си намажешъ, надирѣ да се не връщашъ, че въ село има кучета, та ще излаятъ, та ще те уплашатъ“.3)

Юда води своя произходъ отъ прѣдателя апостолъ Юда Искариотски. Легендитѣ за него, напластени върху народни вѣрвания, съ врѣме му дали характеръ на дяволъ прѣлъстител. Нашата народна етимология, помамена отъ женското окончание, го обърнала въ женско митично сѫщество. Изобщо понятията Юда и Самовила (самодива) се сливатъ. „Провикна се димна (дивна) Юда самовила у връхъ бѣла Бѣласица“ се пѣе въ пѣсента. Както самовилата, и „юда гора трошеше“, и тя има „юдинско хоролище, дека юди хоро игратъ“, и тя се задѣва съ овчари. „Юдина гора“ се споменува въ народна приказка. Тамъ въ своята чудна градина, юда пази златни ябълки.4)

Освѣнъ митичнитѣ сѫщества, които се изброиха тука, въ пѣснитѣ съ религиозно съдържание надъ гората иматъ власть и светци или Св. Богородица, Тъй напр. при кръщение на „млада

---

1) Милад. № 1, 5, 8; Dozon, 4, 6—9; Раковски, Бъл. Старина, 163; Ястребовъ, Сб. 48; Любеновъ, Самовили, 124; Мариновъ, Жива Ст. I, 21—6; Шапк., I, 22, 96; МСб. I, 78, — III, 145, — VII, 10, — IX, 19, — X, 20 и др.

2) За диви жени най-много се разказва въ чешкитѣ народни прѣдания. Прѣдставата за тѣхъ има много общо съ нашитѣ за самовили и диви жени. Sobotka, 22; Máchal, 115, 126—132.

3) Любеновъ, Самовили, 6; Иречекъ, Cesty, 235; МСб. I, 79, — IV, 105, — IX, 139 и др.

4) Веселовскій, Розысканія, VI — X, 88, 263, 265, — XI—XVII, 294; Máchal, 114; Dozon, 339; Шапк. V, 55; Илиевъ, 333; МСб. IX, 144 и др.

Бога“ нѣкой отъ тѣхъ заповѣдва въ тържественъ моментъ: „Постой, горо, постой водо, ясно слънце не огрѣвай . . . “ Гората наистина утихва, послушна на тази заповѣдь.[1])

Часть II.

Отдѣлни дървета.

Дѫбъ.

Тази дума е праславянска. Много мѣстни имена, произведени отъ дѫбъ, се срѣщатъ въ всички покрайнини, заселени отъ българи. Такива сѫ: Дѫбникъ, Дѫбене, Дѫбово, Дѫбница, Дамбене, Дамбово. Рѣка Дъмбовица въ Ромъния тъй сѫщо е произведена отъ дѫбъ (съ старобългарско произношение дъмбъ).

Дѫбътъ отъ край врѣме е билъ най-добъръ прѣдставитель на дръвесната сила. Ето защо твърдѣ естествено е да се сравнява съ него силниятъ мѫжъ. Такова сравнение има напр. въ Омировата Илиада.[2]) Въ наши свадбарски пѣсни двамата сватове сѫ два дѫба: първиятъ — моминъ баща е „зеленъ дѫбъ, сега повѣхналъ“, защото се лишава отъ единъ важенъ членъ на сѣмейството, а вториятъ — момковъ баща е „сухарь пролистнатъ“, т. е. възродилъ се отъ радостьта и печалбата.[3])

Като хайдушко дърво по прѣдимство, въ нашата народна поезия, както ще видимъ, се възпѣва букътъ, който расте по високитѣ планини. Ала има случаи, когато харамиитѣ, сторили „вѣра и клетва“ да носятъ ранения юнакъ, най-послѣ вържатъ му коня „на два дѫба“, а самия него полагатъ „подъ два дѫба“.[4])

Самовила, която не приема даровeтѣ на Стана („бѣло духо“), казва, че „да би брала бѣло рухо, би изоблѣкла дѫбето“.[5])

Дѫбътъ е игралъ видна роля въ езическитѣ религии на индоевропейскитѣ народи отъ пай-старо врѣме. У старитѣ гърци храмътъ на Зевса въ Додона се намиралъ въ дѫбова гора. У германцитѣ той е билъ посветенъ на бога Донара, а у литовцитѣ — на Перкуна, единътъ и другиятъ богъ на грѫма. Много исторични извѣстия ни сѫ останали за почитанието на дѫбъ, посветенъ на Перуна, у старитѣ славяни. Перуновъ дѫбъ се споменува въ паметници отъ балтийскитѣ славяни. Старитѣ русини жертвували птици, хлѣбъ и месо при единъ голѣмъ дѫбъ, кога отивали на походъ. Въ XIV в. въ Търново български сектати клали овци и агнета подъ единъ дѫбъ, който Теодосий Търновски накаралъ да отсѣкатъ, за да се не продължава този езически обредъ.[6])

---

[1]) **Dozon**, 17; **Илиевъ**, 166; МСб. VII, 6 и др. Пó-подробно върху култа на дървото и гората МСб. VII, Науч. Отд. 361—387.

[2]) **Велевъ**, пѣс. XII, 191—194.

[3]) **Милад.**, стр. 245; МСб. IV, 24 и др.

[4]) **Верковичъ**, 194..

[5]) **Милад.** № 5.

[6]) **De Gubernatis**, II, 73; **Máchal**, 23; **Sobotka**, 75; Иречекъ, Истор, Болг. 408; **Жековъ**, Стълпъ православия, 7 и др.

Остатъци отъ подобно почитание на дѫба и до днесь има упазени у насъ въ разни обичаи, свързани съ християнски праздници. Такъвъ е напр. обичаятъ да се туря на огнището дѫбовъ пънь, нареченъ бъдникъ (сръб. бадњак), срѣщу Рождество христово (коледа). Въ Кюстендилско домакинътъ докарва прѣзъ деня единъ дѫбъ, който трѣба да бѫде отсѣченъ тъй, че да се не допре до земята, но да се метне направо на колата. Единъ клонъ отъ този дѫбъ се отсича още отъ вечерьта и съ него се накладе огънь. Който първи отъ домашнитѣ стане отъ сънъ по Рождество, донася отъ вънъ приготвения бъдникъ на огнището и благославя тъй: „Дошелъ Божикъ, похвалилъ се съ берекетъ: ягнета, ярета, дълги ръжеве, бѣла пшеница и пр.“ Бъдникътъ се обгорва на огнището, дѣто гори голѣмъ огънь прѣзъ цѣлата нощь. На бъдника запалватъ вощена свѣщь, чиято недогорѣла часть пазятъ, та я палятъ на сито прѣдъ облакъ, кога вали градъ. На други мѣста въ по-дебелия край на бъдника провъртятъ дупка, въ която турятъ медъ и масло, а по нѣкога и тамянъ. Въ първия день на коледа единъ отъ домакинитѣ разцѣпва бъдника на двѣ половини, отъ които едната остава за клине на оралото, а другата занася и забажда въ нива, която не ражда. Това се правѣло за прѣдпазване отъ магесници, които взимали рожбата отъ посѣти ниви.1)

Важна прѣживѣлица, свързана съ почитание на дѫба, е приготвяне на тъй наречения у насъ новъ огънь, който се запалва съ триене на дървета. Въ Борисовградско за тази цѣль забиватъ въ земята двѣ сухи дѫбови дървета наблизу едно до друго и пробиватъ въ тѣхъ по една дупка тъй, че да се паднатъ една срѣщу друга. Едно лѣсково дърво на дължина, колкото е разстоянието между двѣтѣ дупки, издѣлано и подшилено, се навира съ върховетѣ въ дупкитѣ. Отъ въртене лѣската съ вѫжа се запаля новъ огънь. Въ това врѣме всички селски огнища сѫ загасени.2)

Въ Лѣсковецъ, Търновско карфосватъ новородено дѣте, добито слѣдъ нѣкое умрѣло, кога стане на мѣсецъ. Подъ старъ зеленъ дѫбъ, считанъ за свещенъ, занасятъ дѣтето и извършватъ тамъ на новъ мѣсецъ обичая на карфосването.3) Пробиватъ въ дѫба съ свредле на три мѣста по една дупка, въ която пъхватъ отъ косата и ногтетѣ на дѣтето, па я запушватъ съ нѣкоя дрѣнова клечка. Този обичай се прави за здраве на новороденото.

---

1) Подобенъ на нашия обичай, да се туря на огнището да гори пънь по Рождество, има въ Англия, Скандинавия, Германия, Франция и другадѣ. Въ южна Франция коледниятъ пънь (Souche de Noël) играе голѣма роля по праздника на зимното слънцестояние. Manhardt, Baumkultus, 226; Sobotka, 81; Любеновъ, Баба Ега, 27; Карав. Памят. 276; Милад., 521; Мариновъ, Жив. Ст. I, 76 и др.

2) Този обичай е запазенъ и въ други европейски народи. Новиятъ огънь се зове у нѣмцитѣ: notfeuer, т. е. огънь за нужда, у руситѣ: древесный, лѣсный, новый, живый или царь-огонь, у чехитѣ: Boží oheň, у сърбитѣ: жива ватра. Сравни: Аѳанасьевъ, Поэтичес. Возз. II, 20; Sobotka 85; Сумцовъ, Культур. пережив, § 54; Máchal, 150; МСб. V, науч, отд. 218.

3) Думата карфосване излазя отъ грѫцката карфи, което значи гвоздѣй. МСб. VIII, Науч. Отд. 148.

Въ разни български покрайнини се тачатъ голѣми вѣковни дѫбове, отдѣлни или пóвечето събрани по нѣколко въ дѫбрави, наречени самодивски. Тѣ се считатъ за свещени, и никой не смѣе да сѣче или да рѣже отъ тѣхъ. Когато отъ самосебе падне дървото, оставатъ го да си изгние на мѣстото. Ако нѣкой посегне върху него, все ще си пострада или той самъ, или нѣкой другъ отъ родата му.1) Въ с. Локорско, Софийско, напр. има три голѣми отъ незапомнено врѣме стари дѫбове, при които и до сега има упазенъ единъ кръстъ, закопанъ въ земята. Тамъ подъ тѣзи дѫбове се събирали едно врѣме селянитѣ на служба прѣзъ голѣми праздници. Сега само се ходи при тѣхъ по случай на миросване, за което пó-горѣ се казва. Това се прави по Света Троица, когато ходятъ съ икони около синура на селото. Попътъ, епитропътъ на църквата и дѣцата съ клепалото избикалятъ тогава по веднажъ и тѣзи три дѫба, та ги миросватъ, т. е. пробиватъ въ дънеритѣ имъ дупки, въ които наливатъ миро. Такива дѫбове пазѣли селото отъ градушка, порои, бездъждие и други злополуки. Подъ тѣхъ обикновено се молятъ за дъждъ и се колятъ жертви, които се ядатъ отъ всички събрани на мѣстото. Вѣрва се, че кога се задавалъ градобитенъ облакъ надъ селото, отъ него излазяли крилати змѣеве, които слазяли при свещенитѣ дѫбове и се бияли съ халитѣ. Послѣднитѣ носили напасти въ селото, ала съ сила на мирото змѣеветѣ сполучвали да ги надвиятъ и разгонятъ.2)

Брѣстъ.

Дума брѣстъ е общославянска. Отъ нея има произведени у насъ доста имена на заселени мѣста, като Брѣстъ, Брѣстово, Брѣстовица, Брѣскье. На турски се зове кара-агачъ (черно дърво), отъ която дума има мѣстно име Кара-агачъ, може би прѣведено отъ българското брѣстъ.

Това дърво токоречи не се възпѣва въ нашата народна поезия. На редъ съ дѫба то минува за свещено, самодивско. Карфосване може да се прави и на брѣстъ.3)

Букъ.

Тази дума е тъй сѫщо общославянска. Много мѣстни имена има произведени отъ нея, като: Буково, Буковъ лѫгъ, Буковецъ, Буковица, Буковина, Буковичане.

Букътъ съ обикновенъ епитетъ зеленъ доста често се възпѣва въ нашата народна поезия. На пролѣть „кукувица кука на зелена бука“. Изобщо тя се прѣдставя, че си лѣти по букитѣ.

Това дърво играе важна роля въ челядния животъ на българина. Въ Рупчоско деверътъ, зълвата и пѣснопойкитѣ сѣкатъ

---

1) Списание Трудъ, г, II, 60.

2) Пó-подробно за дѫба у Илиевъ, Растителното Царство МСб. VII, Науч. Отд. 387.

3) De Gubernatis II, 269; Сп. Трудъ, II, 53, 60.

отъ гората букъ и правятъ отъ него върлина за свадбарския прѣпорецъ. Прѣди да го отсѣкатъ, разломватъ подъ дървото хлѣбче за жертва. Този букъ, нареченъ сѣкъ, се отсича отъ казанитѣ свадбари, като го удрятъ съ брадва до три пѫти. Ако не падне отъ тѣхното трикратно удряне, деверътъ го доизсича. Сѣкътъ се взима отъ всички и се изправя въ двора, дѣто се прави свадбата.1)

Букътъ много се цѣни въ дърводѣлството. Отъ него правятъ купрали, фурки, вретена и др. Има пословица за присмѣхъ на непохватни работници: „майсторъ Груйо — отъ три буки двѣ вретена“. За купралята понѣкога се казва: „тенка купралке, букъ нечигаренъ!“ Тя служи и вмѣсто орѫжие, та се възпѣва: „купралке, мила сестрице, да се овивашъ, да се вгъвашъ, да ме избавишъ отъ деветь брата, черни латинци“. Рила Планина найвече страда отъ овчари, които ѝ сѣкатъ „тънкото буче за тънки фурки и кобилици“.2)

Особното положение на бука въ планинскитѣ висоти го прави милъ и драгъ на хайдутитѣ. Въ зеленитѣ букови гори тѣ шетатъ свободно и сѫ като у дома си. Забавляватъ се тамъ съ мѣрене прѫстенъ на луча (нишанъ), туренъ на буково дърво, и се надпрѣварватъ, кой повече отъ буки да отсѣче. Въ хайдушкитѣ пѣсни често се казва: „моята кукя — зелена букя“, или: „Ангеловъ баща — букови сѣнки“, „моитѣ братя — тънко гладко буче“.3) Зелени букови вѣйки се употрѣбяватъ по Гергевденъ въ Щирия въ обичай, подобенъ на нашата пеперуга. Нѣкое момче или момиче се обвива отъ глава до пети съ тѣхъ и се развожда въ селото съ пѣсни. У насъ въ Казанлъшко подобни вѣйки турятъ въ сѫда, въ който се пече агнето, заклано въ жертва по Гергевденъ.4)

Букътъ има и културно значение. Тази дума е послужила да се произведе названието на писмената: **боѹкы** = букви. Първитѣ славянски черти и рѣзи, за които споменува Монахъ Храбъръ, възможно е да сѫ били рѣзани на букови прѫти, подобно на робуши и четули. Въ народнитѣ пѣсни се споменува за писане „на буково листо“.5)

Габъръ.

Габъръ е общославянска дума. Доста мѣстни имена има произведени отъ нея. Такива сѫ: Габеръ, Габрово, Габровъ долъ, Габровица, Габрешъ, Габарево, Габревци, Габровница, Габряне, Габровци, Габровникъ, Габровецъ.

Понеже лесно гори, това дърво се възпѣва по случай на кладене огънь за разни цѣли. Напр. отъ тѫга и отчаяние за

---

1) Милад. № 19; МСб. IV, 262, — IV, Науч. Отд. 551.

2) Раковски, Показалецъ, 50; Чолаковъ, 182, 205.

3) Милад. № 29; Каравел. съч. I, 155; Чолаковъ, 318; Dozon, 25; Качановскій, Памятники, 509; Любеновъ, Самовили, 59; Бончовъ, 127.

4) Máchal, 195.

5) Dozon, 117; подробно за бука МСб. Науч. Отд. VII, 407—10.

умрѣлъ гаденикъ, неговата млада годеница рѣшила да изгори своитѣ „бѣли дарове“. Тя отишла на планина, „си набра дърва габрови, запали силни огневе, си кладе бѣли дарове“.

На „златъ габъръ“ Божя майка направила „златна люлка“ за да люлѣе „млада Бога“.¹)

Ясенъ (Осенъ).

Тази дума е общославянска. Отъ двѣтѣ български форми, Ясенъ и Осенъ, първата се употрѣбя въ западнитѣ български покрайнини, а втората — въ източнитѣ. Послѣдната въ нѣкои мѣста гласи и оксенъ. Отъ нея има произведени мѣстни имена: Ясенъ, Ясеново, Ясеновъ дѣлъ, Ясенковецъ, както и Осенъ, Осеново.

Това хубаво дърво се възпѣва по́-вечето събрано въ гора „ясенова“ или „осенова“. На осамотения ясенъ въ горато обикновено славей пѣе. Въ свадбарски пѣсни девери (побратими) се сравняватъ съ „есенни ясени“.

Ясеновото дърво като твърдо и добива хубавъ изгледъ, кога се изглади, служи, за да се правятъ отъ него свирки. „Тънка свирка осенова“ се споменува въ нашата народна поезия.

На ясена още у римлянитѣ се приписвала чудесна магическа сила противъ змиитѣ. Сурова прѫчка отъ бѣлъ ясенъ (fraxinus excelsior) се туря съ едина си край въ огънь, та влагата, която капе отъ другия край, се налива въ ушитѣ за лѣкуване отъ ухоболъ.²)

Яворъ.

Яворъ първоначално е означавалъ у славянитѣ отдѣлнитѣ видове отъ рода acer. Ала отпослѣ, особно у южнитѣ славяни, поради прилика на яворовитѣ листа съ платановитѣ, взели да прѣвождатъ platanus съ яворъ. Извѣстнитѣ у насъ видове acer носятъ слѣднитѣ названия: яворъ (acer pseudoplatanus), кленъ (acer campestre), шестилъ (acer platanoïdes), мекишъ, жешелъ и жешля (acer tataricum). Отъ тѣхъ има произведени мѣстни имена: Яворъ, Яворяне, Кленовецъ, Кленовикъ, Мекишъ.

Яворътъ е едно отъ най-любимитѣ дървета както на славянската народна поезия изобщо, тъй и на българската — частно. Той се възпѣва съ обикновени епитети зеленъ и високъ въ личния, челядния и общественъ животъ на българина.

Това дърво често е свързано съ заниманията и забавитѣ на дѣвойкитѣ. Подъ сѣнкитѣ му на студени извори тѣ бѣли платна бѣлятъ. Подъ „зеленъ яворъ“ невѣсти бератъ по Гергевдень биле

---

¹) Любеновъ, Самов., 65; МСб. I, 53, — VII, 15; подробно за габъръ МСб. Науч. Отд. VII, 407—10.

²) Чолак., 334; Блъсковъ, Зюмбюлъ цвѣте, 63; МСб. II, 2, 82; Ястребовъ, Обич. и Пѣс. 425; Георгиевъ, Билкитѣ въ Нар. Мед. (отъ „Медицинска Сбирка“), София 1883, 13: De Gubernatis, II, 148: Sobotka, 119 подробно МСб. Науч. Отд. VII, 410.

въ гората. На клонитѣ му дѣвойки люлки правятъ на сѫщия день. Подъ яворъ момъкъ оплаква горчивата си сѫдба. Осамотенъ яворъ срѣдь полето служи за надпрѣваряне на момци. Въ една пѣсня се казва: „кой прѣхвърли зеления яворъ, да прочете листе яворови, той да вземе гиздава Марийка“.

Въ коледни благослoвии шумолене на голѣмитѣ и хубави яворови листа се сравнява съ брънчене на пчели по пролѣть, а съ бучене на рогачъ по есень, когато сѫ станали пó-твърди. „Сухо дърво яворово“ става момъкъ въ копнежа си за мома.

Яворова шума запалена служи за печене свадбарска погача отъ невѣстата въ вторникъ. Яворовъ корень се срѣща като прѣчка, въ която може да удари оралото на орача и да спре.

Яворовото дърво, като бѣло, жилаво, набито, напъстрено, въ дърводѣлството се е прѣдпочитало. Яворови фурки, свирки, ведра се възпѣватъ въ народната поезия. Въ припѣвка на мома и момъкъ на възклика: „Отъ кленъ ти фурката, Станке ле!“ се отговаря: „Отъ яворъ ти цафарата, Стойко ле!“

Въ хайдушкитѣ пѣсни се изтъква, че на есень яворътъ остава неосланенъ и поради това дава подслонъ на юнаци.

Той служи, за да се спасяватъ при него въ гората нѣкои прѣслѣдвани.

Израстналъ подъ скала въ гората, понѣкога по него се опрѣдѣля мѣстото, дѣто трѣба да се зарови трупътъ на убития юнакъ.

Това дърво се възпѣва като двойникъ въ пѣсня, въ която соколъ извѣстява на Стояна, че дворове му запустѣли и „въ срѣдъ двори дърво яворово“. Ала още пó-разпространени сѫ прѣдставитѣ за метармофоза на момъкъ въ яворъ поради майчина клетва. Тъй въ пѣсньта се казва: „Момъкъ расте зеленъ яворъ, мома расте вита ела, съсъ върше се зарастоха . . . “ Метаморфозата става или приживѣ, или слѣдъ смъртьта имъ. Слѣдъ отсичане на дърветата отъ двѣтѣ майки, момкова и момина, „юнакъ брисна ясни кърви, мома брисна бистри сълзи“.

Въ нашитѣ коледни пѣсни съ духовно съдържание, подобно на малорускитѣ, яворътъ често се възпѣва като чудесно дърво. Подъ сѣнка на зеленъ яворъ заспалъ Св. Никола. Св. Недѣля го събужда ето какъ: „та си откърши вѣйка отъ яворъ, та си удари Св. Никола“ . . . “ „Чудно дърво — зеленъ яворъ“ се сади при чешма за вѣченъ споменъ: „кой ка мине по друмове, да си седне на сѣнчица, па да рѣче: Богъ да храни тая душа . . .“

Въ Омировата Илиада се споменува за една сѫдбоносна поличба, станала на платанъ. Змѣй (драконъ) кървавъ и пъстъръ се покатерилъ на дървото и изѣлъ врабчетата въ гнѣздото. Тази поличба послужила на жреца Калхасъ да прокобява, че въ десетата година ще се прѣвземе Троя.

На българската, както и на малоруската народна поезия не е чужда прѣдставата, че съ явора е свързана нѣкоя злополука. Въ едно наше баяне се казва: „Излѣзла е змия изъ яворово корене, изъ стѣновито камъне, съ едно око водено, съ друго огненно . . . “. Въ народна пѣсня Стоянъ учи любовницата си да прѣхвърли на зеленъ яворъ двѣ змии, „една осойна, друга присойна“. Отъ тѣхъ ще събере отрова: „яворъ ке цутитъ (ще цъвти), ядотъ ке капетъ“. Съ нея тя може да погуби омразния си братъ.

На яворъ самовили си вързватъ люлки. Тежко и горко на тогова, който въ това врѣме отиде подъ дървото. Момъкъ съвѣтва Допа да не се приближава до яворово дърво на полето. Той ѝ казва: „Върни ми се, Допо, не мой ми си иди овде подъ дървото, оти ке загинешъ млада и зелена: тува ми си има седумъ самовили, люлки ми вързуватъ, тебе ми те чакатъ“. Гюргя самовила направила чудо, като събрала 70 извора „въ едно сухо дърво яворово“.

Въ народната медицина се употрѣбяватъ зърна отъ яворъ противъ зѫбоболъ. Сваряватъ ги добрѣ и съ водата си плакнатъ устата.[1]

Абланъ.

Абланъ и Ябланъ очевидно сѫ сѫщитѣ старобългарски думи: **Аблань и Ꙗблань** (първоначално споредъ Миклошича аболнь въ значение на яболщница по македонско наречие), т. е. дърво ябълка. Такова значение е упазено до сега у словинцитѣ, които съ jablan означаватъ лат. malus. Съ течение на врѣмето у насъ се е изгубило първоначалното значение на тази дума и взела да се употрѣбя въ смисълъ на платанъ (platanus), който въ обикновенния сега говоръ се зове по турски чинаръ-агачъ.[2] Отъ абланъ, ябланъ и ябленъ[3]) има произведени нѣколко наши мѣстни имена: Абланово (село споменувано и въ грамота на Ив. Шишмана отъ 1379 г.), Абланица, Ябланица, Ябленица.

Платанътъ отъ старо врѣме е билъ на голѣма почеть въ Персия и Гърция. Въ Атина философитѣ сѫ учили подъ него въ академия. За митичната Европа, дъщеря на Агенора, финикийски царь, се разказва, че се намирала подъ единъ платанъ, когато Зевсъ, прѣобразенъ на бикъ, я грабналъ и отнесълъ прѣзъ море на островъ Критъ.

У насъ има пѣсни съ основенъ мотивъ: грабване мома отъ чужденецъ търговецъ съ измама, които напомнятъ старогръцкия митъ за грабване на Европа. Обикновено момата отива „на бунаротъ, край чинаротъ“, дѣто е слѣзло младо търговче. То споредъ единъ вариянтъ, „не е дѣте, кѫдѣ-годѣ, токъ е бѣлѣгъ на земята: кѫдѣ стои слонце грѣе; ка сборува, бисеръ блюва; ка се смѣе, злато лѣе“. Щомъ влѣзла въ гемията му, за да разгледва стоката, отвлѣкло я търговчето.

---

[1] Ястребовъ, 218; Илиевъ, 135, 218; Блъсковъ, Станенинъ, 5, 13; Бончовъ, 107, 142, 155: Милад. 7, 201, 363: Шапкар. III, 62; Dozon, 36, 100; Богоровъ, 34; Чолак. 27; МСб. I, 47, 90, — III, 8, — IV, 22, 528, — V, 15, -- VIII 35; подробно за явора МСб. IX, Науч. Отд. 428 – 42.

[2] И на сърбо-хорватски езикъ јаблан, јаблана не се употрѣбя въ сѫщинското значение на дърво ябълка (malus), но въ значение на топола (populus piramidalis), а понѣйдѣ на платанъ и яворъ (acer). Myklosich Etymolog. Wört; Dv Bogoslov Šulek, Jugoslavenski imenik bilja, Zagreb, 1879, стр. 116; Караджичъ, Рјечник, 243.

[3] Въ форма абленъ то има значение на kerria japonica въ нѣкои наши покрайнини.

Въ коледни пѣсни се срѣща абланъ и ябланъ, който е израстналъ до кладенецъ или чешма. „Срѣщу село абланъ дърво и подъ дърво новъ кладенецъ“ или: „срѣдъ ново селце нова чешма и до нова чешма ябланъ дърво“, на което юнакъ върза хранено конче.[1]

„Дърво ябланево“ се възпѣва въ вариянтъ отъ пѣсня съ мотивъ: който надхвърли дървото, той ще вземе момата. Самата мома Лозена седи подъ дървото и казва на сватоветѣ: „Кой прѣстрѣли върше ябленево, кой прѣброи лискье ябленово, той че вземе Лозена дѣвойка“.

Като чудно дърво, то расте на мѣсто, дѣто дѣвойка, царска робиня, излива чаша вино. Тя задрѣмала и изпуснала „чаша сребърница“. Дѣто паднала, „тамо е никнало дърво ябленово, цьвтокъ е цьвтѣло бисеръ и маргарецъ, родъ е завързало три златни ябълки . . . “.

Въ единъ вариянтъ отъ пѣсната съ мотивъ: рѣка влѣче дърво, на което седи мома се срѣща „дърво яблина“. Мѫтна вода Латина влѣче „сухо дърво яблина, на дървото черноока калина . . . “.

„Желтъ абленъ“ въ значение на kerria japonica се възпѣва, че цъвти всрѣдъ селото и говори на селянитѣ за двѣ моми, които „рано ранятъ на аблено, вода лиятъ, лице миятъ, абленъ кършатъ, лице триятъ“.

„Дърво абленово“ се срѣща въ вариянтъ отъ коледна пѣсня, въ който се проклина отъ Св. Богородица, защото не се поклонило при кръщаване млада Бога: „Е ти дърво абленово, цвѣтъ да цъвтишъ, рѫжба да нѣмашъ“.[2]

Кипарисъ.

Думата кипарисъ или кипаришъ е заета отъ гръцки: κυπάρισσος, отъ тамъ и латинската cupressus. Тя е произведена отъ Кипъръ (островъ въ Срѣдиземно море), отдѣто е прѣнесено самото дърво въ Европа. Обикновено въ говоримия езикъ у насъ кипарисътъ е извѣстенъ съ турското му название селвия.

Въ народната поезия мома се сравнява съ селвия: „Ракидо, моме Ракидо, тенка селвийо!“ Това сравнение е станало поради женското окончание на турското название.

Като постоянно зелено дърво, при това твърдо и благовонно, кипарисътъ се е тачилъ много у старитѣ гърци и римляни. Той е служилъ като знакъ на безсмъртие и жалѣяне на покойникъ. И до сега турскитѣ гробища въ Цариградъ сѫ пълни съ кипариси. Подобенъ възгледъ върху това дърво се срѣща и между българитѣ въ Македония, дѣто растатъ кипариси, прѣнесени вѣроятно отъ Св. Гора (Атонъ). Въ една пѣсня напр. Неда болна моли майка си да направи на гроба ѝ: „на глава шарена чешма“, и да насади „на подзѣ зеленъ кипарисъ“.

---

[1] Милад., 374, 413; Домашенъ учитель, кн. 2, 34; МСб. IV, 5.

[2] Шапкаревъ, V, 16, 29; Блъсковъ, Станеникъ, 15: Качановскій, 23; Подробно за абланъ МСб. IX, Науч. Отд. 422.

Аналогични на елинскитѣ мити за метаморфоза на човѣкъ въ кипарисъ сѫ нашитѣ народни пѣсни, въ които се изтъква промѣната на двамата любовници. Отровени отъ зла мащеха и заровени, момчето прѣдъ църквата, а момата задъ църквата, „момчето си никна зеленъ кипарисъ, момата си никна църна черѣша, па си стана корень сосъ коренъ, върше сосъ върше . . .“.

„Дърво кипирово“ служи на двѣ сестри за да сторятъ отъ него „нероденъ братъ“. Тѣ за тази цѣль „прѣсѣкоха дърво кипирово, и зедоха камень становити. си дойдоха дома на дворове, кя ми правятъ своя мила брата: снога (снага) клали дърво кипирово, глава клали сурована земя, кръвь ми клали цървенопо вино, перчукъ клали тура ибришима, вѣки клали морски пиявици, клепалици — ластовични криля, очи клали отъ църното грозде“.¹)

„Дърво кимпарово“, подобно на елинския герой Хераклея отъ старогръцката митология, донася и нашиятъ юнакъ въ една народна пѣсня отъ прѣзморе, за да му дадатъ краличина щерка. Послѣднята казала на събранитѣ юнаци: „Кой е юнакъ надъ юнака, да прѣпливатъ море, Църно море, да ми вземетъ нишанъ дърво кимпарово, той да вземетъ моме краличино!“²)

Това дърво най-послѣ въ българскитѣ, както и въ руски народни пѣсни, се възпѣва, като отзивъ на апокрифнитѣ сказания за кръстнитѣ дървета: кедъръ, певга и кипарисъ. Послѣднето отъ тѣхъ се прѣдставя като чудно дърво, което покрива голѣмо земно пространство: „со корень хватило земя Каравлашка, со ветка хватило широка нахия . . . “. Въ дърво кипарово става и друго нѣщо необикновенно и чудно: „Во корено змѣхъ му лежитъ, на вырхове славей пѣетъ, ми се скрила Будинъ Яна, змѣотому подъ крилята“.³)

Боръ.

Дума Боръ, борика е общеславянска. Въ нѣкои славянски езици тя се употрѣбя въ значение на борова гора и изобщо гора, лѣсъ. Дърво боръ (pinus silvestris) се зове у насъ и по турски чамъ, отдѣто Чамъ кория при Самоковъ. Мѣстни имена,

---

¹) Ястребовъ, 79. 422; Верковичъ, 80, 145; Милад. 359: МСб. I, 35.

²) Шапкар. IV, 347. Въ единъ глаголски рѫкописъ се срѣща названието на дървото съ вмѣтнато *м:* Кумпарисъ, както и въ пѣсната дърво кимпарово. Jagić. Prilozi k historii kujiževnosti, Zagreb, 1868, стр. 28.

³) Милад. 256, 357. Подробно за кипарисъ МСб. IX, Науч. Отд. 409.

произведени отъ боръ, се срѣщатъ по́вечето въ границитѣ, дѣто расте самото дърво. Такива сѫ: Борово, Боровци, Боровецъ, Боровица, Борованъ, Борова осойна.

Борътъ по́-често се възпѣва въ българската и сръбска народна поезия. Обикновенъ неговъ епитетъ е зеленъ. Хубава е картинката, въ която и това дърво заема своето мѣсто: надъ село тече рѣка, „край рѣка дърво борово, тенко, високо, тамо се бере соборотъ (сборъ): момитѣ хоро играятъ, старцитѣ вино си пиятъ, ергени облогъ си чинятъ“.

Облогътъ на момцитѣ обикновенно става въ прѣхвърляне дървото за спечелване мома: „Кой ке прѣхвърлитъ зеленъ боръ, онъ ке си земе Яника“.

Болниятъ юнакъ порѫчва на другаритѣ си, които споредъ „вѣра и клетва“ го носятъ на рѫцѣ, да го сложатъ най-сетнѣ въ бащинитѣ му ниви и ливади: „въ нивата има зеленъ боръ, подъ студенъ кладенецъ, при кладенеца ме сложете“.

Изобщо въ нашитѣ пѣсни при бора токоречи винаги има „студенъ кладенецъ“. Ако при тѣхъ е направена и кѫща и при нея ливада, ето какъ бива съчетано всичко това: „Що бѣха куки хубави! . . . край мала врата ливада, во ливадата зеленъ боръ, подъ боротъ студенъ кладенецъ, край кладенецотъ трапеза, на трапезата вси светци . . . “.

Обикновенно момъкъ се сравнява съ боръ, а мома съ ела. Въ една припѣвка се казва: „Зеленъ боро вовъ селото — байчоле, вита ела на нивата — каколе!“ Левенти съпрузи, Марко и невѣстата му, се сравняватъ съ борове: „Колко сѫ двата прилика, като два бора у гора“. Въ тъмна мъгла се видѣли два бора, ала „не било до два бора, но е било до два брата“. „Редомъ борье (събирателно отъ боръ) покрай море“ се сравняватъ съ „редъ юнаци, редъ дѣвойки“. Ала по́-обикновенно е сравнението на юнаци и тѣхнитѣ байраци съ „борье горски“. Зеленъ боръ, цъвтѣлъ и прѣцъвтѣлъ е вдовецъ, комуто е прѣминало вече врѣмето за женидба. Въ нѣкои пѣсни прѣвиване на единъ боръ съ другъ значи прощаване на синъ съ баща въ врѣме на раздѣла.

Знае се, че въ старо врѣме борина е служила вмѣсто свѣщь. Въ една пѣсня напр. момъкъ казва на мома: „Запали, Дуне, веля борина, да не ти дойда въ тъмнина . . . “. Свѣтене на момино лице се сравнява съ запалева борина: „лицето му се яснѣше, като ламбада борина . . . “. И друго сравнение: „Така гори юнакъ за мома, како два стрѫка борина . . . “.

Въ домостроителство борътъ като трайно дърво е незамѣнимъ. Въ една лазарска се пѣе за „хижа борова, врата ѝ се елови . . “. Самовила градила кале съ „вити ехли и борове . . .“.

И борътъ, както кипариса, още у старитѣ гърци и римляни е изобразявалъ вѣчния животъ. Ето защо той е игралъ тъй сѫщо важна роля въ тѣхнитѣ мити за метаморфоза. Подобно нѣщо се срѣща и до днесь въ пѣсни ромѫнски, сръбски и български. Въ послѣднитѣ злочестъ любовникъ обикновено се промѣня въ боръ, а другарката му — въ топола, ела или борика (женски родъ отъ боръ), Тъй Милчо и Янка закопани задъ църква и прѣдъ църква, а сутриньта, кога отишли да ги прѣливатъ, какво да видятъ? „На Милчо расте зеленъ боръ, на Янка — тънка топола . . .“.

Боръ като чудно дърво се сади отъ дѣвойка, която се Богу моли да порасте то до небето, да разпустне гранки до Морава, да простре жили до Дунава, па да се качи на него за да си избере оттамъ „лика спроти себе“.

Не малка роля играе борътъ въ свадбарски обичаи. Въ Дупнишко напр. въ петъкъ по свадбата приготвятъ една голѣма пита, нарѣчена гълѫбарникъ, за това че на нея нареждатъ гълѫбови пилци, направени отъ тѣсто. Въ срѣдата на този гълѫбарникъ набождатъ боро, т. е. правиленъ петострѫкъ клонъ, отсѣченъ отъ върха на нѣкое борово дърво. Момитѣ слѣдъ като свършатъ гълѫбарника, измиватъ си рѫцетѣ и обкичватъ петьтѣ борови стрѫка съ цвѣтя, прѣвързани съ червени конци. Послѣ изпѣватъ по една пѣсня и забождатъ на върха на всѣки стрѫкъ по една ябълка, украсена съ варакъ. Тъй приготвенъ борътъ, една отъ момитѣ го взима въ дѣсна рѫка и започва хорото.[1]

Орѣхъ.

Названието на това дърво е общославянско. У насъ се срѣщатъ доста мѣстни имена произведени отъ орѣхъ, като: Орѣхъ, Орѣхово, Орѣховица, Орѣше.

Орѣхътъ е бѣлѣжитъ въ народната ни поезия съ своята дебела сѣнка и носи обикновенъ епитетъ столоватъ, т. е. стволоватъ, съ дебелъ стволъ. Подъ неговата сѣнка намиратъ подслонъ за почивка както уморената отъ работа дѣвойка, тъй и овчарьтъ съ своето сиво стадо. Въ надваряне съ слънцето добъръ юнакъ на срѣдъ земя уморенъ се запрѣлъ „подъ сѣнчица орѣхова“ и тамъ заспалъ, като върззалъ коня си на дървото. Ала изобщо гѫстата орѣхова сѣнка се брои отъ народа за нездрава и не се прѣпорѫчва да заспива нѣкой подъ нея. Овчарь, споредъ една великденска пѣсня, закаралъ стадото си подъ едно „орѣше столовато“, ала не достигнала тамъ „овцѣмъ сѣнка“.[2] Самодива тогава му дошла на помощь, като простнала дѣсно крило и разширила сѣнката.

---

[1] Милад. 9, 16, 33, 98, 117, 349, 367, 380, 387, 392, 410, 466; Верков., 88; Dozon, 52; Шапкар. I, 55; Ястреб., 220; Илиевъ, 25; Марин. Жив. Ст. I, 130, 143; МСб. I, 28, — II, 18, — VIII, 68, 133 и др.; Шишковъ, Родоп. стар. II, 47. Подробно за бора МСб. IX. Науч. Отд. 414–22.

[2] Въ нѣкои варианти отъ тази пѣсня дател. пад. мн. чис. отъ овца овцѣмъ (овцямъ) добрѣ е запазенъ. Ала въ други, като се изгубило значението на тази падежна форма, образувала се нова дума обсѣнъ (обсянъ) по съзвучие на сѣнка. Въ такъвъ случай народниятъ ѝ пѣвецъ изтъква първоначалното значение, като прилага сегашната описателна форма на овцетѣ: „обсѣнъ сѣнка на овцетѣ“. Сравни: Чолаковъ, 280 съ МСб. VII, 11, — VIII, 14 и др.

Обикновенно орѣхъ се сѣе тайно отъ нѣкой непознатъ човѣкъ на общо мѣсто и, слѣдъ като го запази да израсте, придобива право на стопанство върху дървото и плода му. По този случай има прѣдание, че като стане орѣха толкова дебелъ, колкото е вратътъ на сѣяча — стопанина, послѣдниятъ умира. Бавното растене на дървото нерѣдко е подтвърждавало това вѣрвание, най-вече ако сѣячътъ е билъ възрастенъ човѣкъ.

Като символъ на изобилие плодътъ на дървото играе важна роля въ свадбарскитѣ и други обичаи. Въ нѣкои български покрайнини, между другитѣ игри, каратъ девера да носи купчина орѣхи на дървенъ крѫгъ. На Игнаждень посипватъ около „полѣзника“ (похожникъ) орѣхи и бобъ. На бѫдни вечерь взиматъ сажди отъ коминитѣ, съ които смѣсватъ начупени орѣхи, та на Трифоновъ день (1/14 февруарий) поливатъ съ вино, размѣсено съ тѣзи сажди и орѣхи, три лозини. Отъ тѣхъ порѣзватъ по три прѫчки и казватъ: „колко сажди по коминя, колко орѣси по дървята, толко грозде по лозето“.

Въ баяния за уроки си служатъ съ орѣхи, като казватъ: „както се разсипватъ орѣхитѣ, тъй да се разсипятъ и урокитѣ“. Съ орѣхи натриватъ цирѣи, та ги хвърлятъ нѣйдѣ на пѫть: който ги вземе, у него прѣминуватъ и цирѣитѣ.

На бѫдни вечеръ съ орѣхи си гледатъ за щастие: който строши пъленъ орѣхъ, ще бѫде здравъ и щастливъ прѣзъ годината, а който строши „шупълъ“ (празенъ) — ще бѫде злочестъ. По орѣхи прокобяватъ за врѣмето: кога се родятъ много, ще има зла зима. Ако погърми на Св. Илия, не ще се родятъ орѣхи прѣзъ годината

Има пословица: „Два лѣщника на единъ орѣхъ надвиватъ“, за да се каже, че сдружени по́-слаби надвиватъ на единъ по́-силенъ. Въ гатанка ядкитѣ на орѣха се прѣдставятъ като „четирма братя въ една риза“.[1]

Бадемъ (миндалъ).

И двѣтѣ тѣзи названия не сѫ български: първото сме заели отъ турцитѣ, а второто отъ гърцитѣ (лат. Amygdalus). Като непознато отъ старо врѣме на славянитѣ, то изобщо не се възпѣва въ народната поезия.

Въ една наша пѣсня само се споменува, че подъ сѣнката на това „тънко, високо“ дърво Хайдутъ Велко почива съ малка мома, ала по молба на юнакова майка то се съборило и убило двамата млади.

Вкусниятъ му плодъ се изпраща за подаръкъ отъ момъкъ на мома.

Народната медицина си служи съ маслото на горчивитѣ бадеми и съ млѣкото на сладкитѣ, което се дава обикновенно на лехуси жени за разслабване.[2]

---

[1] De Gubern. II, 242; Sobot. 181; Марин. Жив. Ст. I, 72, 78, 182; МСб. VIII 139, 142, 156, — IX, 50 и др.

[2] Милад., 331; МСб. IX, 71.

Дрѣнъ

Тази дума е общославянска. Мѣстни имена произведени отъ нея сѫ: Дрѣново, Дрѣнокъ, Дрѣничево.

Дрѣнътъ, като дърво здраво, което най-рано се развива и цъвти по срѣдь зима, служи да се благопожелава съ него по нова година (сурваки). За тази цѣль се употрѣбя сурова дрѣнова вѣйка, нарѣчена суровакница, която по този случай бива символъ на яко здраве и на изобилие въ храна, плодове и жива стока.

Вечерьта срѣщу нова година турятъ въ разточената традиционна баница нѣколко малки дрѣнови клонки, наречени на всѣки отдѣленъ имотъ, който притежава сѣмейството: кѫща, нива, лозе и др. Като се яде баницата, внимаватъ кой отъ домашнитѣ какво клонче ще намѣри и споредъ това сѫдятъ, кой отъ какво ще има щастие. Слѣдъ вечеря пущатъ върху нажеженото огнище дрѣнови пѫпки за всѣкиго отъ домашнитѣ по една и прѣдсказватъ. Чиято пѫпка пукне и подскочи, той ще бѫде здравъ прѣзъ годината, а чиято изгори на мѣстото си, той ще боледува.

Ранното разцъвтяване, а късното завързване на дрѣна се обяснява съ слѣднето народно вѣрвание. Дяволътъ поискалъ да се възползува отъ плода на това дърво и, щомъ се разцъвтѣло, седналъ подъ него съ везнитѣ си за да продава дрѣнки, като узрѣятъ. Ала за да развали кроежа му, дѣдо Господь заповѣдалъ да зрѣе най-кѫсно.

Изобщо дрѣнътъ е свързанъ понѣкога съ нѣкой зълъ духъ, който може да докара пакость. Въ една пѣсня напр. съвѣтватъ момата да не спи подъ него. Въ друга се казва, че Драгана като паднала „низъ дрѣнъ, руса и́ глава у дрѣнѣ остана, бѣли и́ поли низъ дрѣнъ висѣли“.

Твърдостьта на дървото допуща да се правятъ отъ него здрави тояги дрѣновици и други потрѣби. Въ нѣкои български покрайнини въ четвъртъкъ зараньта по свадбата деверътъ отсича два зелени дрѣнови прѫта и прави отъ тѣхъ фурка и вретено, съ които той и зълвата запридатъ до три пѫти, па ги даватъ на невѣстата да запреде и тя. Съ дрѣнови и лѣскови прѫти Св. Иванъ вие „вити стърги“ за да да прѣкара сиво стадо. Съ дрѣновъ колъ промушватъ вампиръ.

Споредъ народното вѣрване, грѣшно е да се гори дрѣнъ.

Въ гатанка: „Дрѣнъ трѣсна, коза врѣсна, конь помъкна що може“. Значи: пушка.1)

Бръшлянъ.

Тази дума е общославянска. Има и отъ нея произведени нѣкои мѣстни имена: Бръшленъ, Бръшляново, Бръшляница.

Бръшлянътъ самъ се хвали въ народната поезия, че е постоянно зеленъ: „лѣтѣ зимѣ зелено си стоя“. А своиството му да

---

1) Милад. № 281, 296, 381; Блъсковъ, Перуника, 20 и Градинка 1876, I, кн. 6, стр. 16: МСб. VII, 16, — IX, 52, — X, 125, — XIV, 31 и др.

вие по дървета е дало поводъ на сравнение въ свадбарскитѣ пѣсни. Съ него се сравнява зетьтъ: „бръшлянъ се овива около пржчица лозева“ (лозица = невѣста).

Той е символъ на дълговѣчность и здраве. По свадбитѣ бръшлянови клони завързватъ на прѣпореца. На бъдни вечерь и по него се прѣдсказва, какво ще бжде здравето на всѣкиго отъ домашнитѣ. Отбѣлѣзватъ съ отдѣленъ конецъ нарѣченитѣ листа, както става съ дрѣна. Тѣхъ послѣ събиратъ въ паница, пълна съ вода, която оставатъ вънъ подъ стрѣха да прѣнощува. На зараньта ги разгледватъ: чието листо е весело и неповрѣдено, той ще бжде здравъ прѣзъ годината, а чието е клюмнало, той ще боледува.

Лишението на бръшляна отъ плодъ за ядене е дало поводъ да се вреди и той между дърветата, които сж заклети отъ Св. Богородица. Това е станало съ изричане на думитѣ: „родъ да ми родишъ църни жглени“.1)

Глогъ.

Думата е общославянска. Има мѣстни имена, произведени отъ нея: Глоги, Глоговица, Гложане, Глождово.

Глогътъ бива червенъ и черенъ. Това дърво отъ край врѣме у старитѣ римляни и славяни е служило за разгонване зли духове. У насъ и до сега има народно повѣрие, че дѣто се намира черенъ глогъ, тамъ пълтеници (таласъми) не влизатъ. Клонче отъ червенъ глогъ прѣдъ вратата турятъ по нѣкои мѣста за да не влизатъ болести въ кжщи. Съ глоговъ клонъ убиватъ пълтеници въ гробоветѣ имъ.

Като здраво дърво, отъ него правятъ кръстове, както и други домашни принадлежности, наприм. ръженъ, „нито кастренъ, нито остренъ“, на който да се натъква шаро ягне за печене.

Глогъ влиза въ слѣднитѣ пословици: „Дивъ глогъ питомно грозде не дава“. „Чекурливо като глоговъ пржтъ“ (за опакъ човѣкъ), „Отъ трънъ на глогъ“ (отъ едно зло на друго).2)

Чемширъ.

Думата е прѣминала у насъ отъ турцитѣ. Добрѣ извѣстното на римлянитѣ (лат. Buxus sempervirens) това дърво, което е служило за украса на градинитѣ имъ, види се, не е било познато на старитѣ славяни. Въ нашитѣ народни пѣсни се споменуватъ „чемширъ порти“, ала тѣ не ще да сж пó-стари отъ турското дохождане.

Постоянно зеленитѣ листа на чемшира служатъ за кичене на селскитѣ моми прѣзъ зимата, кога нѣма други цвѣтя. По свадби

---

1) Милад. № 36, 81, 540; МСб. IX, 39, — X, 59 и др.

2) Sobot., 186; Máchal, 135, 182, 185; Милад. № 24; Блъсковъ, Перуника, 42; Мариновъ, Жив. Ст. I, V 144; Георгиевъ, Билкитѣ, 11; МСб. VIII, 155, — IX, 206.

чемширеви китки турятъ на невѣстина глава; съ такива отиватъ жени у момъка за да виятъ вѣнци на младоженцитѣ; чемширева варакосана китка забождатъ на питата, която носятъ момитѣ прѣдъ кума. Хлѣбътъ, който се раздава на задушница, бива набученъ съ чемширъ.[1]

Липа.

Думата е общеславянска. Мѣстни имена произведени отъ липа има доста. Такива сѫ: Липа, Липенъ, Липецъ, Липково, Липовъ долъ.

Липата като твърдѣ хубаво дърво, много се възпѣва въ народната поезия най-вече на сѣвернитѣ славяни. Между българи и сърби тя се замѣстя отъ други дървета, като ела и др.

Въ пословица: „Пращатъ нѣкого на липови ябълки“ (или другояче: на зеленъ хайверъ). Гатанка: „Липа, липа хролипа“ значи пушка.

Липовъ цвѣтъ се употрѣбя въ народната медицина“.[2]

Ела.

Тази дума е общославянска. У насъ смѣсватъ значението на ела (Abies) съ елха (Alnus glutinosa). За това въ разни български покрайнини названието на първото дърво се чуе и като елха, ехла, хела и евла. Има мѣстни имена, произведени отъ разнитѣ гласежи на ела. Такива сѫ: Елево, Ехла, Елхово, Еловецъ, Ехловецъ, Елшане, Елишница, Елшица.

Това дърво еднакво се възпѣва въ българската, както и въ сръбската народна поезия. Нейнитѣ епитети сѫ: тънка, вита, кръстата, китата, сѫковита (т. е. съ много сѫци, сѫчки). Подъ ела се седи на сѣнка, на сѫцитѣ ѝ момъкъ закача пушката си, кога дойде на гости у момини двори. Въ гората задъ китата ела се крие гонена дѣвойка. А на двѣ „ели сѫковити“ се връзва люлка, въ която се турятъ два близнака, хвърлени въ гѫста гора.

Ела въ сравнение съ мома най-често се срѣща въ народната ни поезия. Изникнала тънка ела на момини двори значи израснала тамъ хубава мома. Въ една свадбарска пѣсня се пѣе: „Ела се вива, прѣвива“ съ обяснение: „мома се съ рода прощава“. Въ друга безъ обяснение, като се остава на слушателитѣ да ѝ разбератъ значението, се казва: „Соколъ лѣти отъ гора до гора, съ крила бие отъ ела до ела“ (соколъ = зеть, ела = невѣста). Подобно значение има израза: „Бръшлянова гора се възвива възъ елова“. Най-послѣ корнене ела означава изваждане мома отъ родителския домъ.

---

[1] Чолак., 23; МСб. IV, 9, — X, 63.

[2] Sobot. 86—100 и др.; Блъсковъ, Градинка, I, кн. 6, стр. 16; Дановъ, Лѣтоструй, 1869, стр. 158.

Въ метаморфоза на момъкъ и мома, слѣдъ смъртьта имъ, първиятъ става зеленъ яворъ, а втората — тънка ела.

„Вита ела, сѫковита“ хваналъ момъкъ въ гората, и като я изкъртилъ, отъ коренитѣ ѝ излѣзла „малка мома змѣевица“. По „зелени елици“ въ гората хвъркатъ самодиви, а въ кореня на ела по нѣкога змѣй лежи, за това повѣхнува и посъхнува.

Еловото дърво, като сгодно за дърводѣлство, най-много страда отъ опустошители. Въ една народна пѣсня елова гора се оплаква отъ овчари, че ѝ изсѣкли „елшино върше“, за да правятъ на моми кѫжели и фурки.

Като безцвѣтно и безплодно дърво и елата не е освободена отъ клетвата на Св. Богородица, подобно на ясиката, както ще се види по́-нататъкъ. Тази клетва гласи тъй: „Тонкана евла ни цутъ да цути, ни родъ да родитъ“.

Когато се появятъ много шишалки по елитѣ, прокобяватъ, че зимата ще бѫде голѣма.1)

Ясика (трепетлика)

Ясика (на старобългарски **осина**) е общославянска дума (лат. Populus tremula). Подъ това название тя е извѣстна повече въ западна България. Въ източна България, дѣто сега се зове само трепетлика, се срѣщатъ мѣстни имена: Осиково, Осиковица, Осиче, произведени очевидно отъ осика, както се нарича сега това дърво на чешки. Види се, прѣди да е придобило право на гражданство названието трепетлика, употрѣбявало се е прѣходното отъ старобългарското осика. Свойството на дървото, безспирно да му треператъ листата, е способствувало да влѣзе въ постоянна употрѣба първото название, което се срѣща още у сърбитѣ (трепетльика) и поляцитѣ (trzepiecina). Въ наши народни пѣсни се зове и треперушка.

Нѣжностьта на това дърво е дала поводъ да се сравнява съ него мома. Въ една народна пѣсня момата е „битолска тонка ясика“.

Злочестата сѫдба на ясиката, да трепери постоянно, води своя произходъ, споредъ народното вѣрване, отъ нейното непокорство. Св. Богородица въ нѣкои народни пѣсни, а въ други — Св. Иванъ заповѣдали на всички дървета да се спратъ, когато сѫ кръщавали млада Бога. Всички послушали и се спрѣли. Само ясиката не послушала. Тогава върху нея се струпала клетвата. Въ западнитѣ български покрайнини тя се изразила съ думитѣ: „Тонка ясика тонка да бидитъ, сѣнка да нѣматъ . . .“. А въ източнитѣ гласи тъй: „Трепетлика, и съсъ вѣтъръ и безъ вѣтъръ все ти да треперишъ . . . “ Въ нѣкои пѣсни се казва, че и Св. Георги я проклелъ, кога обикалялъ нивитѣ по Гергевдень.2)

---

1) Милад. 36; Dozon, 4, 37, 64; Раковски, Показалецъ, 15; Илиевъ 13, 14, 206; МСб. I, 4, 32, — II, 51, 77, 107, 123, — V, 10, 45, — VII, 7, 35, 139, — VIII, 24, 73 и др.

2) Sobot., 121—5; Милад., 34, 42, 225; Качанов., 75; Илиевъ. 84, 148, 386 и др.

Брѣза.

Названието е общеславянско. Отъ него има произведени мѣстни имена: Брѣзникъ, Брѣзово, Брѣзье.

Това красиво дърво, толкози любимо въ народната поезия на сѣвернитѣ славяни, подобно на липата, съвсѣмъ е неизвѣстно въ сърбскитѣ и българскитѣ народни пѣсни. Неговото мѣсто е заето тукъ отъ други дървета. Както се възпѣватъ сега у насъ елата и калината, свързани съ живота на жената, тъй у рускитѣ народни пѣсни, особно свадбарски, се възпѣва брѣзата.

Има слѣди отъ наши обичаи, които напомнятъ нѣкои руски, свързани съ брѣзата. Напр. малорускиятъ главенъ коледарь се зове Береза. У насъ въ Свищовско ходи заедно съ коледаритѣ и една друга маскувана чета, наречена Брѣзая или Бръзая.[1]

Топола.

Тази дума е общославянска. Има отъ нея произведени мѣстни имена: Тополяне, Тополово, Тополнико, Тополница, Тополца.

Въ нашата народна поезия това дърво съ епитетъ „тънка“ се възпѣва като такова, което краси дворовeтѣ на знатни личности. Въ една пѣсня напр. тъй се насочва единъ такъвъ дворъ: „Дѣто видите каменъ дворъ, срѣдъ двора тънка топола и подъ топола кладенче“.

Обикновенно се сравнява мома съ топола. Казва се напр. „на снага тънка топола“. Благославятъ момитѣ, „да ми растатъ, порастатъ, като топола по поле“. Въ една пѣсня голѣма змия се мѣри съ топола: „Излѣгла змия голѣма, колко двѣ тънки тополи“.

Въ пѣсня за метаморфоза като рѣдъкъ изключителенъ случай на момковъ гробъ растатъ тополи: „На Марковъ кивуръ ми изникнале високи двѣ тополи“, около които се завива „бѣла лоза“, изникнала на Цвѣтинъ гробъ.

Въ прѣносно значение оженване за „невѣста — тънка топола“ значи обѣсване на топола.[2]

Дафина.

Названието на това дърво е прѣминало у насъ отъ гърцитѣ (гръцки: ἡ δάφνη). Има у насъ собственно женско име Дафина.

На старитѣ гърци и римляни дафината е била свещенно дърво. Чуждиятъ му произходъ у насъ се изтъква въ пѣсньта, въ която мома се сравнява съ „прѫчка дафинова отъ Цариградъ донесена“.

---

[1] Отъ Брѣза е станало прилагателното брѣзъ, брѣзá, брѣзó. Напр. въ пословица: „не е само едно брѣзо магаре“; „брѣзи биволи“, въ значение на шаренъ. Отъ сѫщия произходъ и ромѫнското breaz = пъстъръ, шаренъ, както и турската абраш. Илиевъ, сп. Надежда, Ст.-Загора, 1900, кн. II, стр. 161, Веселовскій; Разысканія, VI—X, стр. 118: Sobot. 104.

[2] Раков. Показалецъ, 144; Милад. 231, 343; Dozon 60, 13; МСб. X, 29

Дафина се възпѣва като чудно дърво: „Изникнало дърво дафиново, колко лично, толко вишно, коренотъ му по вся земя, връшенотъ по синьо небо“. Въ друга пѣсня: „Израстло ми дърво дафиново, на срѣде небо, на срѣде земя“.[1]

Калина.

Думата е общославянска. Тя не е добрѣ извѣстна въ сѫщинското си значение въ всички български покрайнини. Въ Родопско и Македония калина наричатъ и нара (Punica Granatus). Една порода отъ калина (Viburnum Lantana) се зове въ Софийско и тутунига. По градинитѣ се развъжда друга порода, нарѣчена по турски картопъ (снѣжна топка). Собствено калината (Viburnum Opulus), която се възпѣва въ народната поезия, най-добрѣ е извѣстна въ западна България. Има и мѣстни имена произведени отъ названието на това дърво: Калиново, Калинца.

Калината е едно отъ най-любимитѣ дървета въ българската и малоруска народна поезия.[2] То по прѣдимство е посветено на момата. Ненапраздно по́-напрѣдъ за галене, а отпослѣ като име за означение близка своищина, невѣстата зове най-голѣмата си зълва калина, напр. калина Рада. Нѣма друго дърво, което да съпровожда токоречи цѣлия животъ на жената. По-разпространенъ епитетъ на калината е червена, тънка, висока.

„Червена калина“ се явява на́сънѣ на момата. Подъ нея на́явѣ въ росна градина тя седи на сѣнка да си шие тънки дари. Тя е свидѣтелка на любовнитѣ свиждания, при които момъкътъ си вързва коня на нея. Момата съвѣтва момъкъ: „вързи коня на калина, тапа ела на вратница“. Славей „възъ градинка на калинка“ носи добра вѣсть съ пѣсьята си, която Рада добрѣ разбира. Мома моли калината: „Расти ми, тънка калино, га си дойде първоно любе, да си ми вързе тънкана пушка“. Кога и се струва, че идатъ татаре и скочи да бѣга отъ тѣхъ, „гайтанъ и се закачи за калина-малина“.

Въ свадбарскитѣ пѣсни обикновенно „калина тънка висока“ отговаря на невѣста млада хубава. Въ една пѣсня изрично се казва: „мома червена калина“. Руменитѣ зрѣли плодове на дървото се сравняватъ съ червени momински лица.

Твърдѣ интересни сѫ прѣноснитѣ значения на разнитѣ дѣйствия, свързани съ калината. Да се рони плодътъ и́, да се зоби той отъ птички, да се кърши и съвсѣмъ да се изкорени отъ земята самото дърво, — въ прѣносна смисъль това сѫ най-важнитѣ моменти въ живота на момата. Два гълѫба, кацнали на калина, ронятъ и́ плода още соченъ, неузрѣлъ, — значи годежници-сватовници несполучили въ мисията си: момата е малка не е за женене. Въ градина младо змѣйче, кацнало на калина, „съ крака кърши, съ крила брули, съ уста зоби“ — значи младъ и хубавъ момъкъ сполучилъ въ намѣрението си да вземе момата. Питане: „Кърши ли се тазъ калина червена?“ е равносилно съ: „Люби ли се тази мома годена?“ Отговорътъ, разумѣва се, ще бѫде отрицателенъ. Питане: „Зоби ли се вѣнецъ отъ калина?“ има значение на: „Люби ли се мома Ангелина?“ Въ една пѣсня се казва, че на два друма изникпала калинчица, която „прѣмладъ Стоянъ какъ я хвати отъ връшето, изкара я отъ корено, наметна я отзадъ коня“, па викналъ на майка си: „Излѣзи да видишъ, каква ти отмѣна азъ нося (калина за отмѣна = невѣста)“.

---

[1] Милад. № 247, 380; Илиевъ, 350.

[2] Sobot., 165—72; Веселовскій, Разыск. VI—X, 269; Костомаровъ, Объ Истор. значеніи рус. нар. поэзіи, 44; Илиевъ, Калината въ бълг. нар. поезия, Сп. Денница, II, кн. 6, стр. 266—73.

Кичури отъ червения плодъ на калина се изпращатъ отъ мома на момъкъ въ знакъ на любовь.

Въ „калинова гора“ овчарь зимува и сѣче калина да заграждa нова кошара „На двѣ вѣйки калинчови“ Божа майка прави люлка на млада Бога.

Защо при красотата си калината да ражда горчивъ плодъ, народната поезия обяснява това пакъ съ постигналата я клетва. Когато Св. Георги обикалялъ жита и лозя по Гергевдень, за да му отдадатъ честь, всички дървета му се поклонили. Само калината останала неподвижна, поради което той я проклелъ: „И ти дърво калинчово, мило било за гледане, — горко било за ручане“!1)

Върба.

Думата е общославянска. Отъ нея има произведени много мѣстни имена: Върба, Върбица (въ България и въ Гърция до сега запазена), Върбово, Върбовка, Върбешница, Върбовчецъ, Върбникъ, Върбница.

Въ пѣснитѣ тя се срѣща обикновенно покрай вода, до чешма и изворъ, дѣто се събира народъ подъ сѣнката ѝ.

Върбата играе голѣма роля въ нѣкои народни обичаи. По Гергевдень съ „върбени гранки“ кичатъ вратитѣ. Съ тѣхъ сѫщия день се опасвать за здраве. Върбови вѣнци се правятъ по разни случаи, а най-вече по Врѫбница отъ моми.

Въ прѣносно значение на мома се възпѣва това дърво по Гергевдень на люлкитѣ: „свени се, мила върбо, отъ връхъ до коренъ“.

Съ върбови пищѣлки свирятъ на пролѣть. Въ коледни благословии се говори за „върбови криваци потрошени“.

Върбата, като безцвѣтно и безплодно дърво, се срѣща въ нѣкои клетви: „Рожба да родишъ, кога върба цъвне“, или „Дѣца стекли, като върбе грозде“. Св. Богородица заедно съ ясиката я проклела: „Кривата върба, крива да бидитъ“.

Има пословица: „Не скърцай като върбовъ клинъ“.2)

---

4) Милад.. 411: Верков., 192, 228; Dozon, 96; Сп. Общъ Трудъ, кн. I, 92—4; Пер. Сп. на Б. К. Д.. V, 490; Илиевъ, 28, 84, 173; Блъсковъ, Ружа, 46; МСб. I, 32, 35, — III, 16, 60, — IV, 36, — IX, 48 и др.

5) Каравеловъ I, 204; Милад. № 36, 107, 233; Dozon, 6, 57: Шапк. VII, 179; Мариновъ, Жив. Ст. I, 141; МСб. VII, 3, — VIII, 126, — IX, 202 и др.

Ракита.

И тази дума се срѣща у повечето славянски езици и се казва още ива. Отъ ракита има произведени мѣстни имена: Ракита, Ракитица, Ракищенъ.

Тя се срѣща въ много случаи заедно съ върбата. Въ припѣвка на възкликъ: „Тънка пржчка ракитова, Аноле!“ се отговаря: „Прѣкърши я, прѣломи я, Павлеле!“ съ явно значение на ракита = мома, кършене = любене. Сплетени вѣйки отъ нея въ „ниска ракита“ се закачатъ о марама на невѣста и дори я спъватъ, та причиняватъ съ това голѣма злополука.

Като добри за плетене ракитови вѣйки служатъ за правене кошове, въ които се продава грозде.

Рада бива проклевана съ слѣднитѣ изрази: „Ти щешъ видѣ клета рода, кога роди върба грозде и ракита желти дюли“. Има и пословица: „Отъ ракита грозде не бива“.[1]

Лиляка.

Названието на това дърво не е славянско. То се употрѣбя у насъ и въ мжжки родъ лилякъ, което отговаря на италиянското lilac (лат. Syringa Vulgaris). Види се да е било отдавна извѣстно на българитѣ, защото има и мѣстни имена отъ него произведени: Лиляче, Лилячъ, Лиляново.

Това дръвце поради хубавия си и благовоненъ цвѣтъ се сади за украса на градини. Подъ сѣнка на „морава лиляка“ въ градина мома си шие дарове. На клони и́ славей пѣе. За „кичесто люляче“ се закачва герданъ на момата, кога бѣга отъ татари.

Лиляката расте и въ диво състояние въ гора, дѣто ходятъ да я бератъ моми и невѣсти. Въ една гергевска пѣсня се пѣе: „Невѣстице, защо ти сж поли росни, или си въ гора лилякъ брала?“ Прѣзъ „гора лилякова, лилянова“ минува пжтникъ, който отива за Цариградъ и пѣе: „Горо ле лилякова, разреди се, разклони се, стори мене пжть да мина“. Въ такава гора правятъ люлки, въ които турятъ изоставени сираци.

Съ „вѣйка лилякова“ се сравнява момъкъ, а съ цъвнали лиляци — девери, като се взима мжжки родъ лилякъ. Въ свадбарска пѣсня двама младоженци, Стоянъ и Рада, възвеличавани като царь и царица, минуватъ прѣзъ мостове, направени отъ лиляка. „Кърши, Тодоро, лиляка, прави Тодоро, мостове, че ще да мине царь и царица . . . “ се пѣе въ тази пѣсня, съ което ни се напомня, че едно врѣме по този начинъ сж посрѣщани българскитѣ царски особи.

Въ народната медицина отвара отъ лиляка се употрѣбя противъ треска.[2]

---

[1] Милад. 107, 241, 637; Чолак., 205, 299 и др.

[2] Верков., 307; Раков. Показалецъ, 95; Марин. Жив. Ст. I, 134, 151; Илиевъ, 216; МСб. I, 22, — II, 52, 123, 135, — IV, 17, — VIII, 17 и др.

Тръстика (Тръстка).

Думата е общославянска. Въ разни български покрайнини се срѣща мѣстното име: Тръстеникъ, произведено отъ тръстика.

Въ народната ни поезия най-често се срѣща въ сравнения на момина снага съ тръстика. Напр. „на снага тънка висока, като прѣзморска тръстика“; или: „Става иматъ како морска търска“. Стойна Будинска изрично се зове „тънка тръстико!“ Моми биватъ благославяни; „да порастатъ, како търски въ блатото“.

А юнакъ дели Бекрамчо пие вино „на край море въ тенки тръстки“.

Съ копия отъ тръстика играятъ дѣца на войници.[1]

Ябълка.

Дървото е извѣстно на нѣкои славянски езици подъ название яблонь, яблоня, подобно на старобългарското ꙗблань. Въ македонското нарѣчие се зове яболшница, а въ източнитѣ български покрайнини дървото и плодътъ му се зоватъ изобщо ябълка, както и у сърбитѣ јавука. При дърво ябланъ (platanus) се споменаха мѣстнитѣ имена, произведени отъ старинната форма. Отъ яблълка има произведени само двѣ мѣстни имена: Яблълка и Ябучица. Въ пѣсня „Дунавъ тече изъ Златна Ябълка“ изпъква българското име на градъ, който се споменува и въ единъ лѣтописенъ разказъ отъ Дриновъ.[2]

Отъ всички овощни дървета яболщницата, както и нейниятъ плодъ най-много се възпѣватъ изобщо въ славянската, както и частно въ българската народна поезия. Въ Македония особно се славятъ Тетовски, Охридски и Солунски ябълки. Обикновенъ епитетъ на ябълката въ пѣснитѣ отъ източнитѣ български покрайнини е петровка, т. е. ранозрѣйка, която зрѣе по Петровдень. Тя се брои за красива царица на градината и по прѣдимство е свързана съ живота на жената. Подобно на калината, пó-малката зълва се зове отъ невѣстата ябълка.

Въ градина подъ ябълка мома работи тънки дари, а понѣкога уморена се прѣдава тамъ подъ сѣнката на сладка дрѣмка. Една пѣсня започва тъй: „Двѣ ябълки, двѣ петровки, на третята славей пѣе . . . “ Отъ това дърво славеятъ буди момата и порѫчва да се любятъ и женатъ моми и момци. Понѣкога и гълѫбътъ, кацналъ на ябълка, извѣстява нѣкоя важна случка.

Съ това хубаво дърво, израстло и цъвнало въ майчина градина, се сравнява въ пѣснитѣ мома годена. „Ябълка си родъ родила, отъ рода се поломила . . .“ или ябълка израстла на дворъ и завързала златни ябълки, значи майка съ хубави дѣца.

---

[1] Милад. № 88, 343; Верк. 334; Карав. Знание, 356; Илиевъ, 211; МСб. III, 31 и др.

[2] Сравни: Пер. Сп. на Б. К. Д. 1882, кн. III, 16 съ МСб. X, 99; Милад. (Цървено яболко), 471; Блъсковъ, Моминска сълза, 45; Илиевъ, Синтаксисъ, 136.

Плодъ ябълка се прѣдпочита отъ всички други. Въ разговора на овощнитѣ дървета въ градината това дърво се хвали прѣдъ дунята, че ще роди много хубави ябълки, които ще се ядатъ „като мезе по ракия“. Въ новогодишни благослови съ суровакване между другото се благопожелава да се роди „червена ябълка въ градина“.

Ябълката играе много важна роля въ личния и челяденъ животъ на българката. Съ нея момъкъ ударя мома и наопаки. „Ябълка по любовь се дава“ се казва изрично въ пѣсньта. Тя се поднася на мома за придумване, на момина майка („Златна ябълка“) за да се съгласи на момково прѣдложение, другояче казано въ пѣснитѣ: „за измама“ на мома и момина майка.

Съ нея се прави покана, понуда на боленъ „да си разкваси устата“. По свадби варакосани ябълки се бучачъ на голѣмъ сѫковитъ боръ, на дългъ лѣсковъ прѫть, по рогове на подаренъ овенъ и др.

Съ ябълка се сравнява мома. Въ припѣвка, като се каже: „Летна се, метна се ябука“, питатъ и отговарятъ: „Кому? накѫдѣ? — На Лине на скуто“. Дѣвойка при мама си „дважъ е червена ябълка“. Тя е изобщо символь на моминска хубость и на здраве. „На лице като червена ябълка“ се пѣе въ пѣсньта за мома, а за здрави дѣца се казва: „дѣца като ябълки“.

Ябълката е тъй сѫщо символъ на плодовитость и здраво потомство. Въ нѣкои български покрайнини въ вторникъ слѣдъ свадбата водятъ невѣстата въ градина при ябълката, на която три момчета хвърлятъ невѣстиното було. Въ торбата, въ която деверътъ носи брачната риза на майката, послѣдната туря тамъ и три червени ябълки, за да се раждатъ на младоженцитѣ здрави дѣца. По нѣйдѣ въ Македония по свадбитѣ „яболшница“, накичена съ везани ризи, червени шамии, всѣкакви китки и червени ябълки, носи байрактарьтъ, зетевъ роднина.

Доста разпространенъ е въ пѣснитѣ мотивътъ: юнакъ прѣплува Черно море, убива ламя, която пази златни ябълки, изкоренява и донася „яболшница“ съ три златни ябълки, за да заслужи чрѣзъ изпълнение, на този подвигъ обѣщана невѣста. Това е друго напомняне за Хераклея, хидрата и златнитѣ ябълки въ градината на Хисперидитѣ. Въ легендарна народна приказка се срѣща ябълката като райско дърво съ забраненъ плодъ. Това е явенъ отзивъ отъ библейския разсказъ за Адамъ и Ева въ рая.1)

---

1) Sobot., 141; De Gubern. II, 300; Милад., 20, 145, 179, 349, 475, 515; Dozon., 53, 58, 88; Качан., 316; Бончевъ, 91; Блъсковъ, Перуника, 41; Илиевъ, 25, 158, 193, 250, 350, 372; МСб. I, 5, 25, 27, — II, 30, 91, 94, 123, — III, 14, 31, 51, 55, 76, 131, 273, — IV, 9, 15, 17, 59, 80, 128, — VIII, 31, 40, 54, 98, 117, — IX, 9, 54, 58, 144, — X, 24, 32, 33, 45, 46, 54, 63, и др.

Дуня (дюля).

Тази дума не е славянска. Тя има гръцки произходъ (χυδονία). По своето значение въ народната поезия тя има много общо съ ябълката. Сѫщото се забѣлѣзва и у старитѣ гърци, които сѫ наричали още χρυσομέλα, т. е. златна ябълка (Malum aureum у Воргилия).

Дунята се сади, както и ябълката, въ дворове покрай кладенецъ, понеже обича водата. Подъ нейната сѣнка мома шие дарове. Плодътъ на дунята се цѣни. Тя сама се хвали: „Како мене, спроти мене (въ градината) по́-хубава нѣма“. Прочути сѫ „отъ Едерне желти дунки“. Родовитостьта на дървото се изказва съ думитѣ: „отъ клонченце по кошченце“. Възкиселиятъ вкусъ на плода го прави удобенъ за поднасяне на боленъ или на нѣкой страдалецъ отъ нравствена мѫка и злополука.

Желта дуня се дава и въ знакъ на любовь, подобно на ябълката. Сѫщото значение има и замѣряне и удряне момъкъ отъ мома или събуждане заспала съ дуня. „За укусъ желтана дуня съ вѣйкана“ или „злата дуня“ прѣдлага момъкъ на мома за „измама“, както и ябълка, или за да проговори, понеже мълчала.

Въ прѣносно значение поднасяне „дуня съ вѣйка“ на крагуй или соколъ, падналъ на момини двори е равносилно съ даване мома на момъкъ, който я иска. Дърво дуня родило двѣ дуни значи: майка добила двѣ дъщери. Подобно значение ще има и изразътъ: „болярска тънка прѫчка въ чаша родила дуни . . “.

Въ припѣване прѫстени по Сурваки: „Зрѣла дуля и прѣзрѣла, търси мѣсто дѣ да капне“ значи: свършена мома. Изобщо желта мома се сравнява съ желта дуня. Въ една припѣвка за подигравка на такава се пѣе: „Желта дункя миризлива, — на ядене приседлива (т. е. присѣда на гърлото.1)

Наранза.

И тази дума не е славянска, а произлиза отъ персийската наранджъ. Въ нашитѣ пѣсни се изговаря: неранза, наранза, мирамза и се срѣща на редъ съ дунята. „Желта дуня и неранза“ се поднасятъ на боленъ, даватъ се въ знакъ на любовь, служатъ за удряне и събуждане на мома, за продумване2) и пр.

Круша.

Названието на това дърво и на плода му е общославянско. Има доста мѣстни имена, произведени отъ круша: Круша, Круше. Крушево, Крушевяне. Крушица, Крушарь, Крушевица.

---

1) De Gubern. II, 104, Милад. 21, 164; Чолак., 332; Dozon, 38, 50, 52; Общъ Трудъ, I, 78; Шапк. III, кн. I, 148; Илиевъ, 142, 188, 236, 372; Родоп. Напрѣдъкъ, г. II, кн. X, 206; МСб. II, 33, 136, — III, 25, 63, 64, 273, — IV, 3, 12, 36, — VII, 8, — IX, 4 и др.

2) Dozon, 38, 52 и др.

Това дърво и плодътъ му по́-малко се възпѣва въ нашата народна поезия. Обикновенно се срѣща посадено въ нива, дѣто си почиватъ подъ сѣнката му земедѣлци и работятъ дърводѣлци. Въ коледни благословии и въ жетварски пѣсни влазя като нераздѣлна часть отъ слѣднята картинка; „Въ малка нивица крушица, подъ крушица люлчица, на люлчица мѫжко дѣтенце . . .“. Въ приказка се говори за лѣниво момче, което лежало подъ круша и чакало да му паднатъ зрѣли плодове въ уста. За „крушево рало“ въ смѣшна пѣсня се казва, че дордѣ се събуди сънливо момче, „пустото рало никнало, дало си круши здрѣяни“.

На крушово дърво турятъ пръстенитѣ, които припѣватъ за узнаване бѫдещето на моми по нова година. Въ прѣносна смисълъ ядене круша отъ дърво, подъ което седи мома, значи обладаване тази мома.

Въ пословици: „Каквато крушата, такава и крушката“ „крушата не пада надалечъ отъ корена си“; „всѣка круша си има опашка“; „на бодлива круша якъ прѫтъ“.1)

Маслина.

Названието на дървото и на плода му водятъ кореня си отъ свойството на послѣдния да дава масло, нарѣчено дървено. Ако плодътъ на дървото отъ много старо врѣме и да е билъ извѣстенъ на всички българи и православни славяни, самото дърво се възпѣва само въ македонскитѣ покрайнини, дѣто е могло и да вирѣе.

Въ една народна пѣсня за маслината се казва, че расте покрай море: „Заспала мома край море подъ една гранка маслинка“. За „тънка маслина си връзватъ конетѣ юнаци въ дружина“. Оплаква се дѣвойката, че не може да иде на пазаръ отъ пуститѣ бакали, които „църни маслинки даваетъ, църни ми очи сакаетъ“. Мома се сравнява съ „гранка маслина“.

Производътъ на маслинитѣ принадлежи изобщо на гърцитѣ. Въ една пѣсня три моми: българка, влахинка и гъркиня искатъ Стояна и му обѣщаватъ за прикя такава стока, каквато по прѣдимство иматъ. Отъ тѣхъ гъркинята казва да прѣдпочете нея, защото ще му донесе „три товари маслини“.

Понеже дървеното масло се употрѣбява за свѣтило прѣдъ икона, въ народната поезия Св. Георги е благословилъ плода съ тѣзи думи: „Въ кандило да те турятъ, прѣдъ Бога да свѣтишъ“.

Има пословица: „Дава маслина, за да вземе толумъ масло“.2)

---

1) Потебня, Обяснение, II, 775; Sobot., 156; Карав. Памятники, 174—6; Милад., 6, 282, 530; Dozon, 103; МСб. I, 8, — II, 218, — III, 184, 251, — IV, 18 и др.

2) Милад., 250, 291, 307; Чолак. 150; Бончовъ, 161; МСб. 36, 80, — VIII, 130, — IX, 102, 140 и др.

Черѣша (црѣшница).

Названието на дървото и плода му се срѣща у всички славянски народи. Въ нѣкои наши покрайнини за разлика отъ плода се зове черѣшница, црѣшница. Има мѣстни имена: Черѣшово, Черѣшовъ дѣлъ, Черѣшовица, Черѣшница, Црѣшово, Црѣшново.

Черѣшата е доста любимо дърво въ нашата народна поезия. Подобно на ела и калина, тя е посветена на жената и играе важна роля въ нейния личенъ и сѣмеенъ животъ. Посадена въ граднна, и тя служи на юнака да си връзва коня при любовнитѣ му свиждания съ момата. Врѣмето, когато се зарине съ плодъ дървото, се помни добрѣ поради любовни срѣщи: „Кога се двама любѣхме вишни черѣши зрѣяха, и ний черѣши берѣхме„. За да се прѣдстави пó-нагледно „тежка свадба“ съ невѣста, водена отъ далеко, въ български пѣсни, както и въ сръбски, се пѣе: „Кога Бояна питаха (искаха), вишни, черѣши садѣха; кога Бояна посвърши, вишни черѣши цупѣха; кога съ Бояна идѣха, вишни черѣши зобѣха, Боянѣ въ скутъ хвърлѣха . . .“.

Прѣкрасниятъ цвѣтъ на плода служи за сравнение съ момини очи: „Очи му (на момата) църни черѣши“, или: „черни очи черѣшови“. Самата мома дори се сравнява съ черѣша: „Тодоро, църна черѣшо!“ Въ припѣвки на стихъ: „Черна черѣша висѣше“, се отговаря: „Иванъ си Рада мислѣше“. Подъ черѣшка, която „цвѣтъ цвѣтило, родъ родило“, на питане отъ младо момче: „ядатъ ли се тѣзъ черѣшки?“ мома отговаря: „Азъ си имамъ стара майка, нея питай“. Значението на въпроса се разбира отъ отговора. Въ свадбарска пѣсня вториятъ стихъ напълно обяснява смисъла на първия. На стихъ: „Черѣшка се отъ коренъ корнѣше“ отговаря вториятъ: „Дѣйвойка се отъ рода дѣлѣше“. Отъ много рожба, подобно на ябълката, и черѣшата се ломи. „Черѣшица родъ родила, отъ рожба се покрършила . . .“ се пѣе въ значение на майка съ голѣма челядь.

Дървото изказва своето състрадание къмъ злочестия момъкъ: „Кайно (като) си Мито плачеше, черѣшкимъ листе падаха . . .“ Въ промѣната на хора въ дървета момъкъ и мома сѫ станали: „момчето никна високъ кипарисъ, момата никна църна черѣша“.[1]

Вишна.

Тази дума е общославянска. Има едно мѣстно име произведено отъ нея: Вишне.

Въ пѣснитѣ тя се срѣща винаги заедно съ черѣшата въ случаитѣ, които се споменаха пó-горѣ.

---

[1] **Милад.**, 140, 241, 325, 567, 613; **Верков.**, 145, 155; Dozon, 71; **Блъсковъ**, Перуника, 17; **Шапк.** д. I и II, кн. I, 145; МСб. I, 15, — II 35, 55, 74, — III, 31, — IV, 41, — X, 40 и др.

Слива.

Думата е общославянска. Има доста мѣстни имена произведени отъ слива: Славата, Сливето, Сливица, Сливница, Сливово.

Слива рѣдко се възпѣва въ народната ни поезия. Обикносе сади въ градинка, дѣто работници и моми шиятъ подъ сѣнката ѝ. Въ свадбарски пѣсни се сравняватъ зълви и етърви съ сливи и ябълки цъвнали. На болна мома носятъ попуда сливи заедно съ круши и ябълки. Сурови сливови пръчки, както и сушени сливи се употрѣбятъ въ народната медицина.

Има пословица: „Смаялъ се като псе въ сливи“.[1])

Трънка.

Думата е общославянска. Има мѣстни имена: Трънково, Трънчовица.

Това дърво и плодътъ не се възпѣватъ обикновенно въ народната ни поезия. Въ сравнение се срѣща: „Мили твои църни очи, како търнка . . .“.[2])

Лѣска (лѣсковина).

Тази дума е тъй сѫщо общославянска. У насъ има много мѣстни имена произведени отъ нея: Лѣска, Лѣски, Лѣсковъ долъ, Лѣсково, Лѣсковецъ, Лѣсковица, Лѣскари, Лѣшница, Лѣщниковци, Лѣщничаре.

Съ лѣската сѫ свързани доста народни вѣрвания. Напр. въ разни български покрайнини вѣрватъ, че лѣсковината е свещенно дърво за змията и нейна кръстница: ударена съ него, тя умирала отъ единъ само ударъ. Съ лѣсково клонче баятъ на дѣца, кога плачатъ силно. Свадбарскиятъ прѣпоръ (форуглица) понѣйдѣ се туря отъ кума на дългъ лѣсковъ прѫтъ обѣленъ. Св. Иванъ въ пѣсньта вие „вити стърги“ отъ прѫти лѣскови и дрѣнови.

Лѣщници (лѣщи) се носятъ отъ момъкъ на мома заедно съ други разни плодове: „Кога ми ти носѣхъ дребното овоще, лѣщи и миндали . . .“. Малкиятъ обемъ на плода е далъ поводъ да се срѣща въ смѣшна народня пѣсня, дѣто се казва: „отъ лѣщникъ бочва ракия“.

Народна прокоба има: „Ако погърми на Св. Илия, орѣхи и лѣщници не раждатъ“.

Въ пословица: „Два лѣщника на единъ орѣхъ надвиватъ“. За този плодъ има гатанка: „Малово гърненце, сладко варивце“.[3])

---

[1]) МСб. IV, 18, — Науч. Отд. Нар. Мед. 120, 127.

[2]) Милад. 381.

[3]) Sobot.) 175 и сл.; Máchal, 127; Георгиевъ, Билкитѣ, 12 Марин. Жив. Ст. I, 158; Милад. 530, 655; МСб. VI, 16, — VIII, 54 и др.

Лоза (лозница).

Тази дума е общославянска. Отъ нея има произведени слѣднитѣ мѣстни имена: Лозенъ, Лозица, Лозникъ, Лознане.

Лоза и грозде доста често се възпѣватъ въ нашата народна поезия. Обикновенни епитети на лоза сѫ: винена и бѣла, а на грозде — бѣло, червено, долноземско. Сади се тя въ дворъ, пустната на чардакъ, и на лозе. Значението си въ важнитѣ моменти отъ човѣшкия животъ лозата сама изтъква въ пѣсня, въ която се хвали, че е „родовита, плодовита: отъ главинка по кошница, отъ дюлюмче — возилница“, та съ това си изобилие „ще ожени млади юнаци, ще омѫжи млади дѣвойки, ще кръсти триста дѣчица, ще закопа триста старци и старици“. На дворъ „подъ бѣлата лоза“ седятъ момъкъ и мома и се разговарятъ. Сирота мома, която има „либе на далеко“, като сади „край море лозе съсъ бѣло грозде“ горко оплаква злочеста си сѫдба. А юнакъ отдалеченъ отъ родно си мѣсто, дѣто изобилно ражда лозата, моли сокола да му донесе „по Митровдень два грозда грозде, два синанбела“.[1] Краль Стефанъ има любимо ядене „долноземско бѣло грозде“.

Прѣсно или сухо грозде се поднася за „укусъ“ или отъ момъкъ на мома „черноно грозде съ прѫчкана“ или отъ мома на момъкъ „за да разкваси сухо гърло“. На дѣвойка, която не иска да говори, поднасятъ „бѣла лоза църно грозде“, дано я измамятъ да проговори. „Триста товари грозде“, разумѣва се сухо донесълъ единъ отъ внуцитѣ на „краля Шишманина“ за свадбата му.

Мома за галене се сравнява съ „солунско гроздице“, а чернитѣ нейни очи — съ „църно или камендолско грозде“. Зобане грозде отъ лозица, посадена отъ мома, има смисълъ на любене мома. Въ припѣвка на първия стихъ: „Черно грозде гарванито, Аноле!“ отговаря съ сѫщото значение вториятъ: „Обери го, озоби го, Ангеле!“ Въ свадбарски пѣсни обикновенно се срѣщатъ стихове: „Вила се лоза винена около града Крушево“, въ които лоза значи невѣста, а градъ — зеть.

Твърдѣ полезниятъ плодъ на лозата прѣдизвиква редъ мѣрки за пазене отъ поврѣди. Въ нѣкои български покрайнини на Трифоновдень (1/14 февруарий), нареченъ още „Трифонъ Зарѣзанъ“, порѣзватъ на лозето три прѫчки за да не манйосва, т. е. да го не хваща мана. Съ смѣсъ отъ сажди, ометени отъ коминъ, орѣхи, останали отъ Бъдни вечерь, и вино поливатъ тритѣ отрѣзани „главужини“ (главини, лозини), като казватъ: „Колко сажди по комина, колко орѣхи по дървята, толко грозде по лозята“.

---

[1] Това название на нѣкой видъ грозде синанбелъ навѣрно води произхода си отъ лично име Синанъ бей, който първи го е донесълъ за развъждане въ мѣстностьта. Въ Стара-Загора има сливи хафъзки отъ Хафъзъ, който ги е донесълъ. Обикновенно въ нѣкои мѣста названията на видове грозде се произвеждатъ отъ града, отъ който сѫ прѣнесени, напр. въ Пиротъ казватъ „пловдинка“, въ Стара-Загора — „сливненка“ на грозде, донесено най-напрѣдъ отъ Пловдивъ и Сливенъ.

Лозата се срѣща и въ народнитѣ приказки. За произхода на гроздето се казва, че дѣдо Ной, като посадилъ прѫчки лозеви въ земята, залѣлъ ги съ кръвь вмѣсто вода, затова виното ставало червено. Въ друга приказка дѣдо Господь за да увѣри нѣкои братя, че сестра имъ не е наречена за годеника си, посадилъ въ двора имъ лоза, която трѣбало още на другия день да се хване, разлистне, разцъвти и роди плодъ бѣло грозде. Отъ книжовни старинни сказания е заето невъзможното за осѫществяване дѣло, искано отъ Виша гъркиня въ пѣсньта: „Който се еме, наеме, да ми направи надъ море лозе, той ще си вземе Виша гъркиня“.

Въ метаморфоза: закопани злочести момъкъ и мома се промѣнятъ: първиятъ „на цървенъ трендафилъ“, а втората — „дълга лозница“.

На сънъ да се види грозде не е на добро: нѣкоя злополука трѣба да се очаква.

Въ пословица: „Лозе не ще молитва, ами мотика“. Въ гатанка: „Виситъ висулка на трепетулка; така си пѣсна, дай ми да косна“; или: „Кусо (кѫсо) мече на чекърче клѣче“; или: „Кусо кусо кундане, наредено петлици.“[1]

Кѫпина.

Думата е старославянска. Има мѣстно име у насъ: Кѫпина.

Това растение доста често се възпѣва въ народната ни поезия поради свойството му да се закача по дрѣхитѣ. Момъкъ се моли на кѫпината съ думитѣ: „Дръжъ, кѫпино, момата“. Овчарь ѝ отправилъ сѫщата молба, ала кѫпината вмѣсто момата прѣпънала самия него, за което я кълне: „Висока да не порасте, по земя да се влѣче и черни рожби да ражда“. Богданъ войвода побѣгналъ „прѣзъ тая Божа поляна, а кѫпина го съпела (спънала)“.

Въ свадбарски пѣсни кѫпина се прѣхвърля прѣзъ висока планина е равносилно съ невѣста прѣминува отъ бащинъ домъ въ чужди далеченъ. Подобно сравнение се прави и съ сватоветѣ, кога отиватъ на далеко за невѣста. Бодливостьта на кѫпината е прѣдизвикала сравнение съ неприятния усѣтъ на млада невѣста отъ старъ женихъ: „Въ пазухи му бъркамъ като во кѫпина, брадата ме боде като ежовина“.[2]

Съ кѫпина опасватъ мъртвецъ за да се не вампиряса, ако се случи да мръдне съ лице или съ устни. Тя е благословена отъ Св. Георги съ тѣзи думи: „Отъ дъно да те отсѣкатъ, съ върха да се хванешъ“.

Въ пословица: „Се навакя (нахваща), како кѫпина“. Въ гатанка тя е „дълга дълга, като яже (вѫже)“.[3]

---

[1] Милад., 21, 57, 88, 164, 188, 233, 247, 331, 491, 531, 532, 648; Илиевъ, 141; Марин. Ж. С. I, 78, 109, 141; МСб. I, 35, 117, 146, — II, 30, 39, 43, — III, 8, 24, 134, — IV, 36, 50, 61, 88, — V, 27, — IX, 29 и др.

[2] Интересно е, че на руски кѫпината се зове **ежевика** отъ свойството ѝ да боде като ежъ (таралежъ).

[3] Милад. 283, 516; Чолак. 42, 284; Шапкар., I и II, кн. I, 142; МСб. I, 46, — II, 243, — IX, 140, 209, — X, 197 и др.

Отдѣлъ II.

Цвѣтя, билки, трѣви и други растения.

Часть I.

Общъ погледъ върху тѣхъ.

Цвѣте.

Цвѣте съ епитети: росно, лѣпо, шарено, калешато, миризливо по прѣдимство се възпѣва въ народната ни поезия въ свързка съ живота на момата. Тя грижливо го сѣе, разсажда, полива и отгледва въ своята равна градинка. Тамъ е любимото ѝ мѣсто, дѣто подъ сѣнката на нѣкое дърво при „росно цвѣте“ шие дарове, ситни рѫкави, почива, а по нѣкога си и подрѣмва. Ето защо тя съ нетърпѣние очаква да дойде пролѣть, която жизнерадостно възпѣва най-вече за това, че цвѣте се разцъвтява „у момини равни двори“. Цвѣтето има голѣма привлѣкателна сила за нея, тъй че на пѫть прѣзъ гората, щомъ го зърне нѣйдѣ „цъвнало необрано“, ще седне да го бере, безъ да смѣта, че може да закъснѣе и да остане тамъ сама.

Най-обикновенъ мотивъ въ свадбарскитѣ пѣсни е трогателната раздѣла на момата съ своето цвѣте въ градината. Тя съ сълзи на очи зарѫчва на майка си да го полива сутрина вечерь за да не овѣхне и изсъхне. Като знае, че мома може най-добрѣ да отгледва цвѣте, самъ си Господъ изпраща ангели да вематъ душата на „Янка, една у майка“, па иска „да дойде Янка цвѣтето да му прѣкопае, полѣе“. Момата се радва на цвѣтето, бере го да се кичи съ него по разни случаи, напр. на Лазарица, ала не знае толкози да го цѣни, кога е откъснато, колкото момъкътъ, който го е получилъ съ добромъ или на сила го взелъ отъ нея. Въ пѣснята самото цвѣте говори да го бере и носи лудо-младо и да го не дава на момитѣ, защото „момитѣ мѫдро ходятъ, — лудо носятъ“, па го захвърлятъ, а „момцитѣ лудо ходятъ, — мѫдро носятъ“ и добрѣ пазятъ скѫпото за тѣхъ цвѣте.

Сравнение на мома съ цвѣте се изтъква въ слѣдната поговорка: „Цвѣте се бере, додѣ му е врѣме; помине ли врѣме, никой го не тражи“. Безгрижниятъ и веселъ животъ на момата подъ майчина закрила се прѣдставя въ такова сравнение: „Какъ расте цвѣте въ градина, тъй расте мома у мама“. Отъ друга страна на майка не е мило цвѣтето, кога нѣма младо сърдце да му се радва. Въ свадбарска пѣе се пѣе, че „рѣка Златена“ донесла „цвѣте всѣкакво“, което мома набрала и дала на родителитѣ си, ала тѣ го хвърлятъ съ думитѣ: „ни цвѣте мое, ни керка“.

Цвѣте се носи и на мъртъвци, па се сади и по гробове. Мома заспала се буди отъ момъкъ да става, че „мѫтна кървава“ рѣка ще ги занесе, а тя му отговаря: „Нека ни занесе (въ) Солунски ливаге, нека ни израсте цвѣке най-хубаво що любятъ гъркини“.

Въ баянията болестьта, която, за да придобрятъ и омилостивятъ, зоватъ добриня, заклеватъ да отиде: „ако е бѣла, по бѣло цвѣте; ако е синя, по синьо цвѣте; ако е желта, по желто цвѣте“.

Въ поговорка, кога се каже за нѣкого, че „не е цвѣте за помирисване“, разбиратъ, че е пакостливъ човѣкъ.1)

Китка.

Тя се възпѣва съ обикновенни епитети: шарена, росна, размѣсна (мѣшана), къдра. Мома я свива отъ разни цвѣтя, които растатъ въ градина, въ гора, на поле и ливада, па се кичи съ нея. Понѣкога не се задоволява само съ една: „Малка мома прѣвлѣзла е въ градинчица, накичила до три китки“. Китка „шарена или росна“, носена на страна, се дава отъ мома на момъкъ доброволно въ знакъ на любовь, или се граби на сила отъ момъкъ. Послѣдниятъ иска китка съ тѣзи думи: „Я дай ми нея китка, дѣто е тебѣ на страна, нека е менѣ на чело“. Ала момъкътъ не винаги бива удовлетворяванъ, защото момата може да се извинява: „Немой лудо-младо, мама ми е китка брала, стрѫцитѣ ѝ прѣброила, лискето прѣчатила“. Изобщо китка се дава на любовникъ. По раздадени китки броятъ любовницитѣ на момата, тъй напр. една раздала деветь китки на деветь любовника. Ала това е изключение: правилото е една китка — единъ любовникъ. Въ припѣвка на стихъ: „Кой бере цвѣте и вие китки? — Драгана“, отговарятъ: „А кому ги дава — Стояну“, като при това му казва: „На ти, либе, китки, носи, наноси се лѣтѣ по хармани, зимѣ по меджии“. На сѣдѣнки, слѣдъ като се припѣятъ по този начинъ, момитѣ раздаватъ на момцитѣ, всѣка на своя любовникъ по китка.

Годепа (главена) мома дава китка само на годеника, а прѣди да се годи — на любовника си. На жененъ китка се не дава, като се отговаря обикновенно на искане: „Ако си женен, ходи си по пѫть; ако си ергенъ, влѣзи, скини си“. Китка, дадена въ знакъ на вѣрна любовь, не вѣхне: „Деветдесеть китки носѣхъ, като твоя китка нѣма: вситѣ китки извѣхнаха, твоя китка не извѣхна . . .“ Невѣста дава „китка мѣшана или шарена“ на юнакъ, който заминава при дружината си въ Стара Планина, или на войникъ, който отива на царска служба, съ порѫка денемъ да я носи у поясъ, нощѣ въ вода да я топи. По китката ще може да знае, до кога ще го чака: „Вземе ли китка да вѣхне, тогава ми е годежътъ; кога хубаво извѣхне, тогава ми е свадбата“.

Въ сравнение се казва: „Момитѣ китка шарена“ или „Гергеле, китка кѝчена“. Заспала мома въ градина и сънувала тъмна мъгла, нова кола съ три китки (първата отъ ранъ босилякъ, вто-

---

1) Милад. № 387; Dozon, 10, 30, 32, 33, 45; Чолак. 165; Илиевъ, 187; МСб. I, 32, 35, 92, — II, 42, 51, 53, 54, 57, 59, 64, — III, 19, 34, 39, 262, — IV, 15, 17, — IX, 42, 109, 113, — X, 25 и др.

рата желта ружа, третята — червенъ страторъ). Св. Богоридица изтълкувала съня тъй: „тъмна мъгла — тежка свадба, нова кола — свадбаритѣ, първа китка — младоженецъ, втора китка — сама ти си, а третята — млади деверъ“.

Като символъ на веселба и вѣрность, китка играе важна роля въ свадбарски обичаи. Въ нѣкои български покрайнини, когато момкови родители калесватъ мома, на изпращане тя имъ дава по една китка. На свадбарски прѣпорци турятъ китки. Мома калезкарка, кога отива заедно съ девери да кани за свадбата, носи торбичка, пълна съ китки, ако е пролѣтно или лѣтно врѣме и раздава всѣкиму въ кѫщи по една китка. Момкова майка вие китки и ги праща на старисвата, „за да не забавя сватове и кумове, че е нощѣ тъмно“. Съ китка, вързана съ червенъ конецъ, се извѣстява на родителитѣ за дѣвството на невѣстата. Съ китки по Богоявление отиватъ ергени при младоженци, тѣхни другари отъ еснафи, и искатъ да ги кѫпятъ въ рѣка, ако не дадатъ откупъ.

Обичаятъ, общъ на всички славянски народи, да се прѣдвѣщава за бѫдещи сѫдби чрѣзъ пущане китки или вѣнци по вода, сѫществува и у насъ. Той се извършва на Еневденъ съ еневски китки. Срѣщу праздника всѣка мома или невѣста увива толкова китки, колкото членове има челядьта. Всички китки отъ единъ кварталъ (махала) събиратъ въ бѣлъ мѣдникъ, дѣто наливатъ вода прѣсно източена и като го покриятъ съ прѣстилка, оставатъ да прѣнощува тъй подъ нѣкой трендафилъ. Отъ вечерьта момитѣ отъ всѣки кварталъ се събирать въ тази кѫща, дѣто се намира мѣдникътъ и си приготвятъ по едно Енево буле, т. е. нѣкое 5—6-годишно момиче съ живи родители, което обличатъ, накичватъ и прѣбулватъ като вѣщателка. На Еневденъ слѣдъ обѣдъ се изваждатъ отъ това Янево буле киткитѣ една по една, та ги припѣватъ, както става съ прѫстенитѣ по Нова година.

Съ китка въ рѫка врачка-магестница прави заклинание, съ което сваля мѣсеца. При другото, което по този начинъ таинствено върши и говори, тя натопва китката въ гърне съ разни магии и поръсва съ нея себе си и мѣсеца нагорѣ. Въ коледна пѣсня дѣвойки подаряватъ на млада Бога „една китка позлатена, да затъкне млада Бога“. Безъ китка въ религиозенъ обредъ не може да се свети вода както въ църква, тъй и дома по разни случаи, напр. освѣтяване нова кѫща.[1]

Вѣнецъ.

Вѣнецъ се възпѣва съ епитети: зеленъ, китенъ. Той се вие отъ моми по разни случаи, напр. по Еневденъ. „Зеленъ вѣнецъ“ върху червенъ чемберъ носи на глава мома, а момъкъ ѝ го взима.

---

[1] Sobot. 31—7; Милад. № 111, 387; Шапк. III, I и II, кн. VII, 176; Мариновъ, Ж. С. I, 51; МСб. I, 15, 21, 39, 106, 121, — III, 20, 28, 34, 64, 128, — IV, 3, 4, 8, — VII, 32, — VIII, 7, 16, 22, 40, 52, — IX, 29, 30, 33, 40, 76, 101, 109, — X, 34, 35, 42, 43, 53, 61, 97. и др.

Понѣкога момата вие три вѣнца: „единъ за всѣки день, другъ за недѣля, и трети за Коледа“. Овчарь е петеменъ за момини росни китки, криви вѣнци: „китки като слънце, вѣнци като мѣсецъ“, на пролѣть по кладенци, на есень по седѣнки, прѣзъ зима по свадби. Въ коледна пѣсня на малко дѣте се пѣе, че има на глава си „вѣнецъ отъ горско цвѣте всѣкакво, а най-вече здравчето“. И самодиви по извори „цвѣке бератъ, китки китатъ, вѣнци виятъ, па наричатъ: „която мома рано рани за вода, зла неволя ще да пати“.

Вѣнци се възпѣватъ особно въ свадбарски пѣсни. „Зеленъ вѣнецъ“ вила мома цѣла година, турила го на глава, отишла на бѣлъ Дунавъ за вода, па го хвърлила въ рѣката съ порѫка да отиде въ юнакови равни двори, ала да не се прѣдава на татка и на майка му, но „на младъ нежененъ да се въ рѫка даде“. „Китенъ вѣнецъ“ отъ цвѣтя, брани въ гората, си затъква невѣста. Деверътъ за нужди по свадбата прави вѣнци, като бере цвѣтя по Стара Планина. Въ една пѣсня се казва, че мома вие три вѣнца: единъ отъ босилякъ (или здравецъ), другъ отъ пшеница, а трети отъ каранфилъ (или черно грозде). Първия вѣнецъ хвърля по село да е здраво и весело (или въ юнакови двори да сѫ здрави и весели), втория — по поле „да е яко берекетно“ (или въ село да изникне бѣла пшеница), а третия носи на глава (или хвърля въ юнаково лозе, да роди червено вино). Янка потънала въ рѣка, вѣнецътъ ѝ плувналъ, а тя му казва: „много здраве, вѣнче, на майка ми носи“. Боленъ момъкъ намира лѣкъ отъ „момино вѣнче“.

Виене вѣнци е билъ винаги единъ отъ най важнитѣ свадбарски обичаи. Сега, ако и да е изоставенъ по градоветѣ, пакъ въ нѣкои мѣста четвъртъкътъ, отъ който се започва свадбата се казва „вѣнецъ“, а въ други хорото, което се играе въ сѫбота се зове „вѣнци“. Въ нѣкои покрайнини по селата въ петъкъ у момкови правятъ вѣнецъ, а въ сѫбота го турятъ на глава на девера, който съ бъклица, украсена тъй сѫщо съ вѣнче, отива да калесва кума, стари свата и др. Вѣнци, приготвени нарочно за младоженци, се турятъ на глава имъ подъ вѣнчилата и се държатъ прѣзъ всичко врѣме на вѣнчаването.

По Гергевдень въ нѣкои мѣста кичатъ съ вѣнецъ отъ цвѣтя агнето, което ще колятъ за жертва. Въ свръзка съ този обичай ще е обѣщанието, което заробени и вързани въ сенджиръ дѣвойки отправятъ къмъ Св. Георги: „Отърви ни, да ти беремъ росно цвѣте, да ти виемъ зеленъ вѣнецъ.“ ¹)

Билки лѣковити.

Билки, билячки, биле и бурени се зоватъ разни цвѣтя, трѣви и други растения, съ които простиятъ народъ си служи за лѣкуване разни болести, за разгонване зли духове, за магйосване,

---

¹) **Мигад.**, № 15, 93, 222, 537; **Чолак.**, 23; **Раков.** Показалецъ, 107; **Dozon**, 57; **Блъск.** Перуника, 42; **Марин.** Ж. С. I, 126, 128, 142, 149, 150; **Илиевъ**, 45 178, 187; МСб. II, 6, 21, 33, 62, 63, 106, — III, 20, — IV, 4, 8, — VIII, 4 и др.

омайване и др. Тѣзи прѣдания за боравяне съ билки сѫ били разпространени у всички европейски народи. Голѣма часть отъ тѣхъ сѫ дошли най вече отъ старитѣ гърци и римляни. Съчиненията на Плиния Стари, римски писатель, умрѣль 79 г. сл. Хр., сѫ били главенъ изворъ за лѣкарски прѣдания и вѣрвания въ срѣднитѣ вѣкове. По разни пѫтища много отъ тѣхъ сѫ стигнали и до насъ.

Билки се бератъ въ разни врѣмена на пролѣть и прѣзъ лѣтото: по Гергевдень (6 май), Константиновдень (3 юний) а найвече по Еневдень (7 юлий). Послѣдниятъ день въ нѣкои мѣста се зове и Св. Иванъ Бильоберъ. Въ Дебърско лѣковити билки или билячки се бератъ въ гора отъ дѣвойки и млади невѣсти, наречени биляри. По този случай пѣятъ особни пѣсни. Въ една отъ тѣхъ само биле порѫчва да дойдатъ да го бератъ. Въ друга двѣ цвѣтя се прѣпиратъ, кое е по́ доброчесто. Въ третя „славейно пиле“ казва на невѣста биляра да не бере „биле надъ яворъ“ и др. Въ нѣкои покрайнини на сѫщия день моми бератъ лѣковити цвѣтя въ планина, па виятъ вѣнци и пѣятъ: „Сбирайте се, малки моми, да идете да видите, кѫдѣ славей билки бере . . .“ По Константиновдень бератъ билки безъ особни обичаи. На Еневдень сутринь, прѣди изгрѣвъ слънце, ходятъ моми, невѣсти и баби да бератъ разни лѣковити цвѣтя и бурени. Отъ тѣхъ виятъ еневски вѣнци, отъ които по́ голѣмитѣ прѣмѣтатъ прѣзъ раменѣ, а по́ малкитѣ носятъ на глава, като пѣятъ еневски пѣсни. Билки се бератъ не само въ гора, но и въ поле и ливада.

Разни сѫ случаитѣ, въ които се възпѣватъ лѣковити билки. Въ една пѣсня напр. сестра бива прѣдпазвана да не ходи въ гора да бере билки, за да лѣкува брата си: „не иди во гора, не бери ми билки, — не суши ми гора, брата да лѣкувашъ“. Въ друга на самата нея ѝ омръзва, сдодѣя „въ гора ходещи, билки берещи, тебе (брата) лѣквещи“. За боленъ Марка сиви орли прѣхвъркатъ Черно море, за да идатъ „въ благо поле, да наберать благо биле“. Като немала готово биле набрано „билярска мома лѣкарка“ за да лѣкува раненъ войвода, „сгоди се Света Недѣля, та ойде биле да бере . . .“ Въ баяние за главоболь се казва, че „злата квачка съ златни пилци“ отива въ пуста гора да бере „билки лѣковити“ за болния.

Билки се употрѣбятъ за лѣкуване всевъзможни болести. Такива сѫ напр. „билка за глава“, която лѣкува главоболие и разпѫжда тѫга, „билка за гърло, за клето сърдце, биле за рожба“ и др. Еневски вѣнци се сушатъ и пазятъ цѣла година, а въ нѣкои български покрайнини (като въ Воденъ) ги държатъ и по дюкенитѣ си, за да иматъ много купувачи. Лѣкуватъ се съ билки, като ги варятъ и пиятъ отварата имъ, или като си миятъ глава или друга часть отъ тѣлото. Напр. за „бабици“ (бѣгавица, разслабенъ стомахъ) на дѣте баснарка възваря „бабичено биле“ въ гърне и съ отварата ръси и пои болното. Въ една пѣсня се казва, че три рѣки носятъ „билки и корени: първата — за млади ергени, да ми се годяватъ, втора — за руси дѣвойки, дарове да правятъ, а третя — за млади невѣсти, лесно да добиватъ".

Билки и бурени иматъ не само лѣковита сила, но могатъ да бѫдатъ и „любовни,¹) омразни, омайни, раздѣлни, разгонни". Нѣкои отъ тѣзи магйосни билки се бератъ отъ жени — вѣщици рано въ понеделникъ голи, като пълтеници. Змията, казватъ, знаяла тайнитѣ сили на билкитѣ, затова и вѣщици взимали змия, за да имъ помагатъ при събиране разнитѣ лѣковити и магйосни бурени. Има еневски „любовни" билки, които се даватъ на момци и моми, за да се обичатъ, както и „омразни", за да се намразятъ. „Биле омайно" носи Тодоръ на Иринка, съ което казва: „комшии да омаите, двамата да се веземеме". „Биле раздѣлно", което има магйосна сила да раздѣля и омразява мѫжъ съ жена, се вари отъ жена „гола гологлава, въ петъкъ спроти сѫбота, въ кѫща запустеница, въ гърне неожежено, съ вода неначета", па съ отварата му поливатъ лицето, на което искатъ да направятъ магия. Младъ Стоянъ, като билъ полѣнъ съ подобна отвара, съвсѣмъ си промѣнилъ човѣшкия образъ и станалъ „до половина младъ Стоянъ, отъ половина — шаренъ змѣй". „Билки разгонки" иматъ магйосна сила да разгонватъ змейове и други духове, да развалятъ магии и др. Тѣ се носятъ въ муски, окачени на шия, или се употрѣбяватъ отъ „баснарки" при баяния. Съ разни магйосни билки, варени въ котелъ съ вода, налѣта въ „потайно доба", и съ заклинания магесница, вѣщица сваля и мѣсеца. Изобщо тѣзи билки играятъ важна роля въ живота. За една у майка мома Тодорка се говори въ пѣсня, че майка ѝ „съ бурени я имала (добила), съ магия я женила".

Билки сѫ продавани отъ биляри, които сѫ ходили отъ градъ на градъ и отъ село на село съ своята скѫпоцѣнна стока. Най прочути сѫ били билярите отъ Янинско село Мецово. Въ пѣсни се изтъква, че скѫпо сѫ цѣнени билкитѣ: „съ златенъ герданъ — билка за глава, съ редъ желтици — билка за гърло и съ златни гривни — билка за рожба". Особно винаги скѫпо се е продавала билка за рожба и за нея най много сѫ търсени билярите. Въ една пѣсня невѣста дякова казва: „не съмъ родила деветь години, та какъ се пукна проклета пролѣть, та ми хокнаха клети биляри, та съмъ купила биле за рожба, та съмъ родила мѫжко дѣтенце". „Билки омразни и раздѣлни" обикновенно продаватъ „циганки, черни катунки" твърдѣ скѫпо: „стрѫкътъ му желтица", па дори „шепа желтици, китенъ ровеникъ и риза ленена". Тъй наречени „русалии или калушари ходятъ въ нѣкои български покрайнини по русалската недѣля или русаля (отъ Св. Троица до недѣля Всѣхъ Светихъ) и лѣкуватъ русалски болести.

---

¹) Въ Италия нѣкои растения носятъ названия: concordia (съгласие), discordia (несъгласие), odio (омраза), които отговарятъ нашитѣ билки „любовни, раздѣлни, омразни". De Gubernatis, II, 99, 117.

Има интересно народно вѣрвание за произхода на лѣковититѣ билки отъ дуалистиченъ богумилски характеръ. Господь като направилъ отъ каль човѣка, оставилъ го да прѣнощува. Ала прѣзъ нощьта дошелъ дяволътъ и надупчилъ съ прѫчка навредъ човѣшкото тѣло. Сутриньта дошелъ Господь да му вдъхва душа и разбралъ, че сатана искалъ да го накара да прави друго тѣло. За да се не изпълни волята му, Господь набралъ различни билки отъ всички, каквито се намирали въ рая, та изпушилъ съ тѣхъ дупкитѣ въ човѣшкото тѣло и му вдъхналъ душа. Тогава Той благословилъ всички билки, съ които изпушилъ тѣлото, да се употрѣбятъ за лѣкове тъкмо за тѣзи мѣста, които сѫ били запушени съ тѣхъ. Отъ тамъ сѫ станали билки за глава, за крака, за рѫцѣ, за сърдце и пр. Съ врѣме хората забравили, коя билка за каква часть отъ тѣлото помага и сега ги търсятъ. Онази спомага за цѣръ, която се случи, споредъ както Господь я наредилъ. А всѣки, който разбере, коя билка каква болесть лѣкува, грѣхота е да не казва на други и да не лѣкува съ нея безплатно. Ако се крие, той помага на дявола, който е поврѣдилъ човѣшкото тѣло, па иска да му пакости и сега.[1]

Трѣва.

Трѣвата се възпѣва съ епитети росна, зелена. На зелена морава въ градина седятъ влюбени, въ село хоро играе, въ гора юнаци прѣзъ нея минуватъ, на нея почиватъ и болни лежатъ. Потурчена мома въ харемъ, като оплаква свободния животъ на българката между другото казва: „Дѣ да е трѣва зелена, българка да я отъпче“. Овчарь като кара стадо прѣзъ или покрай росна ливада и забѣлѣзва мома да бере въ нея цвѣте за Яневска китка, прѣдлага да изтърси („обие“) роса по трѣвата съ крива гега, за да не си роси бѣли поли и да не си мокри желти чехли. Трѣвата е вкусна храна за юнашкия конь, който съ особно цвилене обажда, кога е гладенъ. Въ свадбарска пѣсень като питатъ ливадата, защо е „росна потлачена“, получватъ отговоръ: „дѣвойче ме босо прѣгазило“, за да бере сѣно за кумови коне.

Съ трѣва въ ливада се сравняватъ многобройни сватове. Бързо изминуване на „лудость, младость“ се сравнява съ роса по зелена трѣва. Въ благопожелания срѣщаме: „Колко трѣва по поле, толко здраве на кукя“. Въ пѣсня на стихъ: „Пасе ли се трѣва зелена?“ послѣдва другъ: „Любятъ ли се до три моми годени?“ Въ отговоръ: „Не се пасе трѣва“ значи: „Не се любятъ моми“.

Голѣма власть надъ трѣва иматъ юди самодиви. Често на тѣхъ хвърлѣтватъ овчари, като търсятъ „овцѣмъ трѣва непасена, студна вода непиена“. Въ такъвъ случай първитѣ искатъ отъ вторитѣ да имъ платятъ травнина (турски: отлахакъ), т. е. право за пасене добитъкъ въ планински рудини. Отъ прѣминуване на грѣшни младоженци съ незаконно дѣте прѣзъ гора, и „трѣвата се изсушила“. Св. Георги има сила да направи „да пороси блага роса, да поникне блага трѣва.“ Зелена ливада три дни прѣди Гергьовдень плаче за пролѣтни овчари. Послѣднитѣ изпадатъ въ бѣда, кога стадо имъ се запладнѣва „въ сухи долъ безъ вода, въ сухъ пожаръ безъ трѣва“. Пожарътъ унищожава трѣвата, а не пасенето ѝ отъ овци, за това и самата трѣва рѣкла: „мене не ме е страхъ отъ паша, но отъ пърлене“.

---

[1] Sobotka, 31; Милад. № 7, 102, 192, 249, 386, 512; Чолак. 134, 294; Dozon, 37; Общъ трудъ, III, 87; Блъсковъ, Перуника 3—4; Илиевъ, 280, 336; Мариновъ, Ж. С. I, 46, 51, 142, 158, 168, 176, 178, 179; Гинчевъ. Нар. мед. МСб. III, Науч. отд. 73, — II, 46, 75, 139, — IV, 24, — V, 9 — VII, 28, — VIII, 141, — IX, 49, 61, — X, 21, 29 и др.

Трѣвата се употрѣбява и въ лѣкуване. Баби, които не събиратъ лековититѣ билки, бератъ безъ разборъ разни трѣви, 77 на брой, по половинка и съ тѣхъ лѣкуватъ болни, т. е. даватъ да піятъ отварата имъ или ги поливатъ съ нея и кадятъ.

Въ баяния болестьта се испраща въ гѫсти гори, дѣто има „зелени ливади и високи дървета.“ Въ баяние за подлюта заедно съ ръженъ класъ употрѣбятъ и зелена трѣва.[1])

Часть II.

Отдѣлни цвѣтя, билки, трѣви и други растения.

Трендафилъ (роза).

Това хубаво цвѣте е било прѣнесено въ най-старо врѣме отъ Фригия първо въ Тракия и отъ тамъ въ Македония, Гърция и въ другитѣ части на Европа. Въ Илиядата се разправя, че Персефона брала трендафили въ Нисейското поле. А това омайно поле се намирало въ Родопитѣ. Една отъ другаркитѣ на Персефона, на име Родопе, се въплотила въ величавата тракийска планина, която и до днесъ носи нейното име. Въ корена на думата Родопе стои старогръцката дума отъ ирански произходъ ῥόδον и латинската rosa. Отъ Гърция това цвѣте било прѣнесено въ Италия, а отъ тамъ по всичкитѣ обширни римски владѣния.

Първоначално това цвѣте и на български се е казвало ружа (отъ латинското rosa), както и до днесъ се зове у сърби, чехи, поляци и други славяни. Отъ новогръцки езикъ е прѣминало въ византийскитѣ врѣмена названието му трендафилъ, трандафилъ (τριαντά φυλλον, τραντά φυλλον). Персийската дума гюлъ е заета отъ турския езикъ и се употрѣбя повече за означение онзи видъ, отъ който се произвожда масло (гюл-ягѫ) и вода (гюлсую). Названието ружа се е запазило изобщо за цвѣтето Althea Rosea, наречена турски Гюл-Фатма. Интересно е, че сърбитѣ тъкмо това цвѣте зоватъ трндофил, трендофио, традвилье.[1] Въ нашия книжовенъ езикъ си проби вече пѫть латинското название роза, прѣминало отъ руситѣ и разпространено у насъ отъ народния ни поетъ Ив. Вазовъ, може би поради благозвучие въ стиха.

---

[1]) Милад., 11, 88, 135, 143, 393, 524; Чолак., 185, 282; Dozon, 9, 24, 32, 51, 57; Бончевъ, 76, 172; Илиевъ, 370; Ястребовъ, 415; МСб. I, 13, 29, — II, 21, 29, 31, 33, 70, 152, 163, 187, — III, 18, 28, 68, 130, 144, — IV, 17, — VIII, 30, — IX, 8, 48, 57, 60, 139, 154, — X, 40, 42, 106 и др.

Отъ гръцката митология знаемъ, че розата е била посветена на Афродита, богиня на любовьта и обичана отъ Дионисия, богъ на виното. Тя е била символъ на любовь и смърть. По своя хубавъ цвѣтъ и приятенъ дъхъ тя станала навредъ, дѣто се разпространила, а най-вече между римлянитѣ, обично и мило цвѣте. Моми и булки съ рози кичили главитѣ си, на пишни трапези разстиляли пълни съ цвѣтове и пъпки розови стрѫци, при свадби и погребения розата било прѣдпочитано цвѣте. Тя се прѣплела тѣсно съ живота на хората до тамъ, че нѣжни родители взели да кръщаватъ на нейно име женска си челядь. У старитѣ римляни, а до днесъ у всички цивилизувани народи, не е рѣдко собствено женско име Роза. У насъ има и мѫжко име Трандафилъ и женско Трандафила. Често се срѣща и женско име Ружа.

Въ нашата народна поезия това цвѣте се цѣни най-много отъ всички други и се възпѣва на всѫдѣ, дѣто българи живѣятъ. Поради отличнитѣ му свойства, по относа на красота и дъхъ, съ него сѫ свързани всички прояви на хубость, младость, жизнерадость и любовь. Неговото прѣдимство прѣдъ другитѣ простосмъртни цвѣтя се изтъква отъ минзухаря (качунка) въ пѣсната, дѣто се облажава, че то има сѫща и добра майка, а не мащиха, която да го буди по срѣдъ зима. Добрата майка „го повива и развива срѣдъ лѣто“, за да го бератъ моми и невѣсти.

Трендафилътъ се развъжда въ градина отъ мома, която го залива и нѣжно се грижи за него. Тя се намира изобщо въ тѣсна дружба съ него. „Подъ бѣлъ, подъ червенъ трендафилъ“ тя шие „ситенъ рѫкавъ“, като „весдень шие, весдень пѣе“, а по нѣкога, както обикновенно се казва, подъ него и заспива. Въ такъвъ случай на сънь ѝ се вѣстѣватъ „до два ми гюла и на гюлеве до два бюлбюля: вѣтърътъ вѣе, гюлътъ люлѣе, — бюлбюлътъ пѣе.“ Другъ пѫть само глава си туря подъ трендафилъ, като я нападне дрѣмка. Кога розови листя капятъ по лице ѝ, момата става особна гиздава и либава, което се изказва въ пѣсната съ тѣзи думи: „Лице ти сяеше, като чаша фикия, що я държи кадия“. Потрѣбва ли ѝ цвѣте за да овие „росна китка“ или „шаренъ вѣнецъ“, които да тури на руса глава, на черни очи, на тънки вѣжди, ще потърси най-напрѣдъ „бѣлъ червенъ трендафилъ“. Мома прѣоблѣчена въ мѫжки дрѣхи се изпитва съ любимото нейно цвѣте, отъ което „ако е млада дѣвойка, тя ще китка да си овие“.

Мома се сравнява съ „бѣлъ трендафилъ неразпукнатъ, неразцъвтенъ“. Мома и момъкъ си приличатъ „като два гюла стамболски“. Отъ бѣлъ червенъ трендафилъ търси момъкътъ забава, като му казва: „Можешъ ли ме разговори, като мое първо -либе“.

---

[1] Д-ра А. Покорнога, Бильарство, Београд, 1879 стр. 24.

Кога се рони трендафилъ по мома, заспала подъ него, това значи, че ще има сватове. Въ такъвъ случай тя, ако не е още готова, казва: „Бре стой, гюле, не падай по мене!“ Въ свадбарски пѣсни късане трендафилъ отъ момина градина значи любене и вземане мома. А това късане става или отъ самото „лудо младо“, което влиза въ градината и „поразява всѣкояко цвѣте, а най-вече бѣлъ червенъ трендафилъ“, или пъкъ деверътъ „рипва, прѣрипва“ въ градината и го накъсва за да нахрани сватови коне Въ знакъ на любовь „трендафилова китка“ се прѣдпочита отъ момъкъ, по съвѣтъ ни майка му, измежду три, изпратени му отъ мома една подиръ друга отдѣлно. На руса невѣстина глава „кумовъ магданъ (було) и деверовъ вѣнецъ“ се сравняватъ съ ружа и трендафилъ.

Въ нѣкои български покрайнини вѣнци за вѣнчане се виятъ на трендафилови пржчки и отъ трендафилъ въ кумова кжща отъ момци, нарочно платени за това, като пѣятъ: „Кума вила три шарени вѣнца, — единъ бѣлъ, червенъ трендафилъ . . . та ще иде да вѣнчава“ По други мѣста сватбарскиятъ прѣпорецъ се прави отъ трендафилова пржчка, на която забождатъ ябълка и червена кърпа. На трендафилъ въ градина мѣтатъ и невѣстиното було.

Трендафилъ и славей (гюлъ и бюлбюлъ) сж близки другари Чрѣзъ сипене цвѣтъ отъ него върху пазухитѣ на юнакова жена славеятъ ѝ припася злокобна вѣсть, че нейниятъ мжжъ е лежалъ боленъ и умрѣлъ въ гората.

Римлянитѣ имали праздникъ на розата, който празднували по май и юний. Прѣзъ това врѣме тѣ красили гробоветѣ на мили смъртници съ рози, яли заедно и си подавали рози. Този праздникъ прѣминалъ и на Балканския полуостровъ съ името ρουσάλια и се свързалъ съ лѣтния праздникъ на Дионисия у тракитѣ. Въ срѣднитѣ вѣкове стариятъ езически праздникъ на розата се слѣлъ съ християнската Петдесетница. Той прѣминалъ у насъ и се тачи до днесъ подъ народното название „русалска недѣля“. Понеже праздникътъ на розата се свързалъ съ християнската Петдесетница, останало да се пѣе у насъ: „Христянска вѣра мирише, като на цървенъ трендафилъ“. Прѣдсмъртниятъ завѣтъ на юнака, ударенъ съ пушка въ гората, е да насадятъ задъ кръста му трендафилъ

Подобно на нѣкои срѣдневѣковни разкази, и въ една българска народна приказка се говори за чудно момиче, дъщеря на нѣкой старецъ, съ изключително свойство: „кога се засмивало, трендафилъ цъвтѣлъ отъ устата му“.

Има народно лѣкуване чрѣзъ „прѣкарване болния прѣзъ трендафилова пржчка“. Това се върши по слѣдния начинъ. Събличатъ болния голъ и го турятъ въ една изкопана дупка. Послѣ прѣкарватъ отъ глава до крака една разцѣпена прѣзъ срѣдата трендафилова пржчка, която да се държи отъ двата края. Тази пржчка незабавно заравятъ въ дупката заедно съ вѣтхитѣ дрѣхи на болния. Съ заравяне на дрѣхитѣ вѣрватъ, че се заравя и изгубва болестьта.

Въ пословица се срѣща: „отъ трендафилъ — трънъ, отъ трънъ — трендафилъ“.1)

Ружа.

Отъ названието на това цвѣте има собствено женско име Ружа, Ружица. Съ епитети „червена, желта и бѣла“ ружата (Althea Rosea) доста често се възпѣва въ народната ни поезия. Тя е тѣсно свързана съ живота на момата. Нему се радва тя, подъ него седи, бере го за да се кичи. Въ разговоръ на ружа съ здравецъ послѣдниятъ й казва: „Ти си цвѣте у мала градина за моминска китка“. Момъкъ иска отъ мома „кичица ружица“. За да хване любимата си, „изора бахча срѣдъ село, извади вода студена, насади ружа цървена“, за да дойде и тя заедно съ другитѣ дѣвойки „ружица да си собере“.

Въ пѣсни, въ които се описватъ природни красоти се пѣе: „Изяснило се небето, нашарила се земята съ всѣкакво цвѣте шарено, пòвече ружа алена“.

Момата се сравнява съ „ружа алена, румена“. Охолното й растене въ родителския домъ се прѣдставя въ слѣдното сравнение: „какъ цъвти ружа въ градина, тъй цъвти мома при майка“. Въ една припѣвка: на „цървена ружа алена“ отговарятъ: „Ката на Минко галена“. Въ друга двама любовници се припѣватъ: „Алена ружа, Драгано! — Къдъръ каланфиръ, Стояне!“ Откъсване ружа значи любене мома: стихътъ: „Алена ружа въ градина (Рада)“ се придружава съ — „Наведи се, откъсни я, Стояне!“ Невѣста тъй сѫщо се сравнява съ ружа алена.

Въ коледна пѣсня се пѣе: „Долетѣха два сокола, та стѫпиха на ружата, порониха бѣла ружа и червена“ и по този начинъ обърнали вниманието на домакина. Момина китка отъ ружа повѣхнала = оженване на любовника и́. Въ свадбарска пѣсня на зълвата, кога си мие рѫцѣтѣ, слѣдъ като е мѣсила хлѣба, пѣятъ: „Мий си бѣли рѫцѣ, зълво! коси ли си плела, или ружа брала?“

Мома, кога умира, изказва молба на гроба й заедно съ „гръчки босилякъ и къдъръ каланфиръ“ да насадятъ и „ружа алена“, Въ желание за промѣна на момъкъ и мома първиятъ казва: „Азъ ще стана ранъ босилякъ, ти при мене — желта ружа“. „Червена ружа“ цъвти на мѣстото, дѣто капва кръвь отъ конь, ударянъ съ бичъ, който е оплетенъ отъ момина коса.

Въ народната медицина отвара отъ ружа се употрѣбя противъ кашлица.2)

---

1) De Gubernatis, II, 317; Sobot. 205; Máchal, 196; Иширковъ, Розариумъ въ Казанлъкъ, в. „День“ 1912, май; Блъсковъ, Перуника 4, 22 и Теменуга, 68; Милад. № 174, 361, 510; Dozon, 58, 68, 82; Илиевъ, 270; МСб. II, 136, 218, — III. 43, 48, — IV, 52, — V, 25, 40, 197, — VII, 21, — VIII, 10, 29, 68, — IX, 54, 57, — X, 6, 37, 40, 43, 47 и др.

2) Милад. № 93, 187, 437; Богоровъ, 49; Шапкар. I, отд. IV, кн. VI, 381; МСб. I, 35, — II, 48, — IV, 3, — VIII, 40, — IX, 29, — X, 37, 46, — XI, 58, — XIV, 15 и др.

Невѣнъ.

Отъ названието на това цвѣте е произведено едно отъ най хубавитѣ собственни женски имена: **Невѣна**, **Невѣнка**. На Невѣнъ (Calendula Officinalis) въ нѣкои български покрайнини казватъ и ружа. Той е обикновенно градинско цвѣте, което момата „день го сади, день го вади (пои)“ и кога цъвне „мома иде отъ башчата, китка невѣнъ на главата“. Момъкъ не се задоволява само да взима отъ мома „росна китка невѣнова“, но си позволява и нощѣ да обира цвѣтето въ градината.

Въ сравнения момъкътъ е „черноокъ невѣнъ“, а момата, китка невѣнова“. Въ свадбарска пѣсня на деверъ се казва: „църнооки девере, шестореди невѣне!“ Въ припѣвка: „Черноокъ невѣнъ, Камено! — Откини го, закичи го, Тодоре!“ Мома вие вѣнецъ въ градина, „она го вие, то вѣхне“, па казва на момъкъ, който гледа отъ плета: „Вѣхни, не вѣхни, невѣне: каквото тизе на мене, така младъ Стоянъ за мене!“ Въ свадбарска пѣсня се казва: „какъ вѣхне невѣнъ по поле, тъй вѣхне млада невѣста при свекъръ и при свекърва . . .“ Въ началото на една друга пѣсня се пѣе: „Проклети да сѫ, Невѣно, твоитѣ стари кумове, що те кръстиха Невѣно, да вѣхне свѣтътъ по тебе, да вѣхне, море, да съхне“. Въ пѣсня за „сѣяне ядове“ мома казва на момъкъ: „Ако изникне невѣнътъ, много щешъ вѣхна за мене . . .“

Въ коледна пѣсня на мома се пѣе, че примела „брату двори съ невѣнъ прѫти“. Въ Дебърско момкови роднини изпращатъ на момата една недѣля слѣдъ сватуването монети, нанизани на невѣнъ. Въ такъвъ случай това цвѣте служи за символъ на невѣхнене, трайне на любовьта.[1]

Сминъ.

Сминъ (Helichrysum Arenarium) се чуе още смилъ, шмилъ. Отъ него има произведени собственни имена: мѫжко **Смилянъ** и женско **Смиляна**. Това цвѣте се бере, споредъ народната пѣсня, „по поле или въ градина“ отъ моми и се вие на китки, които се даватъ на момци, за да ги носятъ надъ очи и надъ вѣжди“. Ала то се възпѣва повече като желто горско цвѣте, което малки моми или сиво стадо пороняватъ, потрошаватъ, а овчарь го бере и дава на овци, дано „да изпукатъ“, за да си ходи по седѣнки и сборове. Има свадбарска пѣсня: „дѣвойка смилъ по гора береещи, пѫтемъ загрѣшила“, па намѣрила тридесеть хайдути (= сватове), които вино пили и нея чакали.

Въ сравнение се казва „желтъ като сминъ“. Ако на момъка „сминъ му китка подгорѣла“, съ това му се напомня да се жени. „Китка сминьова, сминьовица отъ сминьово и латиново цвѣте“ дава мома на годеникъ овчарь, който отива на зимовище, „денѣ да я носи въ пазуха, а нощѣ възъ главѣ“, па му казва: „додѣ ти китка весела, до тогава съмъ азъ мома; кога ти китка повѣхне, ази ще да се погодя; кога ти китка изсъхне, ази ще да се оженя“.

---

[1] Верков. 77, 276; Ястрэбовъ, 410, 414; Марин., Ж. Ст. I, 141 МСб. VII, 22, 29, 33 — VIII, 35, 69, 117, — IX, 123, — X, 34, 44 и др.

Двѣ китки отъ сминъ се наричатъ на двѣ дѣца едноденчета или едномѣсечета: ако едното отъ тѣхъ умре, китката му, която е пристояла една нощь при мъртвото тѣло, се запазва за живото дѣте, а китката на живото закопаватъ заедно съ мъртвото дѣте.[1]

Латина.

Латината (Tropaeolum Majus) съ своитѣ цвѣтове, разположени по отдѣлно въ ѫглитѣ на листата, напомня на капюшонъ, който носятъ католишки калугери капуцини. На френски тя се казва capucine, отдѣто и руското название капуцинъ. Понеже въ срѣднитѣ вѣкове католицитѣ сѫ се зовѣли у насъ латини, навѣрно отъ тамъ е получило и цвѣтето българското си название латина.

Това цвѣте се сѣе въ градина, която прѣзъ лѣтото то украсява заедно съ трендафила: „надъ трендафила латина“. На тръгване за зимовище овчарь като надникналъ прѣзъ плетъ въ момина градина, паднали ножове му „въ алената латина“, а любовница му свила китка шарена сминьова и латинова, за да познава по нея, до кога ще го чака. Въ смѣшна пѣсня низко любе се скрило въ градината въ латината, дѣто го намѣрила невѣстата.[2]

Кадифе (Джунджуле).

Кадифе (Tagetes Patula) е градинско цвѣте. То влиза въ състава на „росна китка отъ всѣкакво цвѣте, отъ бѣлъ червенъ трендафилъ и шарено кадифе“. Мома сади въ градина „бѣла кадефка“, която юнакъ иска, ала тя му хвърлила коприва. Джунджуле се срѣща въ свадбарска дебърска пѣсня: „Фтасала рано Юрдана, занесла цвѣте джунджуле, дѣвойка цвѣте берѣше, татку си на скутъ редѣше“. Татко ѝ хвърлилъ цвѣтето съ думитѣ: „Ни керка моя, ни цвѣке“. Сѫщото направила и майката. А когато „свекру си на скутъ редѣше“, той ѝ взема цвѣтето, като казва: „И сноха моя, и цвѣке“.[3]

Каранфилъ.

Отъ названието на каранфила (Diantus karyophyllus) има произведени собственни имена мѫжко Каранфилъ и женско Каранфила. То не липсва въ момина градина. Мома, заспала подъ трендафилъ, мѣта крака подъ каранфилъ. Двама млади си припомнятъ, че като били малки, любили се „подъ бѣлъ и червенъ трендафилъ и подъ желтионъ каранфилъ: кога каранфилъ цвѣтѣше, а на грѫди ни падаше“. Момъкъ иска отъ мома да му събере „китка бѣлъ босилякъ, ранъ каранфилъ“. Изобщо каранфилътъ поради съзвучие въ крайнитѣ срички пóвечето се възпѣва заедно съ трандафила: кога гълѫби се разгукали по трендафили, „пауни се разпѣли по цървени каранфили“.

---

[1] Милад. № 128, 578, 632; Верк., 220; Doz. 38; Илиевъ, 161, 208, 210; Георгиевъ, Билкитѣ, 13; МСб. III, 40 — IV, 12, — VII, 3, 24, — IX, 10, — X, 28 и др.

[2] Милад., № 128, 280; МСб. II, 40 и др.

[3] Бончевъ, 93; Богоровъ, 55; Ястребовъ, 416 и др.

Въ сравнения момъкътъ бива „къдъръ каранфилъ“. Припѣватъ на мома: „Алена ружа, Драгано!“ и отговарятъ: „Къдъръ каранфилъ, Стояне!“ Когато сѫ „момитѣ — китка шарена, невѣсти — ружа алена“, на момцитѣ се казва: „ергени — къдъръ каранфилъ“. Момъкътъ казва на „дѣвойка, червена ябълка“, че изгорелъ за нея между другото и като „каранфилъ за роса“.[1]

Седефъ.

Седефътъ (Ruta Glaveolens), извѣстенъ въ сѣвернитѣ славяни подъ латинското име **рута** и толкова възпѣванъ у тѣхъ, токоречи не се срѣща въ нашата народна поезия. Въ една пѣсня се възпѣва китка, увита отъ четире цвѣта, между които и седефъ. Въ „сѣяне ядове“ по съзвучие се казва: „Ако изникне седефа, много щешъ седѣ за мене“.

Това цвѣте се употрѣбя въ народната медицина. За главоболь се налага съ него глава, а за треска се пие отвара отъ него.[2]

Босилякъ.

Босилякътъ. (Ocymum Basilicum) носи названието си отъ латинското basilicum. Отъ него има произведено и собствено мѫжко име Босилко. Голѣмо е било значението на това цвѣте въ народнитѣ прѣдания на старитѣ гърци и римляни. То го е упазило и до днесъ въ цѣла Европа между всички народи. У насъ то играе твърдѣ важна роля въ поезията, обредитѣ и обичаитѣ.

Негови постоянни епитети въ пѣснитѣ сѫ: ранъ (равенъ), ситенъ, росенъ, миризливъ, гръчки. Босилякътъ е неминуемъ въ моминска градина. Обикновени изрази въ лазарски или други пѣсни сѫ: „Шетала е момата въ равна градина, рамъ босилекъ сѣяла“, Като донесе сутрина на ранина вода, тя слага мѣнцитѣ въ градината въ босиляка. Въ дрѣмка подъ трендафилъ тя простира крака въ босилякъ. Тя го сѣе, праши, възрива въ голѣмъ размѣръ и, като не успѣва сама да го залива, чака отъ небето и „ситна росица да го накваси“. Като го има въ изобилие, момата съ „миризлива босилкова китка и страторова вѣйка“ мете дворове и черкови. Понѣкога босилякътъ у момата толкова се размножава, че „съ коси босилякъ косили“ па се чудил, какъ го е поливала. Обяснили си това чудо тъй: „орли (=побратими) мъгли водятъ, змѣятъ (=първо либе) го полива“.

---

[1] Милад. № 423, 434; Ястребовъ, 421; Пер, Сп. IX, 90; МСб. IX, 29, — X, 23, 40 и др.

[2] Sobot. 231; Гинчевъ, МСб. Н. О. 118 и др.

„Китка отъ ранъ босилекъ“ вие обикновено и се кичи съ нея мома на дѣсна страна, а момъкъ я взима въ знакъ на любовь. „Вито вѣнче босилково“, „стрѫче босилякъ“ или „китка босилкова“ доброволно се дава отъ мома на любовникъ. Пъргава и работна мома се прѣдставя въ тѣзи изрази: „малка мома рано рани напрѣдъ зори въ градинчица подъ дюлчица, че си изви вито вѣнче босилково, че си грабна бѣли котли“, па отишла на изворче, дѣто заварила първо либе. Съ два стрѫка босилякъ момъкъ „шибва мома прѣзъ бѣлото лице“, за да я събуди отъ сънь, а съ клонче босилякъ майка брани отъ мухи болна дъщеря. На раздѣла съ родителски домъ невѣста трогателно порѫчва на майка си да не остава да съхне любимия неинъ босилякъ, но да го полива „утринь съ росица, вечеръ съ водица“ или „вечерь, утромъ съ вода, на пладнина съ сълзи“.

„Едничка мома у майка“ се сравнява съ „стрѫкъ босилякъ, червенъ страторъ“. Момъкъ и мома си приличатъ като „два стрѫка босилякъ“. Момъкъ гори за мома, „като босилякъ за сѣнка“. Въ благословия на моми казватъ: „Да ми растатъ, порастатъ, какъ босилякъ въ градина“. Въ една свадбарска пѣсня се пѣе, че вмѣсто посѣтъ отъ мома босилякъ се родили „маргаритъ и безцѣнни камъни“, които златари (=сватове) дошли да цѣнятъ, т. е. да искатъ момата. Въ друга свадбарска се пѣе: „Билка пущатъ (праща) по бѣла Босилка — бѣло Босилче мое!“ въ значение на Босилко = младоженецъ. Въ припѣвка: „Кунице ле изписана, подъ куната стрѫкъ босилякъ“ (за момата) и „Наведи се, откини я, Иване! (за момъка). Китка „ранъ босилякъ и червенъ страторъ“ и друга „желта ружа“ видѣни отъ мома на сънъ, се тълкува въ коледна пѣсня отъ Божа майка: първата китка — младоженецъ и деверъ, а втората — сама момата. Приятниятъ дъхъ на това цвѣте е далъ поводъ да се пѣе: „млада душа мирише на ранъ бѣлъ босилякъ“.

Момъкъ иска отъ мома като сади босилякъ да го нарече: „стрѫкъ за мене, другъ — за тебе“, а послѣ да пази: „ако расте зеленъ кръвенъ, че щемъ двама да се веземемъ; ако расте, и да вѣхне, че щемъ двама да загинемъ“. Войникъ, отишелъ на служба носи отъ невѣстата си „китка босилкова“, която като вѣхне, и либето му ще се посвърше“ При „сѣяне ядове“, ако изникне босилякъ, момъкътъ ще вземе момата. Въ припѣвки на пръстени по Сурваки, притежателката на пръстена, който излѣзе слѣдъ припѣвка: „китка босилякъ черква мете“, ще вземе даскалъ.

Значението на босиляка въ религиознитѣ обреди и изобщо въ народитѣ обичаи, свързани съ нѣкои вѣрвания, е голѣмо. „Нѣма цвѣте по хубаво отъ мене, че не може света вода безъ мене“, казва босилякътъ самъ на себе си. И той като трендафилътъ е тѣсно свързанъ съ вѣрата: „християнска вѣра мириса, като на бѣлъ босилякъ“. Той изрично се зове „Христосовъ“, за това, че „честнитѣ кръстове“ били скрити отъ евреитѣ въ смѣтище, „дѣто расте ранъ босилякъ, заранъ рано роса вдига“, или за това че върху гроба Христовъ, затрупанъ отъ евреитѣ съ прѣсть, израсълъ босилякъ, който искубанъ постоянно растѣлъ, за да дава по този начинъ знакъ. Отъ тамъ било останало и до днесъ да се свети вода и да се ръси съ китка босилякъ. Праведната душа се вика отъ Господя да му прѣпраша (прѣкопава) цвѣте „карaнфила и босилека“. Въ коледни пѣсни Божа майка прави люлка за млади Бога „на два слъбца босилкови“, а орачъ се величае съ това че „купраля му стръкъ босилякъ“ или „жеглитѣ му босилкови, ралото му стратолово“.

Сушенъ босилякъ на стръкци се държи постоянно прѣдъ иконитѣ. Съ него кичатъ кравая на Господа. Въ коледването възрастна мома набучва два три стръка босилякъ върху подарения на любовника си кравай. Турятъ го при лехуси, умрѣли и на гробищата. Съ босилекъ забръкватъ брашното за пити по засѣвки, съ нето кадятъ болни, баятъ съ „кръсть босилякъ“ и набучватъ брашното, което подаряватъ на баби въ врѣме на понуди. Злочеста невѣста, измамена и принудена отъ мъжа си да изпие вино съ отрова, казва на девера си: „Откъсни вѣтя (вѣйка) босилкова и пелинова, бърже върни назадъ на майка ми“. На смъртния си часъ мома иска да насадятъ на гроба ѝ всѣкакво цвѣте, на първо мѣсто „гръчки (едъръ) босилякъ“.1)

Страторъ.

Страторътъ (Amarantus) се чуе още стратулъ, златуръ и произходи отъ гръцката дума στράτουλα, умалително отъ στράτα, пъть, италиянски strada. У старитѣ гърци и римляни това цвѣте е било символъ на приятелство. Въ нашата народна поезия той се срѣща заедно съ босиляка. Обикновенно мома мете дворове съ „китка босилкова и вѣйка страторова“. „Червенъ страторъ“ заедно съ „ранъ босилякъ“, както видѣхме по-горѣ, се явява насънѣ на мома.

Като свадбарски обичай турятъ и страторъ въ водата, въ която си мие ръцѣ зълва, слѣдъ като е мѣсила питата2).

Здравецъ.

Отъ здравецъ (Geranium) има произведени собствени имена Здравко и Здравка. Това цвѣте се възпѣва въ нашата народна

---

1) Милад. № 37, 66, 132, 247, 267, 513; Чолак. 35, 48, 324; Верков. 53; Dozon. 15, 68; Бонч., 14; Богор, 51; Ил. 75, 128, 182, 207, 373; Мар. Ж. Ст. I, 98: Блъск., Криво лале, 1, — Ружа, 31; Гинчевъ, Нар. Мед. МСБ. III, Н. О. 78; МСб. I, 3, 4, 23, 37, 38, — II, 14, 33, — III, 31, 43, 47, 48, 53, 91, 144, — IV, 3, 15, 28, 30, 41, 52. 90, — V, 9, — VII, 27, 38, — VIII, 5, 10, 17, 117, — IX, 23, 26, 31, 45, 48, 103, — X, 5, 10, 23, 28, 37, 40, 60 и др.

2) De Guber., II, 10; Шишман. Н. Етим. МСб. IX, Н. От. 630. Общъ трудъ, III, 91; Ил. 182, 328, 350; МСб. I, 23, — II, 3, — III, 31, — IV, 3, — V, 28, — VI, 3, X, 50, 60 и др.

поезия, като „горско цвѣте миризливо“, ала се развъжда и въ градини. Ето какъ той самъ изказва своитѣ прѣдимства прѣдъ босиляка, ружа и аглика: „Азъ съмъ зеленъ зимѣ и лѣтѣ: зимѣ раста подъ дебело снѣже, летѣ — подъ дебела сѣнка; който мине, все отъ мене кине; ако мине стадо съ овчари, да нагази здравецъ, здраво цвѣте, размирише по цѣлата гора; та мене ли моми да не бератъ, та мене ли китки да не виятъ!“ Въ друга пѣсня здравецътъ вика моми да го бератъ, па да се не прѣдаватъ само на босиляка, който е веднажъ прѣзъ лѣтото.

Здравецътъ е придобилъ важность най вече поради названието си, като произведено отъ здраве. Коледнитѣ благословии свършватъ съ стихове: „Колко здравецъ по планина, толко здраве въ тази кѫща, въ тазъ дружина (задруга)“. На моми се благопожелава „да ми растатъ, порастатъ, какъ здравецъ по планина“. Зеленъ вѣнецъ отъ здравецъ въ коледна пѣсня се туря на дѣте „да е здраво и весело“. Невѣста вила три вѣнца: „първи отъ здравега здравца“, за който се казва: „Хвърлете го юнакови двори, да сѫ здрави и весели“. Вѣнецъ отъ здравецъ изпраща невѣста на майка си „за много здраве“. „Два стрѫка здравецъ“ се дава и въ знакъ на любовь.

Има свадбарски обичай, споредъ който невѣстата съ нѣколко свои дружки и съ една-двѣ жени отъ момкови отива въ градина и съ двѣ рѫцѣ изскубва наведнажъ деветь корена здравецъ и го раздава по коренъ всѣкому отъ момковитѣ. Въ нѣкои български покрайнини по кръщенки кръстникътъ приготвя три свѣщи, вързани съ здравецъ.[1]

Перуника.

Перуниката (Iris Germanica) явно ни напомня езическия славянски богъ **Перунъ**. На сръбски тя се казва и богиша. Гръцкото название на това цвѣте Ἶρις напомня богинята Ирисъ, която била пратеница на боговетѣ и като развѣвала своя поясъ, произвеждала дѫгата. Перуника расте покрай водни мѣста въ диво състояние и въ градини — въ питомно. Моми бератъ „цървена перунига край ливади по брѣжето“. Въ свадбарска пѣсня питатъ дѣвойка, защо си е поли обросила: „дали въ гора билки брала, или по рѣка перуника?“

Дрѣхи на малка мома се сравняватъ съ „бѣла перуника“, а лицето и, ако е здрава: „пусто лице като перуника“, ако е болна лежала като „синя перунига“. Въ свадбарска пѣсня мома се зове „дѣвойче перуниче, лѣтна перунига“. Момъкъ „одражава, омилява (=обиква) мома, като китка перунижка“. „Перуника изникнала на момкови равни двори“ или „на два друма, на раздрума“, а „лудо младо тръне носи да я гради, да я вади (пои)“, или „съ бърза коня напраши ми перуника“ — има значение на мома, любена и взета отъ момъкъ. „Шарена перунига“, която цъвти на два друма, турчинъ къса и затъква на глава, има сѫщото значение. Отчаяна мома е готова да се удави въ Дунавъ, който да я изхвърли въ ливади, дѣто да поникне „бѣла перунижка.“ 1)

---

[1] **Милад.** № 343, 541; Doz., 57; Чол. 3; Ил. 161, 172, 221, 373, 374; МСб. I, — 7, — III, 20, — VIII, 68, — IX, 27, — X, 23 и др.

Темянуга (любика).

Темянуга (Viola Odorata) има и женско собственно име, както и любика. Това цвѣте рѣдко се възпѣва въ народната поезия. Срѣща се заедно съ перуника. Питатъ мома, „дали въ поле билки брала, или въ гора — теменуга“. Понеже цъвти твърдѣ рано на пролѣть, зове се и „зимна“. Мома се сравнява съ „зимна теменуга“, която разцъвтѣла рано прѣдъ Великдень. Въ „сѣяне ядове:“ „Ако изникне любика“, ние ще се любиме“.2)

Синчецъ (синьо цвѣте).

Синчецътъ (Scilla Bafolia) се възпѣва твърдѣ рѣдко. Бератъ го малки моми и го виятъ на три китки: едната — за зетъ, друга — за невѣста, третя — за деверъ. Въ една пѣсня се пѣе: „теменуга и синчецъ, малка мома подъ вѣнчецъ“.3)

Кокиче (бѣло цвѣте).

Кокичето (Galantus Nivalis) се зове по нѣкои български покрайнини костиче, а въ македонското нарѣчие — бѣло цвѣте. То само разказва за себе въ една пѣсня, че имало зла мащеха, която го рано буди и го кара да цъвти „посрѣдъ зима подъ снѣгове“ или „срѣде зима — коложега“ (Голѣмъ Сѣчко). Кокичето се сади и въ градина и въ саксия. Въ една пѣсня се пѣе: „Цъвнало е бѣло кокиче на Бонинитѣ прозорци“. „Бѣло кокиче“ се сравнява съ момиче.4)

Качунка (минзухаръ).

Качунката (Crocus Dativus) е само диво цвѣте, което въ източното българско нарѣчие се зове и минзухаръ. И то, както кокичето, казва за себе си, че зла мащеха го рано буди. Въ гатанка: „Полна гора свѣщица“ или: „на всѣка ридинчичка (отъ ридина, ридъ) и свѣщичка“ значи качунка. Мома лежала болна и пожелтѣла се сравнява съ „сиротица желта качунчица“.5)

---

1) De Gubern. II, 174; Sobot. 51, 326; Máchal, 22. 44; Милад. № 616; Ястр. 422; Ил. 203, 302; Шишмановъ, Нар. Етим. МСб. IX, Н. О. 634; Раков. показ., 18; Пер. Сп. 11—12, 167, 177; МСб. III, 43, 46, 52 и др.

2) Милад. № 616; Верн. 81; МСб. III, 44, 46, — IV, 28, 33, — VII, 33.

3) Пер. Сп. 13, 145.

4) Ил. 74, 278, 302, 384, 387; Ястр. 148; Бонч. 100 и др.

5) Чолак. 122 и цитати при Темянуга.

Кукурякъ (спрежъ)

Кукурякътъ (Heleborus Niger) се зове и спрежъ. Той не се сади въ градина. Въ една пѣсня питатъ момата, защо не сади „зеленъ кукурякъ“, за да го вие на китки и да го дава на момци. Дѣца, кога видятъ първи пѫть кукурякъ на пролѣть, пѣятъ: „отвори, бабо, да се грѣеме“ или „кукуреже, реже, майка ти се рѣже, баща ти се коли“. Коренитѣ на това отровно растение наречени спрежъ се пъхватъ за лѣкъ въ пробито съ шило мѣсто на боленъ добитъкъ. Това лѣкуване се зове запрежване, запреждене, а споредъ народната етимология и запрѣгане, като да произлиза не отъ растение спрежъ, но отъ глаголъ запрѣгамъ. Понѣкога за „злата кела“ се употрѣбятъ корени на спрежъ съ корени на сънъ котка (Anemone Pulsatilla), сѫщо отровни.[1]

Шипка.

Шипка (Rosa Canina) не се възпѣва въ народната поезия, ала тя играе доста важна роля въ свадбарскитѣ обичаи. Въ нѣкои български покрайнини свадбарския прѣпоръ въ петъкъ приготвятъ отъ дълга шипкова прѫчка, която деверъ и зълва отсичатъ и донасятъ въ момкова кѫща. А другадѣ въ понедѣлникъ свахитѣ хвърлятъ върху шипка невѣстиното було, като прѣдварително невѣстата се покланя деветь пѫти на шипката. Въ градината, дѣто завеждатъ невѣстата за тази цѣль, носятъ сито, точилка и отъ шипка отсѣчена прѫчка.

Въ народната медицина пиятъ отвара отъ шипкови корени за треска и струпи или се джабурятъ (правятъ гаргара) за болни вѣнци и разклатени зѫби.[2]

Аглика (горòцвѣте).

Агликата (Primula Veris), наречена по македонско нарѣчие и горòцвѣте, расте най-вече по гори и планини. „На планина на агликовина“, т. е. изобилна съ аглика, юнакъ лежи и почива. На горòцвѣте майка му е „лѣпа майка“, която го буди прѣзъ май, „кога растатъ шума и трѣва“. Това прѣдимство има то прѣдъ кочиче и качунка, чийто майки сѫ зли мащехи. Ала здравецъ намира слабостьта на агликата въ слѣдното нейно свойство: „Кога роса роси, ти се развеселишъ; кога слънце грѣе, ти ми се прѣвиешъ“.

Въ сравнение на момъкъ и мома или на младоженци се казва: „Каква сѫ лика, прилика, като два стѫрка аглика“. Въ народна медицина китка аглика се дава на младоженецъ за лѣкъ отъ завързано (импотенция).[3]

---

[1] Чолак. 6; Гинч. Н. Мед. МСб. Н. От. 98; МСб., III, 98.

[2] Чол. 26; Гинч. Н. М. МСб. Н. От. 136; МСб. IX, 39.

[3] Ил. 221. 239, 279; МСб. II, 18, 39, — III, 43, 246 и др.

Божуръ.

Божурътъ (Paeonia Officinalis) се възпѣва обикновенно като горско цвѣте, ала срѣща се и като градинско. „Мома заспала въ градина „метна ржцѣ въ божурякъ“. На китка вие мома „червенъ божуръ“ и я дава на момъкъ. Ако нѣма свое либе, тя съжалява, че „като бере божуръ цвѣте, нѣма първо либе“, което да се одража: „азъ да бера, то да гледа; азъ да нося, то да взема“. Сватове на минуване прѣзъ зелена гора „божуръ газятъ, божуръ се червѣе, вси сватове по китка набраха“. Въ нѣкои случаи божуръ става злокобно цвѣте за младоженецъ, който откъсналъ въ гора червенъ божуръ, а въ него „черна чума бие“ и ударила злочестия младоженецъ.

Въ припѣва на „Червенъ божуръ на планина (Радоле!)“ отговарятъ: „Наведи се, откъсни го (Драгане!)“ съ значение, за което вече се говори.

Боленъ юнакъ на Стара Планина се лѣкува отъ сестра си, която „божуръ трие, засипува“. И наистина задебелѣли корени и сѣме отъ него сж употрѣбяни отъ старо врѣме и до сега въ медицината.1)

Подлѣска (потайниче).

Подлѣска (Hepatica Frilosa) се срѣща въ всичкитѣ славянски езици, като название на нѣколко цвѣтя. У насъ това цвѣте се зове и потайниче, овче руно въ източното българско нарѣчие. То расте обикновенно въ гори, осои, между храсталакъ, а най-вече подъ лѣска, отъ дѣто си е взело името въ македонското нарѣчие. Подлѣска се срѣща въ лазарска пѣсня (отъ Охридъ). Една мома брала зеленика, отъ която увила вѣнецъ, а „на вѣнецотъ деветь киски, деветь киски босилкови и десете подлѣско(в)и“ (въ вариянтъ „десета подлѣскова“.2)

Лале.

Лалето (Tulipa) не е било познато отдавна у насъ, за това и рѣдко се възпѣва въ народната ни поезия. То се сади въ градини. Въ една пѣсня мома се моли на войвода да посжди момцитѣ си, да не ходятъ изъ градина въ градина и да не beратъ „турско цвѣте лалета и български (въ смисълъ: християнски) зеленъ кръстатъ босилякъ“. Заедно съ други горски цвѣтя се срѣща и „лале алово“. Въ сравнение: „момченце — лаленце“.3)

---

1) Doz. 68; МСб. IX, 60 (Божуръ дърво ще значи калина).

2) Šulek, Iugoslavenski imenik bilja, Zagreb, 1879, стр. 300; Sobot. 275; Милад. № 292; Шипк. ч. I, от. I и II, кн. I, 84; МСб. VIII, 30. Въ рѣчника на Геровъ подлескои (собственно: китки подлескови) се взима за сжществ. един. ч. и погрѣшно се тълкува съ Viola Silvatica, Viola Odorata.

3) Верк., 357; Ил. 261.

Калоферъ.

Калоферъ (Tanacetum Balsamica) расте и въ диво състояние и въ градини. Употрѣбявалъ се за парфюмъ. Въ една пѣсня момъкъ казва на либе си: „На калоферъ ми мирисашъ, пъкъ не го носишъ на буза“, а момата му отговаря, че го носи въ пазуха. На раздѣла отъ родителски домъ невѣста нарѫчва на майка си да ѝ полива цвѣтята: страторъ, босилякъ и калоферъ. Сѣнка отъ „каланфиря цвѣтето, на калофера листето“ се мѣрнала нощѣ на Минка, ала въ сѫщность тя била „сѣнка вапирска“ отъ либето ѝ Стояна, който билъ умрѣлъ.

Листата отъ калоферъ се употрѣбятъ заедно съ коренитѣ отъ вратика въ отвара, която се пие за хемороиди и колика въ стомаха.[1]

Росенъ.

Росенъ (Dictamnus Albus и Fraxinella), се зове на руски ясенецъ, (срѣб. јасенац), умалително отъ ясенъ, както и латинското название на това цвѣте е умалително отъ Fraxinus. Тъй се е нарѣкло то, поради разрѣзанитѣ му голѣми листа, които напомнятъ на ясеновитѣ. Нашето название росенъ (роксенъ, русенъ) тъй сѫщо е станало отъ осенъ (оксенъ), като за различие, вмѣсто умалителна частица — ецъ, се е вмѣтналъ звукъ р. Този послѣдниятъ, който впрочемъ се намира въ латинската дума, е сближилъ българското название и съ роса, русалъ. Навѣрно, народната етимология е играла тука нѣкоя роля.

Росенътъ е твърдѣ благоуханно горско цвѣте. Етерното масло, което отпущать всичкитѣ му части, пълни въздуха съ силна миризма около себе най-вече нощно врѣме. Ако се приближи запалена свѣщь до тази етерна атмосфера, тя хвърля една заря зелена или червена, която изгаря бърже безъ да поврѣди нѣщо растението. Това особно свойство на росена е дало поводъ да му се придава отъ простия народъ нѣкоя чудотворна сила, докарвана отъ надприродни сѫщества. Още въ старо врѣме грѣцки и римски жени вѣрвали, че росенътъ улеснява раждането.

Поради приятния си дъхъ росенътъ привлича минувачитѣ. „Ситенъ, росенъ“ берaтъ моми въ „гора осенова, росенова“, за да виятъ отъ него китки. Въ пѣсни доста често змѣй има работа съ росена. „Що ми гора на росенъ мирише? Дали се е развила или змѣй я поломи?“ се пѣе въ една такава. Самиятъ змѣй въ друга носи на момата „китка росенъ и двѣ китки гороцвѣтъ“, па я вика да отиде съ него. Въ „Росенова гора“, като търсила да бере „росенъ, риганина“, мома налетѣли на болния Радослава подъ пелина. Въ свадбарска пѣсня мома сполучила да набере три товара „русенъ“, ала попаднала тъмна мъгла, отъ която си забъркала пѫтищата и налетѣла на овчари (= сватове).

---

[1] Бонч. 136; Ил. 75; МСб. IX, 41, — X, 28 и др.

Съ росенъ, който расте въ гора изобилно въ тъй наречени „самодивски поляни“, е свързано важно народно прѣдание. Вѣрва се, че на първия день отъ русалската недѣля самодиви дохождатъ да кършатъ и бератъ върховетѣ на росеновитѣ цвѣтове. За това дордѣ не мине тази недѣля, биляркитѣ не смѣятъ да го бератъ, за да имъ не направятъ нѣкоя пакость.

„На росенъ“, за лѣкуване се събиратъ на първия день отъ Русалската недѣля въ „самодивски поляни“ болни. За всѣкиго отъ тѣхъ се постила по една чиста бѣла кърпа при отдѣленъ росеновъ кичуръ, още прѣди да залѣзе слънце. Прѝзори като станатъ, всѣки търси на кърпата си лѣка, който му сѫ оставили прѣзъ нощь самодивитѣ, когато сѫ дохождали да кършатъ и бератъ върховетѣ на росеновитѣ цвѣтове.[1]

Гороцвѣтъ.

Гороцвѣтъ (Adonis Vernalis) е миризливо желто горско цвѣте, което е тъй сѫщо свързано съ надприродни сѫщества, както и росенътъ. Змѣй носи на мома това цвѣте въ китка увито заедно съ росенъ. Св. Недѣля питатъ: „Ели си въ поле трендафилъ брала, ели си въ гора — гороцвѣтъ? „Букитѣ миришатъ на гора, мале, гороцвѣтъ“. „Желто цвѣте самовилско“ (гороцвѣтъ) изгазила мома, като слизала отъ планина, та хвърлетѣла на самовила.

Въ сравнение: „Здравъ да стана отъ нея (отъ мома), ка трендафилъ въ градина, ка гороцвѣтъ во планина“.

Като билка за привличане мома, по съвѣтъ на майка, момъкъ носи вшитъ на калпака си гороцвѣтъ заедно съ пелинъ, вратика и трендафилъ. По този начинъ ще я изпита: ако е мома, ще дойде при него; ако е „юда перинска“ ще поиска понапрѣдъ да се хвърли калпакътъ и тогава ще се приближи[2].

Еневецъ:

Еневецъ, еневче, яневецъ, яневче (Galium Verum) носи названието си отъ празника Еневдень, който се зове и бильоберъ. Сърбитѣ го зоватъ тъй сѫщо „Иванско цвеће“. Изобщо съ името на св. Ивана сѫ свързани много лѣковити билки у всички европейки народи. У насъ се пѣе: „Тръгналъ е Яне съ кола за биле, за яневиче, за камониче“.

На Еневдень, още прѣди изгрѣвъ слънце, както се каза въ първата часть отъ този отдѣлъ, баби, невѣсти, моми и дѣца отиватъ въ гора да бератъ разни лѣковити билки, между които на първо мѣсто еневецъ, малко желто цвѣте. Китки и вѣнци, които се виятъ на Еневдень, се зоватъ еневски. Съ такива китки и вѣнци, турени на глава и прѣметнати прѣзъ рамо, моми и невѣсти съ пѣсни „еневски“ посрѣщатъ сѫщия день изгрѣвъ слънце.

---

[1] De Gubern. II, 122; Гинчевъ, Трудъ, II, 51; Рак. показ. 17; Иреч., пѫтувания, 326; Марин. Жив. Ст., I, 159—62; Мил. 610; Чол. 39; МСб. III 9, — IX, 58 и др.

[2] Милад., 6, 43, 314; Верк. 57; Ил. 384; Корав. Знание, 239 и др.

Въ нѣкои български покрайнини на Еневдень се играе отъ момичета „Еневска буля, калиница“. Едно малко прѣмѣнено момиче опасватъ съ живовлѣкъ (Plantago) и еневецъ (първото било за жилавина — по съзвучие, а второто за здраве), а на глава му турятъ вѣнецъ отъ сѫщитѣ билки. То вади сутриньта отъ котела напълненъ съ „мълчана вода“ киткитѣ, които всѣка челядь прѣди да съмне си приготвя по една за всѣки свой членъ. Редене на китки се придружава съ припѣвки и по този начинъ се прокобява за здравето на участницитѣ, както става съ припѣване пръстени по Нова Година.

Еневскитѣ вѣнци, увити отъ лѣковити билки, се пазятъ прѣзъ цѣла година и се употрѣбяватъ за лѣкуване[1]

Пелинъ.

Пелинъ дивъ (Artemisia Vulgaris) и питоменъ (Artemisia Absenthéum) не се възпѣва често въ народната поезия. Кога е дума за запустѣли двори, обикновено се казва „въ пелинъ обрасълъ“. Въ една пѣсня се пѣе: „Бѣлъ се пелинъ разлюлява отъ върщето до кореня“, защото момъкъ и мома го бератъ и китки виятъ, като наричатъ: „добилъ китка, добилъ мома“. „Китки отъ пелинъ се изпращатъ по селата, по момцитѣ“. Мома, която не желае да се жени за старъ, иска да набере въ росна ливада „горчива пелина“, съ който да намаже лице си, за да не бѫде приятно.

Пелинъ играе важна роля въ народната медицина и въ разнитѣ повѣрия. Раненъ юнакъ лежи подъ него и „отъ пелина кърше, та си глава върже“. По Еневдень бератъ дивъ пелинъ (метла) и правятъ отъ него метли, съ които метатъ въ кѫщи, за да се не събиратъ зли духове. Пелинъ заедно съ други билки разгонки разпъжда змѣеве. Прѣзъ русалска недѣля, когато самодиви наймного боравятъ, съвѣтватъ да се носи въ пазви за прѣдпазване отъ тѣхъ. Това вѣрвание сѫществува и у малоруситѣ.

Въ пословица: „Синъ като пелинъ, зеть като медъ[2]“.

Боже дърво.

Боже дърво. (Artemisia Abrotanum) е общославянско название на билка, която не е особно красива, ала смачкана между пръсти издава приятна миризма. Споредъ полскитѣ повѣрия тя прѣдпазва отъ магия, а споредъ чешкитѣ — разпъжда змиитѣ, кога се кади съ него. У насъ вѣрватъ, че може съ него да се развърза възель, който „самодиви завиватъ и завръзватъ“ на майки ялови, за да не раждатъ. То служи и за разваляне уроки на майки, които раждатъ много дѣца. Съ него прѣдпазватъ малки дѣца да ги не плаши „горска майка (самодива)“, т. е. да ги не хване плачъ. Боже дърво се сади и надъ гробове¹).

---

[1] De Guber., I, 184—192; Sobot. 328, 294; Карав. Памятники, 233; Рак. Показ. 11; Милад. 22; Гинчевъ, Нар. Мед. МСб. III, Н. О. 21, 90; Читалище, 1874, 542; Мар. Жив. Ст. I, 176; МСб. II, 32, — III, 272, 275 и др.

[2] De Guber., II, 16—18; Sobot. 286; Раков. Показ. 17; Гинчевъ, Трудъ I, 57, — II, 39; Мар. Ж. Ст. I, 179; Мил. № 106; МСб. II, 39, — III, 39, и др.

Бѣла Рада.

Бѣла Рада (Anthemis Arvensis) се възпѣва като билка, която се бере отъ мома по ливади за да влѣзе въ състава на тритѣ вѣнеца, които се готвятъ по Гергевдень: „за сиво стадо, вакло ягне и ново ведро“. Цвѣтътъ ѝ се вари и пие за кашлица²).

Вратика.

Вратика и вратиче (Tanacetum Vulgare) се зове у сърби вратич, у поляци вротич, у руси приворотный корень. Тя е едно отъ най-благовоннитѣ европейски цвѣтя. Отъ край врѣме е минувала като билка, която служи за разгонване разни магии и зли напасти. „Селската горска вратига“ като лѣкъ се бере у насъ, „доклѣ пѣтлитѣ не пѣятъ“. Заедно съ пелинъ, гороцвѣтъ и трендафилъ тя се вшива на калпакъ момковъ за прѣдпазване отъ „юда перинска“. Често като „билка разгонка“ тя се срѣща заедно съ команика и пелинъ. Както дяволътъ бѣга отъ темянъ, тъй и разни други вражи сили, като юди, самодиви и змѣеве не се приближаватъ до човѣка, като носи „билки разгонки“, между които „желтата вратика“. Изобщо човѣкъ пострадалъ отъ нѣкоя болесть, въ която злитѣ духове показватъ своята сила, се лѣкува съ поливане отъ отвара, въ която има смѣсена вратика съ други билки на първо мѣсто команика и тентява. Дори нѣкой стрѫкъ отъ вратика, ако се носи, помага противъ „зла срѣща“. Тази билка влиза въ съставъ на най-лѣковититѣ, които главатарътъ на калушаритѣ, нареченъ ватахъ, привързва на върха на прѫта, който носи прѣзъ Русалската недѣля.

Въ „сѣяне ядове“ се казва: „Ако не ти никне вратика, много щешъ се въртишъ по мене“, или: „Ако изникне вратика, много щешъ врати да чукашъ“.

Коренъ отъ вратика се вари заедно съ листата отъ калоферь и отварата се пие противъ маясилъ (хемороиди) и колика въ стомаха. Вратика съ команика съставятъ единъ особенъ цѣръ въ отвара, която се пие винаги на гладно сърдце отъ „разслабенъ човѣкъ³)“.

---

¹) De Gub. II, 2; Sobot. 289; Георгиевъ, Билкитѣ, 9

²) Марин. Ж. Ст. I, 151; Георг., Билкитѣ, 10.

³) Sobot. 325; Чолак. 323; Doz. 7; Георгиевъ, Билкитѣ, 16, 20; Геровъ, Рѣч. врьтика, и други цитати при комоника.

Комоника.

Комоника, команига (Melilotus Arvensis) е тъй сѫщо твърдѣ извѣстна „разгонка билка“. Тя се срѣща въ народната поезия съ вратика и тентява. На пострадалъ отъ нѣкоя напасть се дава съвѣтъ да поиска веднага отъ майка да му набере „вратика и комонига и едностръка тентява“ за да го кѫпе съ отварата имъ. Въ друга пѣсня вмѣсто тентява стои пелинъ: „кумата, куманиката, пелинътъ съ вратиката“. Змѣй не може да залюби мома, ако майка я „банѣла“ съ тѣзи три билки (било пелинъ или тентява, смѣсени съ първитѣ двѣ) на пусто огнище. А като сполучилъ вече да стане любовникъ, змѣятъ бива принуденъ да напустне любовницата си, щомъ се запали сѣно и се напуше съ „билки всѣкакви“, въ които се намира и комоника. Тъй сѫщо, ако змѣица залюбя момъкъ, съвѣтватъ да набере комоника и тентява, съ които ако се окѫпе, „змѣица ще го намрази, остави“. Чрѣзъ поливане съ отвара отъ „умразно биле“ младъ Стоянъ се обърналъ отъ половина „пъстъръ смокъ“. Ала слѣдъ като билъ полѣнъ съ отвара отъ разгонки билки, между които и комоника, тойursor станалъ „колкото хубавъ пó хубавъ“.

Изобщо въ народната медицина, свързана съ разни повѣрия, комониката играе важна роля. Съ нея лѣкуватъ онѣзи, които страдатъ отъ запоръ на спермата прѣзъ половия каналъ („спрѣлъ се“). Сварятъ отъ билката въ нѣкой мѣдникъ (само въ сѫботенъ день) и прикриватъ отварата съ ризата на болния. Посрѣдь нощь („у потайна доба“) изсипватъ мѣдника (прѣзъ протъкъ) върху главата на болния, като пазятъ дълбоко мълчание. Остатъкъ отъ отварата се отнася рано и се излива въ нѣкоя рѣка. Съ комоника се кѫпятъ болничави („запущени“) дѣца, а отвора отъ нея даватъ на дѣца да пиятъ за „обривъ“. Тази билка влиза тъй сѫщо въ състава на лѣковититѣ, носени на прѫта отъ колушарски ватахъ прѣзъ Русалската недѣля.[1])

Тентява.

Тентявата (Gentiana) е третя отъ най често възпѣванитѣ лѣковити и разгонни билки. Нейни постоянни епитети сѫ „синята бѣла, едностржка овчарска и селска горска“. Тя влиза въ състава на двѣ и други билки почти въ всички случаи, кога се прави отвара за разгонване зли духове, за развала на магии и др. Ала тя и сама има таинствена сила да съсипва „злини“.

Въ народната медицина като специялно лѣковита сила се приписва на тази билка при цѣрене отъ всѣкакъвъ видъ кашлица. За тази цѣль се вари цѣлата билка съ медъ и вода и полученията маджунъ се взима всѣка заранъ по лъжичка.

---

[1]) Чолак. 292; Doz. 37; Бонч. 28; Общъ трудъ, III, 63; Георг. Билкитѣ, 8; Геровъ Рѣч. комонига; Пер. сп. 11—12, стр. 167; МСб. II, 40 — X, 26 и др. цитати при вратика.

Въ свадбарска пѣсня за младоженци се пѣе: „Аглика ще ги довика, тентява ще ги стъкмѣва, а попътъ ще ге вѣнчава“.[1]

Зеленика.

Зеленика, зимзеленъ, (Vinca Minor), тъй много възпѣвана между малоруситѣ, като свадбарско цвѣте и символъ на постоянство, надежда и вѣрность, рѣдко се срѣща въ нашата народна поезия Въ една пѣсня се казва, че мома прави отъ нея „зеленъ вѣнецъ“, който се граби отъ юнакъ“.[2]

Плюсковиче.

Плюсковиче (Physolus Alkekengi) влиза въ състава на китката, съ която се краси свадбарска хоругвица, заедно съ босилякъ, синя тентява и желтъ сминъ. Смачкани червени зърна отъ него се налагатъ върху отокъ, извѣстенъ подъ име „добра“, за да узрѣе пó скоро и да се пробие.[3]

Копитнякъ.

Копитнякъ, нареченъ още копиданъ (Asarum Europaeum) се споменува въ рѣдки пѣсни отъ Македония: „Копиданъ ми въ гора вѣнѣетъ за убаво моме“ въ значение на момъкъ. Тази отровна билка съ листа, прилични на копито, се употрѣбя въ народната медицина.[4]

Росманъ.

Росманъ, станало отъ розмаринъ (Rosmarinus Officinalis) се срѣща въ рѣдка пѣсня: „Мой росмане зелени!“ (= момъкъ). Въ народната медицина листата и цвѣтътъ му се варятъ и пиятъ като цѣръ противъ „лошата кашлица“.[5]

Делянка.

Делянка, наречена още милянка, коче биле, мача трѣва (Valeriana Officinalis), явно е изпорчена дума отъ латинската Valeriana. Тя влиза въ състава на омайнитѣ билки. „На милянка листата“ се бере заедно съ други билки отъ голи жени въ понедѣлникъ на връхъ на Стара Планина. Нейната употрѣба въ народната медицина е много разпространена. Отвара отъ коренитѣ ѝ се пие за страхъ и за отокъ на пикочния каналъ. За послѣдната цѣль тя се пиé въ извѣстни часове прѣзъ день, докато отслабне болестьта.[6]

---

[1] Раков. Показ. 96, 14; Георг. Билкитѣ, 20 и други цитати при Вратика и Комоника.

[2] Sobot. 226; Милад. № 292; Шапк. г. I, отъ 1 и II, кн. I, 84; МСт. VIII, 29.

[3] Георг. Билкитѣ, 16; Марин. Ж. Ст. III, 72; Гинчевъ, Нар. мед. МСб. III, Н. О., 113.

[4] Ястреб., 413!

[5] МСб. X, 46; Геор. Бел. 15.

[6] Sob. 283; Георг. Билкитѣ, 19.

Оманъ

Оманъ (Inula Helenium) е желто благовонно цвѣте, което по прѣдимство се брои за „омайна билка". И тя се бере като делянката, споредъ народнитѣ повѣрия. „На омая коренитѣ" минуватъ за лѣковити. Съ оманъ се кадятъ стаитѣ противъ огница (тежка болесть) и всѣка друга епидемична болесть като срѣдство за дезинфекция.[1]

Спорежъ (равнежъ).

Спорежъ, равнежъ (Achillea Millifolium) се зове и бубниче, защото захранватъ на него малкитѣ копринени буби на пролѣтъ. Стеблата и листата му се варятъ и отварата отъ тѣхъ се пие противъ треска. По нѣкога се прави отъ него вѣнецъ и болниятъ го туря на глава си, па се потапя въ нѣкоя рѣка, тъй че вѣнецътъ да остане на водата. Като отнесе вѣнеца, заедно съ него водата отниса и треската.[2]

Блѣнъ.

Блѣнъ (Hyascyamus Niger) се зове още блѣнò биле, блѣнъ, блѣника, буника, попадийка. Той е отровна билка, която открай врѣме се е броила за лѣковита и магесна. Тъй у старитѣ галли блѣнътъ, нареченъ belinuntia, е билъ посветенъ на бога Беленъ и се считалъ, че ималъ таинствена сила. Въ една наша народна пѣсня се казва, че мало и голѣмо „поблѣя" слѣдъ нѣкоя мома, която носила блѣнò биле у себе си. Въ друга момъкъ пита мома, защо му е толкози „омилила" и продължава: „ели си ми магия сторила, или си ми коня бильосала (съ блѣнò биле)?" А тя му отговаря, че не е сторила ни едно, ни друго: „магия сѫ ми черни очи, блѣнò биле — мое бѣло гърло". И дѣйствително отвара отъ цвѣта на тази билка въ малка доза се употрѣбя като срѣдство за възбуждане любовь между двамина, а въ пò-голѣма доза — за намразяване. Съ сѫщата отвара плакнатъ устата си противъ зѫбоболъ.[3]

Старо биле.

Старо биле или вельò биле и развалниче (Atropa Belladona) съ плодъ приличенъ на череши, като много отровно рѣдко се употрѣбя въ народната медицина. Съ голѣмъ рискъ се даватъ листа, стебла, корени и цвѣтъ отъ него на болни отъ ревматизъмъ. Цвѣтътъ му понѣкога служи за приготвяне лапа, която имала дѣйствие да пробива отокъ, а съ изсушени корени отъ него, разтрити на прахъ ръсятъ рани отъ порѣзано, изгорѣло и др.

---

[1] Геор, Бил. 14.

[2] Геор. Бил. 9; Гинч., Н. мед. МСб. III, Н. О., 125.

[3] Милад. № 476, 656; Георг. Билкитѣ, 13.

Вѣрва се, че то е двуполо: ако запоятъ болния съ мѫжкото, оздравѣлъ, ала оставалъ бездѣтенъ; а ако го запоятъ съ женското, несе поврѣждалъ.1)

Папрать.

Папратъ (Polipodium Vulgare) е общославянска дума. На словински и хорватски се зове и Перуновъ цвѣтъ, Перуново цвѣте. У всичкитѣ славяни и у нѣмцитѣ се разказва за чудотворния цвѣтъ на папратьта. Който го носи съ себе си, става невидимъ, разумѣва езика на животни и дървета, може да види какъ се събиратъ дѫбове на разговоръ, има въ всичко щастие, може да намира имане подземно и най-скрито, знае всички тайни природни сили и познава бѫдещето. Папратьта не цъвти, ала народното вѣрване у всички славяни допуща, че тя веднажъ прѣзъ годината, именно пакъ срѣщу Еневдень (7 юлий), веднага се разцъвтѣвала и прѣцъвтѣвала. Цвѣтъ ѝ билъ златенъ и трептѣлъ като огънь или кървавъ пламъкъ тъй силенъ, че ослѣпява очи. А малоруситѣ казватъ, че папрать „цъвти безъ всѣкакъвъ цвѣтъ“.

У насъ този чудотворенъ цвѣтъ се казва и разковниче (разковно). Който го види и свари да го откъсне, могълъ съ него да отваря здраво заключенъ ключъ (да разковава), да намира имане, да прѣправя желѣзо на злато.

Въ една народна пѣсня се споменува, че „дребенъ папрать“ билъ посѣянъ покрай Дунавъ „дано родъ роди“, ала понеже не родилъ, щѣлъ да бѫде изгоренъ въ огънь. Въ Дебърско по свадби невѣстинъ баща донася отъ гора папрать, съ която постила клѣтьта (стаята), дѣто се събиратъ момини дружки, които по този случай пѣятъ: „Папрать е жива раздѣла, отъ татка кя ме отдѣли, отъ майка, братя, и сестри“.

„Благàта папрать“ се копае и коренитѣ ѝ се употрѣбяватъ въ народната медицина.

Въ пословица: „съ масло се яде и папрать.“2)

Павитъ.

Павитъ, павитъкъ, повой, бѣла лоза (Clematis Vitalis) се вие по трапища, пѫтища и покрай гора. Въ една народна пѣсня се пѣе, че робиня, водена отъ „черни татари“ и принудена отъ тѣхъ да си хвърли мѫжкото дѣте на заминуване прѣзъ гора, „тя му оплете отъ павитъ люлка“. Въ Родопскитѣ български покрайнини вѣрватъ, че дивитѣ жени, за които се говори въ първия отдѣлъ, правили на дѣцата си люлки отъ павитъ въ гората. Може би съ това вѣрване е свързанъ и слѣдниятъ обичай. За да познаятъ дали

---

1) Георг., Бил. 6: Гинчевъ, Н. Мед. МСб. III, Н. О. 125.

2) De Guber, II, 143; Sob. 326; Doz. 85; Ястреб. 412; Геровъ, Рѣч. папрать и Еневдень и др.

ще остане живо новородено дѣте у майка, чийто дѣца не траятъ, турятъ на павитъ късче хлѣбъ съ соль: ако се изяде прѣзъ нощьта, дѣтето не ще живѣе. Такива майки, както и онѣзи, които страдатъ отъ кървотокъ, кѫпятъ се въ вода, въ която има туренъ павитъ.[1]

Чемерика.

Чемерика, чемеръ (Veratrum Album) е отровна билка, която е свързана въ народната поезия съ нѣкоя пакость и злополука. Мома ходила на планина да набере „чемерика и вратика“, за да отрови либе си. Овчарь закаралъ ярето си „чемеръ бръшлянъ да пасе“, отъ което паднало и се пукнало. Кираджии виждатъ юнаковъ гробъ, като минали „рѣка чемерлия“. Ала въ смисъль на лѣковити „билки чемерлики“, които познавала самовила, могатъ да оздравятъ сърдцето на нейния побратимъ.

Въ клетви: „Чемеръ и пелинъ да пиешъ“, „Чемеръ да те хване!“ А отъ друга страна казва се: „Не му е ни чемеръ“, т. е. нищо му нѣма, здравъ е.

Въ народната медицина отвара отъ нея размѣсватъ съ свинска масть и сажди, та мажатъ говеда противъ краста и глави противъ въшки.[2]

Имела.

Имела, имело, имелъ (Viscum Album) е паразитна билка, която вирѣе прѣзъ всѣко годишно врѣме на много диви дървета и на разни овощни, особно ябълки и круши. Желтитѣ ѝ цвѣтове, израстнали като звънчета, се събиратъ на кичури. Плодоветѣ ѝ сѫ едри колкото грахъ, лѣпкави, меки като грозде и бѣли като маргарецъ. У всички славянски народи е еднакво названието на тази билка. Въ нашата народна поезия не се възпѣва често имелата. Дори самото ѝ название взело да се забравя и да се разваля въ тѣзи отъ тѣхъ, въ които до сега се е упазило. Освѣнъ правилната му форма „зърно имеляно“ намираме го и завалено „имило драго“ (като да произлиза отъ мило), па дори и „зърно пепеляно“.

Тази билка се е ползувала съ голѣма почеть у старитѣ келти. Тѣхнитѣ жреци, наречени друиди, сѫ я брали съ голѣмо тържество по дѫбоветѣ, които сѫ се считали за священни. Дѫбовата имела съединявала въ себе силата на всички лѣковити билки и за това се е наричала всеицѣрителка. Отвара отъ нея, употрѣбяна като питие, между другото правила да раждатъ ялови жени. Въ Франция и Германия има и до сега упазени нѣкои повѣрия, останали отъ старитѣ келтийски вѣрвания, свързани съ имелата.

---

[1] Doz. 37; Георг. Бил., 11; МСб. VII, 158.

[2] Милад. 60, 115; Ил. 379; Георг. Бил. 25.

Ала най-много се приближаватъ до тѣзи вѣрвания български нѣкои обичаи, които се държатъ най-вече въ планинскитѣ покрайнини. Тамъ имела се бере по декемврий. Ако билката се намира по върхове на нѣкои високи дървета, хвърлятъ съ пушка за да я съборятъ. Моми и млади невѣсти си кичатъ глави съ нея и я считатъ за най-хубавъ накитъ. Па за да имъ се намира винаги, нѣкои искуствено я развъждатъ по ябълки и круши въ градини. За тази цѣль на пролѣть или на есень разцѣпватъ съ ножъ кората на нѣкой зеленъ здравъ клонъ и въ разцѣпеното мѣсто пъхватъ имелено зърно, като го замазватъ съ лѣпкавия сокъ. Поради таинствената ѝ сила, имелата държатъ нѣкои забодена въ стаитѣ и подъ гредитѣ на кѫщата за здраве. Най-лѣковита и чудотворна се брои онази, която се ражда на орѣхъ. Тя между другото имала сила да промѣня мѣдь въ срѣбро и злато. Ала на рѣдко, казватъ, се намирала.

Плодътъ на имелата или отвара отъ нея се дава на бездѣткини за рожба. Изобщо въ нашата народна поезия падане на „зърно имеляно“ докарва изобилна жетва: „никнало просо до колѣно . . . “ Въ припѣвки, особно свадбарски, се пѣе: „Паднало е зърно имеляно, че удари Пенкината глава . . . “ Или: „Паднало е имило драго, че кого е въ глава ударило? Станка е въ глава ударило . . .“ Значението на това удряне лесно се отгатава отъ казаното за магесната сила на имелата.

Въ народната медицина, освѣнъ на бездѣткини, отвара отъ нея се дава на неджгави, най-вече като слабителна вода.

Кога се роди много имела по дървета, много желадь и плодове съ дебела кожица, прокобядатъ, че зимата ще бѫде дълга и люта[1]).

Матичина (пчелякъ).

Матичина (Melissa Officinalis) се зове още и пчелякъ (рус. пчелникъ). На гръцки тя се казва μέλισσα, което значи пчела. Българското първо название маточина произхожда отъ матица, матка, ила царица на пчелитѣ. Съ него е сродна руското: маточникъ и сръбското: маточьак или маца. Отъ двѣтѣ названия на тази билка става явно, че тя е свързана съ живота на пчелата и че е обичана отъ нея. Въ нѣкои български покрайнини момичета, кога почнатъ да се момѣятъ, носятъ по нѣколко листа отъ матичина за да се аресатъ на момци. Садятъ я и по гробища[1].

---

[1]) De Gub. II, 71; Sob. 323; Рак. Бъл. Стар., 150; Гинчевъ, МСб. III, Н. О. 94; Илиевъ, Надежда, кн. III, 271; МСб. III, 44; Верк. 267; Рак. Показ. 14; Дановъ, Лѣтоструй, 1869, 39. Подобно на народното етимологуване и Раковски въ „Българска старина“ (с. 152) искарва произхода на имела отъ прил. милъ. „Като разложите, казва той, нашата рѣчь имила видиме истина едно общо значение умилности, знайно е, че рѣчьта мила има такова едно значение, което може се зѣ и за изцѣление: болестьта или раната се умили, т. е. услади, а умилението на една болесть или рани не може да бѫде, ако изцѣлението не почне. Като измѣните първата буква въ рѣчьта и-мила на у-мила, види се още по-лесно значението, което е имала тая рѣчь въ другитѣ, т. е. умила, умиляюща, услаждающа билка, а прѣносно изцѣляюща“.

Мащерика (бабина душица).

Мащерика, мащерка (Thympus Serpyllum) се зове въ останалитѣ славянски езици майчина душица, което название отговаря на нашето. Тя е благовонна билка, която расте осамотена покрай пѫтищата и по гробища. Обяснение на нейното название се истъква отъ чешкото поетично народно вѣрвания, че душата на умрѣла майка е промѣнена въ това миризливо цвѣте. Въ свързка съ това вѣрвание е можеби обичаятъ да го бератъ заедно съ гергевка за да виятъ и обредния вѣнецъ за агнето, което колятъ за жертви по Гергевдень. Съ нейната отвара мѣсятъ и обредния хлебъ, нареченъ боговица[2].

Гергевка.

Гергевка, Гергевско цвѣте, извѣстно още подъ поетичното название моминска сълза (Convalaria Majalis), бератъ моми по Гергевдеиь заедно съ мащерика за вѣнецъ на агнето. Този вѣнецъ занасятъ въ черква за да му се чете молитва[3].

Изтравниче.

Изтравниче, изтравилче, трѣва изтровка, вѣртнякъ (Calluna Vulgaris) е добра храна за пчелитѣ. Тази билка се споменува въ баяния: „Да извикатъ жена баскарна (баячка), да откъса трѣва изтровка и да му прѣбае, та кърви да му се изпълнятъ и кости да му се намѣстятъ“. Съ отвара отъ тази билка запойватъ и поливатъ дѣца. които страдатъ отъ безсъница[4].

Бъзъ.

Бъзъ (Sambucum Nigra) рѣдко се възпѣва въ народната поезия. Той бива свързанъ съ запустѣлость и зли духове въ славянскитѣ повѣрия. У насъ запустѣли двори на умрѣлъ стопанинъ „обрасватъ въ бъзе“. Рѫката на възкръсналия Петканинъ братъ Лазаръ „на бъзе мирише“. Съ бъзе опасватъ тѣлото и съ бъзовъ вѣнецъ кичатъ главата на момиче, което играе „пеперуга“ съ молба за дъждъ.

Въ народната медицина бъзъ се употрѣбя противъ охапано отъ змия, скорпионъ, бѣсно и здраво куче, ожилено отъ оса, пчела и стършелъ[5].

---

[1] МСб. IX, 31.

[2] Sob. 276; Карав. Памят. 216; Марин. Ж. Ст. I, 91, 142.

[3] Марин. Ж. Ст. I, 144.

[4] Георг. Билкитѣ, 23; МСб. IX, 140.

[5] De Gub. 353; Sob. 190; Мил. 524; Чол. 113; Мар. Ж. Ст. I, 185; Гинч. МСб. III, Н. О. 84, — IX, 29 и др.

Коприва.

Коприва (Urtica) е общославянска дума. На словински я зоватъ само жигавица[1]), какте се казва у насъ едно неприятно прилично на мравка насѣкомо, което силно щипе. Както съ бъзе, и съ коприви обраствать запустѣли двори. Въ една народна пѣсня се казва, че мжжъ, битъ отъ млада невѣста, „прѣзъ плетъ бѣга, въ коприва лѣга, коприва му пари“.

Варена стрита млада коприва е обична гостба на българинъ. Има пословица: „Гръкъ, кога се роди най-нарѣдъ рѣче чирозъ, а българинъ — коприва“. Особно търсятъ да се „озлачатъ“ (отъ злакъ) съ нея на св. Иванъ Коприванъ (9 мартъ) и на Власовдень. Като ядатъ, пазятъ да се не капнатъ, за да не ги хапятъ бълхи прѣзъ лѣтото. „Рѣдка коприва“ съ просеникъ ядатъ бѣдни дюлгери работници.

У руситѣ и у други славянски народи прѣдъ св. Иванъ (9 мартъ) или прѣдъ 14 май турятъ на кжщнитѣ прагове и по прозорцитѣ коприва за да не влизатъ зли духове и прокобяватъ по нея за здравето на домашнитѣ. Такова значение има и у насъ обичаятъ да турятъ рано по Гергевдень коприва на кжщнитѣ врата и да я носятъ на глава моми и дѣца. По листата на коприва сжщия денъ прокобяватъ по слѣдния начинъ: нарѣкатъ всѣкиму отъ членоветѣ на челядьта по стржкъ и гледатъ кому стржкътъ ще е веселъ и кому овѣхналъ, а по това прѣдсказватъ, кой ще бжде здравъ и кой ще боледува.

Вдовица се сравнява съ суха коприва. Въ „сѣяне ядове“: „Ако поникне коприва, ние ще се раздѣлимъ“. „Направи го бъзе и коприва“ се казва въ смисълъ на силно изобличение. Въ пословица: „коприва не се мирише“. „Не ме е ядъ, кога ме пари коприва, а кога — щиръ“ и др.[2]).

Чубрика.

Чубрика, чубра, чубрица, чуберъ (Satureia Hortensis) се сѣе отъ мома въ градина. Въ една народна пѣсня я питатъ; „Чуберъ ли се садила, или ранъ босилякъ?“ Въ друга пѣсня казва: „сѣяла бѣхъ чубра, сѣяла бѣхъ босилякъ . . .“ Въ свадбарска пѣсня: „Чубрица между два стржка босилякъ“ се пѣе въ значение: „Дѣвойка между два млади девера“. Въ сравнение вдовица съ чубрика: „Чубрика е църна вдовица, — на далеко добро мириса, нали е църна, па църна“.

---

[1]) У Герова неправилно жегавица, като да произхожда отъ жега, а не отъ жигъ.

[2]) У разни европейски народи копривата минува за билка, която прѣдпазва отъ магия, гръмотевица и други напасти. Въ Тиролъ, кога се свѣтка, хвърлятъ въ огъня коприва, за отстранение на всѣка опасность, а особно гръмотевица, т. е. за разпжждане злинитѣ, които я докарватъ. Сравни De Guber. II, 273; Sob. 322; Милад. 522; Чол. 195; Гер. Рѣч. коприва; Марин. МС5. XVIII, II, 72; МСб. IV, 28, — VII, 20; — IX, 29.

Въ народната медицина тази билка има доста честа употрѣба. Съ коренъ отъ чубрика се потрива и бае на рана, която се е увласунила (подгноясала). Отвара отъ нея се дава на родилки, за да не „прѣвива сърце“ кърмачетата имъ. Изобщо разкисната въ ракия и оцетъ се употрѣбя за стомахъ[1]).

Миродия (майданосъ).

Миродия (Petruselinum) е гръцка дума (μυροδία) и значи добъръ дъхъ. Съ нея зоватъ въ нѣкои мѣста и чубриката, ала пó разпространено ще бжде значението и на майданосъ. Тя се сѣе въ градина. Въ една народна пѣсня се казва: „Влѣзла е мома въ градина, да набере лѣтна миродийка“. Въ баяние за подлюта: „Пойдохъ у нова градина за миродия“. А друго баяние: „прѣскокналъ (името) въ градина да си бере миродия и чебрица за Гергевска молитва“, т. е. за ягнето, което ще се коли.

Ви пословица: „на всѣко гърне и миродия“ значи: мѣси се и тамъ, дѣто не му е работа.[2])

Копъръ.

Копъръ (Anetum Graveolens) е общославянска дума. Като едногодишна билка, която бързо повѣхва, той се срѣща въ сравнение съ злочеста невѣста или вдовица. „Какъ вѣхне копъръ по поле, тъй вѣхне млада невѣста при свекъръ и при свекърва“. Когато мома и момъкъ сж ружа и трендафилъ, „вдовиче — копъръ повѣхналъ“.

Въ народната медицина сѣме отъ копъръ счукано се употрѣбя за слизане млѣко на родилка.[3])

Киселецъ (кислякъ, киселица).

Киселецъ (Rumex Acetosa) не бива да се бере, споредъ народното повѣрие, прѣди да се чуе кукувица, защото инакъ дяволътъ ще лъже човѣка да прави лоши работи прѣзъ цѣла година.[4])

Ягода.

Ягода (Tragaria Vesca) е общославянска дума. Сладкиятъ плодъ кара пжтникътъ въ гората да се отбива отъ пжтя си да го бере. Това е дало поводъ да се съчини гатанка: „Червено мъничко царя отъ пжть отбива или отъ конь снема“. Споредъ разни европейски повѣрия, дяволътъ си служнлъ съ ягоди за да прѣлъсти нѣкого, който, залисанъ въ тѣкъ, изгубва си пжтя и намира своята гибель. Въ една наша народна пѣсня малка мома Селима отишла на „зрѣли ягоди и прѣзрѣли малини“ и слѣдъ като била набрала пълни кошници, палетѣла на „църно татарче“.

---

[1]) Милад. 547; Марин. МСб XVIII, II, 65; — МСб. IV, 15, VIII, 154; — X, 44 и др.

[2]) Марин. Ж Ст. I, 142; сжщиятъ МСб. XVIII, II, 65; МСб. III, 142 — VIII, 154 и др.

[3]) Гинч. МСб. III, Н.О. 96; МСб. IX, 29 — XIV, 15 и др.

[4]) МСб. III, 115—8.

Има пословица: „Дѣто чуешъ много ягоди, не ходи съ голѣми кошници“ или: „На прѣхвалени ягоди — съ малки кошници“.1)

Слънчогледъ.

Слънчогледъ или слънчова любовница (Heliantus Annuus) не билъ извѣстенъ на старитѣ славяни. Той е донесенъ отъ Америка въ сравнително по́ новитѣ врѣмена, ала все пакъ се е свързалъ съ нѣкои наши народни повѣрия. По нѣколко търкала отъ него, забодени подъ стрѣхитѣ на вънашнитѣ кѫщни врата, прѣдпазватъ отъ вампири. Послѣднитѣ се мѫчили да прѣброятъ сѣмената въ този слънчогледъ и не могли да влѣзатъ въ кѫщи. На Прѣображение, прѣди изгрѣвъ слънце, събиратъ цъвналъ слънчогледъ, който пробиватъ прѣзъ срѣдъ, та прѣзъ дупката проливатъ три пѫти вода, съ която се миятъ и която пиятъ, за да не ги хващатъ уроки.2)

Гръмотрънъ.

Гръмотрънъ (Erygium Campestre) се казва още бѣлъ трънъ (тур. чакмакъ-оту). Споредъ народнитѣ повѣрия той е най сигурно срѣдство за раздѣляне мома отъ змѣй. Въ една народна пѣсня съвѣтватъ „малой моме“, ако иска да се освободи отъ „змѣй отъ гора“, да постѫпи тъй: „Да съберешъ гърмотръно, вѣтрогоно, да си найдешъ бѣло млѣко, и отъ майка и отъ керка, да го сваришъ въ ново гърне, сproти срѣда, да изпърскашъ змѣй отъ гора“. Въ друга пѣсня въ допълнение се казва: „Я пойди си во градина, да наберешъ гърмотърне, та пойди си нови пазаръ, та купи си ново гърне, да и варишъ спроти срѣда, да и пиешъ спроти петъкъ; така да се змѣй отдѣлишъ“.

Въ народната медицина отвара отъ него се пие противъ треска. Съ нея се поливатъ тъй сѫщо противъ треска и противъ „сгрухане“, кога нѣкой „изненадѣйно се разболѣе и се сгруха на постелка“.3)

Трънъ.

Трънъ (Cirsium) като материялъ за покриване селски кѫщи и плетища не е безполезно растение. Отъ названието му има произведени доста мѣстни имена въ всички български покрайнини: Трънъ, Търново, Търновецъ, Търновци, Търнени, Търничани. Въ една народна пѣсня се казва: „Отгорѣ търне кладоха, да не пиле

---

1) De Guber, II, 146; Sob. 256; Милад. № 585; Чол. 118, 141; МСб. I. 146, 255, — IX, 14 и др.

2) Георг. Билк. 14; Чол. 118, 141.

3) Милад., 14; Шапк. I, 25; Георг. Билкитѣ, 17.

си пролети“. Въ смѣшня пѣсня „пилци сватове“, подгонени отъ грабливо пиле, се разбѣгали „кой подъ трънче, кой надъ трънче“, а отъ разпердушена невѣста останало „на всѣко търнче и търбухче“. Въ славянски повѣрия трънъ минува за растение, отъ което бѣгатъ зли духове. Въ нѣкои български покрайнини трънe турятъ на Бъдни вечерь прѣдъ кѫщнитѣ врата, за да не влизатъ пълтеници.

Въ пословици: „Зло трънъ, зла копачка“. „На трънъ грозде търси“. „Влѣзе му като трънъ въ очи“. „Отъ трънъ — трендафилъ и отъ трендафилъ — трънъ“. „Отъ трънъ на глогъ“.1)

Бодилъ.

Бодилъ (Carduus) се зове на руски и чертополохъ, т. е. плаши-дяволъ. Той се въди покрай пѫтищата и се закача съ бодилкитѣ си по вълната на овци, кози, волове и коне, както и по дрѣхитѣ на хората. Казватъ, че билъ донесенъ отъ руси въ България, за това се и казва московски или казашски трънъ. Бодилъ е по прѣдимство растение съ което се прави магия. Въ една наша народна пѣсня за магесница се казва, че туряла змия въ гърне и „съ бѣлъ я бодилъ подклада“. Въ друга за подобенъ случай се казва: „Змиитѣ живи ловѣше, съ бѣлъ ги бодилъ бодѣше“. Въ заклинание, когато искатъ да направятъ нѣкоя мома привлѣкателна, казватъ: „Както боде ей тозъ бодилъ, тъй да се бодатъ за тебе“.2)

Драка.

Драка (Paleurus Aculeatus) съ своитѣ остри кукици не дава мира на минувачитѣ. Неприятель накача по драки съсѣчения юнакъ. „Три кола драки да прѣскочи“ въ надваряне иска бѣла Рада отъ своя избранъ юнакъ. Коренитѣ на драка се употрѣбятъ въ отвара противъ „нежитъ“ или вѣнцоболъ и зѫбоболъ. Въ пословица: „живѣе като сврака на драка“, т. е. нийдѣ нищо си нѣма. Въ клетва: „Драки очи му издрали“.3)

Паламида.

Паламида (Serratula Arvensis) е ново гръцка дума παλαμίδα. Отвратителното бодене на това растение е дало поводъ да се сравнява съ него бодлива брада на „бѣлобрадо либе“: „Брадата му боде, като паламида“. Лесното ѝ скършване има за основа и друго сравнение: „Сломилъ (скършилъ) бихъ я, строшилъ бихъ я, като смида, паламида“.4)

---

1) Sob., 186; Милад., 23, 24, 381, 530; Чол. 134; Карав. Памят. 105.

2) De gub. II, 59; Sob. 316; Doz. 8, 12; МСб. X, 22.

3) Doz, 33; Бонч. 147; Гинч. МСб. III, Н. О. 90.

4) Чол. 136; Гер. Рѣч. паламида.

Детелина.

Детелина (Trifolium) се казва още звѣзделъ, желто цвѣте и по гръцки трифилъ. Възпѣза се въ нашата народна поезия съ обикновенъ епитнтъ „росна“. По росна ливада сиво стадо пасе „желта детелина“. Намѣрена на планина тя се коси на готово. Въ Гергевска пѣсня на питане, защо ѝ сѫ росни поли и рѫкави, невѣстата отговаря: „Сумъ си брала росна трѣва детелина, затова ми поли росни и рѫкави“. Въ свадбарски пѣсни обикновенно невѣста отива въ ливади „да нажени росна детелина, да нахрани зетевата коня“ или кумови коне.

Мома Севдалина се сравнява съ „росна детелина“. Отъ убита сàмодива „дѣ паднала руса коса, тамъ изникна ситна трѣва детелина“. Братя занесли сестра, неправедно обвинена въ убийство на братово дѣте, въ гора зелена „на рудина детелина“, дѣто по нейно желание „детелина монастиръ се стори“. Звѣзделъ пониква на сърдцето на боленъ юнакъ, който лежи на планина Агликовина.

Стрѫкъ детелина съ четире листа има чудодѣйна сила. Бездѣткини, ако я носятъ въ пазва добиватъ „отъ сърдце рожба“. Такъвъ стрѫкъ се казва и разковниче и могълъ да отваря заключенъ ключъ. Това повѣрие е общо у всички европейски народи.[1]

Ковилъ.

Ковилъ (Stipa Penata) се срѣща въ народната поезия пòвечето заедно съ детелина. Напр. „Задъ гора е ковилъ детелина“; „На планина се вие ковилъ детелина.“ Споменува се „ливаде ковилово“, „у ливадето задъ кофилето“. Въ западна България съ „цвѣте коилово“ се кичатъ моми, готови за женене (не подѣвки). Къдравината му дава поводъ на сравнение: „Перчето му се вѣеше, како ковелъ въ планина“.[2]

Троскотъ.

Троскотъ (Polygonum Aviculare) се казва и турски айрѫкъ. Той е голѣма пакость на сѣтитѣ растения, а вкусна храна на добитъкъ. Въ коледна благословия се казва за магаре да иде въ лозята „да яде троскотъ“. Гѫстина и жилавина го правятъ удобенъ за седене и лежене на него. „Малой (малое) моме спиеше“, „боленъ юнакъ лежеше“ подъ бадемъ дърво „на троскотъ трѣва“.[3]

Ленъ.

Ленъ (Linum) се възпѣва въ народната ни поезия като растение, съ което най-много борави мома и отъ което ще има полза. Тя го пази, плѣви, бере; топи въ вода гръсти, т. е. стебла отъ ленъ набрани за да се миятъ. „Ангелина гръсти брала, ленъ топила“ се пѣе въ една пѣсня. Слѣдъ като набере „три гръсти и половина“, отъ умора тя си подрѣмва. Саморасълъ ленъ „изникналъ въ гора“ се бере „отъ момче и дѣвойче“. Мила Мария „кинисала (тръгнала) жетва да ходитъ, ленъ да ми беретъ . . .“ се пѣе въ жетварска пѣсня. Важностьта му въ стопанството се изтъква въ коледни благослови, дѣто се казва „да се родятъ: пченицитѣ до гредитѣ, ечменитѣ до стрѣхитѣ, леноветѣ до пояса“. „Повѣсмо ленъ“ се дава милостиня „за Господа“.

---

[1] De Guq., II, 360; Sob. 270; Геор. Бил. 17; Мил. 55, 204; Бонч. 35; МСб. II, 64, 101, — III, 9, 39, 42, — IV, 34, — VIII, 124, 126.

[2] Милад. 233, 330, 640; Гер. Рѣч. Ковылъ и други цитати при детелина

[3] МСб. VIII, 28, — IX. 34, 37 и др.

Много е разпространено сравнението съ изгаряне на ленъ. Въ една пѣсня напр. се казва: „Мерудо, ясна мѣсечено, не стой спроти мене, изгорѣхъ за тебе, като ленъ за вода“.[1]

Конопъль (гръсти).

Конопъль (Canabis Sativa) се казва обикновенно и **гръсти**, а паздеръ се зоватъ клѣчкитѣ, които оставатъ, слѣдъ като се извадятъ кълчищата. Въ една пѣсня се пѣе: „Въ петъкъ е Рада конопи брала“, а пъкъ „на бѣли гръсти, на паздеръ“ седѣнкувала. Съ конопени върви врьзватъ ржцѣ на хванати юнаци: „Дордѣ му ржцѣ вързаха, деветь конопи скинаха“. Св. Петрова майка дава милостиня „повѣсмо конопълено“, прѣзъ „тънко влакно конопено“ се прѣнасятъ грѣшнитѣ души въ рая.

Въ сравнение мома е „тънка висока, като конопа“. Въ прѣносно значение „Дълги конопци вѣнчила“ сж вжжя, на които е обѣсенъ юнакъ на чужбина.

Въ пословица: „Който се бои отъ пилци, не сѣе гръсти“.[2]

Пшеница.

Пшеница (Triticum Vulgare) се зове у насъ обикновенно и **жито**. Съ послѣдното название въ старо врѣме се е казвало изобщо всѣко зърнено произведение, което е служило за главна храна на човѣка, т. е. пшеница (бѣла, желта и червена) и ръжь. У нѣкои славянски народи казватъ жито на ръжьта, която имъ служи за изключителна храна. У българитѣ понеже главна храна е пшеницата, затова и тя сама останала да носи име жито. Въ търговия дори различаватъ два вида пшеница: на бѣла и желта обикновенно казватъ жито, а на червената — червенка (тур. кьзълджа).

Пшеницата у всички славяни е най любима храна. Хлѣбъ, колаци, баница отъ нея биватъ най хубави, най бѣли и най вкусни. Тя е отъ всички хранителни растения най цѣнна и най много възпѣвана и у насъ. Да изоре „черни угари“, да засѣе „бѣла пшеница“ е най главна работа на българския земедѣлецъ. За неговата полезна дѣйность той се величае въ коледни и други пѣсни, че като оре „равно поле, воловци му — два ангела, копраля му — стрѫкъ босилякъ“. А понеже за добро обработване земя сѫ потрѣбни по́вече работни рѫцѣ, идеалъ му е: да има деветь сина, на всички да купи волове и биволи, та да изоратъ и посѣятъ „голѣми ниви“ съ пшеница, да стане година „родлива, скѫплива“, да продаде „шеникъ жито за желтици“. Ето какъ народната поезия ни прѣдставя картина на работни деветь братя орачи, кога се стегатъ за орань и сѣидба: „Сутромъ станатъ отъ дрѣхитѣ, омиятъ си бѣло лице, разрѣшатъ си перченитѣ, накривятъ си калпацитѣ, нарамчатъ си копралкитѣ, покаратъ си биволитѣ, да оратъ черни угари, да си сѣятъ бѣло жито“. Съ такава задружна работа домакинството напрѣдва и бащата става „по́ боляринъ отъ царя“.

---

[1] Милад. 45, 79, 409. 660; Doz. 29; Шапк. ч. III, I и II, кн. VII, 127; МСб. I, 9, — II, 38, — III, 33, 36, 118, — IV, 9, — VIII, 117, IX, 21, 26.

[2] Мил., 149; Кар. Знание, 143; Геровъ Рѣч. Грьстіе и други цитати при ленъ.

Нива е най скѫпоцѣнъ имотъ на българския земедѣлецъ. За нея „братя рождени“ и други роднини най много се каратъ. „Голѣма нива на връхъ планина“ сама плаче за орань съ тѣзи думи: „Какъ не се найде най добъръ юнакъ да ме изоре, да ме посѣе“. Не се търси много онази нива, която се намира край пѫть „на изядище“, т. е. изложена е да се пасе отъ чужди добитъкъ. Въ прѣносно значение погазване зелена нива отъ „суръ еленъ“ или бикъ се подразбира любене невѣста отъ нѣкой неинъ любовникъ.

Ако орань и сѣидба сѫ работа на мѫже, жетвата е прѣдимно женска. Има доста голѣмъ брой жетварски пѣсни, въ които се възпѣватъ разни случки, свързани съ жетва. Нивата е пространна, пѣе се въ една отъ тѣхъ: „съ деветь я орала ореме, съ десета брана влачиме, на деветь страни погони . . . “ и жетваркитѣ трѣба „да женятъ, да навалятъ“. Тѣхниятъ трудъ е голѣмъ. Мома по жетва замръква „на голѣма нива, на широка поста: два реда снопове, три реда рѫкойки“ а отъ тежка работа погрознѣва: „на друмъ съмъ женала, та напрашиха моето бѣло лице“. Изобщо шега и весели разговори подбуждатъ къмъ по́ усилена работа. Мома жени „на два пѫтя на три друма“, а момъкъ иска да се наджени съ нея. Невѣста се обзалага съ „по́ младего девера, до пладне нива да жени, отъ пладне дома да иде, да готви блага вечеря“. Понѣкога жетварка дошла „въ равна Романя“ да жени „бегова бѣлия“ отъ прѣумора се разболѣва, та „лежи подъ снопъ, ала подъ снопъ сѣнка нѣма“. Друга се държи скромно: „права не се изправя, на снопъ рѫкойка да турне“, ала „турци загрци“ и чули пѣсната, видѣли я „чернока, бѣлолика“ и я искатъ отъ драгоманина, защото не и́ приличало „на дълга нива да жени“, а „на високъ чардакъ да седи“. Не само по жетва, но и по вършидба добра работа върши: „на харманъ седи, лопата въ рѫка държи, дунавецъ вѣтъръ чака, червено жито да вѣе“. По бързината, съ която „поста кара“ мома се сгледва, а не по китка на чело.

Почивка настава въ кѫщата на земедѣлица, когато се прибере житото въ хамбара. „Бѣла пшеница“ като се роди „триста кила“ и се продаде съ добра цѣна, благославя се домакина да отиде на Св. Гора и Божи гробъ. „Да насипемъ желто жито и налѣемъ руйно вино“, се пѣе въ една пѣсня, за да се правятъ свадби и веселби. Въ продань на пшеница, най вече въ скѫпа година, изисква се вѣрно да се мѣри, защото ако домакинътъ накара дъщеря си „шеникъ да прорѣже, пó малко жито да бере“, за да измами „купци за жито“, змия ще я ухапе „между двѣтѣ черни очи“

Като търсена и цѣнна храна, пшеницата се споменува найчесто въ благопожелания и разни народни обичаи. Въ игра на пеперуда се пѣе: „Дай ми, Боже, росица, да навадимъ (напоимъ) пшеница, да направимъ колаци, да нахранимъ сираци, или: Да се роди жито, вино, желто просо — пшеницитѣ до стѣнитѣ“. Въ коледни благослови се благопожелава на земедѣлеца да има: „на голѣма нива чести голѣми кръсци, на хармани сорове, и житница пълна съ желта пшеница“ или: „жито, просо, медъ и масло отъ всѫдѣ се наливало!“ Въ сурвакване между другото се молятъ да се ражда „голѣмъ класъ на нива“. Кога роси ситенъ дъждъ, въ нѣкои български покрайнини дѣца скачатъ и пѣятъ: „Дай ми, Боже, росица, да се роди пшеница, да си купя женица!“ Въ свадбарски пѣсни се пѣе, че на коне се дава „зобъ бѣла пшеница или бѣлия“, която се зове понѣкога и „заарскана“ (отъ старозагорското поле „загърка“). На гълѫби, пауни, соколи въ кралски и болярски кѫщи се хвърля да кълватъ „пшеница бѣла бѣлия“, за да се подчертае изобилието на тази храна. Когато гъркиня и влахиня обѣщаватъ Стояну прикя маслини и дрѣхи, българка ще му донесе „триста товари пшеница“ („чейница“). На коледари за тѣхнитѣ благослови дава имъ се даръ „златна тепсия съ бѣла пченица“.

Обредната употрѣба на пшеница по свадби и други случаи, като символъ на изобилие, е много разпространена у всички европейски народи. У насъ на засѣвки зълвата съ дружкитѣ приготвятъ въ рѣшето жито, което се отсѣва заедно съ невѣстина пръстенъ съ пѣсня: „Да отсѣемъ момково жито, да намѣримъ моминия пръстенъ“. Въ нѣкои наши покрайнини, кога зетьтъ отива за невѣста, свахитѣ хвърлятъ ечемикъ прѣзъ колата отъ едната страна, а майка му хвърля пшеница — отъ другата страна. Самата невѣста хвърля въ тавана на брачната стая пшеница и вино „за берекетъ“. Пшеница заедно съ три червени ябълки туря невѣстина майка въ торбата, въ която деверътъ ѝ носи да види брачната риза. На Игнаждень сутринь рано ходятъ полѣзници (похожници), които благославятъ и сѣятъ изъ кѫщи жито съ рѣшето, за да има изобилие прѣзъ лѣтото. На малка Коледа (6 яруари) въ нѣкои мѣста тъй сѫщо рано сутринь момчета и дѣца ходятъ да събиратъ колачета (кофърги) и когато влѣзатъ въ кѫщи, домакинята ги посрѣща съ рѣшето въ една рѫка, а въ друга съ сѫдъ, пъленъ съ жито. Едно момче взема рѣшетото, туря въ него жито и сѣе по кѫщи, като благославя: „Дай, Боже, навсѣкѫдѣ пълно да се роди, дѣто рало ходи!“

Голѣмо е значението на пшенцата въ обреди, свързани съ религията и черквата. То се изтъква най-добрѣ въ една Гергевска пѣсня, въ която Св. Георги, понеже му се поклонила „дори до земята“, като обикалялъ „синоритѣ“, я благословилъ: „Пченичице, бѣличице, тизека, моме най-много трѣбашъ, — въ цръква че те носятъ, литургия че те служатъ“. Тя се носи въ цръква и раздава по разни случаи, а най-вече варена по смърть. Въ една пѣсня се казва: „Мамоле, мамо драгайо (отъ драгая), хамбари пълни съ пшеница, вари си сега пшеница, та поменувай троица (синове) и копай, мамо, три гроба!“ Отъ нея се мѣси „кравай, колакъ, боговица“, които се раздаватъ въ черква на Гергевдень, Никулдень, Коледа и по други дене и случаи. Св. Георги, който показва голѣмъ интересъ къмъ земедѣлието, кога обхождалъ ниви и ливади и срѣщалъ „стара юда“ да води вързани въ три синджиря между другитѣ и чифчии, иска отъ тѣхъ, вмѣсто обѣщание „хамбаръ жито“, само „прѣвитъ кравай, и то да ми прѣди слънце съ право сърдце“. Въ коледна пѣсня „орачь вседень оре и се моли: да се роди все пшеница, все бѣлица, да омѣси Богу колакъ“. Кога го мѣсятъ, намазватъ отъ тѣстото високо надъ нощовитѣ на кръстъ по стѣната, та да расте толкози високо жито по ниви.

Твърдѣ важенъ остатъкъ отъ старъ езически жертвоприносъ, свързанъ съ пшеницата, е тъй нарѣчената у насъ „Богова брада“ или „царь на нивата“. Въ нѣкои мѣста, кога поженватъ ниви, оставатъ въ края ѝ неоженато около единъ лакътъ мѣсто, което не женатъ, а оставатъ да го изяде добитъкъ. Това е единъ видъ жертва, нарѣчена „Богова брада“. Въ други мѣста оставатъ такова неожънато мѣсто на четири крайща на нива. Другадѣ само едно мѣсто въ срѣдъ нива оставатъ неожънато, което най стариятъ въ дома пожънва съ единъ замахъ. Отъ тѣзи пшенични класове сплитатъ косатникъ съ червенъ конецъ и съ бабка на него. Този косатникъ, нарѣченъ Богова брада, занасятъ у дома и турятъ прѣдъ иконитѣ, дѣто стои до нова жетва и вършитба. На първата вършитба хвъргатъ Богова брада да се овърше. Този обредъ въ малко или много измѣненъ видъ сѫществува не само въ всички български покрайнини, но е познатъ до днесъ у повечето славянски народи. Чрѣзъ него символично се поддържа споменътъ за старото почитание на жетварския духъ[1]).

Често се споменя пшеница въ разни вѣрвания и въ пѣсни и приказки съ легендарно съдържание. Въ една подобна пѣсня, като изъ рогъ на изобилие три рѣки текатъ и носятъ.: „първата желто жито, втората — руйно вино, третята — медъ и масло“. Въ други се казва, че при „бродинско кладенче“ имало три бродници, отъ които първата жена бродница . . . бѣлото жито измамя“. И наистина има повѣрие, че прѣзъ Русалската недѣля, на Еневдень и

---

[1]) Раков. Показ. 76; Сумцовъ, „Хлѣбъ“ 118 — 119; Стоиловъ, Божа брада (отдѣленъ отпечатъкъ отъ Българска сбирка, 1903), 5—6; Геровъ, Рѣч. Богова брада.

Видовдень (28 юлий), бродници (магесници) могли да оберать съ магия жито отъ нива. Магесницата гола обикаля нивата прѣзъ нощьта и правила да налѣга всичкото жито, освѣнъ три цареве (стрѫкци съ по два класа), които като обере, житото отива слѣдъ нея и нивата нѣмала берекетъ. Разказвать, че житото едно врѣме имало много дългъ класъ — отъ кореня до върха, но по едно Божие проклеване той се скратилъ и останалъ толкова, колкото е сега. Въ една приказка човѣкъ измамва дявола, като му остава да си вземе само коренитѣ, а той задържалъ за себе върховетѣ (класоветѣ). Въ друга се казва, че просото понеже се сѣяло по́-късно отъ пшеницата, а по́-рано се женало, тя отъ ядъ, както била „търколяста“, пукнала право въ срѣдата. Св. Илия, който, споредъ народна пѣсня, може „да заповѣда на лѣтни гърмежи и да заключи мъгли и облаци“, ако се хвърли „въ тъмна тъма“, не вали дъждъ и не се ражда „бѣло жито“.

Съ жито се и прокобява. На Бѫдни вечерь, слѣдъ като вдигнатъ сѫдоветѣ и месальтъ, дѣцата дирятъ житни зърна низъ постланата слама подъ трапезата: колкото зърна намѣрятъ, толкова кила жито ще повърхатъ. Тѣзи зърна се пазятъ и се турятъ въ сѣмето, кога сѣятъ нива за да се роди повече жито, или се хвърлятъ на гумното все за сѫщата цѣль. На дѫгата ако има много зеленъ цвѣтъ, житото ще бѫде изобилно.

Въ народнитѣ повѣрия не е безъ значение и сухата житна слама. Тъй въ нѣкой български покрайнини полѣзватъ съ слама на Игнаждень. На Бѫдни вечерь е „разтървена“ (разпръсната) слама изъ кѫщи и по примѣра на орача всички домашни се търкалятъ по нея. Това се прави да имъ бѫде кѫща пълна и снопитѣ да ставатъ тежки.

Въ свързка съ раздаване варена пшеница по смърть има поговорки: „Пшеницата си носи у зѫбитѣ“, т. е. много е слабъ, ще мре, или: „Ще му хапна отъ пшеницата“, т. е. ще доживѣя да ямъ отъ коливото му[1]).

Ръжь.

Ръжь (Secale Cereale) се зове на полски, чешки и лужички жито, понеже се употрѣбя у тѣхъ като главна хлѣбна храна. Българското название отговаря на старославянското, руско (рожь) а сръбско (раж). Това зърнено произведение по́рѣдко се възпѣва въ балгарската народна поезия. Ако и то е непо́малко желана храна на нашия земедѣлецъ. Въ пеперугарски пѣсни се пѣе:

---

[1]) De Guber., II, 156—166; Sob. 303—6; Сумцовъ: „Хлѣбъ“; 27, 31, 48—68 и пр.; Machal, II. Bajesl. 12, 24—6, 34, 62—5; Верк., 40; Doz. 20, 31, 40, 63, 81; Милад., 57, 97, 130, 150, 237, 282 и др.; Бонч. 56, 71; Ил. 138, 151, 242, 368, 375, 385; Мар. Ж. Ст. I, 72—77, 95, 179; Чол. 309; Гер. Рѣч. Нива и Пшеница; Пер. Сп. XV, 439; МСб. I, 3, 6, 8, 11, 15, 33, 47, 71, — II, 52, 70, 74, 80, 187, — III, 27, 35, 47, 73, 76, 80, 84, 85, 138, 212, — IV, 9, 35, — VII, 36, — VIII, 4, 15, — IX, 25, 56, 63, 68, 69, 127, 134, 139, — X. 17, 61, 67, 69 и др.

„Дай, Боже, дъждъ, да се роди ръжь!“ или: „Да порастатъ ръжитѣ до стрѣхитѣ!“ Въ пролѣтнитѣ обиколки на нивитѣ отъ Св. Георги се споменува, че всички жита му се поклонили, „ръжеветѣ до колѣна!“ за това се счита ръжьта благословена.

Има доста сравнения, въ които се споменува ръжьта. Въ благослови на моми се казва; „Да ми растатъ, порастатъ, като ръжьта по поле“, или: „какъ ѫрже (ръжи) по нивето“.

Въ пословици: „Близката яржъ (ръжь) е пóблага отъ чейница (пшеница)“. „Не гази ли ти мечката ръжьта, не барай я“. „Жито евтиния не прави, да сѫ живи ръжь и папуръ“. „Стегналъ се като ръженъ снопъ“.

Въ гатанка; „Растохъ, порастохъ дѣвойчински, поклонихъ се невѣстински, сѣкоха ме като роба, влѣкоха ме като буля, тлъкоха ме по глава като змия“.

Съ „ръженъ класецъ“ бае баснарка (баячка).[1]

Просо.

Просото (Panicum Milareum) открай врѣме е служило за храна у много стари народи, като гали, стармати, траки, които сѫ били наречени за това μελινοφάγοι (просоядци). Латинското му название panicum се произвожда отъ panis (хлѣбъ). У насъ било е врѣме, когато се е употрѣбяло за човѣшка храна можеби въ изключителни случаи, въ гладни години. Думата „просеникъ“ (просенъ хлѣбъ) и до сега се чуе и означава въ западна България царевиченъ хлѣбъ.

Просото доста често се възпѣва въ нашата народна поезия. На редъ съ пшеницата въ перугарска пѣсень се пѣе: „Дай, Боже, да се роди просо и пшеница за дребни дѣчица!“ Изобилната му жетва се възпѣва въ пѣсня: „Три етърви просо женятъ“, или: „петь снахи, до петь етърви и петдесеть дѣца желто просо женатъ“. Значението му като храна се изтъква въ разни случаи. Въ скѫпа година братъ моли сестра си да му заеме „кутелъ жито, или шеникъ просо, да изхрани деветь дѣца“. Има дѣтинска пѣсня: „Просениче, братче, кой те има, скаче; кой те нѣма, плаче!“ Въ коледна благословия се споменува за „лудо просо“, което се родило изобилно, и отъ мѣсена отъ него „чучерина“, като яли „деветь синковци голокормовци и една дъщеря“ и прѣяли, най-послѣ полудѣли. Ала все пакъ „просеникъ“ остава храна за бѣдни дюлгери, които го яли съ коприва. Въ една пѣсня се казва, че който има „вода бигорлива и хлѣба просеница“ остава дребенъ на ръстъ.

Просото, като символъ на изобилие и плодовитость, се употрѣбя въ разни обичаи и обреди. По свадби, щомъ тръгне кола съ невѣста, зълвитѣ посипватъ отъ колата просо напрѣдъ, налѣво и надѣсно. Въ други мѣста зълвитѣ хвърлятъ просо прѣзъ невѣстина глава, кога отиватъ въ черква, па и сама невѣстата ръси съ просо гоститѣ. Въ срѣда слѣдъ вѣнчаването тя обикаля зетева кладенецъ и съ поклонъ посипва всѣки неговъ четвъртитъ ѫгълъ отвънъ и отвѫтрѣ. На Бъдни вечерь просо трѣбва да стои на първо мѣсто и на Андреевденъ въ котела се туря и просо.

---

[1] Sob. 307; Мил. 343, 388, 530; Верк. 116,; Ил. 368, 385; Гер. Рѣч. Ръжь; МСб. IV, 96, — VIII, 155.

Въ приказка за змѣй или дяволъ майсторъ, който научилъ своя ученикъ да се прѣобразява, момчето станало на просо. Въ прокобяване се вѣрва, че желтиятъ цвѣтъ на дѫгата ако е по-голѣмъ, годината ще бѫде плодовита на просо. Въ подмѣтане съ вино и пшеница, ако просото нарече виното „весели-трапеза“, послѣднето го нарича „захрани-дѣте“; а ако нарече пшеницата „боговица“, тя му отговаря „изпълни-трапеза“. На смѣхъ се казва: „Върти ли се кѫща съ една ока брашно: дали на качамакъ, или на просеникъ“.

Въ пословица често се срѣща просото. „Гладна кокошка просо сънува“. „На бивола окото въ просото“. „Който се бои отъ врабци, не сѣе просо“. „Отъ просо млинъ не става“. „Просо ще му сѣе на дъното“. „Кога просо завърже, тогазъ мѣра готви“. „Скината врекя просо не държи“. „Сгазилъ просото, или: тръгналъ прѣзъ просото“. „Просо се сѣе до Енисея (27 юний)“. За просеникъ има пословица: „Просеникъ булка доведе, а пикакъвъ я изпѫди“. За мѫчно изговаряне на думи си служатъ съ изрѣчение: „кѫсо прасе, просо пасе; паси, прасе упрасено, русо просо некосено.“ [1]

Царевица.

Царевицата (Zea Mays) не сѫ знаяли старитѣ славяни, за това у разнитѣ славянски народи тя има различни названия. Руситѣ я наричатъ маисъ, кукуруза и турецкая пшеничка (le blé turc). Тя е станала у насъ извѣстна слѣдъ откриването на Америка (1492 г.), отдѣто е донесена. Многобройни сѫ названията на това растение у българитѣ, ала като да прѣобладаватъ: кукурузъ, папуръ, мисиръ, царевица, царевка. Послѣднитѣ двѣ названия напомнятъ на царщина, отъ която, види се, е било раздадено сѣмето. Като по-нова храна, тя не е тъй свързана съ народната ни поезия и съ обичаи и обреди, ала все пакъ се срѣща тукъ-тамѣ.

Въ молба за изобилие, която се прави съ „носене кръстове“, се благопожелава да порастатъ „царевкитѣ до гредитѣ“. Отъ пукани царевици се правятъ вѣнци за коледари. На Игнажденъ пукатъ царевици за полѣзника и прокобяватъ по тѣхъ: ако станатъ пòвечето пукнати, ще се излюпятъ пòвече пѣтлета; ако ли не, ще се излупятъ пòвече ярки. Въ нѣкои български покрайнини на мечкинденъ (17 юлий) има слѣдниятъ обичай. Още отъ вечерьта натронватъ царевица, турятъ я въ котелъ да кисне и на другия рано я варятъ. На съмнало най-старата жена въ кѫщи взема десетина зърна отъ сварената царевица и ги хвърля изъ комина нагорѣ, като казва: „На ти, мечко, варенъ кукурузъ, да не ядешъ суровъ“, или: „Наа ти, мечко, зàдуша“. Кога да залѣятъ тронената царевица съ вода, турятъ и нѣколко цѣли кулени (кочани), които послѣ скѫтватъ до пролѣть и ги турятъ навредъ около нивата, когато сѣятъ царевица. Това го правятъ, за да не влазя мечка въ нивата и да не прави пакостъ.

---

[1] De Gub. II; Марин. Материали, МСб. XVIII, II, 41; Блъск. Теменуга, 66; Рак. Показ. 120; Гер., Рѣч. просо; Мил. 23, 257; Чол. 87, 91, 252; Doz. 81; Ил. 138, 375; МСб. I, 142, 165, — II, 186, — III, 45, 58, 252, — VII, 20, — VIII, 8, 28, 172, — IX, 112, 140; Пер. Сп. 14, 317 и др.

Отъ царевичино брашно се прави сварка, която се зове качамакъ (влашки: мамалига), а хлѣбъ отъ него се казва и просеникъ. Има пословица: „Качамакъ булка доведе, а никакъвъ я пропѫди“. Дѣца пѣятъ: „Качамаче братче, кой те има скача; кой те нѣма, плаче“.

Въ гатанка: „Кула градена отъ коршуми“.¹)

Ечмикъ.

Ечмикъ (Hordeum Murinum) се срѣща въ нашата народна поезия, както и въ обичаитѣ и обредитѣ, като важна храна за добитъка, който е толкози необходимъ въ земледѣлието. Той се желае да се роди въ изобилие. Въ пеперугарски пѣсни се молятъ за дъждъ за да порасте и ечмикътъ заедно съ житото. Болеринъ земедѣлецъ, повиканъ отъ царя да даде обяснение за голѣмото си натрупано имане, между другото казва, че сѣлъ и „шестореди ечмикъ“, който се родилъ твърдѣ много.

Ечмикъ е символъ на изобилие и като такъвъ той играе важна роля въ свадбарскитѣ обичаи и обреди. Въ нѣкои български покрайнини въ недѣля, кога извождатъ невѣста изъ родителски домъ и излѣзатъ всички свадбари съ нея, майка ѝ хвърля слѣдъ тѣхъ ечмикъ и пшеница. Ечмикъ се хвърля, както се каза и при пшеницата, отъ свахитѣ прѣдъ зетева кола, кога отиватъ за невѣста. Въ други мѣста кумата прѣзъ всичко врѣме по пѫтя отъ черква до дома на младоженеца хвърля ечмикъ и пари, размѣсени съ захарь. Като влѣзе въ зетевъ домъ и невѣста отъ рѣшето го хвърля до три пѫти.

Въ баяне за билка „ечемикъ“ (пѫпка) на окото се употрѣбя ечемичено зърно. Въ разговоръ на вино съ ечмикъ първото го зове „поврати — душа“.²)

Овесъ.

Овесъ (Avena Sativa) не пó малко се цѣни отъ ечмикъ. Въ пеперугарски пѣсни се молятъ да порасте и той наредъ съ просото. Както ечмикъ, и овесъ е символъ на плодовитость. Въ

---

¹) De Gub. II, 211; Чол. 122, 249; Мар. Ж. Ст. I, 65; Гер. Рѣч. Напуръ и качамакъ; МСб. VIII, 122, — X, 3.

²) De Gub. II, 268; Sob. 28—9; Чол. 19; Ил. 242, 275; МСб. III, 135, 244, — VIII, 75, 76 и др.

една пѣсня, която се пѣе по свадби, кога се връщатъ отъ черква за зетева домъ, се казва: „хвърляшъ, куме, прѣжелтионъ овесъ; ти го хвърляшъ, той ти зеленѣетъ; певѣста го низъ прътенъ берѣше, да нахранитъ кумутому коньотъ“. Овесъ, смѣсенъ съ захарь, хвърля кумата надъ глава на младоженци въ врѣме на вѣнчаване, кога се въртятъ три пѫти.

Въ нѣкои български покрайнини и прокобяватъ съ овесъ. Турятъ го въ котела, въ който припѣватъ пръстени на Бѫдни вечерь и срѣщу Нова Година, и слѣдъ припѣването всѣкой се спуща да си вземе отъ него. Нó старитѣ си служатъ съ този овесъ за да закърмятъ добитъкъ, а момци и моми — за да си познаятъ бѫднината. Послѣднитѣ сѫщата вечерь, кога да си лѣгатъ, сѣятъ взетия овесъ по дръвника, дѣто сѣкатъ дърва, и наричатъ: „Съ когото ще се веземемъ, да дойде пощеска нáсънѣ да женемъ заедно овесъ“. Въ случая „сѣяне заедно овесъ“ значи любене и женене.

Прѣзъ врѣме на обиколката около нивитѣ отъ Св. Георги, когато всички жита (пшеница и ръжь) му се поклонили, за овеса се казва: „Гиди жито овесово, току стои та трепери“, за това го и проклелъ: „Да се не праща въ черква, коливо да се не прави, да стои да трепери и отъ земи да се закласи“. Въ друга пѣсня по сѫщия случай Св. Недѣля го проклина: „Все да стоишъ да треперишъ, родъ да родишъ, да се не яде!“

Отъ овесова слама правятъ лапа, съ която налагатъ главата на онѣзи, които страдатъ отъ „вънкашна болесть“ (епилепсия).[1]

Бобъ.

Бобътъ (Vicia Faba) за различие отъ фасула (бѣлъ бобъ) се зове черенъ бобъ (тур. бакла) и въ нѣкои мѣста врачовникъ. Отъ послѣдното му название се изтъква голѣмото му значение въ народнитѣ баяния и врачувания (гледане, патрене). За уроки напр. „патрене“ се прави въ гърне, напълнено съ „мълчешна вода“, дѣто се турятъ 40 зърна бобъ и 40 малки желѣзни парчета, надъ които се баи. Слѣдъ това баснарката изважда отъ гърнето три бобови зърна, па ги опича и дава на болния. Останалитѣ 37 зърна се нанизватъ заедно съ 3 желѣзца на герданъ, който се носи извѣстно врѣме отъ урочасалия. Слѣдъ това герданътъ се разкъсва и бобътъ се разхвърля на кръстопѫть къмъ четиретѣ пѫтища. На Игнаждень посипватъ около полѣзника (похождника) бобъ и орѣхи, за да не хващатъ домашнитѣ цирѣи.

Въ пѣсни, дѣто се възпѣва прѣдимството на орача, се казва, че той яде заедно съ пшениченъ хлѣбъ и „чести бобове“. Поради свойството на боба да набъбнува казватъ за трудна жена, че „яла бобъ“.

---

[1] De gub. II 31; Sob. 309; Máchal, 190; Гер. Рѣч. Овесъ; Мил. 516; Ил. 385; Геор. Билкитѣ, 10.

Въ пословици; „Вчера бобъ, днесъ бобецъ“. „Пó добрѣ бобова слама отъ празни ясли“. „Мухата се върти надъ меда, а попътъ надъ боба“. „Научилъ се попъ на варенъ бобъ; свършилъ се бобъ, отучилъ се попъ“.[1])

Фасулъ (бѣлъ бобъ).

Фасулъ (Faseolus Vulgaris) е вариво не отъ край врѣме извѣстно на славянитѣ, за това не се срѣща въ нашата народна поезия. Има пословица: „Надува се като куче въ фасулъ“. На Нова Година сутриньта варятъ фасулъ и пекатъ колаци, та ги ломятъ за мечка и вълкъ. Въ народната медицина съ развлажени зърна отъ фасулъ налагатъ рана, причинена отъ ухапване на бѣсно куче. Употрѣбя се и въ лѣкуване лошо гърло.[2])

Грахъ.

Грахъ (Pisum Sativum), както и лещата, не бива да се сѣятъ на стара мѣсечина, но на нова, за да овиратъ. Има пословици: „Страхъ брани грахъ“. „Замазалъ дупкитѣ съ грахъ“.[3])

Леща.

Леща (Ervum Lens), както и грахъ, трѣба да се сѣятъ на нова мѣсечина, за да бѫдатъ врещи. Въ пословици: „Обича го като леща на Великдень“. „Своята леща е пó добра отъ чуждата кокошка“.[4])

Лукъ червенъ (кромидъ).

Червенъ лукъ (Allium Cepa) за различие отъ чесновъ лукъ се зове и по гръцки кромидъ. Отъ лукъ има произведени мѣстни имена: Луково, Луковица. Луковикъ, Луковитъ. Той е най-обикновенна приправна храна у насъ. Срѣща се доста често въ прокобявания и разни лѣкувания. На Бѫдни вечерь прокобяватъ на лукъ, кой мѣсецъ отъ новата година ще бѫде сухъ и кой влаженъ по слѣдния начинъ. Като си легнатъ всички, домакинята разрѣзва една глава лукъ на двѣ равни части, изважда 12 „корубки“ и туря въ всѣкв отъ тѣхъ по двѣ—три крухи соль. Нарежда ги и ги нарича на редъ по мѣсецитѣ въ годината. Корубкитѣ съ разтопена соль прѣдставятъ влажнитѣ мѣсеци, а съ неразтопена — сухитѣ.

Въ приказки за дявола и човѣка, които садятъ заедно лукъ, вториятъ измамва първия, като взелъ за себе си корена, а на дявола оставилъ плода, т. е. перата. За червенъ лукъ има повѣрие, че трѣбва да се рѣже на кръстъ, кога се яде, защото инакъ докаралъ „деветдесеть болки“.

---

[1]) De gub. II, 132; Sob. 303; Чпл. 138, 186, 192, 208; Мар. Ж. Ст. I, 72; Гпич. Нар. мед. МСб. III, II. О. 80; МСб. I, 79, 145, — III, 255, — VII, 20, — VIII, 138, 141 и др.

[2]) Георг. Билки, 26.

[3]) Гер. Рѣч., грахъ.

[4]) Чол. 138, 208; Гер. Рѣч. ляща.

Въ народната медицина употрѣба на лукъ е много разпространена. Бѣли люспи отъ него се даватъ на кърмачки жени за млѣко. Счуканъ служи за завиване пѫпъ, за лѣкуване слѣпокъ цирѣй и пр. Срѣзанъ лукъ даватъ на лудъ конь да мирише и пр.

Въ пословици: „Босъ гази лука“, т. е. позволява си волности. „Трие му лукъ на главата“, т. е. мѫчи го. Въ гатанка: „Осушенъ, досушенъ, тридеветъ кожушенъ“.[1]

Чесънъ (бѣлъ лукъ).

Чесънъ, чесновъ или бѣлъ лукъ (Allium Sativum) винаги е билъ любима приправна храна на българина. Въ една пѣсня се казва, че юнакъ Богданъ пилъ вино и ялъ хлѣбъ съ соль, пиперъ и „чеснова лука“ въ Цариградъ на Едикуле. Той се яде най-вече по жетва за прѣдпазване отъ разни болести и отъ змии. Въ нашитѣ и изобщо въ славянскитѣ народни вѣрвания, подобно на онѣзи въ Мала Азия, Гърция, Скандинавия, сѣверна Германия, чесънътъ се ползува съ слава на добъръ прѣдпазитель отъ всички злини. На санскритски езикъ той се зове Bhûtagna, което значи убиецъ на чудовища. У насъ употрѣбата на чесъна е най-разпространена и най-разнообразна.

Както едно врѣме у римлянитѣ, тъй сега у всички славянски народи и у българитѣ се вѣрва, че отъ ядене чесънъ човѣкъ става здравъ и якъ. Той служи за прѣдпазване отъ бѣсъ, холера, змии, вампири и влиза като съставна часть на разни мазилки за налагане рани, цирѣи и др. Отъ приготвени за Бъдни вечерь глави чесънъ баби нанизватъ „чеснове“ т. е. чесънчета на гердани, които жени носятъ на шия, а мѫже въ поясъ до Бабиндень за да не ги сполѣти „караканчо“ или друго зло. Кога въ нѣкоя челядь умре едно отъ едноденчета или едномѣсечета (родени въ единъ день или въ единъ мѣсецъ), „за да не повика слѣдъ себе и другото“, обикалятъ умрѣлото съ три скилиди чесънъ, които послѣ посаждатъ на гроба му. Срѣщу Голѣма Коледа въ нѣкои български покрайнини заедно съ варена тиква слагатъ на трапезата и чесънъ. Слѣдъ като прикадятъ и изядатъ тиквата, всѣкой си взема отъ малко отъ чесъна и го пази до Водици (Богоявление), „за да не го налитатъ пълтеници“. Най-много служи чесънъ за прѣдпазване отъ уроки, т. е болесть на човѣкъ или животно, докарана отъ зли очи. Ето защо дългокоса мома си зашива на плиткитѣ чесънъ; родилка, дордѣ още не ѝ сѫ чели, носи чесънъ на глава, вързанъ заедно съ златна или сребърна монета и пръстенъ; на малко дѣте турятъ едностърка чесънова главичка. Освѣнъ това, за да не урочасатъ, турятъ чесънъ още на малки мулета, кончета, агнета, на кошери пчели, на окачатъ го и на свадбарски прапоръ, на новостроена кѫща и пр.

---

[1] Гинч. МСб. Н. М. III, Н. О. 100; Гер. Рѣч. Лукъ; МСб. I, 78, 146, — II, 186, 218, — III, 135, — IV, 90, — IX, 209.

Лѣковитата сила на чесъна, споредъ народното вѣрване, дошла отъ това, че билъ израстналъ върху „честнитѣ Божи кръстове“, закопани отъ евреитѣ. Избѣгватъ да сѣятъ чесънъ на стара мѣсечина, защото го ядѣлъ червей. Пазятъ до Гергевденъ да не ядатъ агнешко месо и чесънъ.

Има пословица: „Ни лукъ (чесънъ) ялъ, ни на лукъ мирисалъ“. Въ гатанка: „Тридесеть власи на единъ столъ седятъ.“[1]

Тиква.

Тиква (Cucurbita) открай врѣме и у разни народи е минувала като символъ на изобилие и здравие. Такова значение ще има и у насъ обичаятъ да обикалятъ кѫща срѣщу Коледа съ една тиква, която послѣ разсичатъ срѣдъ кѫщи, варятъ въ котелъ и я изядатъ, слѣдъ като я прикади домовладиката. Въ нѣкои мѣста въ сѫщата вечерь само пекатъ тиква или правятъ „тиквеникъ“ (баница отъ тиква), които се прикадяватъ, прѣди да се ядатъ.

„Зелена, праздна тиква“ и „тиквеникъ“ се казва на глупавъ човѣкъ. Има доста пословици свързани съ тиква: „На гледъ като тиква на плетъ“, т. е. не струва много. „Кога стана тиква и опашъ навири“. „Измолена тиква — кисела гостба“. „Не било въ тикви, че въ кратуни“. „На свиня звънецъ и на тиква обрѫчъ“. „Грижа Бога за тикви да ги не попари сланата“. „Каквато тиква таквазъ и молитва“. „Веднажъ тиква за вода, дважъ, на третия пѫть се разбива“. „Която тиква често ходи на кладенче, скоро се разбива“. „Учи, учи, тиква бучи“. „Нашелъ мишь дупка, та понелъ и тиква“. „Духа тиква още на плетъ“. „Дадоха му тиква въ рѫка“ (= отказана му искана мома).

Въ гатанки: „Ни яде, ни пие, длань сланина“. „Мотовила вила, надъ вода се вила, вода не пила, трѣва не пасла, а педя сланина“. „Боленъ, неволенъ, на плотъ (плетъ) наваленъ“. „Полна кукя дечиня“.[2]

Кратуна.

Кратуна (Cucurbita Lagenaria) се срѣща само въ нѣкои пословици. На глупавъ човѣкъ казватъ „праздна кратуна“. „Нѣма мозъкъ въ кратуната му“ (= глава). „Не му стига кратуната“. „Лъщи като кратуна на мѣсечина“. „Прокопсалъ като синигеръ въ кратуна“. „Зеть на кѫща (домазеть, приведенъ зеть) като синигеръ въ кратуна“. „Праздна кратуна всѣкога гърми“.[3]

---

[1] De Gub., II, 7; Sob. 296–7; Геор., Билкитѣ, 9; Гинч. Н. Мед. МСб. III, Н. О. 185; Марин. Ж. Ст. I, 78; МСб. I, 80 — II, 218, — IV, 90, — VIII, 3, 138, 144, — IX, 209, — X, 197, и др.

[2] De Gub., II, 97; Чол. 142, 133, 178; Гер. Рѣч. Тиква; МСб. I, 146, — III, 261.

[3] Гер. Рѣч. кратуна; Чол. 192.

ПРОВЕРКА 1959

ПРОВЕРКА 1952

136430 - 600

136430-600